

LA FORMATION DES MOTS DANS LE ROUMAIN
DES XVIe – XVIIIe SIÈCLES

ACADEMIA ROMÂNĂ
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”

FORMAREA CUVINTELOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ
DIN SECOLELE AL XVI-LEA – AL XVIII-LEA

Coordonator: Magdalena Popescu-Marin
Colectivul de elaborare: Eugenia Contraș, Cristina Gherman,
Finuța Hasan, Rodica Ocheșeanu, Magdalena Popescu-Marin

31.382

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
București, 2007

Copyright © Editura Academiei Române, 2007
Toate drepturile asupra acestei cărți sunt rezervate editurii.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie, nr. 13, Sector 5
050711, București, România,
Tel: 4021-318 81 46, 4021-318 81 06
Fax: 4021-318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
Adresa web: www.ear.ro

Referenți: acad. MARIUS SALA
GHEORGHE CHIVU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Formarea cuvintelor în limba română : secolele al XVI-lea – al XVIII-lea /
coord.: Magdalena Popescu-Marin ; colectiv de elaborare: Eugenia
Contraș, Cristina Gherman, Finuța Hasan, ... - București : Editura
Academiei Române, 2007
ISBN 978-973-27-1601-4

I. Popescu-Marin, Magdalena (coord.)
II. Contraș, Eugenia
III. Gherman, Cristina
IV. Hasan, Finuța

811.135.1

**CARTEA A APĂRUT CU SPRIJINUL
AUTORITĂȚII NAȚIONALE PENTRU CERCETARE ȘTIINȚIFICĂ**

Redactor: Mariana-Lucia FOTA
Tehnoredactor: Mariana IONICĂ
Coperta: Nicoleta NEGRUȚ

Bun de tipar: 14.11.2007. Format: 16/61 × 86
Coli de tipar: 25,75
C.Z. pentru biblioteci mari: 459.0«15:17»
C.Z. pentru biblioteci mici: 459

INTRODUCERE

Lucrarea de față încearcă să umple un gol în literatura de specialitate și să ofere o viziune de ansamblu asupra unui segment, neglijat în general, cel al formării cuvintelor în limba română din perioada veche. Baza cercetării de față o constituie capitolul redactat în cadrul Sectorului de gramatică al Institutului de Lingvistică pentru marele proiect coordonat de Alexandru Rosetti, și anume o *Istorie a limbii române* de la origini până în prezent, proiect conceput în decada a șaptea a secolului trecut și în cea mai mare parte realizat, dar, din păcate, rămas nepublicat, din pricini care ne sunt străine. Deși primul exemplar al manuscrisului s-a pierdut, câțiva autori au încercat să reconstituie și să completeze diferite capitole cu date noi, apărute între timp, pentru a pune la dispoziția celor interesați un material inedit. În forma lui originală, capitolul de față a fost propus separat spre publicare Editurii Academiei, demers susținut atunci de marii lingviști dispăruți Iorgu Iordan și Alexandru Graur.

Perioada avută de noi în vedere este cuprinsă între anii 1500 și 1785, ultimul text cercetat, în ordine cronologică, fiind cel al lui Molnar, *Economia stupilor*.

Formarea cuvintelor în secolele XVI – XVIII este, alături de împrumut, unul dintre mijloacele principale de îmbogățire sistematică a lexicului în epoca studiată. Crearea de noi unități lexicale apelează la resursele proprii ale limbii pornind de la inventarul existent de cuvinte, de afixe și de reguli gramaticale, în cazul compunerii.

Între împrumut și cuvânt format se situează calcul lingvistic, bine reprezentat în epoca studiată, la început mai ales prin modele slavone și grecești, iar din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și prin modele latinești sau romanice, mai rar din alte limbi, evidențiate judicios în DÎLR (v. *Introducerea*, p. 7–8). Pentru evidențierea calculurilor, adesea greu de delimitat de formațiile propriu-zise fără model străin, de cele mai multe ori având tipare comune, am profitat

de studiile lui Th. Hristea despre calc (v., de exemplu, *Sinteze de limba română*, București, 1984, p. 100–121 și bibliografia citată acolo și în cursul lucrării) și de recenta lucrare a Mariei Stanciu-Istrate cu privire la calc în limba română, ca și de alte numeroase lucrări mai vechi sau mai noi.

Cercetarea are la bază un material extras din principalele texte păstrate din epoca cercetată (vezi bibliografia), completat cu exemple din dicționarele curente (DA, DLR) și din lucrări de specialitate (istorii ale limbii române, dicționare ale limbii române vechi, studii etc.). Fără a avea pretenția de a prezenta un material exhaustiv, considerăm însă că selecția operată în extragerea exemplurilor este semnificativă și bogată.

În privința reproducerii în lucrare a cuvintelor românești din textele scrise cu alfabet chirilic, am operat în general cu o transcriere interpretativă, preferabilă transliterării mecanice (cu păstrarea unor litere chirilice cu mai multe valori sau fără un echivalent exact în alfabetul latin), folosite în unele ediții de texte vechi (pentru problemele de grafie v. Mihăilă, D. 179–181). Am preluat însă adesea modul de transcriere din lucrările intermediare folosite (istorii ale limbii române, dicționare, studii).

În textele vechi procedeele de bază ale formării cuvintelor sunt în număr mai redus decât în limba actuală, și anume: derivare progresivă (prin prefixe și sufixe) și regresivă, compunere și schimbare a valorii gramaticale (conversiune), ca și tipul mixt reprezentat de formațiile parasintetice (cuvinte alcătuite simultan cu prefix și sufix, așa-numitele *derivate parasintetice*, sau prin derivare și compunere, procedeu din care rezultă *compusele parasintetice*). Procedeele mixte, mai puțin frecvente, vor figura la fiecare dintre mijloacele formative (la prefixe și la sufixe, la compuse și derivate), cu evidențierea trăsăturilor semantico-gramaticale ale formațiilor rezultate.

Lucrarea de față, încercând să cuprindă elementele esențiale ale formării cuvintelor în textele vechi, este structurată în patru mari secțiuni:

1. Derivarea progresivă
- 1.1. Prefixele

1.2. Sufixe

2. Derivarea regresivă

3. Compunerea

4. Schimbarea valorii gramaticale.

Afixele vor fi prezentate sub forma unor monografii, în care se vor urmări: originea afixului, eventual variantele, inventarul formațiilor, originea temelor (bazelor), valorile semantice ale afixului, productivitatea afixului în perioada cercetată.

La unele afixe mai slab reprezentate, unele capitole dintre cele enumerate pot lipsi, datorită insuficienței datelor de care dispunem, după cum la unele afixe cu mai multe forme, schema se complică prin descrierea separată a inventarului sau a valorilor formelor respective (v. *-esc*, *-escu*, *-ești* etc.).

Pentru a distinge afixele omonime între ele (v. *-iș¹*, *-iș²*), ca și unele variante omonime cu unele afixe (v. sufixul *de⁻¹* și varianta *de⁻²* a prefixului *des-*) am folosit numerotarea cu ajutorul exponenților.

În paragraful consacrat originii temelor la care se atașează un afix au fost grupate împreună temele moștenite din latină ale unor derivate cu cele formate în interiorul limbii române de la teme latine (de exemplu, *cald* și *fățîș* < *față* + *-iș*, temele derivatelor *încălzi* și *înfățîșa*, *bătrân* și *țaran* < *țară* + *-an*, temele derivatelor *bătrânește* și *țărănește*), iar temele împrumutate dintr-o limbă străină, care formează baza altor derivate, au fost grupate cu cele românești având la bază teme din limba respectivă (de exemplu, *trup* și *golan* < *gol* + *-an*, de la care se formează, cu sufixul *-esc*, derivatele *trupesc* și *golănesc*, sunt considerate de origine slavă, chiar dacă *golan* e format pe teren românesc de la o temă de origine slavă: *gol*). Cu alte cuvinte, s-a avut în vedere originea rădăcinii cuvintelor sau baza lor primară. De asemenea, au fost grupate împreună temele de origine slavă veche cu cele împrumutate dintr-o limbă slavă modernă.

La derivarea regresivă, mai slab reprezentată în epocă, se vor menționa formațiile existente după părțile de vorbire rezultate, precum și valorile lor semantice.

În secțiunea dedicată compunerii vor fi expuse monografic tipurile de compuse după modul de alcătuire și după partea de vorbire

rezultată. Tot formația rezultată va fi și criteriul de prezentare a secțiunii *Schimbarea valorii gramaticale sau conversiunea*.

Calcurile vor fi evidențiate în cadrul tuturor procedeelelor de formare a cuvintelor în tiparele unde există.

Lucrarea noastră utilizează terminologia de specialitate din FC I, II, III. Astfel, prefixarea e studiată în cadrul derivării și nu al compunerii, cum apare în unele lucrări. Se operează cu termeni ca: sufixe lexicale și lexico-gramaticale (ultimele în cazul substantivelor care exprimă moțiunea sau al derivatelor cu sufixele verbale formate de la alte părți de vorbire), formații analizabile, respectiv neanalizabile sau semianalizabile (în funcție de posibilitatea vorbitorului din epocă de a analiza, de a distinge tema sau baza de derivare de afix sau elementele componente în cazul cuvintelor compuse).

O problemă mai spinoasă este delimitarea unor derivate cu prefixe de compusele cu prepoziție, întrucât granița dintre prepoziție și prefix în formarea cuvintelor este destul de greu de stabilit, majoritatea prefixelor provenind din prepoziții. De asemenea, este dificil de afirmat cu certitudine, în cazul formațiilor analizabile, dacă sunt moștenite, eventual împrumutate sau create pe teren românesc. Autorii n-au dat soluții tranșante și au preferat descrierea situațiilor în toată diversitatea lor.

În forma ei actuală, cercetarea a profitat de apariția între timp a unor lucrări importante pentru tema noastră. În primul rând, cele trei volume ale tratatului *Formarea cuvintelor în limba română* (abreviat FC, v. bibliografia), DLR, *Gramatica Academiei* (2005) și ILRLV, apoi unele dicționare specializate (Mihăilă, D., DÎLR etc.) și unele ediții de texte vechi, ca și multe cercetări parțiale, cum ar fi Nestorescu, A., Stan, N.A. sau Stanciu-Istrate, C. etc.

În prima ei formă, lucrarea a fost elaborată de un colectiv de autoare (Eugenia Contraș, Cristina Gherman, Finuța Hasan, Rodica Ocheșeanu, Magdalena Popescu-Marin), iar revizia ei a fost asigurată de Finuța Hasan. Efortul de completare, verificare, unificare și coordonare a materialului redactat cu peste 40 de ani în urmă de autori diferiți a fost uneori mai dificil decât o nouă redactare. Deoarece a fost introdus material excerptat din lucrări apărute între timp, au fost

redactate afixe inexistente în prima formă sau au fost extinse descrierile unor procedee sumar prezentate ori s-a schimbat, pe parcurs, în urma rezultatelor unor cercetări mai noi, optica autorilor cu privire la unele fapte de limbă din domeniul abordat. Alături de coordonatorul formei prezente, au contribuit la aducerea la zi a materialului Eugenia Contraș și Cristina Gherman.

Mulțumirile noastre se adresează în primul rând acad. Marius Sala, directorul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, care a înțeles importanța aducerii la lumină a acestei cercetări și a sprijinit eforturile noastre.

Colegului nostru, dr. Gheorghe Chivu, referent științific al lucrării, îi datorăm cordiala noastră grațitudine pentru prețioasele sale sugestii.

Suntem convinși că *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea* va servi tuturor celor interesați de evoluția lexicului limbii române (lingviști, istorici, profesori, jurnaliști), precum și studenților, ca material didactic.

Magdalena Popescu-Marin

1. DERIVAREA PROGRESIVĂ

1.1. PREFIXELE

1.1.0. Introducere

În textele cercetate din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea sunt atestate 16 prefixe productive pe teren românesc: *a-*, *arhi-*, *de-*, *des-*, *în-*, *întru-*, *ne-*, *po-*, *pre-*, *prea-*, *ră-(re-)*, *răs-*, *s-*, *spre-*, *stră-*, *sub-*.

În afară de prefixele menționate, mai sunt câteva care apar doar în cuvinte moștenite sau împrumutate, probabil analizabile în epocă, datorită existenței independente în limbă a cuvintelor de bază, dar la care nu le putem identifica nici un derivat sigur pe teren românesc. Din această cauză, prefixele respective, neproductive în limba veche, nu figurează în lista de mai sus: *cu-* din *cuprinde*, *cutreiera*, *cutremura*, *cuveni*, cuvinte moștenite din latină, *o-* sau *ot-* din *ocârmui* și *otcârmui*, *orându-i*, împrumutate din slavă, *pri-* din *prigoni*, de asemenea împrumutat din slavă, *apo-* din *apostrofă* și *ipo-* din *ipodiaton*, împrumutate din greacă. *Iz-* din *izgoni*, cuvânt analizabil, împrumutat din slavă, a putut fi întărit de existența unor serii ca *izbi* – *răzbi* sau *izbândi* – *dobândi* – *prebândi*. Aici temele nu sunt însă recunoscutibile, căci **-bi* și **-bândi* nu circulă independent în limba română. În aceeași situație este și *do-* din *dobândi*. Aceste prefixe, cu excepția lui *apo-* și *ipo-*, sunt discutate în Auerbach, V. 209–264. Cantemir folosește formațiile neologice împrumutate *consens*, *excentru*, *dispune*, de asemenea analizabile.

Prezentarea monografică a prefixelor se face, în general, după schema indicată în introducerea generală: originea prefixului, inventarul derivatelor, originea temelor, valorile semantice și productivitatea prefixului (vezi *supra*, în *Introducere*).

1.1.1. a-

1.1.1.1. Prefixul *a-* provine din lat. *ad-*. În latină *ad-* era prepoziție și prefix (sub formele *ad-* și *a-*, cf. Ernout–Meillet, s.v., Leumann–Hofmann–Szantyr, 219–221, Rudolf Geheeb, *Prothetische a und s im Rumänischen*, în Jb. V (1898), 26, 30; Auerbach, V. 210–217; ILR I 97); el a fost păstrat în română cu ambele valori (pentru descrierea în ansamblu a prefixului v. Finuța Asan, *Prefixul a-* < lat. *ad-*, în SMFC II 3–15 și FC II 33–43).

Prefixul *a-* a intrat în limba noastră prin cuvinte moștenite, ca: *adăpa* Coresi, la HEM, (a. 1692) Gaster, Chrest. I 299/28, DVS 119^v/1, Cantemir, în DA, *adormi* (și *adurmi*) (< lat. *addormio*) P.Or. 17/21, NT 17^v/6, Cant. I. 23/15; *aduce* (< lat. *adduco*) P. Or. 9/5, (a. 1593) SB (2) 29/11, B 635^b/30, M. Ec. 2/4; *apleca* (< lat. *aplico*) P. Or. 183/5, V. Caz. 488/8, DVS 26^v/24; *aprinde* (< lat. *appendo*) CV XCV/13, NT 77^v/24, Ms. Ieud I 174^v/1, M. Ec. 175/12; *apune* (< lat. *appono*) NT 72^v/9, B 615²/3.

În unele cazuri, sensul derivatului s-a îndepărtat mult de sensul bazei din cauza evoluției semantice, ca, de exemplu, în *aprinde*, *apune* față de *prinde* și *pune*. Totuși, prefixul s-a menținut și a devenit productiv prin crearea de cuvinte noi pe teren românesc.

Explicația constă în existența prepoziției *a* care a sprijinit prefixul.

Derivatele cu prefixul *a-* se delimitează de compusele cu prepoziția *a* prin faptul că nu pot fi raportate la contexte prepoziționale firești pentru limba română. Avem a face cu compuse în contexte sintactice în care *a* precedă un substantiv (*acasă*), un adverb (*ades*, *afuriș*, *amâna*, *atocma* etc.) sau un adjectiv (*amănunt*, vezi *infra*, *Compunerea*).

Este dificilă delimitarea prefixului *a-* de *a* protetic, deoarece în multe situații prefixul și-a pierdut posibilitatea de a modifica sensul bazei (vezi discuția în FC II, 33).

1.1.1.2. Prefixul *a-* derivă verbe de la verbe: *acoperi* (< *coperi*) PH 10^v/18, NT 61^v/18, Ms.Ieud I 180^v/17, M. Ec. 176/13; *adurmita* (< *durmita*) P. Sch. 151/7, NT 32^v/31; *amesteca* (< *mesteca*) (a. 1573) CB I 23/12, NT 37^v/20, Cant. I. 47/7, Carte 22/2; *apăsa*

(< *păsa*) Varlaam, în DA; *apipăi* (< *pipăi*) Dosoftei, la HEM I 319, Cantemir, în DA; *aprumuta* „împrumuta” (< *prumuta* sau din locuțiunea adverbială **a prumut*, cf. DA, s. v.) P. Sch. 69/3; *apuși* (< *puși*, format după *amiroși*; derivatul a împrumutat și sensul modelului „a avea senzații de miros, a percepe cu simțul mirosului”, împrumutul fiind ușurat de faptul că *puși* și *mirosi* au un sens comun, „a răspândi un miros greu, neplăcut”) PH 99^v/6, Anon. Car.; *asemăna* (< *semăna*) CV² 57^v/14, P.Or. 238/22, U. Let. 2/4, LSR 116^r/15; *asimți* „a simți adânc, intens; a medita, a reflecta” (< *simți*) Dosoftei, la HEM 1864; *azvârli* (< *zvârli*) Cantemir, în DA, Neculce, ib.

Formații semianalizabile: *agădui* (< *îngădui*, format prin înlocuirea silabei inițiale *în-* cu prefixul *a-*, cf. DA, s. v.) Dosoftei, la HEM 490.

Formații verbale parasintetice de la:

a. substantive: *afuma* (< *fum*) PH 121^r/17, B 618^b/14, M. Ec. 134/5; *ascruma* „a preface în scrum” (< *scrum*) Dosoftei, în DA; *astupa* (< *stupă* „câlți”) NT 29^v/3, Cant. Ist. 56/19, Carte 21/14, și probabil *alunga* (< *de-a lung*(ul) Dosoftei, la HEM 960;

b. adjective: *alina* (< *lin*) Varlaam, în DA; *amorți* (< *mort*) P. Or. 229/9, (a. 1669) Gaster, Chr. I 184/29; *amuși* (< *mut*) PH 33^v/2, NT 65^v/4, Cant. Ist. 56/14; *asigura* (< *sigur*), atestat numai sub forma infinitivului lung substantivat (a. 1671) Iorga, SN 75/15; *astrăina* „înstrăina” (< *străin*) PH 48^r/19, P. Sch. 110/6, Varlaam, în DA; *asurzi* (< *surd* sau vb. *surzi*) LSR 178^v/10, Dosoftei, în DA.

Toate verbele derivate de la substantive și adjective au, în afară de prefixul *a-*, și un sufix verbal: *-a* sau *-i*.

1.1.1.3. Temele de la care se formează derivatele cu prefixul *a-* sunt de origini diferite. Cele mai multe sunt de origine latină: *coperi*, *durmita*, *fum*, *lin*, *lung*, *mesteca*, *mort*, *mut*, *păsa*, *prumuta*, *puși*, *semăna*, *simți*, *străin*, *surd* etc.; urmează apoi cele slave: *pipăi*, *zvârli*; maghiare: *îngădui*; grecești: *sigur*; comune cu albaneza: *scrum*.

1.1.1.4. *A-* a moștenit principalele valori ale prefixului latinesc *ad-*, dezvoltând și câteva sensuri noi.

Prefixul *a-* indică:

a. direcția mișcării în exterior: *alunga*, sau în interior: *asimți* (*Închizându-să într-un bordeiașu, au înplut 60 de ai, nice vădzutu de nime, nice grăit cu nime, ce întru sine asâmțânduū*. Dosoftei, la HEM 1864);

b. trecerea dintr-o stare în alta, începutul unei acțiuni (valoare aspectuală) *adormita* (*Iară zăbăvind mirele, adurmitară*. NT 32^v/31);

c. prefacerea, transformarea în obiectul denumit de bază: *ascruma* (*Au opărit, de au ascrumat și au ars buruianele și toată verdeața*. Dosoftei, în DA);

d. săvârșirea acțiunii cu ajutorul obiectului denumit de bază: *afuma*;

e. dobândirea însușirii numite de bază: *alina*, *amorți*, *amuți*, *asigura*, *astrăina*, *asurzi*.

Sensul lui *a-* este greu de definit în unele formații: *amesteca* (*Aurul cel curat ... ei-l spurcă și-l amēstecă*. Prav. 57^t/9), *apăsa* (*Doă coarde: una din gios, grea, pentru să apīase într-adânc*. Varlaam, în DA), *asemăna* (*Asēmănră-se undeei mariei*. CV CX/11); la fel în: *apipăi*, *azvârli*.

Unele formații cu *a-*, precum: *acoperi*, *astupa*, indică contrariul acțiunii exprimate de derivatele formate cu *des-* (*descoperi*, *destupa*; vezi și *infra*)

1.1.1.5. Formațiile atestate în textele cercetate au luat naștere în secolele al XVI-lea și al XVII-lea (în secolul al XVIII-lea nu apare nici un derivat nou). Cele mai multe derivate din secolul al XVI-lea se folosesc și în secolele următoare. Din creațiile secolului al XVII-lea, majoritatea sunt folosite și în secolul al XVIII-lea. Câteva formații personale ale lui Dosoftei (*agădui*, *asimți*, *ascruma*) nu se întâlnesc mai târziu.

Se poate spune deci că prefixul *a-* are o oarecare productivitate în secolul al XVI-lea și al XVII-lea, dar că în secolul al XVIII-lea puterea lui de derivare slăbește. Acest fapt trebuie pus în legătură cu restrângerea folosirii prepoziției *a*.

1.1.2. arhi-

1.1.2.1. *Arhi-* este un prefix de origine greacă. El provine din radicalul verbului *άρχω* „a fi cel dintâi, a merge în frunte, a comanda” (FC II 57–60).

Arhi- a intrat în limba română veche prin împrumuturi din greacă, mai ales prin intermediul limbii slave vechi:

a. analizabile

arhanghel Ms.Ieud I 173^f/11, Varlaam, în DA, DVS 82^f/22, 82^v/3 < vsl. *arhangelū*, gr. *αρχάγγελος*, *arhidiacon*, la Gaster, Chr. I 158/27, Dosoftei, la Gaster, Chr. I 209/4 < vsl. *arhidiaconū*, gr. *ἀρχιδιάκονος*, *arhiepiscop* CC₂ 188/14 < vsl. *arhiepiscopū*, gr. *ἀρχιεπίσκοπος*, *arhisinagogă* CC₂ 381/3 < vsl. *arhisinagogū*, gr. *ἀρχισυνάγωγῆ*, *arhistratig* DVS 25^f/21 < vsl. *arhistratigū*, gr. *ἀρχιστρατήγος* (cf. *stratig* Dosoftei, în DLR);

b. semianalizabile:

arhiereu CV² 38^v/7, Coresi, în DA < vsl. *arhiereī*, gr. *ἀρχιερός*, cf. *protoereu*.

1.1.2.2. *Arhi-* are varianta învechită (grafică, uneori și fonetică) *archi-* în formații ca: *archidiacon* și, rar, *arc-* în *arcanghel*, prin eliziune în fața unei teme cu inițială vocalică.

1.1.2.3. Singurul derivat cu prefixul *arhi-* din secolele XVI – XVIII care ar putea fi format în română este un substantiv raportabil la un substantiv: *arhimitropolit* (CC₂ 5/34) probabil după modelul *arhiepiscop* (vezi Vasiliu, D. C. 252).

Cuvintele cu *arhi-* pot constitui baza de derivare cu sufixe pentru alte formații din epocă precum substantive în *-ie*: *arhierie* „demnitate sau funcție de arhiereu” DVS 232^f/1, cf. gr. *αρχιερεία*, *arhimandrie* „demnitate sau funcție de arhimandrit” Cazania (a. 1644), în DA, cf. gr. *ἀρχιμανδρεία* și *arhimandrit*; adjective în *-esc*: *arhanghelesc* „de arhanghel” DVS 112^v/16, cf. *arhanghel*, *arhieresc* „de arhiereu” DVS 12^f/14, cf. *arhiereu*; verbe în *-ăți*: *arhierăți* „a funcționa ca arhiereu” DVS 82^v/15, după gr. *ἀρχιερατεύω* „a deveni prelat”. Toate formațiile discutate apar la Dosoftei.

1.1.2.4. Semantic, *arhi-* face parte dintre prefixele superlative (Ocheșeanu, P. 29–31), indicând în perioada veche gradul cel mai înalt al unei ierarhii (mai ales din domeniul bisericesc).

1.1.2.5. *Arhi-* este slab productiv în secolele XVI – XVIII.

1.1.3. de⁻¹

1.1.3.1. Prefixul românesc *de*⁻¹ este urmașul latinescului *de*(-) folosit ca prepoziție și preverb (Ernout–Meillet, s.v.; FC II 80–83).

El a pătruns în limba română prin cuvinte analizabile, moștenite din latină: *deda* Dosoftei, în DLR < lat. *dedare*; *deprinde* B 393^a/49 < lat. *depre(h)endere*, *depune* Dosoftei, în DLR < lat. *deponere*.

Prefixul *de*⁻¹ se delimitează de varianta *de*⁻² a prefixului *des*- prin origine și prin valori.

1.1.3.2. Pe teren românesc, prefixul *de*⁻¹ apare într-un verb raportabil la un verb: *delepăda* Coresi, în DLR (cf. și Densusianu, HLR II 351).

Formația *denemica* Dosoftei, în P.Sch. 115/27, poate fi considerată fie derivat parasintetic, fie compus parasintetic cu prepoziția *a*. *Dejosi*, înregistrat în DTR, este considerat în FC II 11 drept derivat parasintetic.

1.1.3.3. Temele la care se atașează prefixul sunt de origine latină.

1.1.3.4. Formațiile cu prefixul *de*⁻¹ au următoarele valori:

a. intensificarea acțiunii: *a delepăda* (Că *delepădându-se de Fiiul, nece tatăl n-are*. Coresi, în DLR);

b. intensificarea elementului factitiv: *denemica* „a nimici” (*Va denemica dodeitorii noștri*. Dosoftei, în P. Sch. 115/27) „a face de nimic”;

c. indicarea direcției: *dejosi*.

1.1.3.5. Prefixul *de*⁻¹ este foarte slab productiv în secolele al XVI-lea și al XVII-lea și încetează de a mai fi productiv în secolul următor.

1.1.4. des- (dez-, de⁻²)

1.1.4.1. *Des-* (*dez-*, *de*⁻²) este un prefix moștenit din lat. *dis-* (Auerbach, V. 211–212; Sextil Pușcariu, *Das rumänische Präfix des-*, extras din ZRPh 63 (1943), 1–23; Lombard, V. 357, Graur, E. 87, FC II 84–94).

Unele dintre formațiile cu *des-* (*dez-*) întâlnite în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea sunt moștenite din latină. Menționăm câteva: *deschide* (și *deșchide*) CV LXXVIII/1, P. Or. 220/16, NT 17^v/31, Ms. Ieud I 170^v/13, Cantemir, în DLR, (a. 1761) Uricariul, *ib.* < lat. *discludere*; *desculța* CC₂ 123/9, P. Or. 185/23, Varlaam, în DLR, Dosoftei, *ib.* < lat. *disculciare*; *despoia* DVS 73^f/30, Neculce, în DLR, B 6^v/59 < lat. *dispoliare*; *despune* CV² 81^v/10, Coresi, la Densusianu, HLR II 495 < lat. *disponere*.

Celor mai multe formații cu *des-* le corespund formații paralele cu *în-*. Existența unui derivat cu *în-* poate oricând determina crearea antonimului său. Această situație atrage după sine dificultatea separării cuvintelor moștenite din limba latină de cele formate pe terenul limbii române.

E posibil deci ca următoarele derivate să fie ori moștenite, ori formate în română prin înlocuirea prefixului *în-* cu *des-*: *dezbrăca* CC₂ 34/9, U. Let. 203/1, NT 37^v/7, Cant. I. 65/18, P. Ist. 10/5 (< lat. **disbracare*, cf. discuțiile la TDRG, CDDE, Vasiliu, D. C. 252) sau de la *îmbrăca* (cf. Lombard, V. 357); *descăleca* P. Or. 223/9, (a. 1592) SB 27/14, (a. 1600–1625) Gaster, Chr., în DLR, U. Let. 83/14, C. Let. 41/13, P. Ist. 3/12 (< lat. **discaballicare*, cf. TDRG, CDDE, CADE sau din *încăleca*); *descărca* CV² 13^f/2 XV/4, (a. 1757) Uricariul, în DLR (< lat. *discarricare* sau de la *încărca*); *descânta* PH 48^v/1, LSR 165^{f1} 1/5 (< lat. *discantare* sau din *încânta*); *descheia* și *deșcheia* PH 107^f/23, Dosoftei, în DLR (< lat. *disclavare* sau de la *încheia*); *descinge* DVS 9^f/20–21 (< lat. *descingere* sau de la *încinge*); *descuia* V. Caz. 410/24, Neculce, în DLR (< lat. *discunear*, atestat *discuneatus*, sau derivat românesc de la *încuia* ori derivat parasintetic de la *cui*); *desfășa* Varlaam, în DLR, ÎL 52/37 (< lat. *disfaciare* sau de la *înfășa*); *despărți* CC₂ 38/11, Ms. Ieud III 190^v/16, V. Caz. 380/1, U. Let. 5/15, Prav. 28^v/5, C. Let. 65/30, Iv. P. 103/32, Carte 62/13, M. Ec. 140/3 (< lat. **dispartire* sau de la *împărți* ori derivat parasintetic de la *parte*). De asemenea, pot fi moștenite sau formate în limba română următoarele derivate care sunt analizabile printr-un verb existent: *desface* PH 64^f/23, CC₂ 213/14, V. Caz. 477/32, DVS 146^v/4, (a. 1785) Uricariul, IV 39/17 (< lat. *disfacere* sau derivat românesc de la *face*); *deslega* CV LXIV/4-5, CC₂ 96/23, V. Caz. 333/1, NT 23^v/32,

DVS 21^f/33, Cant. I. 39/22, Iv. P. 98/13, Mineiul (1776) în DLR (< lat. *disligare* sau derivat românesc de la *lega*); *descoperi* PH 12^f/16–17, CC₂ 128/5, U. Let. 72/20–21, Prav. 94^f/9, NT 13^v/3, Cant. I. 4/34, Iv. P. 84/16, M. Ec. 8/5 (< lat. *disco(o)-perire* sau derivat românesc de la *coperi* ori prin înlocuire de prefix din *acoperi*).

1.1.4.2. Prefixul *des-* apare în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea atât în calcuri lexicale de structură morfematică, cât și în formații originale. Verbul *desgiudeca* Coresi, la Densusianu, HLR II 351, Dosofoței, în P. Sch. 169/39 este un calc după vsl. *rasqđiti* (cf. Densusianu, HLR II 351).

Prefixul *des-* formează verbe de la:

a. verbe: *descoase* DVS 8^v/33 (< *coase*); *descumpăra* P.Or. 222/19, NT 67^f/22 (< *cumpăra*); *desholba* DVS 200^f/35 (< *holba*); *despecetlui* (< *pecetlui*) N. Let. 125/31, (a. 1793) Uricariul, în DLR; *desplânta* DVS 4^v/26 (< *plânta*); *despopi* Amiras, în DLR (< *popi*); *desupune* (a. 1776) Uricariul, în DLR (< *supune*); *deszice* CV III/2 (< *zice*); *dezameși* M. Ec. 134/9–10 (*des-* + *ameși* și varianta *dezmeși* Dosofoței, la Gaster, Chr. I 256/23 < *ameși* prin înlocuirea prefixului *a-* cu *des-*); *dezbate* CC₂ 83/27, U. Let. 70/15, C. Let. 47/2, Cantemir, în DLR, Neculce, *ib.* (< *bate*); *dezgoli* ÎL 79/1, DVS 43^f/19, Cantemir, în DLR (< *goli* sau poate adj. *gol*); *dezgrăi* (a. 1600–1630) CB I 276/5–6, LSR 110^{r1}/10, Cantemir, în DLR (< *grăi*); *dezgvozdi* CC₂ 137/2 (< *gvozdi* „a bate în cuie, a țintui”); *dezjudeca* P. Sch., în ILRLV, Coresi, *ib.* (< *judeca*); *dezlipi* LSR 201^{r1}/22, M. Ec. 173/1 (< *lipi*); *dezrobi* Legiuire, în DLR (< *robi*); *dezrupe* CC₂ 51/33 (< *rupe*);

Următoarele formații par create prin schimb de prefix: *des-* / *în-*: *descurca* CC₂ 222/34, Cantemir, în DLR (< *încurca*); *despleti* (< *împleti*) Alex. 91/22, (a. 1773) Gaster, Chr. I, în DLR; *desturna* Coresi, în DLR, P. Sch. 161/7–8 (< *înturna*); *dezbina* (a. 1650) Uricariul, în DLR (< *îmbina*); *dezveli* Cant. I 3/26, Carte 46/13 (< *înveli*); *dezvește* „dezbrăca” V.Caz. în DLR, DVS 54^f/6, Cantemir, în DLR (< *învește* „îmbrăca”);

Verbul *dezlupi* „a coji” PH 143^f/13, Carte 31/1 nu are baza atestată în limba română (cf. vsl. *lupiti* „a scoate, a trage (coața)” și Densusianu, HLR II 351).

a- / *des-*: *destupa* (< *astupa* prin înlocuirea prefixului *a-* cu *des-*) Dosofoței, în DLR, (a. 1766), Uricariul, *ib.*

Unele verbe cu *des-* ar putea fi derivate direct de la substantive; e preferabilă totuși analiza prin verb, deoarece modelul este mai frecvent și e mai probabil ca antonimele cu *des-* să fie formate de la derivatele lor pereche cu *în-*. Această ipoteză se bazează, la unele perechi, pe deosebiri categorice de atestare în favoarea formelor cu *în-* (de exemplu: *îngropa* întâlnit din secolul al XVI-lea, *dezgropa* din secolul al XVII-lea; *înfrâna* din secolul al XVI-lea, *desfrâna* din secolul al XVII-lea), iar la altele, deși atestarea e relativ simultană, se poate presupune că s-a pornit tot de la pozitiv spre negativ; *descâlci* Cantemir, în DLR, M. Ec. 113/7 (< *încâlci*); *desfrâna* C. Let. 48/18, Cantemir, în DLR, N. Costin, *ib.* (< *înfrâna*); *desperechea* Dosofoței, la TDRG (< *împerechea*); *dezgropa* V. Caz. 380/29, P. Ist. 34/7, Carte 123/19 (< *îngropa*); *deznoda* Anon.Car., Mineiul (1776), în DLR (< *înnoda*, cf. Al. Graur, în BL V (1937) 102); *dezvinui* LSR 81^{v2}/6 (< *învinui*).

De asemenea, derivatele: *dezmânia* Prav. 158^f/26 și *deznădăjdui* Cant. I 9/8, Iv. P. 105/24, (a. 1750) Gaster, Chr. II 49/28 ar fi putut lua naștere și direct de la substantive, dar mai probabilă este formarea lor de la verbele *mânia* și *nădăjdui*;

b. substantive (derivate parasintetice cu adăugarea unui sufix verbal): *desfeciori* B 151^a/5, Cantemir, în DLR (< *fecior*); *desfira* DVS 168^f/28 (< *fir*); *despărinți* Cantemir, în DLR (< *părinți*); *destrăma* P.Or. 273/18, Dosofoței, în P. Sch. 181/32, Cant. I 58/11 (< *tramă*); *dezvăra* C. Let. 77/3 (< *vară*);

c. verbe sau substantive: *deZRădăcina* CC₂ 246/5, ÎL 40/20, Cantemir, la DDRF (< *înrădăcina* prin înlocuirea prefixului *în-* cu *des-* sau *des-* + *rădăcina* sau *des-* + *rădăcină*, mai probabilă este însă formarea de la substantiv, având în vedere că acesta avea o circulație mai mare decât verbul *rădăcina*, cf. Vasiliu, D. C. 252);

d. adjective (formații parasintetice cu adăugarea unui sufix verbal): *deschilini* (< *chilin*) M. Ec. 128/2.

În documentele slavo-române din secolul al XVI-lea sunt înregistrate toponime cu *des-* provenite din substantivizarea participiului: nume de sate ca *Dejjuțați* (1560), *Desărați* (1571),

Deșirați (1565) sau care conțin un participiu adjectivat: *Măgurile Deșirate* (1595), toate la Nestorescu, A. 32.

1.1.4.3. Temele de la care se formează derivatele cu *des-* au origine variată. Cele mai multe sunt de origine latină: *ameți, bate, cal, car, cânta, cheie, cinge, coase, coperi, cui, cumpăra, face, fașă, fecior, fir, frâne, îmbina, îmbrăca, împletici, încurca, învește, judeca, lege, mânie, nod, parte, părinte, pereche, pierde, rădăcină, rupe, stupă, supune, tramă, turna, vară, zice* etc. Urmează apoi cele slavone: *câlți, găvozdi, goli, grăi, lipi, nădăjdui, vină*. La acestea se pot adăuga și teme slavone care n-au existat în limba română: **lupi, *pleti*; maghiare: *chilin, pecetlui*; comune cu albaneza: *groapă*.

1.1.4.4. Prefixul *des-*, ca și corespondentul său latin, indică:

a. negarea cuvântului-bază

– contrariul acțiunii exprimate de forma neprefixată: *dezbate* „a desprinde ceva care a fost bătut în cuie; a scăpa de sub stăpânirea cuiva” (*Dentr-acea nebunie drăcească nu poate lesne a se dezbate sau a scăpa*. CC₂ 83/27), *descoase*, (a se) *dezgrăi* „a dezminți, a retrage cele spuse”: *Nu te lepăda, nu te dezgrăi*. (a. 1600–1630) CB I 276/5–6, *desface, dezgvozdi* „a desprinde din cuie, a deștintui” (... *Deade trupul lui Iosif. Și cumpără pânză, și dezgvozdi Elu, și-lu puse jos*. CC₂ 137/2), *dezlega, dezlipi, dezmânia* „a liniști, a potoli, a îmblânzi” (*Dezmânia-voiu el cu darurile care înainte merg*. Palia, la Densusianu, HLR II, 275); *deznădăjdui, despecetlui, desupune* „a elibera”;

– contrariul acțiunii exprimate de perechile cu prefixul *în-*: *descăleca – încăleca; descărca – încărca; descâlci – încălci; descheia – încheia; descinge – încinge; descuia – încuia; descurca – încurca; desfășa – înfășa; desfrâna – înfrâna; desperechea – împerechea; despleti – împleti; despletici – împletici; dezbina – îmbina; dezbrăca – îmbrăca; dezgropa – îngropa; deznoda – înnoda; dezveli – înveli; a (se) dezvește „a se dezbrăca; a se lepăda de” – a (se) învește „a (se) îmbrăca”; *dezvinui – învinui*;*

– contrariul acțiunii exprimate de derivatele perechi, cu prefixul *a-*: *descoperi – acoperi; destupa – astupa*;

b. separarea, despărțirea, desprinderea: *desfira* „a desface fir cu fir, a destrăma”. (*Frumusețea ca floarea să veștezească și ca visul să*

desfiră. DVS 168^f/28), *desfeciori* „a răpi cuiva copiii, a lăsa pe cineva fără copii”, *despărinți* „a lipsi de părinți”, *destrăma* (*Lesne în va fi a le fărâma și ... a le destrăma*. Cant. I 58/11), *dezdăcina* „a scoate din rădăcină, a smulge cu totul” (*Să dezdăcineaze ... și să rumpă numai semințele*. ÎL 40/20).

Ca și în limba latină, uneori prefixul *des-* nu are o valoare bine determinată. Din punct de vedere semantic nu este o deosebire clară între verbele derivate și cele de bază. Se pare că, în aceste cazuri, prefixul nu face decât să întărească sensul verbului simplu. S. Pușcariu (*lucr. cit.*, p. 15) denumește valoarea lui *des-* în aceste cuvinte „hipercharacterizare”, iar Al. Graur (*Prefixe cu rol de indicator*, în LL XI, 1966, p. 333) consideră că în asemenea situații prefixul servește ca indicator al unei anumite atitudini sau situații: *dezgoli* (*L-ai dăzgolit de cinstea și slava preoției*. ÎL 79/1).

Printre formațiile cu *des-*, interesant este derivatul a se *dezvăra* „a se face vară”. (*Cătu s-au dezvărat, sultan Osman au purces cu mare gătire cu oști* C. Let. 77/3). S. Pușcariu (*lucr. cit.*, p. 10) arată că în această formație (cf. *a se desprimăvăra*) se contopesc două idei, „a ieși din primăvară”, redat prin prefixul *des-* și „a se face vară” redat prin *văra*. Sensul derivatului este deci incoativ „a începe vara”.

În unele derivate e greu de desprins valoarea prefixului: *dezrupe* este glosat de Densusianu, HLR II 351 „a lua, a ridica” (*Să rumpi legătura fără-legiei, dezlegătura, călcătura, slobozeaște ceia carei pată năpaste și tot tarul dezrupe*. CC₂ 51/33); semnificațiile lui (*a se deszice* (*de frații săi dezdzisese ... dezdzisese loru* CV, la Densusianu, HLR II, 276) par a fi „a-și lua rămas bun de la cineva, a se despărți de ...”

Prefixul *des-* intră, după cum s-a arătat mai sus, într-un sistem frecvent de opoziții. Cele mai numeroase sunt derivatele perechi cu *des-* și *în-*. În raportul dintre cele două prefixe, derivatele cu *în-* sunt, în mod obișnuit, cele mai vechi și mai răspândite; după ele s-au creat antonimele cu *des-* (cf. S. Pușcariu, *lucr. cit.*, p. 12). Uneori însă unele derivate cu *des-* nu sunt în opoziție cu derivatele perechi cu *în-*, ci sunt sinonime cu acestea, datorită și sensului exprimat de radical. Derivatul *despărți*, de exemplu, e sinonim cu *a împărți* (*Va despărți, ei unii dentr-alalți*. CC₂ 38/11 și *Un păstor își împarte oile de capre*. Varlaam, la Pușcariu, *lucr. cit.*, p. 5).

1.1.4.5. Prefixul *des-* are un număr relativ mare de derivate și valori semantice precizate. Sistemul vast de opoziții în care intră prefixul atestă stabilitatea derivatelor și productivitatea prefixului. Aproape toate derivatele din secolul al XVI-lea și al XVII-lea se mențin și în secolul al XVIII-lea, cu unele excepții, ca: *despierre*, *desturna*, *dezgvozdi*, *dezrupe*. Viabilitatea prefixului în limba română se datorește, desigur, în mare parte relațiilor lui cu prefixul *în-*, care este deosebit de productiv (cf. S. Pușcariu, *lucr. cit.*, p. 7).

1.1.5. în-

1.1.5.1. Prefixul *în-* (*îm-* înainte de labiale) provine din prepoziția și preverbul latin *in* (Drăganu, R.S. 42–43; Auerbach, V. 229; S. Pușcariu, *Etimologii*, în DR IV₂, (1927) 687–703; Iorgu Iordan, *Compusele românești cu în-*, în BPh III (1936), 57–116; Sextil Pușcariu, *Das rumänische Präfix des-*, în ZRPh 63 (1943), 1–23; Flora Șuteu, *Prefixul în- /în-*, în SMFC II 36–65; FC II 134–143). El a pătruns în limba noastră prin cuvinte de origine latină moștenite, derivate cu *in-*, ca: *îmbuca* (< *imbucare) U. Let. 129/5, LSR 159¹/3; *împărți* (< *impartire*) P. Or. 16/18, B 632²/22, M. Ec. 22/1; *împiedeca* (< *impedicare*) P. Sch. 29/2, C. Let. 43/11, M. Ec. 56/14; *împinge* (< *impingere*) CV LXVI/7, P. Or. 83/27; *încheia* (< *inclavare*) *ib.* 300/18, B 614^b/10; *încinge* (< *incingere*) P. Or. 275/25, V. Caz. 492/29; *înfrâna* (< *infrenare*) CV CXXII/12, LSR 166¹/4, Cant. I 41/28; *întinde* (< *intendere*) P. Or. 32/18, M. Ec. 136/12; *întinge* (< *intingere*) P. Or. 216/27; *întoarce* (< *intorquere*) CC₂ 32/28, Ms.Ieud I 172^f/17, Carte 33/2.

1.1.5.2. Prefixul *în-* este întâlnit în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea în calcuri și formații originale.

Câteva calcuri lexicale de structură morfematică întâlnite în textele din secolul al XVI-lea copiază cuvinte slavone; *în-* corespunde mai multor prefixe slavone, ceea ce demonstrează productivitatea lui în această epocă: *înarăta* (după vsl. *pokazati*, „indicare, declarare, câștigare” cf. Densusianu, HLR II 352) PH 119^v/1; (a se) *încurși* „a se adăposti, a locui” (după vsl. *vúdvoriti se*, cf. Densusianu HLR II 352) Coresi, id. *ib.*; *înmândri* (după vsl. *umqđriti*, cf. Densusianu HLR II

351) Coresi, id., *ib.*; *înzăcea* (după vsl. *nalezati*, cf. Densusianu HLR II, 353) Coresi, id., *ib.*

Calcuri după cuvinte latine: *încorona* Brancovici, (a. 1694) în DÎLR < lat. med. *incoronare*, cf. *coroană*; *înformui* „a-și imagina; a întruchipa; a (se) informa; a aranja” Dosoftei, Cantemir, în DÎLR < lat. med. *informare*, cf. *formui* „a face, a crea; a formula”.

Adjectivul *înnăscut*, folosit ca substantiv de Dosoftei (DVS II^v/5), a avut ca model lat. *innatus* (Stanciu-Istrati, C. 152 îl consideră format numai după model francez).

Creațiile originale sunt verbe (marea majoritate), adjective și substantive.

A. verbe derivate de la:

a. substantive (și cu ajutorul unuia dintre sufixele verbale *-a*, *-i*, *-ui*, *-ura*): *îmbăia* CC₂ 51/19; *îmbăla* Coresi, în P. Sch. 73/31; *îmbărbăta* CC₂ 183/26, U. Let. 39/9, DVS 8^v/26; *îmboldi* LSR 118²/20; *îmbrobodi* P. Or. 82/2; *îmbulzi* LSR 104^{v2}/13, M. Ec. 144/16; *îmbunătăți* (atestat ca participiu-adjectiv) ÎL 34/15; *împăinjina* CC₂ 252/37, P. Or. 171/11; *împăna* Carte 51/12; *împărtăși* Apostol (1683), în DA, Mineiul (1776), *ib.*; *împăsonia* „apăsa” (< *păsoniu* „greutate”) PH 25^v/25; *împăvăza* „care are pavăză” Corbea, în DÎLR; *împerechea* NT 43^v/15, C. Let. 57/16, Cant. I 42/19; *împielita* „încarna, întrupa” (< *pielită* „carne, trup”) CC₂ 91/38, M. Ec. 36/3; *împietri* (și *împietra*) P. Sch. 312/2, Iv. P. 95/24; *împirona* „pironi” (< *piron*) LSR 122^{v2}/1; *împleti* CC₂ 326/7, Cânt. C. 3^v/15; *împodobi* B 636^a/56, Cant. I 3/24, M. Ec. 33/6; *împovăra* (atestat ca participiu-adjectiv) NT 14^v/34; *împrăștia* U. Let. 109/20, DVS 21^v/6; *împremieza* „împărți, înjumătăți” (< *primez* „scândură, zid despărțitor”) CP 144/12; *împrieteni* U. Let. 180/3, P. Ist. 24/11; *împroșca* (< *proașcă*) P. Or. 235/23; *înarița* LSR 59²/14; *înarma* CC₂ 106/20, LSR 60¹/14, Iv. P. 72/2; *încămăta* „a lua bani cu dobândă” Coresi, la Densusianu HLR II 352; *încenușa* „a se acoperi cu cenușă” B 623^b/5; *înceti* „a face parte dintr-un grup, dintr-o ceată” Coresi, la Densusianu, HLR II 352; *încheșga* P. Sch. 128/1, LSR 158²/16, Carte 83/5; *încheotora* (< *cheotoare*) *ib.* 302/11; *închinga* „a pune chinga,

a lega cu o chingă” P. Or. 70/15; *închipui* CC₂ 68/15, NT 14^v/5, Cant. I 15/4; *încleșta* U. Let. 174/15; *încolți* ÎL 39/18; *încorda* LSR 103^{r2}/3; *încredința* CV CIII/ 5, (a. 1634) Iorga, SN 68/6, P. Ist. 55/3; *încremeni* (< *cremene* sau poate de la verbul *cremeni*, mult mai vechi, atestat în CC₂ 229/27) N. Let. 127/1; *încoia* CC₂ 248/4, Prav. 82^v/25; *încoibura* PV 16^v, CP¹, în ILRLV; *încununa* (< *cunună* sau de la verbul *cununa* Coresi, la Densusianu, HLR II 354) NT 36^v/14, ÎL 42/4; *încuscri* N. Let. 124/19; *încuviința* M. Ec. 16/5; *îndrăci* (< *drac* sau de la verbul *drăci* CC₂ 50/29) NT 46^v/16, LSR 177^{v1}/5; *îndruma* (< *drum*) Pr. C. 130/18 și adj. *îndrumător* (a. 1681) Iorga, SN 80/1; *îndumnezei* CC₂ 497/18; *înfăina* Carte 43/8; *înfășa* CV CII/2, NT. 67^v/28, DVS 38^r/27; *înfărtăți* „a se face cu cineva fărtat” U. Let. 184/14; *înfeciora* „a înfia” Prav. 1581, în ILRLV; *înfia* (atestat sub forma *înfiiire*) LSR 145^{v1}/10; *înfigura* „a da formă” Corbea, în DÎLR; *înflori* CC₂ 309/23, U. Let. 164/4, M. Ec. 135/13; *înfoca* DVS 8^v/4; *înfrica* CV LXIII/13, PH 21^r/16; *înfrumuseța* CC₂ 239/24, U. Let. 256/11, B 628^a/11; *înfrunța* „a-i arunca cuiva în față o vină, a-i reproșa” DVS 23^r/25, Iv. P. 95/2; *înfrunzi* NT 59^r/30; *îngenunchea* Alex. 98/3, NT 42^r/31; *îngheța* CC₂ 364/11, U. Let. 173/18, Carte 103/6; *înghimpa* CC₂ 358/3, LSR 55^{v2}/22; *îngloda* (și *înglodi*) CV CXX/13, U. Let. 127/12; *îngloti* „a strânge, a aduna oaste” (< *gloată*) LSR 173^{r1}/8, C. Let. 50/35; *îngreța* Dosoftei, în P. Sch. 230/22; *îngriji* (și *îngrija*) (< *grija* sau poate de la *griji* CC₂ 74/27) LSR 63^{v1}/12, M. Ec. 86/5; *îngropa* P. Or. 176/9, Ms.Ieud II 186^v/6, Prav. 27^v/10, Calendar 36/14; *îngrozi* P. Or. 257/17, Prav. 77^r/25, N. Let. 120/28; *înhăma* Prav. 39^r/27, B 631^b/52; *înjuga* CC₂ 277/36, N. Let. 110/1; *înjumătăți* (și *înjumătăța*) PH 46^v/13, CC₂ 99/29; *înlătura* (a. 1671) Iorga, SN 75/27; *înlumina* P. Or. 9/19; *înminuna* P. Sch. 21/5, DVS 30^v/32; *înmuguri* M. Ec. 133/7; *înneoa* „a deveni alb ca neaua” P. Sch. 127/14; *înnopta* U. Let. 39/6, Prav. 35^v/21; *înnora* (< *nor* sau poate de la *nora* PH 123^v/13) LSR 68^{v2}/12; *înnoroci* P. Or. 136/24; *înomeni* „a se încarna” CC₂ 497/17 (și infinitivul lung substantivat *înomenire* ÎL 39/19, LSR 60^{r1}/16); *înrădăcina* CC₂ 246/4, Iv. P. 122/8; *însălășui* „a stabili locuință, a da adăpost” (< *sălaş*) CT 150^v/21, DVS I^v/29; *însărcina* (atestat ca

participiu-adjectiv) Iv. P. 89/7; *însemna* U. Let. 4/17, Calendar 4/6, M. Ec. 72/8; *însera* U. Let. 143/16; *înseta* PH 86^v/5, B 627^a/26; *însoși* CC₂ 449/17, Calendar 48/6, M. Ec. 84/10; *însăpăima* NT 46^r/7, DVS 12^v/14; *însșpica* „a da în spic, a face spic” P. Or. 208/17, LSR 197^{v2}/1; *însșufleți* (și *însșufleta*) CC₂ 377/36, ÎL 39/10, DVS I^v/34; *însșulița* (< *suliță*) Dosoftei, în DA; *însșira* CC₂ 244/15, U. Let. 27/1, M. Ec. 170/6; *însștiința* (a. 1634) Iorga, SN 67/23, Cantemir, în DA; *întemeia* CC₂ 179/21, B 621^b/12, N. Let. 150/16; *întina* CC₂ 378/4, LSR 151^{v1}/3, M. Ec. 163/5; *întâmpina* (< *tâmpină* „tobă”) U. Let. 201/2, P. Ist. 55/22; *întrupa* (și *întrupii*) CC₂ 2/19, Iv. P. 72/8, M. Ec. 35/3; *înțărca* P. Or. 67/9, Calendar 55/17; *înțepa* U. Let. 122/5, N. Let. 131/6; *înțeleni* (< *felină*) LSR 167^{v1}/15; *învăli* (< *val* sau de la verbul slav *valiti*) P. Or. 90/9, NT 38^v/7, Carte 61/1; *învălui* (< *val*) P. Or. 132/8, Alex. 82/9, Carte 55/4; *învăpăia* „a se aprinde ca o văpaie” P. Sch. 25/10; *învârteji* P. Ist. 39/23; *învoi* Cant. I 7/23; *învărăjbi* CV LXXVI/3, Ms. Ieud III 193^r/5, DVS 11^r/4, P. Ist. 5/7; *învărăjmăși* (atestat în derivatul *învărăjmășitor*) CC₂ 285/21; *înzestra* (și *înzestri*) (a. 1591) Crest. I. 152/6, ÎL 63/30, (a. 1778) Iorga, SN 125/15.

În multe dintre exemplele de mai sus, prefixul ar putea reprezenta, la origine, prepoziția *în* care preceda substantivul. Deoarece în latină *in* cumula ambele valori, de prepoziție și de prefix, este dificil ca aceste valori să fie separate în română (v. FC II 139–140).

De pildă, verbul *încuiba* NT 17^v/25 (și *încuibui*, *încuibura* Psaltirea Voronețeană, la Densusianu, HLR II 332) poate proveni atât de la substantivul *cuib* precedat de *în*, cât și de la construcția sintactică în care substantivul *cuib* era urmat de prepoziția *în*: *a-și face cuibul în* ...;

b. adjective (și cu ajutorul unui sufix verbal): *îmbăta* CC₂ 287/9, (a. 1638–1643) Iorga, SN 71/27; *îmbătrâni* Alex. 87/30, B 621^a/1; *îmblânzi* CC₂ 137/36, NT 46^r/25, Iv. P. 90/19; *îmbogăți* P. Or. 50/6, B 631²/29; *îmbuieci* „îngrășa” (< *buiac* „îmbelșugat, gras”) Dosoftei, în P. Sch. 122/32; *îmbuna* PH 121^v/16, LSR 93^{r1}/10; *împlini* Iv. P. 99/20; *împuternici* (a. 1671) Iorga, SN 75/16; *împutina* P. Or. 193/14, Prav. 159^v/12, N. Let. 151/34; *încăcri* M. Ec. 39/11; *înalbi* CC₂ 87/22, NT

30^v/21, U. Let. 62/11; *încălzi* CC₂ 159/3, NT 61^r/30, Carte 4/11; *încredincioșă* Dosoftei, în P. Sch. 158/37; *încreși* DVS 46^r/23; *încrunta* (< *crunt* sau de la verbul *crunta* Coresi, la Densusianu, HLR II 354) U. Let. 138/5; *îndatora* (și *îndatori*) Prav. 11^r/23, Iv. P., în DA; *îndesa* (și *îndesi*) LSR 178^v/7, N. Let. 151/36; *îndrăgi* CC₂ 186/6, U. Let. 13/7, NT 54^v/10; *îndrepta* P. Or. 164/26, Prav. 33^r/11, P. Ist. 5/20; *îndulci* CV CXXXII/4, ÎL 42/9, Carte 5/9; *înfierbânta* PH 54^r/14, DVS 5^r/2, M. Ec. 41/12; *înflământzi* Coresi, în DA, P. Or. 145/7; *înfricoșă* (și *înfricoși*) CC₂ 234/10, U. Let. 143/11, Mineiul (1776), în DA; *înfrumușă* CV CLII/4, P. Sch. 122/2; *îngălbeni* M. Ec. 46/6; *îngărășă* CC₂ 73/29, LSR 50^r/11; *îngrețoșă* (atestat sub forma infinitivului lung substantivat *îngrețoșere* Cant. I 42/3); *îngreuiă* CC₂ 83/12, U. Let. 222/17, Mineiul (1776), în DA; *îngroșă* CV CIV/7, NT 17^r/14, Carte 75/5; *înlăți* P. Or. 296/7; *înmări* ib. 145/14; *înmicșura* P. Sch. 11/5, Prav. 144^v/17; *înmiloșă* Dosoftei, în P. Sch. 152/38; *înmulți* CC₂ 6/10, ÎL 58/12, M. Ec. 56/10; *înnegri* (< *negru* sau poate de la verbul *negri* CC₂ 192/10) M. Ec. 46/8; *înnoi* CC₂ 115/15, Prav. 11^v/12, P. Ist. 33/9; *însănătoși* (și *însănătoșă*) DVS 7^v/23, M. Ec. 134/13; *însetoșă* (< *setos*) CC₂ 154/20, NT 33^v/28, M. Ec. 61/14; *însingura* P. Sch. 208/2; *înstrăina* B, în DA, M. Ec. 144/1; *întări* CV V/14, Alex. 96/22, Carte 106/5, *întăroșă* (< *tăroasă* „însărcinată”) P. Or. 131/4; *întârzia* Prav. 85^v/7, Calendar 21/12; *întineri* Alex. 87/31; *întrista* CC₂ 79/23, Alex. 92/33, Iv. P. 109/10; *înțepeni* (< *țepăn* sau de la verbul *țepeni* CC₂ 294/7) M. Ec. 108/11; *învârtoșă* (și *învârtoși*) CV CLXIV/8, CC₂ 182/26, B 642^a/1; *înverzi* P. Or. 137/24, LSR 80^v/5, Cant. I 53/8; *învechi* CC₂ 164/15, LSR 78^r/10, Iv. P. 99/1; *înviernănoșă* P. Or. 233/11; *învia* P. Or. 162/12, DVS 29^r/5, M. Ec. 100/14; *învineși* CC₂ 158/36; *învrednici* LSR 107^v/19, Iv. P. 77/5;

c. verbe: *împresura* (< *presura* CC₂ 188/4) id., ib. 266/17, U. Let. 175/14; *împuși* P. Or. 200/14, U. Let. 164/4, Prav. 154^v/13; *înacoperi* (< *acoperi* PH 10^v/18) ib. 21^v/6; *încâștiga* NT 27^r/15; *înconjura* CV XCIX/5, U. Let. 94/12; *înconteni* Pr. C. 42/16; *îndrăzni* (< *drăzni* CC₂ 267/12) id., ib. 48/31, Cant. I 7/9; *îneca* (< *neca* CC₂ 16/22) P. Or. 227/5, NT 16^v/33, Cant. I 49/11; *înferica* (< *ferica* P. Sch. 334/1) ib. 272/16; *înfrânge* (< *frânge* ib. 150/12) CC₂ 46/27, DVS 17^v/15; *îngurguța* „a se înălța, a se mândri” (< *gurguța* Dosoftei,

în DA, s. v.) Dosoftei, în P. Sch. 145/21; *îngiușghia* P. Sch. 226/8; *înmuia* Carte 21/1; *înspăimânta* (< *spăimânta* CC₂ 84/12) Dosoftei, în DA, Cant. I 35/18; *întâlni* (< *tâlni* P.Or. 112/12) Pr. C. 50/21; *întocmi* (și *întocmire* < *tocmi* P. Sch. 182/13) CC₂ 246/37, Iv. P. 106/25, M. Ec. 23/8; *înturna* (< *turna* „a întoarce” P. Sch. 28/16) P. Or. 49/15, Cânt. C. 4^r/3; *învince* (< *vince* P. Sch. 15/4) P. Or. 113/2.

Două derivate au originea într-o construcție sintactică în care verbul de bază este urmat de prepoziția *în*: *încrede* (< *a crede în ...*) CC₂ 276/23, U. Let. 38/6, (a. 1728) Iorga, SN 113/10; *întrece* (< *a trece* (în fața) ...) P. Or. 84/6, DVS 25^v/1, N. Let. 106/5;

d. numerale (și cu ajutorul sufixului verbal -i): *îndoi* CV XCVII/7, NT 19^v/14 (și numeralul multiplicativ *îndoit* P. Or. 74/22, LSR 71^r/6, provenit din participiul verbului); *întrei* (atestat ca numeral multiplicativ *întreit* Cant. I. 45/23);

e. adverbe (și cu ajutorul unui sufix verbal): *îmbrățișă* (< *brățiș*) P. Or. 97/20; *împoncișă* (< *ponciș*) Cant. II 93/29 (și adj. *împoncișat* Calendar 5/10); *încurunda* „a grăbi” (< *curând*) P. Sch. 21/7; *înfățișă* (< *fățiș*) LSR 200^v/11, (sec. XVIII) Iorga, SN 97/5;

f. teme (din alte limbi) care nu circulau independent în limba noastră; aceste formații reprezintă un fel de adaptări cu prefixul *în-* și nu derivate propriu-zise:

– latinești: *îmbrăca* (< *bracca* „pantaloni”) CC₂ 215/5, NT 33^v/30, Neculce, în DA; *împăca* (< *paccare* „a liniști, a face pace”) CC₂ 46/28;

– slave vechi: *încâlci* (< *klūčiti) Cant. I 49/11; *îngrădi* (< *graditi*) CC₂ 81/22, ÎL 45/31; *înșela* (< *mūšelū*) CC₂ 453/29, Pr. C. 134/14.

B. adjective de la:

a. substantive (împreună cu sufixul -at, ceea ce le conferă o formă identică cu a participiului unui verb terminat în -a): *înfemeiat* „care alăptează” CT 52^v/18; *înfierat* „îmbrăcat în fier” C. Let. 69/12; *înzăuat* „îmbrăcat în zale” id., ib. 69/13;

b. adjective: *înfricos* P. Sch. 42/14; *înghimpos* LSR 49^v/14; *înterțiu* (despre animale) „de trei ani ” (a. 1588) CB I 208/4.

Primele două s-au format probabil prin analogie cu verbele din a căror familie fac parte: *înfricoșă* și *înghimpa*.

C. substantive de la substantive: *îndreptar* „unealtă a dulgherului” (< *dreptar* sau poate un derivat al verbului *îndrepta* și atunci el trebuie scos din categoria discutată aici) ÎL 41/24, Cant. I 38/19; *înmulțime* „abundență” (< *mulțime*) Coresi, la Densusianu, HLR II 351; *învârtoșime* „neînduplecare, asprime” E. Prav., în ILRLV (poate din *vârtoșime*, care are însă atestări mai noi, sau din verbul *învârtoșa*).

Toate derivatele au suferit în orice caz influența verbelor (*îndrepta*, *înmulți* și *învârtoșa*).

1.1.5.3. Cele mai multe dintre temele la care se atașează prefixul *în-* sunt de origine latină: *acru*, *alb*, *bărbat*, *bătrân*, *brățiș*, *bun*, *cald*, *câștiga*, *coardă*, *credincios*, *dator*, *des*, *doi*, *drept*, *Dumnezeu*, *fașă*, *făină*, *fățiș*, *floare*, *foc*, *frânge*, *frunte*, *galben*, *genunchi*, *gheață*, *gras*, *greșos*, *jug*, *junghia*, *lat*, *mult*, *muia*, *nea*, *neca*, *negru*, *om*, *pană*, *părtaș*, *presura*, *rădăcină*, *sarcină*, *setos*, *știință*, *tânăr*, *trece*, *trei*, *verde*, *vechi*, *zestre* etc. Urmează apoi cele slave: *bogat*, *ceată*, *clește*, *drag*, *gloată*, *grijă*, *milos*, *noroc*, *păianjen*, *praștie*, *prieten*, *suliță*, *temei*, *tocmi*, *trup*, *țeapă*, *țelină*, *val*, *vrajbă*, *vrednic*, *voie* etc., temele comune cu albaneza: *ghimpe*, *groapă*, *mugur*, *țarc*, *văpaie*, cele maghiare: *chip*, *ham*, *sălaș*, *tăroasă* și cele grecești: *frică*.

1.1.5.4. Principala valoare a prefixului *în-* este aceea de a forma verbe de la nume (cf. Auerbach, V. 233–239, Flora Șuteu, *lucr. cit.*, p. 50–60 și bibliografia indicată acolo):

A. multe dintre verbele derivate cu *în-* arată o transformare:

a. obiectul ajunge în starea (în sens larg) sau dobândește însușirea denumită prin cuvântul de bază (prefixul are totdeauna această valoare când se atașează la adjective și la numerele și, uneori, când se adaugă la substantive): *îmbărbăta*, *îmbătrâni*, *îmblânzi*, *îmbulzi*, *îmbunătăți*, *împielăța*, *împietri*, *împrieteni*, *împușina*, *încălzi*, *închega*, *încredința*, *încremenii*, *încuscri*, *înfărtăți*, *înfrica*, *înfrumuseța*, *îngheța*, *îngloti*, *îngroșa*, *îngrozi*, *înjumătăți*, *înnoi*, *înseta*, *însăpăima*, *întări*, *întârzia*, *întreii*, *întrista*, *întrupa*, *înteleni*, *învârtoși*, *înverzi*, *învrăjbi*, *învrăjmăși*, *învinui*;

b. obiectul se modifică dobândind lucrul denumit prin cuvântul de bază (prefixul are această valoare când este atașat la substantive): *înari*, *înari*, *încolți*, *înflori*, *înfrunzi*, *înmuguri*, *înrădăcina*;

B. verbul derivat indică o acțiune care se realizează cu ajutorul instrumentului sau al materiei denumite prin cuvântul de bază: *îmboldi*, *îmbrobodi*, *împironi*, *împrăștia*, *încheotora*, *închinga*, *închia*, *înfăina* (*Dupre ce le vei înfăina, le prăjaște*. Carte 43/8), *înfășa*, *înghimpa*, *înhăma*, *înjuga*, *însulița*, *întâmpina*, *înțepa*, *învălu*, *înveli*.

Câteva dintre aceste verbe (*îmboldi*, *împrăștia*, *întâmpina*, *învălu* și *înveli*) se folosesc încă din secolele al XVI-lea – al XVII-lea cu un sens figurat depărtat mult de cel originar (pierzându-se astfel legătura semantică cu instrumentul denumit de temă);

C. acțiunea verbului derivat se săvârșește într-un mod indicat de tema nominală; uneori acțiunea are la bază o comparație în care intră ca termen tema nominală: *îmbrățișa* „a cuprinde brățiș”, *împăienjeni* „a acoperi cu o ceață ca o pânză de păianjen”, *împoncișa* „a se uita ponciș”, apoi „a se împotrivi”, *încorda* „a se întinde ca o coardă”, *înfățișa* „a arăta fățiș”, *îngenunchea* „a se așeza în genunchi”, *înșira* „a așeza într-un șir”, *învăpăia* „a se aprinde ca o văpaie”, *învârteji* „a se învârti ca un vârtej”;

D. acțiunea verbului este raportată la locul sau la timpul exprimat de temă: *înlătura*, *înnopta*, *însera*;

E. verbul indică o mișcare spre interior: *îmbăia*, *înțărca*.

Cele câteva adjective formate de la substantive, atestate în această perioadă, au un sens și o formă apropiate de cele ale participiilor și pot fi grupate împreună cu verbele într-una dintre categoriile de mai sus (*înfemeiat* sub **A a**, iar *înfierat* și *înzăuat* sub **B**).

O discuție specială asupra valorii lui *în-* trebuie făcută în cazul derivatelor formate de la verbe. În secolele al XVI-lea – al XVIII-lea acestea nu sunt prea numeroase: din cele aproape 200 de derivate întâlnite în textele parcurse, aproximativ 21 sunt formații deverbale. Cu excepția a două verbe (*încrede* și *întrece*), toate derivatele au sensul de bază identic cu cel al temei. Adăugarea prefixului poate avea mai multe explicații. *În-* s-a putut atașa ca rezultat al unui fenomen de fonetică sintactică. Deoarece nazalizarea este relativ slabă în română, pe lângă *împodobi* a putut apărea dubletul neprefixat *podobi*. Existența perechilor de tipul *împodobi* – *podobi* a dus (prin analogie) la crearea lui *împresura* pe lângă *presura* și a altor cupluri de același fel (cf. Iorgu Iordan, *lucr. cit.*, p. 99–100). Sextil Pușcariu, *lucr. cit.*, p. 696

crede chiar că *în-* este un simplu element protetic care se poate atașa la orice verb.

Perechi de verbe prefixate și neprefixate există și în categoria derivatelor denominale. Din cele aproximativ 150 de cuvinte cu *în-* formate de la substantive și adjective, circa 90 apar sub ambele forme: *îmbătrâni* și *bătrâni*, *îmblânzi* și *blânzi*, *îmbogăți* și *bogăți*, *învăpăia* și *văpăia* etc.

Unele dintre verbele neprefixate sunt mai vechi decât celelalte și deci există posibilitatea ca ele să fi stat la baza derivatelor cu prefix. Aceste verbe au fost menționate la locurile respective, însă derivatele au fost totuși clasate în categoria denominalelor, pentru că de cele mai multe ori de la un substantiv sau de la un adjectiv s-au format cam în aceeași perioadă, în regiuni diferite ale țării, ambele derivate: unul cu prefix și altul fără, având amândouă același sens. Dacă verbe ca: *încremeni*, *îndrăci*, *îngriji*, *înnegri*, *înnora*, *înțepeni* ar proveni de la verbele *cremeni*, *drăci*, *griji*, *negri*, *nora* și *țepeni* (și nu de la *cremene*, *drag*, *grijă*, *negru* etc.), prefixul ar avea doar rolul de a marca, încă o dată, pe lângă sufix, trecerea numelui în categoria verbului (*cremene* > *cremeni* > *încremeni*), deci prefixul *în* ar fi redundant. Ar fi aici o a șasea valoare a lui *în-*, pe care am putea-o numi de „hipercharacterizare” (după Sextil Pușcariu, *lucr. cit.*, p. 15, care numește în acest fel valoarea lui *des-* în cuvinte ca *descoji*, *dezgoli*). În această epocă nu se observă o grupare a tuturor (sau a majorității) formelor prefixate într-o regiune și a formelor neprefixate în altă regiune (uneori ambele cuvinte apar la același autor).

Este important de subliniat faptul că derivatele cu *în-* sunt mai frecvente în texte decât cele fără prefix.

Bogata folosire a prefixului la derivarea verbelor de la nume și frecvența întrebuintare a verbelor cu *în-* a favorizat și crearea unor verbe cu prefixul *în-* de la verbe (sensul rămânând neschimbat).

Din examinarea de mai sus a valorilor prefixului *în-* reiese că principalele valori din latină au fost păstrate și în română. Indicarea unei mișcări spre interior, valoare primordială din punct de vedere istoric, este însă în româna din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea cea mai slab reprezentată.

În limba noastră s-a dezvoltat foarte mult valoarea lui *în-* de marcarea a unei transformări, a trecerii dintr-o stare în alta.

Valorile prefixului *în-* sunt, desigur, legate de funcțiile prepoziției *în* (introducerea unor componente circumstanțiale de loc, timp, mod și instrumentale).

1.1.5.5. În secolele al XVI-lea – al XVIII-lea prefixul *în-* este foarte productiv. Formațiile prefixate cu *în-* intră adesea în opoziție cu derivate cu *des-* (asupra acestei probleme, vezi și *supra*).

1.1.6. *întru-*

1.1.6.1. Prefixul *întru-* este continuatorul lat. *intro* (cf. Auerbach, V. 239, Bourciez, E. 262; Ernout – Meillet, s. v. *in*; ILR I 205, 206, 261; pentru tratarea de ansamblu v. FC II 147–149).

În limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, *întru(-)* este prepoziție și prefix. Ca prefix, el apare în câteva verbe, formații izolate: *întraripa* „a căpăta aripi, a avea aripi”; fig. „a se împodobi” (*Cu bunătați să-ntaripă*. DVS 65^f/17, Cant. I 193/32), *întrarma* „a da (sau a dobândi) arme” CV CLVII/5, P. Or. 175/3 (*Îtraarmați oamenii dentru voi și vă gătiți de războiu*. B 119^a/47); *întrauri* (a. 1780) în DA.

1.1.6.2. Prefixul apare cu varianta *întru-* înainte de vocală.

DA consideră că prefixul *întru-* a înlocuit prefixul *în-* în derivate a căror temă începe cu o vocală. Această explicație poate fi menținută, având în vedere că derivatele cu *întru-* nu apar niciodată într-o perioadă anterioară celor cu *în-* (pornind de la aceeași temă). Nu s-au menținut însă derivatele cu *întru-*, ci cele cu *în-*, datorită marii productivități a celui din urmă (cf. Flora Șuteu, *Prefixul în- / in*, în SMFC II, 62) și scăderii frecvenței ocurențelor prepoziției *întru*.

1.1.6.3. Valoarea semantică preponderentă a derivatelor este dobândirea obiectului denumit de temă: *întraripa* „a căpăta aripi”, *întrarma* „a înzestra cu arme”.

Formația *întrauri* „a acoperi cu aur, a auri” trimite, prin sensul său, la baza *aur*. În cazul derivării de la verbul *auri*, prefixul are numai rol protetic.

1.1.6.4. Temele la care se asociază prefixul *întru-* sunt moștenite din latină.

1.1.6.5. Cuvintele formate cu prefixul *întru-* sunt puțin folosite în textele cercetate.

1.1.7. ne-

1.1.7.1. Prefixul românesc *ne-* își are originea în slavonul *ne-* (cf. Auerbach, V. 241–241), care era folosit atât ca prefix cât și ca negație independentă (cf. Vaillant, V. S. 215, Densusianu, HLR I 246 și FC II 161–168).

A pătruns în limba română într-o epocă anterioară despărțirii dialectale (FC II, 165) printr-o serie de împrumuturi analizabile, din slavă:

a. adjective: *nemilostiv* < vsl. *nemilostivŭ*; *năsilnic* < vsl. *nasilnŭ*; *nevinovat* < vsl. *nevinovatŭ* etc.;

b. substantive: *nemilosârdie* < vsl. *nemilosrŭdie*; *nevoie* < vsl. *nevolŭa*.

Ne- a putut fi desprins și dintr-o serie de calcuri și semicalcuri:

1. din slavă:

– după formații cu prefixul slav omonim: *necurat* adj., s. m. și f. cu sensul „necredincios, păgân” PH 10^v/19, CC₂ 112/24, V. Caz. 353/5, după slavonul *necistŭ*, prin confuzie cu *necistivŭ*; *nefăcătoare* „sterilă” Coresi, la Densusianu, HLR II 358, Ms. Ieud III 191^f/5, după vsl. *neplody*; *neplodnic* „steril, sterp” Coresi, la Densusianu, HLR II 516, din vsl. *neplodinŭ*; *neprieten* „dușman” Ureche, în DLR, DVS 23^f/11, B 15^a/28, Neculce, în DLR, după vsl. *nepriiatinŭ*; *nepriitoriu* „denumire a diavolului” CV 78/18, după vsl. *neprijazně*; *neputred* CC₂ 132/8, V. Caz. 15/29, după vsl. *neistliněninŭ*; *nerău* adj. și s. P. Sch., în DLR, CC₂ 338/31, după vsl. *nezlobivŭ* și *nezloba*; *nerugină* CV² 76^f/14, după vsl. *neistlěniie* (v. Densusianu, HLR II 360).

– după formații cu *bez-*: *necrescut* Coresi, la Densusianu, HLR II 358, după vsl. *bezumŭnŭ*;

2. din greacă:

nedierisit Cantemir, în DLR, după ngr. *ἀδιαίρετος*; *nestăpânire* „anarhie” (a. 1773) Gaster, Chr. II 87/28, după gr. *ἀναρχία* etc. (vezi și FC II 166 și Rosetti – Cazacu – Onu, ILR 402).

Unele cuvinte cu inițiala *ne-* prezente în textele din secolele XVI–XVIII, moștenite din latină, nu sunt derivate cu prefixe: *neșcât* CV² 32^f/6, P. Sch. 232/ 8, CC₂ 12/10, PO 115/19, DVS 153^v/14 < lat. *nescio-quantus*; *neștine* CV² 67^v/6, CC₂ 24/25, V. Caz. 72/11 < lat. *nescio* + *qui* + *ne*; *nimic(ă)* CV² 110/23, P. Sch., în DLR, P.Or. 134/28, DVS 142^f/8 < lat. *nemica* etc. Dar prezența acestor cuvinte, ca și existența în unele limbi romanice a unei negații neaccentuate *ne*, a dus la ideea originii latine a prefixului, ipoteză greu de admis (vezi discuția în FC II 166).

1.1.7.2. În perioada cercetată *ne-* formează:

a. substantive de la substantive (multe dintre acestea provenite din infinitive lungi): *neascultare* Moxa, în DLR, LSR 168^v/2; *neășezare* B 911^a/21; *neatocmire* Cantemir, în DLR < *ne-* + *atocmire* „potrivire, armonie” *neaveare* CC₂ 259/23, Varlaam, în ILRLV 217; *necinste* CC₂ 47/35, Dosoftei, în DLR, Neculce, *ib.*; *necredință* CC₂ 276/14, V. Caz. 125/3, NT 208^v/9, DVS 221^v/34; *necrezuție* P.Or 5/ 23 < *ne-* + *crezuție* „credință, încredere”; *necunoștință* „ignorantă” (calc după ngr. *ἀγνοια* Cantemir, la Stanciu-Istrate, C. 284), *necurăție* PH 62^v/1, CV² 79^v/2, CC₂ 113/3, V. Caz. 47/26, NT 188^f/31; *necurviință* CC₂ 72/25, NT 166^f/7, Gaster, Chr. II 28/22; *nedereasă* „neființă” PH 118^f/8 < *ne-* + *deres*; *ned(e)reptate* PH 7^v/23, CV² 62^f/11, CC₂ 53/10, Ureche, în DLR; *nedorire* Mineiul (1776), în DLR; *nedumerire* (a. 1643) BV I, în DLR; *neferință* „faptul de a nu ține, a nu păzi o poruncă, o restricție etc.” V. Caz. 188/3 < *ne-* + *ferință*; *neființă* (a. 1654), Gaster, Chr. I 164/27; *nefolosință* Herodot (1645), în DLR; *negândire* „nechibzuință” (calc după ngr. *ασυλλογισία*, lat. *incognitia*, Cantemir, la Stanciu-Istrate, C. 284), *negrijă* Cantemir, în DLR; *neîngăduință* Ureche, în DLR; *neînțeleș* „faptul de a nu pricepe ceva” NT [prefață], în DLR; *nelesnire* „situație grea, dificultate” Pr. C., în DLR < *ne-* + *lesnire*; *nemărire* „modestie” Neculce, în DLR; *nemânie* Coresi, în DLR; *nemilă* CC₂ 284/3, M. Costin, în DLR, DVS 247^v/32; *nemilostenie* V. Caz. 282/19; *nemilostivire* V. Caz. 216/3, DVS 62^f/22; *nemilostivnicie* CC₂ 283/24, Iv. P. 118 / 21 < *ne-* + *milostivnicie*; *nemiluire* „lipsă de milă” CC₂ 40/22; *nemoarte* „nemurire” (calc după ngr. *αθανασία*, Cantemir, la Stanciu-Istrate, C. 284), *nenădăjduire* < *ne+* *nădăjduire* Cant. I 161/ 35; *nenemerire*

Cantemir, în DLR < *ne-* + *nemerire*; *nenorocire* < *ne-* + *norocire* B [prefață], în DLR; *neodihnă* < *ne+* *odihnă* Ureche, în DLR; *neom* „păgân” CV² 74^f/2; *nepace* CC₂ 571/20, DVS 33^v/11; *nepază* Prav. în DLR, N. Costin, *ib.*; *neplecare* „semeție, îndrăzneală (nejustificată)” CC₂ 293/22, DVS 96^f/28; *nepلودire* „faptul de a nu putea procrea; sterilitate” (sec. XVII), la HEM 1341; *nepost* CC₂ 278/10; *nepovățuire* Pr. C. în DLR; *neprițepere* „taină, mister” V. Caz. 364/5; *nepriință* „dușmănie” V. Caz. 91/11, Cantemir, în DLR; *nepriitoriu* „dușman, vrăjmaș; drac” CV² 78^v/18, CC₂ 278/27; *neputare* PH 45^v/11, CC₂ 312/5; *nepuțință* CC₂ 143/24, V. Caz. 153/12, NT 12^v/18; *neputrejune* (și *neputrezire*) „veșnicie” (a. 1618) Gaster, Chr. I 51/7, NT 207^v/17 < *ne-* + *putrejune*, *putrezire*; *nerău* „bunătate, blândețe” CC₂ 338/31; *nerăutate* „bunătate” P. Sch. 9/35, B 363^b/44; *nesaț* CC₂ 45/9, V. Caz. 306/3, Ureche, în DLR; *nesămăluire* „prostie, nechibzuință” (calc după ngr. *ανομοία*, lat. *inconsiderantia*) Cantemir, la Stanciu-Istrate, C. 284), *nesănătate* Mineiul (1776), în DLR; *neschimbare* „statornicie” Mineiul (1776), în DLR; *nesimțire* B [prefață], în DLR; *nesocoteală* „nesocotință” M. Costin, în DLR; *nesosință* „întâmplare neprevăzută; necaz” Varlaam, în DTR; *nestăpânire* (a. 1779) Gaster, Chr. II 87/28; *nestidință* „nerușinare” DVS 146^v/31 < *ne-* + *stidință*; *nestrămutare* Mineiul (1776), în DLR < *ne-* + *strămutare*; *neștire* CC₂ 524/25; *neștiut* „neștire; neștiință” P. Sch., în DLR, Coresi, *ib.*, DVS 214^v/2 < *ne-* + *știut* s. n.; *neștiutură* „neștire, neștiință” CV CXLII/2, Coresi, în DLR; „taină” CC₂ 83/2 < *ne-* + *știutură*; *netemere* V. Caz. 91/28; *netocmeală* B 294^a/13, N. Costin și Cantemir, în DLR; *netrufă* „lipsă de trufie” CC₂ 157/31 < *ne-* + *trufă*; *nezăbavă* N. Costin, în DLR < *ne-* + *zăbavă*;

b. adjective de la adjective (adesea participiale), uneori și substantivizate: *neabătut*, -ă Mineiul (1776), în DLR; *neadevăr*, -ară „neadevărat” Simion Dascălul, în DLR; *neadevășit* „nerisipit, necheltuit” Dosoftei, în DTR; *neadevărat*, -ă Ureche, în DLR; *neadormit*, -ă CC₂ 237/28, Cod. Tod., în DLR, Neculce, *ib.*; *neajuns*, -ă CC₂ 231/30, Cod. Tod., în DLR, V. Caz. 38/10–11; *neajutorat*, -ă R. Popescu, în DLR; *nealcătuit*, -ă Cantemir, la HEM 774; *neamăgeț*, -eață M. Costin, în DLR < *ne-* + *amăgeț*; *neamăgit*, -ă Mineiul (1776), în DLR; *neapărat*, -ă „care nu poate fi oprit, (re)ținut de la

ceva” CC₂ 325/37; „căruia nu i te poți împotrivi; fatal” DVS 140^v/19 < *ne-* + *apărat*; *neapestit*, -ă „neîntârziat” M. Costin, în DLR < *ne-* + *apestit*; *neapus*, -ă „care nu apune; etern” V. Caz. 184/31; *neascultoi* „neascultător” Dosoftei, în DTR < *ne-* + *ascultoi*; *neascultător* (substantivat) Ms. Ieud I 177^v/16; *neasemănat*, -ă „neasemuit, incomparabil” V. Caz. 319/1; *neatins*, -ă „curat, imaculat; virgin” V. Caz. 95/7, Ureche, în DLR; *neatocma* „care nu se poate compara” N. Costin, în DLR < *ne-* + *atocma* „identic, egal”; *neauzit*, -ă Gaster, Chr. I 201/2, Cantemir, în DLR; *neavut*, -ă „sărac” P. Sch. 237/4, V. Caz. 155/20; *nebăut*, -ă Molitvelnic (sec. XVII), în DLR, DVS 124^v/25; *nebântuit*, -ă (a. 1695), la HEM 3215; *nebețiv* Ureche, în DLR; *nebetegit* „nevătămat” Dosoftei, în DTR, Cantemir, *ib.* s. v. *beteji*; *nebiruit*, -ă N. Costin, în DLR, Neculce, *ib.*; *neblând* LSR 106^f/17; *nebun*, -ă „rău” PH 30^f/19, Ms. Ieud I 172^v/11, Neculce, în DLR; „lipsit de judecată; p. e x t. prost” CV² 74^v/8, V. Caz. 17/9, NT 252^v/24; „dement” Prav. 267/30, LSR 171^v/18; *necăit*, -ă CC₂ 284/33; *necălcat*, -ă „neumblat, pustiu” B 83^a/18, (a. 1795) Gaster, Chr. II 159/8; *necărturar* „necultivat” V. Caz. 155/7 < *ne-* + adj. *cărturar*; *necăsătorit*, -ă Mineiul (1776), în DLR; *necăzut*, -ă DVS 190^f/35; *necercat*, -ă „neglijat” Dosoftei, în DLR; *necinstit*, -ă B 206^a/16, (a. 1747) Gaster, Chr. II 40/1, Mineiul (1776), în DLR; *neclătit*, -ă „care nu se mișcă sau nu poate fi mișcat” NT 171^v/24, M. Costin, în DLR, Cantemir, *ib.*; „statornic” CC₂ 202/9; „neschimbat” Ureche, în DLR, DVS 164^f/4, B [prefață], în DLR; *neclătitor* „imuabil” (calc după ngr. *ακίνητος*) Cantemir, la Stanciu-Istrate, C. 284, *neclintit*, -ă „nemișcat” Herodot (1645), în DLR; „statornic” Ureche, în DLR; *neconținut*, -ă (a. 1748) Uricariul, în DLR; *necontentăluit* „nemulțumit” (a. 1701) FN, în DÎLR; *necredincios*, -oasă CC₂ 131/33, V. Caz. 97/13, NT 205^f/34; *necruțat*, -ă Moxa, în DLR; *necugetat*, -ă „lipsit de facultatea de a gândi” PH 41^v/4; *necuprins*, -ă „nelimitat; imens” V. Caz. 61/16; *necurat*, -ă CC₂ 112/24, PO 33/14, Ms. Ieud III 193^f/18, B 77^b/23, V. Caz. 353/15, Cantemir, în DLR; „dușman, diavol” PH 10^v/19; *necurățit*, -ă Cantemir, în DLR; *necurățitor*, -oare „necredincios” CV² 86^v/5; *necuvios*, -oasă CC₂ 58/38; *nedespărțit*, -ă V. Caz. 146/21, Dosoftei, în DLR; *nedestoinic* Ms. Ieud II 184^f/14; *nedeșertat*, -ă CC₂ 118/15,

Ms. Ieud II 187^v/10, Cod. Tod., în DLR; *nedezrupt*, -ă „neîntrerupt” Cantemir, în DLR; *nedomolit*, -ă Cant. Ist. 202 / 6; *nedrept*, -eaptă P. Sch. în DLR, CC₂ 36/20, Ms. Ieud III 191^v/3, V. Caz. 7/7; *nedulce* Coresi, în DLR; *nefurmuluitor* „care nu formează” Corbea, în DÎLR < *formăluitor*; *negata* V. Caz. 291/30, (a. 1679), în DLR < *ne-* + *gata*; *negândit*, -ă „care nu are facultatea de a gândi” PH 42^v/4; *negraît*, -ă „extraordinar, nemaipomenit” CV² 52^v / 11, V. Caz. 377/6; *negreșit*, -ă „care nu greșește; nevinovat” Herodot (1645), în DLR, (a. 1654) CB II 457/15; Cantemir, în DLR, Mineiul (1776), *ib.*; *negrijit*, -ă „nedotat, nepregătit pentru luptă” DVS 194^v/1; *neharnic*, -ă „nedemn, nevrednic” Dosoftei, în DTR; *neimat* „nemurdărit” Cantemir, în DTR < *ne-* + *imat*; *neisprăvit*, -ă CC₂ 6/30; *neisfelit*, -ă Cantemir, în DTR < *ne-* + *isfelit*; *neîncetat*, -ă „permanent, fără încetare” V. Caz. 95/18; *neînchipuit*, -ă B 54^a/54; *neîntors*, -oarsă: Cantemir, în DLR; *neîntrulocat* „despărțit” Cantemir, în DTR < *ne-* + *întrulocat*; *neînțelegător*, -oare P. Sch. 260/ 20, CC₂ 472/7, V. Caz. 74/4, Prav. în DLR; *neînțeleș*, -easă CC₂ 386/36, Mineiul (1776), în DLR; *nelacom*, -ă Ureche, în DLR; *nelenesș*, -ă Ureche, în DLR; *nelenevos*, -oasă Ureche, în DLR, Iv.P., *ib.*; *neluat*, -ă DVS 191^v/23; *nelucrat*, -ă Prav., în DLR, Mineiul (1776), *ib.*, DVS 185^v/14; *nelutatec*, -ă „nepământesc” Dosoftei, în DLR < *ne-* + *lutatec*; *nemăculat* „imaculat” Dosoftei, în DLR; *nemăreș*, -eașă CC₂ 202/24, Neculce, în DLR; *nemărginit*, -ă Iv. P., în DLR, Mineiul (1776), *ib.*; *nemăsurat*, -ă P. Sch. 337/ 3, M. Costin, la Gaster, Chr. I 203/14, Dosoftei, în DLR; *nemeștit* „neprefăcut” (a. 1779), în DTR < *ne-* + *meștit*; *nemilostiv*, -ă CC₂ 36/25, V. Caz. 59/9–10; *nemilostivnic*, -ă „nemilos” CC₂ 340/17; *nemincinos*, -oasă Molitvelnic (sec. XVII) și Mineiul (1776), în DLR; *nemințit*, -ă „care nu se dezmințe” DVS 165^v/26; *nemistuit*, -ă „haotic” N. Costin, în DLR < *ne-* + *mistuit*; *nemișcat*, -ă: Neculce, în DLR; *nemângâiat*, -ă „neconsolat” Moxa, în DLR; *nemânios*, -oasă P. Sch. 43/29, CC₂ 393/9; *nemomît*, -ă Iv. P. 48 / 22 < *ne-* + *momît*; *nemort*, *nemoartă* (a. 1694) FN, în DLR < *ne-* + *mort*; *nemortac*, -ă „nemuritor” DVS 165^v/32 < *ne-* + *mortac*; *nemuricios*, -oasă „nemuritor” DVS 131^v/30 < *ne-* + *muricios*; *nemuritoriu* (calc după ngr. *αθάvατος*) Cantemir, la Stanciu-Istrate, C. 284; *nemutat*, -ă DVS 232^v/16; *nemutător* „imuabil” (calc după ngr.

ακίvητος) Cantemir, la Stanciu-Istrate, C. 284; *nenădăit*, -ă „neobișnuit, uimitor” DVS 23^v/31 < *ne-* + *nădăit* „sperat, așteptat”; *nenumărat*, -ă V. Caz. 99/29–30, Cantemir, la Gaster, Chr. I 360/30; *nenumit*, -ă (a. 1793) Cat. Man. II, în DLR; *neodihnit*, -ă „neliniștit, agitat” N. Costin, în DLR; *neostoit*, -ă PH 119^v/5 < *ne-* + *ostoit*; *nepăciuit*, -ă „lipsit de pace, agitat” (a. 1700) Iorga, SBD I, în DLR < *ne-* + *păciuit*; *nepărășit*, -ă CC₂ 19/19, B [prefață], în DLR; „neîncetat” (calc după vsl. *nepreastanno*) Cantemir, la Stanciu-Istrate, C. 284; *neploditor*, -oare „sterp; steril” CC₂ 454/23, FL. D. (1680), în DLR; *nepocăit*, -ă „care nu s-a pocăit; p. ext. păcătos” CC₂ 112/15, V. Caz. 46/18, DVS 149^v/2 < *ne-* + *pocăit*; *nepotrivnic*, -ă „fără seamăn” DVS 161^v/8 < *ne-* + *potrivnic*; *nepovestit*, -ă DVS 46^v/27, B 381^b/10; nepractic „care nu cercetează” Eustatievici, în DÎLR; *nepregetător*, -oare „care nu pregetă” N. Costin, în DLR < *ne-* + *pregetător*; *neprețăluit*, -ă „neprețuit” Cantemir, în DTR < *ne-* + *prețăluit*; *neprețuit*, -ă V. Caz. 81/25; *nepricepător*, -oare CC₂ 6/36, V. Caz. 246/28; *neprietenesc*, -ească Ureche, în DLR; *neputernic*, -ă V. Caz. 104/25, Prav., în DLR; *neputincios*, -oasă CC₂ 46/6, V. Caz. 104/15; „infirmitate” PH 4^v/13; „sărac, nevoiaș” Neculce, în DLR; *neputrezitor*, -oare NT 207^v/1; *neputut*, -ă „imposibil” Herodot (1645), în DLR, (a. 1675) Gaster, Chr. I 224/2; *nerăbdat*, -ă „insuportabil” CC₂ 274/1; *nerușinat*, -ă „demn, mândru” Coresi, în DLR < *ne-* + *rușinat*; *nerușinos*, -oasă „nerușinat” CC₂ 547/31; *nesămăluit*, -ă „incalculabil” Cron. Sec. XVIII, în DTR < *ne-* + *sămăluit*; *nesănătos*, -oasă CC₂ 427/25; *nesățios*, -oasă „lacom” CC₂ 154/29, Neculce, în DLR; *nesăvârșit*, -ă „etern, veșnic” B 379^a/9; Cantemir, în DLR; *nescăpat*, -ă Cantemir, în DLR; *nescăzut*, -ă CC₂ 154/16; *neschimbător*, -ă „statornic” M. Costin, în DLR; *neschimbător*, -oare „statornic” Iv. P., în DLR; *nescris*, -ă P. Sch. 56 / 22, CC₂ 209/23; *nescurtat*, -ă „întreg, neștirbit” Iv. P., în DLR; *nesemeș*, -eașă DVS 14^v/29 < *ne-* + *semeș*; *nesemuit*, -ă „neasemănat” (a. 1644) Gaster, Chr. I 122/28 < *ne-* + *semuit*; *nesfârșit*, -ă CC₂ 109/4, Neculce, în DLR; *nesimțit*, -ă „nesimțitor” V. Caz. 429/18, DVS 140^v/25; *nesmintit*, -ă „neclintit” DVS 112^v/21; *nesocotit*, -ă CV² 73^v/6, V. Caz. 6/17; *nespus*, -ă CC₂ 132/12, Ureche, în DLR, NT 182^v/28, B [prefață], în DLR, Ms. Ieud II 184^v/9; *nestătător*, -oare CC₂ 330/27,

V. Caz. 289/20, Cantemir, în DLR; *nesticat*, -ă „virgin, cast” DVS 26^f/23, B 356^b/1; *nesticăcios*, -oasă „care nu se strică; etern” DVS 163^f/25; *nesuferit*, -ă DVS 169^f/1; *nesuferitor*, -oare „intolerant” N. Costin, în DLR < *ne-* + *suferitor*; *neștiut*, -ă „tainic, ascuns” CC₂ 276/16, V. Caz. 88/34; *neștiutor*, -oare „ignorant” CC₂ 198/15, Neculce, în DLR; *netainic*, -ă Cant. I 222 /8; *netăgăduit*, -ă „cert, categoric” Pr. C. în DLR; *netrecător*, -oare CC₂ 516/32; *netrecut* Ms. Ieud I 174^f/16, *neuitat*, -ă NT, la Gaster, Chr. I 125/12; *neumblat*, -ă V. Caz. 185/24; *nevătămat*, -ă Ureche, în DLR; *nevăzut*, -ă „neplăcut, nesuferit” CC₂ 168/9; Ms. Ieud I 179^f/12, Ureche, în DLR; *neveștejit*, -ă CV² 81^f/14, NT 185^v/32; *nevigăzuit* „nesfârșit, neterminat” Misc. Sec. XVII, în DTR < *ne-* + *vigăzuit*; *nevindecă*, -ă P. Sch. în DLR, Ms. Ieud III 193^v/3, DVS 171^f/22, Neculce, în DLR; *nevinovat*, -ă CV² 72^f/1, V. Caz. 35/5, Ureche, în DLR, Iv. P., *ib.*; *nezățicnit*, -ă „regulat, neabătut” Cantemir, în DLR < *ne-* + *zățicnit*;

c. verbe de la verbe: *neasculta* B 91^a/25; *necinsti* „a nesocoti; a profana” (a.1691), la TDRG; „a (se) acoperi de rușine” B, la TDRG, N. Costin, în DLR; *nemilui* Ms. Ieud I 172^v/4, *nesocoti* (a. 1689) Gaster, Chr. I 285/2; *nești* P. Sch. 62 / 35; *nevoi* Ms. Ieud III 191^f/15;

d. adverbe de la adverbe: *necum*: „nicidecum” CC₂ 131/36, Ms. Ieud III 193^v/1; *nelesne* „greu” DVS 42^v/12. *Neîmpersonăneaste* „în mod impersonal” Corbea, în DÎLR este o formație parasintetică: *ne-* + *în + persoană + -ăneaste*, în care segmentul afixal final dezvoltat este dificil de explicat;

e. conjuncții de la adverbe: *necât* „decât” TS, în ILRLV < *ne-* + *cât*; *necum* (de obicei în corelație cu „nici”) CC₂ 112/14, Ureche, în DLR < *ne-* + *cum*; *netocma* „darămite; cu toate că, chiar dacă” (a. 1651) BV, în DLR, Neculce, *ib.*

În perioada cercetată numărul verbelor, adverbilor și conjuncțiilor la care se asociază prefixul este foarte mic în raport cu cel al substantivelor și adjectivelor, ceea ce îndreptățește părerea că *ne-* este un „prefix specific nominal” (FC II 163) și în secolele XVI – XVIII.

1.1.7.3. *Ne-* se atașează la teme de diferite origini: latină (*abate*, *adevăr*, *adormi*, *ajunge*, *călca*, *cădea*, *drept*, *dulce*, *marginie* etc.),

slavă (*boală*, *cinste*, *clăti*, *lacom*, *milă*, *milostiv*, *post*, *zlobiv* etc.), maghiară (*bântui*, *birui*, *gând*, *îngădui*, *socoti* etc.), greacă (*frică*, *sosi* etc.); teme comune cu albaneza (*gata*).

1.1.7.4. Prefixul *ne-* are valoare negativă, exprimând:

– opoziția, contrariul (negația propriu-zisă): *neavut* „sărac” (*Om neavut și fără de casă* V. Caz. 155/21), *nedespărțit* „care nu este despărțit” (*Două steale ... pururea nedespărțite*. Cantemir, la Gaster, Chr. I 323/4), *nedestul* „insuficient” (*C-am avut și noi minte nedestulă și întunecată* CC₂ 6/34), *nelacom* „cumpătat, ponderat” (*Era domn blând, ... la judecată drept, nebețiv, necurvar, nelacom*. Ureche, în DLR) etc.;

– lipsa, absența sau insuficiența noțiunii exprimate de bază: *nemiluire* „lipsă de milă” (*Dereptii plată au, iară nemilostivii, nemiluire, iară milostivilor, miluire*. CC₂ 40/22), *nepază* „lipsă de pază, grijă” (*Și de aicea au început a avere cârmă Dașia și Țara Ungurească, cu alte țări câteva supusă împărăției Râmului, den nepaza împărăților*. N. Costin, în DLR), *nesaț* „lipsă de cumpătare” (*Arăta nesațul turcesc și lăcomia lor*. Ureche, în DLR) etc.

– inferioritatea calitativă: *neînțeleș* „neclar” (*Cuvinte neînchiate și neînțelese*. Mineiul <1776>, în DLR), *neom* „lipsit de însușirile unui om; păgân” (*Ceia ce de altă oară neoamenri, e iacmu oamerii lu D[um]n[e]dz[e]ju*. CV² 74^f/2) etc.

Alteori, același derivat poate avea nuanțe negative diferite: *necredincios* „în care nu te poți încrede; schimbător, nestatornic” (*O rudă necredincioasă și răzvrătită* Coresi, în DLR), „bănuitor” (*Grăi Tomei: ... ad mâna ta și o pune în coastele meale; și nu hii necredincios, ce credincios*. V. Caz. 97/ 13), „care nu are credință (creștină)” (*Oamenii cei necredincioși și nebotezați* Dosoftei, la Gaster, Chr. I. 239/4).

Atașat la baze cu sens negativ, prefixul imprimă derivatului sens pozitiv: *nedeșrupt* „care nu s-a întrerupt” (*Precum pentru evgheniia neamului românesc, așa pentru nedeșruptă* continuația lui, *oarece și cu laudă atingând câteva am zis*. Cantemir, în DLR), *nerăutate* „bunătate” (*Cu nerăutate și cu dreptate și cu curățenie*. Mineiul <1776>, în DLR) etc.

Ne- este sinonim cu *dez-* într-o formație ca *nenădăjduire*: În tot oceanul *nenedejduirii*, picătura *nedejdii* a lipsi ... peste puțință iaste. Cantemir, în DLR.

1.1.7.5. Prefixul *ne-*, preponderent nominal, este foarte productiv în secolele XVI – XVIII.

1.1.8. po-

1.1.8.1. Prefixul *po-* este de origine slavă (Auerbach, V. 243–244; Miklosich, G. 359, FC II 187).

El a fost împrumutat într-o serie de cuvinte analizabile:

– verbe analizabile prin raportare la un verb: *pocăi*: CV² 40^f/1, CC₂ 5/12, Ms. Ieud III 190^v/12, NT 14/17, DVS 96^v/4 < vsl. *pokaĭati sen*, *pogreši* DVS 117²/8 < vsl. *pogrěšiti sen*, *polei* Herodot (1645), în DLR, Gaster, Chr. I 173/7, Neculce, în DLR < vsl. *poliěti*, *posădi* „a așeza într-un loc” Dosoftei, la Gaster, Chr. I 250/11 < vsl. *posaditi*, *posluši* Herodot (1645), în DLR, B 21^b/6, Prav., în DLR, DVS 209°/16 < vsl. *poslušati*, *potopi* Herodot (1645), în DLR, CC₂ 233/30, PO 35/4, Neculce, în DLR < vsl. *potopiti*;

– substantive analizabile prin raportare la un substantiv: *pofală* (*pohfală*) B 145^a/26, Ureche, în DLR, Prav., ib., DVS 197^v/32, Cantemir, în DLR < vsl. *pohvala*, *pojar* Herodot (1645) în DLR, Psalt. (1651), ib., M. Costin, ib., DVS 99^v/28, Cantemir, în DLR < vsl. *pojarŭ*; *poslușnic* Herodot (1645), în DLR, B 359^b/34, Prav. în DLR, DVS 196^v/26 < vsl. *poslušnikŭ*; *poveste* CC₂ 425/13, (a. 1600–1680) Gaster, Chr. I 137/19, Ms. Ieud I 170^f/5, Moxa, în DLR, Herodot (1645), ib., Ureche, ib., M. Costin, ib., DVS 44^v/35, Neculce, în DLR < vsl. *pověstĭ*.

1.1.8.2. În limba română veche au luat naștere numai două adjective derivate cu prefixul *po-* de la adjective: *ponegru* Cant. I 41/18 < *negru*; *ponetrebnic* CC₂ 315/20 < *netrebnic*.

De la *ponegru*, după modelul verbului slav *počrŭniti*, s-a format verbul *ponegri* „a înnegri, a întuneca” (cf. Auerbach, V. 244): *I-au stătut țărna pe piept, ochii i-au astupat, fața i-au ponegrit, graiul i-au amuțit*. (a. 1773) Gaster, Chr. II 95/4.

1.1.8.3. Temele la care se atașează prefixul în perioada cercetată sunt de origine latină (*negru*) și slavă (*netrebnic*).

1.1.8.4. În limba română (ca și în slavă) *po-* are rolul de a intensifica însușirea exprimată de un adjectiv: *Și ponetrebnicul rob aruncați-l întru întunecul de afară*. CC₂ 315/20. Valoarea de intensificare este clară mai ales în contextele în care, pe lângă derivatul cu *po-*, este folosit și adjectivul-bază: *Precum pre dinafară neagră din hereghie, încă mai poneagră pe dinlăuntru era de pizmă și de mânie*. Cant., Ist. 41/18. În citatul reprodus, intensificarea însușirii este redată și de prezența adverbialelor *încă mai*.

1.1.8.5. Prefixul *po-* este foarte slab productiv în epocă.

1.1.9. pre-

1.1.9.1. Prefixele *pre-* și *prea-* (v. *infra*) sunt înrudite parțial ca origine și au unele valori apropiate (FC II 196). Prefixul *pre-* provine, pe de o parte, din lat. *per-*, *prae-*, iar pe de altă parte din vsl. *prě-* (notat *prea-* și *pre-*: *preablestemat* Prav.L. 192^f/15 și *prepăcătoș* ib. 210^v/16), din care a rezultat și rom. *prea-* (Meyer-Lübke, G. II 201; Densusianu, HLR I 176, 248, 274; Pușchilă, D. 63, 68, 98; Drăganu, R. S. 60; Auerbach, V. 245–248; André, A. 121 ș.u.; E. Petrovici, *Prefixul slav meridional prě- în elementele slave ale limbii române*, în SCL XI (1960), nr. 3, 611–624; I. Rizescu, *Prefixul pre în limba română*, în SMFC I 5–17; Ocheșeanu, P. 32–36; Mihăilă, Î. 195; Vaillant, V. S. 323; Rosetti, ILR 306, 320, 572, FC II 192–198.

1.1.9.2. *Pre-* are varianta *pri-* (*priveghea*) și regional (la Dosoftei) *pră-* (*prăfînță* „prefacere”, *prănaște* „renaste”, cf. Pușchilă, D. 63, 68, FC II 192). Uneori *pre-* se confundă cu *prea-* (v. *preaîmbălă* CV² 4/5, dar *preîmbălă* PO, în DLR).

1.1.9.3. Formațiile cu *pre-* sunt:

a. moștenite din latină: *premieza* „a înjumătăți” P. Sch. 106/38, Coresi, la Rosetti – Cazacu – Onu, ILR 67 < lat. *permediare*; *prepune* „a bănuî” CC₂ 60/34, Moxa, în DLR, (a.1652) Gaster, Chr. I 157/2, Cantemir, în DLR < lat. *praepondere*; *preumbla* B 17^a/56, E.S.L. 40^f/19 < lat. *perambulare*; *preveghea*, *priveghea* P. Sch. 327/2, CC₂ 266/21 < lat. *peruigilare*; *prevence* „a învinge” PH 112^v/10 < lat. *pervincere*; *pricepe* CT 111^f/24 < lat. *percipere* etc.

b. împrumutate din slavă, uneori și cu varianta *pri-*: *prelăști*, *prilăști* „a înșela, a ademeni” CV CLXVIII/2, CT 52^f/11 < vsl. *prelăstiti*; *prigoni* PO, în DLR, cf. vsl. *prëgoniti* etc.

c. calchiate după model slav : *preface* M. Costin, la Gaster, Chr. I 205/24, N. Costin, în DLR (după vsl. *prëtvoriti*); *prespunre*, formație accidentală în PH 80^f/14 < *pre-* + *spune*, care traduce, după Densusianu, HLR II 362, vsl. *nakazati*, redând vsl. *na-* prin *pre-*, ca în *prevoroavă* s. f. „preață” (*Predoslovie sau precum zicem... prevoroava hronicului*. Cantemir, în DLR) sau latin: *prevedea* PH 117^v/3, CC₂ 495/5 < *pre-* + *vedea*, cf. lat. *praevidere* care, după Densusianu HLR II 361, ar fi format după vsl. *prozrëti*.

Cuvântul *pricepe* (cca 1550) CB II, în DLR, CC₂, 389/12, NT 28^f/32, Neculce, în DLR < lat. *percipere* este semianalizabil prin raportare la verbul *începe*, iar *prilăști* este neanalizabil.

Derivatele cu prefixul *pre-* sunt verbe analizabile în raport cu un verb: *performui* „a se preschimba” Dosoftei, în DLR; *prelipi* „a lipi” Herodot (1645), în DLR, *prelins* PH 48^v/5, participiu folosit adverbial < *prelinge*, *prelua* „a dobândi, a câștiga” Herodot (1645), în DLR; *prenoi* „a înnoi” NT 267^f/27; *prepurta* „a duce dintr-un loc în altul” (a. 1748) Iorga, S.D. XVII, în DLR; *presăra* „a împrăștia” Herodot (a. 1645), în DLR, B 45^a/36, Anon. Car.; *prevesti* „a anticipa” CV XXXVI/14, Coresi, în DLR.

1.1.9.4. Valorile semantice ale prefixului sunt:

– extinderea în spațiu sau în timp: *prelins* „scurs încet” (*Ca apa ce prelins cure* PH 48^v/5);

– străbaterea: *prepurta*, *preumbla* „a străbate, a se deplasa dintr-un loc în altul” (*Dzise lu Pavelu duhul: preaîmbă Machiedonia și Ahaiia* CV² 4^f/5);

– răspândirea: *presăra*;

– anterioritatea temporală: *prevedea* (și toate căile mele *prevădzuși*. PH 117^v/3), *prevesti*;

– intensificarea: *prelua* „a câștiga, a dobândi”;

Formațiile *prelipi* și *prenoi* par a avea același sens cu baza.

1.1.9.5. Temele la care se atașează prefixul *pre-* sunt de origine latină (majoritatea: *linge*, *lua*, *noi*, *purta*, *săra*, *spune*, *umbla*, *vedea*) și slavă (*lipi*, *veste*, *voroavă*). O formație cu bază neologică este înregistrată de Pușchilă, D. 93, la Dosoftei: *performui*.

1.1.9.6. În limba textelor din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, *pre-* este productiv și pe teren românesc, dar apare în această perioadă mai ales în relativ numeroase împrumuturi și calcuri.

1.1.10. prea-

1.1.10.1. Prefixul *prea-* provine din vsl. *prë-*, de la care a preluat și sensurile (v. TDRG, Cihac, FC II 197, Ciorănescu, DER, s. v. *prea*, Rizescu, în SMFC I 9, Ocheșeanu, în SMFC I 33).

Există și alte opinii privitoare la originea prefixului *prea-*: Meyer-Lübke, Gram. II, 201 și Pușcariu, E. W. cred că provine din lat. *prae-*, influențat de vechiul slav *prë-*. Densusianu, HLR I 176 consideră că este rezultatul unei contaminări între lat. *per-*, *prae-* și vechiul slav *prë-*.

Prefixul *prea-* a fost susținut de existența în limba română a adverbului *prea*, care, fiind întrebuințat pentru formarea superlativului absolut, s-a alipit uneori la adjectivele respective, comportându-se ca un prefix.

Cuvintele cu *prea-* au pătruns în limba română, în special în scrierile bisericești, prin împrumuturi făcute direct din slavă (cele mai multe analizabile). Menționăm câteva:

a. verbe: *preablagoslovi* „a binecuvânta” CC₂ 251/38, V. Caz. 356/2 (< vsl. *prëblagosloviti*); *preagreși* „a greși, a păcătui” P. Sch. 131/41 (în forma infinitivului lung) Coresi, în P. Sch. 61/19 (< vsl. *pregrësiti*); *preaslăvi* „a preamări” P. Sch. 192/5, CC₂ 182/3, ÎL 44/25, DVS 15^f/1, Iv. P. 77/17 (< vsl. *proslaviti*); *preavesti* „a răscula, a tulbura” CV XXXV/14, CC₂ 528/27 (< vsl. *prevestati*);

b. adjective: *preabogat* „foarte bogat, generos” CC₂ 426/28, LSR 51^v/14 (< vsl. *prëbogatu*); *preamândru* „înțelept” CV CXXV/10, PH 4^f/20, P. Sch. 233/1, NT, în DLR, B, ib. (< vsl. *prëmădrū*); *preapodobnic* (și *preapodobn*) „evlavios, cuvios, sfânt” P. Sch. 27/19, (substantivat) ib. 17/7, CC₂ 176/22, V. Caz. 351/4 (< vsl. *prepodobinū*); *preaprost* „de rând, foarte simplu” CC₂ 332/21 (< vsl. *prëprostū*);

c. substantive: *preapodobie* „cuvioșie, sfințenie” Coresi, în P. Sch. 335/29 (< vsl. *prëpodobije*); *preastâpnic* „cel care calcă un

ordin” , cf. Densusianu, HLR II 362, 525, P. Sch. 327/12 (< vsl. *preštapīnikū*); *preaoteș* „cea dintâi căpetenie a unui trib sfânt din *Biblie*” CC₂ 176/33 (< vsl. *preōtīcī*, cf. Densusianu, HLR II 524).

1.1.10.2. Pe teren românesc prefixul *prea-* a format:

A. calcuri lexicale de structură morfematică parțială după cuvinte slavonești, în care prefixul este împrumutat, iar cuvântul-bază calchiat:

S-au considerat calcuri acele formații la care s-au găsit paralele slave corespunzătoare, în principiu însă și unele derivate, considerate formații originale, ar putea fi calcuri.

a. verbe: *preabirui* „a birui, a răbda, a îndura” Coresi, în DLR (după vsl. *prepoběždati*, cf. Densusianu, HLR II 362); *preacovârși* „a întrece” Coresi, în P. Sch. 71/79 (după vsl. *prevūziti*, cf. Densusianu, HLR II 362); *preacurvi* CC₂ 287/10, Iv. P. 102/12, (1700–1725) Gaster, Chr. II 22/15 (după vsl. *preljuboděiti*); *preadespune* „a fi mai presus decât alții, a fi mai mare” CV CXVIII/2 (după vsl. *preobladi*, cf. Densusianu, HLR II 362); *preaiubi* PH, în P. Sch. 266/34, P. Sch. 261/7, Dosoftei, în P. Sch. 24/21 (după vsl. *prejubiti*, cf. TDRG); *preaizbândi* CC₂ 315/19 (după vsl. *preizbyti*, cf. Densusianu, HLR II 362); *preainălța* P. Sch. 71/16, CC₂ 63/17 (după vsl. *prevūznositi*, cf. Densusianu, HLR II 362); *prealăcui* „a dăinui, a persista” PH 32/11 (după vsl. *prebyvati*, cf. Densusianu, HLR II 362); *prealăuda* „a preamări” P. Sch. 246/18; Iv. P. 90/12 (după vsl. *prechvaliti*, cf. Densusianu, HLR II 362); *preanota* „a înota, a pluti” PH 87/26, Coresi, în P. Sch. 216/29 (după vsl. *preplavati* și *prejachati*, cf. Densusianu, HLR II 363); *prearăbda* „a înfrunta” Coresi, în DLR (după vsl. *pretrūpěti*, cf. Densusianu, HLR II 363); *prearădica* „a slăvi, a înălța” P. Sch. 333/11, CC₂ 150/5 (după vsl. *prevūznosti*, cf. Densusianu, HLR II 363); *preaședea* „a sta la pândă” P. Sch. 14/15 (după vsl. *presěděti*, cf. Densusianu, HLR II 363); *preavătâma* PH 75/19 (după vsl. *prevrězdati*, cf. Densusianu, HLR II 363); *preavence* „a învinge, a birui” PH 112/10, CC₂ 79/27 (în forma *prevence* unde *pre-* apare dintr-o greșeală de grafie în locul lui *prea-*, cf. Densusianu, HLR II 363, după vsl. *premošti*);

b. adjective: *preacălcătoriu* „care calcă un ordin” Psaltirea Voronețeană, în P. Sch. 327/33 (după vsl. *preštōpīnikū*); *preacântat* „preaslăvit, preamărit” P. Sch. 330/6, CC₂ 177/33 (după vsl. *prepěti*, cf. Densusianu, HLR II, 362); *preacurat* „neprihănit, epitet dat Fecioarei Maria” V. Caz. 417/31, CC₂ 138/3, DVS 25/25, Iv. P. 114/16–17 (după vsl. *prečista*, cf. CADE); *preacurvar* „care comite un adulter” Prav. 44^v/16 (după vsl. *preluboděi*); *preacuvios* (și *preacuvinos*) P. Sch. 5/2, V. Caz. 365/2, DVS 24/8 (substantivat), id., *ib.* 27^f/15, LSR 71^v/13 (după vsl. *prepodobinū* DLR); *preaîmpistrit* (și *preaîmpistrat*) „împodobit, vopsit în culori diferite, brodat” PH 38^f/11–12, P. Sch. 87/8, Coresi, în DLR. (după vsl. *preišpīstrenū*, cf. Densusianu, HLR II 362); *preaînfrumusețat* (și *preînfrumușat*) CC₂ 221/30–31 (după vsl. *preukrašenū*, cf. Densusianu, HLR II 362); *preaînțelept* (și *preaînțeleptit*), CC₂ 98/1, ÎL 34/23, B [prefață] 5/2, Iv. P. 71/12 (după vsl. *premađrū*); *preamult* CC₂ 496/18 (după vsl. *premnogū*); *preapăstrat* „împodobit” Coresi, în P. Sch. 88/17 (după vsl. *preukrašenū*); *preapodobit* (și *preaîmpodobit*) „cuvios” Psaltirea Voronețeană, în P. Sch. 176/34 (după vsl. *prepodobinū*, cf. Densusianu, HLR II 363); *preasfințit* ÎL 34/1, B [prefață] 4/53 (după vsl. *preosveštistvo*, cf. CADE);

c. substantive: *preacurvă* „femeie adulteră” Prav. 91^v/17, B 85^b/51 (după vsl. *preluboděika*); *preacurvie* „adulter” Prav. 14^v/18, ÎL 62/44 (după vsl. *preluboděistvo*); *preacuviință* „sfințenie” P. Sch. 335/10, DVS 76^f/22 (după vsl. *prepodobije*); *preaiubire* „adulter” CV CXVIII/13, CC₂ 288/9 (după vsl. *preljuby* „adulterium”, cf. Densusianu, HLR II 362, mai curând un calc semantic); *preaînțelepciune* PH, în P. Sch. 93/19, ÎL 50/8, Iv. P. 76/11 (după vsl. *premađrosti*, cf. Densusianu, HLR II 362);

B. creații originale:

a. verbe de la verbe: *preabucura* CV CLX/8–9; *preacurați* „a se curăți de păcate, a-și ispăși păcatele” CC₂ 508/13–14; *preafărădumnezei* „a păcătui, a huli, a blasfema” id., *ib.* 287/5; *preaieși* „a reuși să-ți croiești un drum, a înainta” id., *ib.* 443/22; *preaîmplea* id., *ib.* 191/13; *preamărturisi* „a mărturisi fără înconjur” id., *ib.* 160/23; *preamânca* „a mânca mult” id., *ib.* 45/3; *preapetrece* „a fi foarte în vârstă, a îmbătrâni” id., *ib.* 519/36; *preaplânge* „a se boci, a se căi” id., *ib.*

349/35; *preastriga* „a prevesti” id. *ib.* 473/3; *preasui* „a se înălța, a se ridica” id., *ib.* 454/30; *preaști* „a cunoaște bine” id., *ib.* 488/22; *preavârșă* „a se revârșă” id., *ib.* 191/13;

b. adjective de la adjective: *preaadâncă* CC₂ 367/1; *preaales* (a. 1675) Gaster, Chr. I 224/2; *preabătrân* LSR 54^v/8; *preablândă* CC₂ 397/11; *preabun* id., *ib.* 294/9, LSR 89^f/2; *preacinstit* „vrednic de cinste, de venerație” CC₂ 109/23, V. Caz. 441/5, DVS 31^f/33, Iv. P. 86/21; *preaciudată* CC₂ 225/21; *preacreștin* „foarte bun creștin, dreptcredincios” B, în DLR; *preacumpărată* „răscumpărată” CC₂ 122/36; *preacurătoare* „care curge repede” id., *ib.* 154/24; *preadrept* B [preață] 4/32; *preadulce* CC₂ 136/11; *preafrumos* Anon.Cantac. în DLR; *preaglăsitoare* (despre sărbători) „care se celebrează cu cântări” CC₂ 12/8, 304/17; *preainalt* id., *ib.* 304/17; *prealat* „foarte lat” Cantemir, în DLR; *prealuminat* (și substantivat) CC₂ 501/5, ÎL 33/32, (1679) Gaster, Chr. I 240/6, Iv. P. 90/21; *preamare* CC₂ 196/35; *preamilostiv* id., *ib.* 258/35; *preanedrept* id., *ib.* 453/24; *preanevinovată* id., *ib.* 519/10; *preaplin* id., *ib.* 154/24; *preaputernic* id., *ib.* 187/35, Iv. P. 90/18; *preaputincios* Cantemir, în DLR; *preasătulă* CC₂ 368/3; *preascârbit* id., *ib.* 432/7; *preascump* Iv. P. 109/14; *preasfânt* CC₂ 187/34, V. Caz. 384/8–9, Iv. P. 84/24; *preavăzător* „atotvăzător” CC₂ 226/21, (a. 1600) Iorga, SN (XXXIII) 61/20; *preavecinic* (și *preaveșnic*) „etern” C. Let. 42/22;

C. substantive de la substantive (majoritatea cu dublă analiză, fie ca derivate cu prefix de la un substantiv, fie ca derivate cu sufix de la un verb sau adjectiv format cu *prea-*): *preainălțare* „îngâmfare” CC₂ 94/6; *preamărire* „măreție” id., *ib.* 332/35 și *preamâncare* id. *ib.* 222/1 pot fi formate de la *înălțare*, *mărire*, *mâncare* sau de la verbele *preainălța*, *preamări*, *preamânca* cu sufixul de infinitiv lung. *Preainălțime* „îngâmfare” CC₂ 122/26; *preamulți(m)e* „mulțime extraordinară” PH 125^f/16, CC₂ 237/4; *preaputernicie* „putere foarte mare, atotputernicie” Iv. P. 87/23 ar putea fi formate și de la adjectivele *preainalt*, *preamult*, *preaputernic*, cu adăugarea sufixului. *Preainmulțime* „mărime extraordinară” CC₂ 116/4 este format de la *înmulțime* (derivarea de la verbul *preainmulți* cu *-ime* fiind improbabilă).

1.1.10.3. Cele mai multe dintre temele la care se atașează prefixul *prea-* sunt de origine latină: *adânc*, *bătrân*, *blând*, *bun*, *cânta*, *curat*, *cumpărat*, *despune*, *drept*, *dulce*, *frumos*, *ieși*, *implea*, *înalt*, *înfrumușa*, *înmulți*, *înțelept*, *lat*, *lăuda*, *mânca*, *mult*, *petrece*, *plin*, *plânge*, *puternic*, *rădica*, *striga*, *sui*, *ști*, *vârșă*, *vătăma*, *vedea*, *vince* etc. Mai puțin numeroase sunt temele slave: *cinstit*, *ciudat*, *curvă*, *glăsitor*, *împistri*, *iubi*, *izbândi*, *milostiv*, *scârbi*, *scump*, *sfânt*, *veșnic*, *vinovat*. Foarte puține teme provin din maghiară: *lăcui* sau sunt comune cu albaneza: *bucura*.

1.1.10.4. Prefixul *prea-* are în limba română valoare de intensificare (a acțiunii exprimate de verb sau a însușirii exprimate de adjectiv). Această valoare o găsim atât la prefixele latinești *per-* și *prae-* (cf. J. André, *lucr. cit.*, 121 ș.u.), cât și la prefixul *pre-* din slava veche (v. Vaillant, V. S. 323 și Rosetti, ILR 48).

Când se alătură adjectivelor, prefixul *prea-* marchează un grad extrem de intensitate, corespunzător superlativului absolut: *Den păcate să ne slobozească prea dulcele Dumnezeu nostru Hristos* CC₂ 136/11. *Preaințeleptul doftor al sufletelor*. Iv. P. 71/12. Atașat verbelor, prefixul intensifică acțiunea exprimată de bază: *Ne strămutăm și ne îndulciam și preamâncam*. CC₂ 45/30. *Să ne preasuim deasupra celor reale ale pământului*. CC₂ 454/2. În puținele substantive derivate cu *prea-*, prefixul intensifică sau mărește referința exprimată de bază: *Le părea că nu va răbda preamulțimea relelor de ce lucrează ei spre oameni*. id., *ib.* 237/4–5.

În perioada cercetată, prefixul nu are decât această valoare.

Câteva exemple arată apropierea lui *prea-* superlativ de *pre-* care exprimă anterioritatea, întrunind ambele valori: *Văzu ca un preavăzătoriu Dumnezeu inema ceaia buna și deschisa a sutașului*. CC₂ 226/21; *C-au propoveduit ș-au prevestit Domnul nostru Isus Hristos*. id., *ib.* 528/27.

La Coresi se întâlnește și un derivat cu *pre-* cu valoare superlativă: *Mare fu și presus și a robului iuțimea* CC₂ 284/2. Avem a face probabil cu o confuzie de prefixe (*pre-* și *prea-*), explicabilă prin alternanța *e/ea*, frecventă în limbă (cf. Vasiliu, D. C. 257), sau suprapunerea prefixelor se datorează confuziei grafice *я – э*, frecvente în epocă.

1.1.10.5. În ceea ce privește productivitatea prefixului *prea-*, materialul cercetat arată că cele mai numeroase sunt derivatele cu bază adjectivală, urmate numeric de cele cu bază verbală. Derivatele de la substantive sunt, în general, puține și incerte.

Referitor la distribuirea pe secole, trebuie menționat că cele mai multe derivate apar în secolul al XVI-lea (la Coresi), puține formații noi fiind atestate în secolul al XVII-lea și numai câteva în secolul al XVIII-lea.

Dintre derivatele care apar în secolul al XVI-lea, un număr restrâns se întâlnește și în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Cele mai multe și mai des folosite dintre formațiile menționate sunt epitetele date preoților, călugărilor sau acordate unor sfinți: *preacinstitul*, *preaînțeleptul*, *prealuminatul*, *preasfântul* etc. Deși derivatele întâlnite în texte, în toată această perioadă, sunt relativ numeroase, foarte multe sunt calcuri ocazionale după slavă, fără circulație reală, așa încât se poate conchide că *prea-* nu este un prefix foarte productiv (cf. și Ciorănescu, DER, s. v. *prea*).

1.1.11. ră- (re-)

1.1.11.1. Prefixul *ră-* provine din latinescul *re-* printr-o serie de cuvinte moștenite (v. Drăganu, R. S. 85–88; Auerbach, V. 249–250; Gh. Bulgăr, *Prefixul re- (ră-)*, în SMFC II 67–79; FC II 203–209): *răduce* „a se asemana” Moxa, în DLR, Cantemir, *ib.*; „a reproduce” (a.1652) la TDRG < lat. *reducere*; *rămâne(a)* „a fi, a se găsi, a sta” CT 97^v/16, PO 73/7, Ureche, în DLR < lat. *remanere*; *răpune* „a (se) prăpădi, a (se) distruge; a ucide” M. Costin, în DLR, Neculce, *ib.* < lat. *reponere*; *răsări* „a încolți” PH 123^v/15, CC₂ 87/6, V. Caz. 275/5, Cantemir, în DLR < lat. **resalire*; *răsuna* „a suna tare și prelung” P. Sch. 240/11, CC₂ 338/1, Dosoftei, în DLR, B [prefață] III/18 < lat. *resonare*.

1.1.11.2. În unele scrieri, prefixul moștenit *ră-* are (sub influența prefixului latinesc) și varianta *re-*, de exemplu: *răduce* (Moxa, Dosoftei, Cantemir, în DLR) – *reduce* (Cantemir, în SMFC II 69).

1.1.11.3. Numai două cuvinte cu *ră-* par a fi formate pe teren românesc: *rântu(r)na* „a răsturna, a se rostogoli” V. Caz. 102/14, DVS

76^v/13, cf. înturna; *răgloti* „a se război cu cineva” PH 21^v/20, P. Sch. 240/11, formație parasintetică, cf. gloată.

Formațiile cu *ră-* sunt verbe analizabile prin raportare la:

– un verb: *rântu(r)na*, cf. (*în*)*turna*;

– un substantiv: *răgloti*, cf. gloată (formație parasintetică).

1.1.11.4. În *răgloti*, prefixul se atașează la o temă slavă, *înturna* are baza de origine latină.

1.1.11.5. Prefixul exprimă opoziția, contrariul.

1.1.11.6. *Ră-* (*re-*) este slab productiv în secolele avute în vedere.

1.1.12. răs-

1.1.12.1. Prefixul *răs-* (*răz-* înaintea consoanelor sonore) provine din vsl. *raz-* (cf. FC II, 210–214). El a pătruns în limba română prin cuvinte împrumutate din slavă ca: *răstopi* Dosoftei, la TDRG < *rastopiti*; *războli* P. Sch. 322/2, CC₂ 426/21, C. Let. 66/13 < *razbolěti* (v. Auerbach, V. 250 ș. u.; S. Pușcariu, *Adevărurile d-lui Philipptide*, în „Convorbiri literare” XLI, 205–208; Gh. Bulgăr, *Prefixul răs-* în limba română, în SMFC I 17–28; Ocheșeanu, P., 36–39; FC II 210–214).

Existența în limba română a prefixului latin *re-* sub forma *ră-*, cu unele înțelesuri foarte apropiate de cele ale lui *răs-*, a dus la întărirea reciprocă a celor două prefixe, iar când cuvântul de bază începe cu *s*, la confundarea lor. Astfel, verbele *răsări* CV CXXXV/11, V. Caz. 459/13, *răsufla* C. Let. 80/3, Carte 14/8 și *răsuna* DVS 28^v/24, Cant. I 35/22 ar putea proveni din latină **resalire*, **resufflare* și *resonare* și deci am avea a face cu prefixul *re-* moștenit, dar ar putea fi formate și în română, fie cu prefixul *răs-*, fie cu prefixul *ră-* de la *sări*, *sufla* sau *suna* (cf. Gh. Bulgăr, *lucr. cit.*, p. 24).

1.1.12.2. Pe teren românesc prefixul *răs-* (*răz-*) formează în special verbe de la:

a. verbe: *răschiti* Cant. II 23/11 < *chiti*; *răscoace* Carte 60/7 < *coace*; *răscumpăra* V. Caz. 492/14, Iv. P. 76/4, Pr. C. 104/24 < *cumpăra*; *răsface* N. Costin, în DLR < *face*; *răsfierbe* Carte 13/12 < *fierbe*; *răspiarde* Dosoftei, în P. Sch. 69/43 < *pierde*; *răspieri* id., *ib.* 193/28 < *pieri*; *răstăia* Neculce, în DLR < *tăia*; *răsturbura* Dosoftei,

în DLR < *turbura*; *răsturna* CT 94^v/18, P. Or. 97/5, Prav. 9^v/2, M. Ec. 64/7 (și toponimul *Răsturnați*, a. 1600, la Nestorescu, A. 33) < *turna*; *răzbate* LSR 127^v/15, Cant. Hr. 91/33 < *bate*; *războteza* Dosoftei, în DLR < *boteza*; *răzd(r)umica* Dosoftei, în DLR, Cantemir, la TDRG < *dumica*; *răzgiudeca* CV LIX/3, Dosoftei, în P. Sch. 95/37 < *giudeca*, poate calc după vsl. *razuměti* sau după *rasūmotriti*, cf. Densusianu, HLR II 363;

b. substantive (împreună cu un sufix verbal): *răsfăța* CC₂ 71/30 (< *față*); *răsfira* PH 12^v/14, NT 79^v/23, M. Ec. 82/4 (< *fir*); *răsprăștia* DVS 7^v/6 (< *praștie*);

c. adjective (împreună cu un sufix verbal): *răzbuna* P. Or. 295/26 (< *bun*).

Câteva verbe au luat naștere prin înlocuirea altor prefixe cu *răs-*: *răspica* DVS 13^v/30 (< *despica*, cf. S. Pușcariu, *art. cit.*, 207); *răstoarce* Cantemir, în DLR (< *întoarce*).

Materialul cercetat atestă numai două adjective participiale: *rășfrânt* (a. 1705) Gaster, Chr. I 350/33 (< *frânt*); *răzbuzat* DVS 45^v/34 (< *buzat*) (verbele *rășfrânge* și *răzbuză* sunt atestate mai târziu) și două substantive proprii (toponime) formate de la un substantiv: (sat) *Răspopi* (a. 1591–1592), *Răscruci* (a. 1598), la Nestorescu, A. 33.

1.1.12.3. Temele la care se atașează prefixul *răs-* sunt în majoritate de origine latină: *bate*, *boteza*, *bun*, *coace*, *cumpăra*, *dumica*, *face*, *față*, *frânge*, *fierbe*, *fir*, *judeca*, *pierde*, *pieri*, *tăia*, *turbura*, *turna* etc. *Popă*, *praștie* provin din slavă, *buză* este o temă comună cu albaneza. Etimologia lui *chiti* cu sensul „a judeca, a socoti, a gândi” nu este clarificată.

1.1.12.4. În secolele al XVI-lea – al XVIII-lea valorile prefixului *răs-* sunt următoarele:

a. împrăștiere, răspândire, extindere, desfacere: *răsfăce* „a deschide, a desface” (*În două părți să se răsfacă* [pământul] și să mă înghită. N. Costin, în DLR), *răsfira*, *rășfrânt* (*Buzăle ... rășfrante* (a. 1705), Gaster, Chr. I 350/33), *răsprăștia* „împrăștia” (*Iară svântul înger ce era cu dânsa au răsprăștiat focul*. DVS 7^v/6), *răzbuzat* „rășfrânt” (*Buzele cu vânătași și înflăte și răzbuzate în sus*. DVS 45^v/34);

b. intensificare (cf. și Ocheșeanu, P. 36–39): *răscoace* (*Ia oaole și le fiarbe de le răscoace*. Carte 85/10), *răsfierbe* (*Păștele ... să nu-l prea răsfierbi*. ib. 18/4), *răspierde* „a prăpădi de tot, a dispărea cu totul” (*Nice acum nu te vei răspiiarde, nice va pieri numele tău*. Dosoftei, în DLR), *răsturbura* „a turbura din cale afară” (*Ngrozările tale mă răsturburată*. Dosoftei, în DLR), *răzbate* „a bate tare, a birui, a învinge” (*Pierzând Decheval războiul, i-au căutat a da dos, însă nu așé de tot sfârmat și răzbătut fiind*. Cant. Hr. 81/33), *răzdrumica* „a face fărâme, a zdrobi cu desăvârșire, a sfărâma” (*Vase pre mare când le ia vânt tare, De le dâ de stâncă Și le răzdrumică*. Dosoftei, în DLR), *răzjudeca* „a gândi, a chibzui (profund)” (*Se venrimu la tinre și ... poți noao însuși răzgiudeca, de toate acêște se cunoști*. CV LIX/3).

Următorul exemplu, în care sensul lui *răs-* este mai puțin clar, poate fi clasat atât aici, cât și în categoria de sub **a**: *răstăia* „a izola cu totul” (*Se boșise oastea fugind la strâmtoare și Turculeț, răstăind oastea lui denapoi, l-au boșit la un gard și l-au prins viu*. Neculce, în DLR);

c. repetare: *războteza* „a boteza încă o dată, din nou” (*Mearsă și să războteadză*. DVS 202^v/13). În *răsfăța* „a mângâia, a dezmierda”: *Cine-șu va netezi feciorul lui (ce se zice, de-l va răsfăța) și-i va lega ranele lui*. CC₂ 71/30, prefixul a avut probabil inițial tot sens de repetare „a dezmierda pe față în mod repetat”;

d. aducere în altă stare, revenire la starea anterioară: *răscumpăra* „a cumpăra (revenind la starea de posesor) un bun vândut, pierdut, înstrăinat” (*Cela ce-ș va răscumpăra lucrul cel furat*. ÎL 71/46), „a elibera” *I-au prinsu vii, pre carii, mai apoi i-au răscumpăratu craiul Cazimir*. Ureche, în DLR.

1.1.12.5. *Răs-* este productiv în limba veche (v. și FC II 213).

1.1.13. s-

1.1.13.1. Prefixul *s-* provine din lat. *ex-* (Rudolf Geheeb, *Prothetisches a und s in Rumänischen*, în Jb. V (1898), 46–48; Drăganu, R. S. 39; Auerbach, V. 255–257; Em. Vasiliu, *Evoluția lat. ex- în limba română*, în SCL VI (1955), nr. 3–4, p. 239–255).

Rudolf Geheeb, în Jb. V 30–45, și Auerbach, V. 255, susțin că s-a intrat în limba noastră și prin împrumuturi din slavă și din turcă. Dat fiind că aceste împrumuturi nu sunt analizabile pentru români, credem că etimologia dată de cei doi autori nu poate fi admisă, cf. și FC II 215–223. El a fost desprins din cuvinte moștenite din limba latină, formate cu *ex-*, care s-a redus în română la *s-* înaintea consoanelor surde sau la *z-* înaintea celor sonore: *scădea* CT 156^v/20, B 628^b/46, Carte 94/14 (< *excadere); *scurge* P. Or. 254/5 (< *excurrere); *smulge* ib. 285/21, B, la TDRG (< *exmulgere*); *spune* CC₂ 38/15, B 618^b/40, Pr. C. 50/21 (< *exponere*); *stoarce* P. Or. 137/27, Carte 83/18 (< *extorquere*); *zbate* Carte 94/4 (< *exbattere*). Vezi, pentru etimologii, Em. Vasiliu, *art. cit.*, p. 241–244, 246–249.

1.1.13.2. În limba română, prefixul *s-* formează verbe de la:

a. verbe: *sclipi* Dosoftei, în DLR, B 636^b/34 (< *clipi*); *scoborî* N. Let. 175/10, M. Ec. 110/9 (< *coborî*, cf. Graur, E. 24–25); *scumpăra* „a (răs)cumpăra, a elibera, a mântui” CV CLXIX/3, CC₂ 101/22 (< *cumpăra*, cf. Vasiliu, D. C. 258); *zmăcina* „a sfărâma, a zdrobi, a sfâșia” DVS 70^f/14, 135^f/16 (< *măcina*); aici s-ar încadra și derivatul parasintetic *strecura* Ureche, Neculce, în DLR, dacă etimologia propusă de Al. Graur (E. 142–144), care pornește de la baza *trece*, este cea justă și nu cea admisă de obicei (DLR), și anume lat. *extracolare (v. și prefixul *stră-*);

b. substantive (împreună cu un sufix verbal): *sfărâma* CT 85^f/18, CC₂ 30/28, Prav. 102^v/8, ÎL 37/10, N. Let. 107/18 (< *fărâma*); *stârni* DVS 107^v/29, 118^f/33 (< *târni* „mătură de nuiele” cf. S. Pușcariu, în DR III, 691); *zbuciuma* „a se zbate, a se agita, a se căzni, a se necăji” Dosoftei, la TDRG (< *bucium* „butucul roșii”); *zvăpăia* LSR 132^f/17, 136^f/24 (< *văpaie*);

1.1.13.3. Temele la care se atașează prefixul sunt de origine slavă: *clipi*, *coborî*, *târni*, latină: *cumpăra*, *măcina*, comune cu albaneza: *fărâma*, *văpaie*. Etimologia lui *bucium* nu este cunoscută.

1.1.13.4. Valorile prefixului *s-* în limba română sunt cele pe care le avea *ex-* în latina târzie (cf. Em. Vasiliu, *lucr. cit.*, 244–245):

a. formează (împreună cu un sufix verbal) verbe de la substantive (funcție gramaticală): *sfărâma*, *stârni*, *zbuciuma*. Pe lângă

sfărma, începând din secolul al XVII-lea circulă și *fărâma*. În acest caz, *s-* întărește ideea verbală și mărește expresivitatea cuvântului (cf. Jordan, Stil. 216).

b. formează verbe și exprimă totodată ideea de „a ieși, a trece într-o altă stare”: *scumpăra* „răscumpăra, elibera” (*Va scumpăra ei de unturarec și den coperământul chinului de vecie*. CC₂ 101/22); *stârni* (*Atunce ca din somn să stârniră și vădzură pre Svântul*. DVS 107^v/29);

c. derivatul cu *s-* are, în unele cazuri, același sens cu baza: *scoborî* (*Și-i scrie și Șarban-Vodă să s-închine, că s-a închina și el, că i să scoboară și nemțai despre Țara Nemțască*. N. Let. 176/23); *scumpăra* „cumpăra” (*Cu menciuroase cuvinte voi vă voru scumpăra*. CV CLXIX/3); *smomi* „a momi” Ureche, în DLR, DVS 142^f/10; *zmăcina* (*I să zmăcina carnea ... și cădea bucăți*. DVS 70^f/14).

d. valoarea prefixului nu este clară în *sclipi* (*Scripeaște lumina supt sfinte-ți picioare*. Dosoftei, în DLR); *spodobi* „a se învrednici” CC₂ 78/24, V. Caz. 32/33, DVS 24^v/27. Poate că și la aceste derivate s-ar putea vorbi de o intensificare a acțiunii verbale (cf. Jordan, Stil. 216).

În general, cuvintele cu *s-* au o frecvență scăzută în texte.

1.1.13.5. Prefixul *s-* este puțin productiv în perioada studiată; din textele parcurse reiese că acest prefix are o putere de derivare ceva mai mare în secolul al XVII-lea față de celelalte secole.

1.1.14. spre-

1.1.14.1. *Spre-* este urmașul lat. *super*, adverb, prepoziție și preverb.

Limba română folosește în mod curent prepoziția *spre* și cu totul sporadic prefixul respectiv (Densusianu, HLR II 363; FC II 223–225).

1.1.14.2. Prefixul *spre-* formează

– verbe de la verbe: *sprezice* „a chema” (*Chiesariu spreșici, cătră chesariu se mergi*. CV LXVIII/3), care este un calc lexical după vsl. *naričati* (cf. Densusianu, HLR II 363);

– substantive de la substantive: *spresărire* „grabă, pripeală” (*Fără voroave se fiți și nemică spresărire se nu faceți*. CV XII/7). Este greu de explicat cum a luat naștere acesta din urmă.

1.1.14.3. Prefixul se atașează numai la teme de origine latină.

1.1.14.4. Valoarea semantică a formațiilor este neclară.

1.1.14.5. Formațiile cu *spre-* înregistrate de noi apar numai într-un singur text din secolul al XVI-lea: *Codicele Voronețean*.

1.1.15. stră-

1.1.15.1. *Stră-* reprezintă din punct de vedere fonetic lat. *extra-*. Acest prefix este moștenit în limba română, unde își pierde vocala inițială și devine *stră-* (Drăganu, R. S. 42–43; Auerbach, V. 259–260; pentru descrierea în ansamblu a prefixului, v. FC II.225–228.).

Dacă din punct de vedere formal *stră-* reprezintă lat. *extra-*, din punctul de vedere al sensului însă lat. *extra-* nu acoperă valorile rom. *stră-*. Prefixul *stră-* moștenește în limba română valorile prefixelor latinești *extra-* și *trans-*. Confuzia acestor două prefixe poate fi explicată prin faptul că vorbitorii au socotit că *extra-* ar fi de fapt *ex-* (*ex-* având numai funcția de a întări pe *trans-*, cf. *excambiare*) + *tra-* (*trans-*) și atunci au schimbat sensul, atribuind prefixului *stră-* valorile lui *trans-*. Confuzia fonetică a dus deci și la o confuzie semantică (cf. Rodica Ocheșeanu, *Prefixul stră-*, în SMFC II 79–85).

Dintre derivatele cu *stră-* întâlnite în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea moștenit pare a fi *străpungere* M. Ec. 115/11 (< *extrapungere, cf. Densusianu, HLR I 221). Acest derivat este analizabil atât în latină, cât și în română. Existența formei *trapungere* în limba italiană ar putea fi o dovadă a faptului că acest cuvânt a fost moștenit din latină.

Pentru verbul *străcura* (*strecura*) Ureche, Neculce, în DLR etimologiile propuse sunt numeroase (vezi discuțiile privitoare la acest verb la Rodica Ocheșeanu, *lucr. cit.*, p. 83–84). Ar putea proveni din: *transcolare* (cf. Pușcariu, E.W., s.v. și Auerbach, V. 259), *extracolare < *colare* (cf. DLR) și, mai probabil, din *s-* + *trece* + sufixul *-ura* (cf. Graur, E. 142–144). În acest caz – dacă admitem ultima ipoteză – trebuie să excludem verbul *a străcura* / *strecura* dintre derivatele cu *stră-*.

1.1.15.2. Cele mai multe dintre derivatele cu *stră-* sunt formate pe teren românesc. Astfel, în perioada secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea, *stră-* derivă:

a. verbe de la verbe: *străbate* PH 85^f/3, LSR 55^{v2}/24, C. Let. 321/13, M. Ec. 57/3 < *bate*; *strălumina* DVS 11^v/8–9, Cantemir, în DLR (și derivatele *străluminare* DVS 102^f/3, *străluminătoriu* Dosoftei, în P. Sch. 45/15) < *lumina*; *străluci* CV XXXVIII/12, (în forma *streluci*) CC₂ 35/27, V. Caz. 339/4, U. Let. 125/14, NT 52^f/26, B 637²/32 < *luci*; *strămuta* CT 10^v/4, V. Caz. 392/2, M. Costin, în DLR, M. Ec. 140/4 (și derivatele *strămutătură* Cantemir, în DLR, *strămutare* (a. 1773) Uricariul IV 30/13, Iv. P. 30/13 < *muta*).

Pentru ultimele două derivate, *străluci* și *strămuta*, există și ipoteza că ar fi moștenite. Este greu de afirmat cu certitudine dacă sunt moștenite sau formate în română, cu atât mai mult cu cât ambele sunt analizabile atât în latină, cât și în română. Înclinăm pentru ipoteza că ar fi derivate românești (pentru discuțiile în legătură cu originea acestor derivate, cf. Rodica Ocheșeanu, *lucr. cit.*, p. 83);

b. substantive de la substantive: *strălucoare* „lumină, strălucire” DVS 36^v/25–26 < *lucoare*; *strălumină* DVS 144^f/31 < *lumină*; *strămoș* CC₂ 173/2, V. Caz. 384/13, DVS 10^v/19–20, Iv. P. 71/21, P. Ist. 3/4 (cu derivatele *strămoșie* CC₂ 51/52, *strămoșesc* Neculce, în DLR); *strămoașă* N. Let. 112/34 < *moș*, *moașă*; *strănepot* (a. 1593), Gaster, Chr. I 156/6 în forma *strenepot* ÎL 34/12, DVS 10^v/28, N. Costin, în DLR < *nepot*;

c. adjectiv de la adjectiv (susceptibil de mai multe posibilități de analiză): *străluminos* Cantemir, în DLR, poate fi un derivat cu prefix de la *luminos* sau un derivat cu sufix de la *strălumină* sau *strălumina*; pe *strălucoș* Dosoftei, în P. Sch. 31/35 îl considerăm mai curând o formație cu sufix de la *străluci*.

1.1.15.3. Temele la care se atașează prefixul *stră-* sunt de origine latină: *bate*, *luci*, *lucoare*, *lumină*, *muta*, *nepot*. Pentru cuvântul *moș*, comp. cu alb. *moshë*.

1.1.15.4. Valorile prefixului sunt:

– trecerea, deplasarea dintr-un loc în altul: *străbate* (*Străbățum pren foc și apă*. PH 54^v/19);

– depărtarea în timp (în derivate care denumesc rude îndepărtate): *strămoș* (*Pre Moisi amu nu văzuse, ce den strămoș auzise*. CC₂ 173 / 2); *strămoșan* N. Costin, în DLR; *strănepot* (*Preacista iaste strenepoată lui Matthan*. DVS 10^v/27);

– intensificarea unei acțiuni sau însușiri (v. Ocheșeanu, P. 39–41): *străluci* (*Deca strălucе soarele cu zăduhul, seacă iarba*. CV² 56^r/8); *strălucoare* „strălucire” DVS 51^v/33; *strălumina* (*Frumusețele tale ziua luminează, noaptea străluminează*”. Cantemir, în DLR); *strălumină* DVS 80^v/18; *străluminos* Cantemir, în DLR; *străluminător* „propovăduitor” DVS 21^v/26; *străntuneca* „a se întuneca foarte tare” Dosoftei, în DLR;

– transformarea: *strămuta* „a se schimba” (*Fața voastră nu se va strămuta*. PH 115/27);

– sens comun cu baza: *strămuta* (*De dzeul facem silă și el strămută dodeitorii noștri*” P.Sch. 115/ 27).

1.1.15.5. Prefixul *stră-* este productiv în perioada avută în vedere.

1.1.16. su(b)- (sup<t>-)

1.1.16.1. Prefixul vechi *su-* (Auerbach, V. 260–261; Laura Vasiliu, *Observații asupra prefixului sub-* în limba română, în Omagiu Iordan, 881–887; Rosetti – Cazacu – Onu, ILR 387; FC II 228–234) este moștenit din lat. *sub-* într-o formație analizabilă: *supune* CV² 82^r/2 (cca 1569–1575) Gaster, Chr. I 9/30, Ureche, în DLR, B 51^b/48, N. Costin, Cantemir, în DLR (< lat. *suppōnere*), precum și în câteva formații semianalizabile: *sufila* CV² 47^v/4, CC₂ 269^r/15, NT 308^v/7, Dosoftei, în DLR, Cantemir, *ib.* (< lat. *sufflare*, cf. *afla*); *sughița* V. Caz. 222/11 (< lat. *subgluttiare*, cf. *înghiți*); *sumuța* Cantemir, în DLR (< lat. **submotiare*, cf. *asmuța*) (v. și FC II 232).

1.1.16.2. Prefixul *su-* apare cu variantele neologice: *sub-* (*substare*), *sup(t)-* în *suptstare*.

1.1.16.3. În limba română din sec. al XVI-lea – al XVIII-lea prefixul apare doar într-un număr redus de cuvinte:

– împrumutate din latină (un substantiv): *substanție* Cantemir, în DLR (cf. și Rosetti – Cazacu – Onu, ILR, 387);

– calchiate probabil după latină sau greacă (două substantive): *sup(t)stare* „substanță” Cantemir, în DLR (format după ngr. *υπόστασι*, lat. *substantia*, cf. Stanciu-Istrate, C. 284), analizabil prin raportare la

un infinitiv lung; pentru substantivul *suptpământ* (*întunericul suptpământului* Cantemir, la Stanciu-Istrate, C. 285), cf. adj. lat. *subterraneus*.

– formate pe teren românesc, verbe: de la un verb: *supleca* „a (se) supune” Dosoftei, în DLR, Cantemir, *ib.* *Sugușa* „a sugruma” (și participiul *sugușat* „sugrumat” CC₂ 310/8) este susceptibil de a fi analizat drept derivat cu prefix, dar mai degrabă avem a face cu un compus parasintetic (cf. FC II 232).

Acestea din urmă sunt formații regionale întâlnite și în alte texte din Banat, Crișana și sud-vestul Transilvaniei, cf. DTR, s.v.

1.1.16.4. Temele la care întâlnim prefixul sunt de origine latină.

1.1.16.5. În *supleca*, singurul derivat sigur cu prefixul *su-*, valoarea formației este cea de intensificare a inferiorității: *Dzeului pleca-se-va* (*supleca-să-va* Dosoftei) *sufletul mieu*. P.Sch. 90/ 27, *Cu umilit suflet și cu înfrântă inimă plecându-l și suplecându-l roagă-mă, nu-l lepăda*. Cantemir, în DLR.

1.1.16.6. Prefixul este foarte slab productiv în perioada cercetată.

1.1.17. Concluzii

Prefixele din secolele XVI–XVIII sunt moștenite sau împrumutate.

Mai numeroase sunt cele moștenite din limba latină: *a-*, *de-*¹, *des-*, *în-*, *întru-*, *pre-*, *ră-* (*re-*), *s-*, *spre-*, *stră-*, *su(b)-*.

Prefixele împrumutate sunt din următoarele limbi:

– veche slavă (*ne-*, *po-*, *prea-*, *răs-* pentru prefixele *ne-*, *prea-* și *răs-* se presupune și influența unor prefixe latine omonime sau paronime, cf. FC II 301);

– greacă prin intermediul limbii slave vechi (*arhi-*).

Sunt productive în toate cele trei secole 5 dintre cele 16 prefixe întâlnite de noi în materialul cercetat (*des-*, *în-*, *ne-*, *răs-* (*răz-*), *stră-*). Alte prefixe au o oarecare productivitate doar în unele dintre secolele avute în vedere. Astfel, prefixele *a-* și *de-* sunt puțin productive în secolele XVI–XVII, dar nu mai au putere de derivare în secolul următor. De asemenea, prefixul *s-* are o putere mai mare de derivare în

secolul al XVII-lea. Prefixul *prea-* dă naștere la cele mai multe derivate în secolul al XVI-lea, numărul derivatelor fiind în scădere în secolele următoare.

Prefixele *arhi-*, *întru-*, *po-*, *ră-(re-)*, *spre-* și *su(b)-* sunt slab productive, ele fiind prezente mai ales în împrumuturi, calcuri și formații parasintetice.

Prefixele se atașează la teme de origini diferite, majoritatea însă latine și slave.

Derivatele cu prefixe din perioada cercetată sunt mai ales nume (sunstantive și adjective) și verbe.

Numărul prefixelor utilizate, ca și cel al formațiilor rezultate, îndreptățește concluzia că derivarea cu prefixe, deși nu atât de bogată ca sufixarea, reprezenta un mijloc important de îmbogățire lexicală în secolele XVI–XVIII.

1.2. SUFIXELE

1.2.0. Introducere

1.2.0.1. Limba secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea, așa cum ne apare într-un număr limitat de texte, dovedește o mare bogăție în ceea ce privește numărul sufixelor și al derivatelor.

Mulțimea și varietatea formală a sufixelor ridică unele probleme de tratare. Am studiat, în general, variantele și sufixele compuse și dezvoltate la sufixul de bază. În cazul sufixelor compuse, am considerat, convențional, ultimul sufix drept sufix de bază. Am inserat în ordine alfabetică, pe același plan cu sufixele simple, acele sufixe compuse sau dezvoltate a căror etimologie este multiplă (împrumut sau compus pe teren românesc). De exemplu *-ăreț*, care poate proveni atât din lat. *-aricius*, cât și din *-ar + -eț*.

1.2.0.2. Sunt studiate separat în capitolul de față unele sufixe care, formal, variază doar la vocala inițială, dar care au o evoluție și o pondere diferită în materialul cercetat. De exemplu, *-ame* (sufix colectiv, slab productiv) și *-ime* (abstract și colectiv, productiv în toată perioada cercetată). La fel *-anie* și *-enie*.

1.2.0.3. Dificultățile în precizarea etimologiei unor elemente derivate au făcut ca prezentarea acestora din urmă ca sufixe independente, variante, sufixe compuse sau dezvoltate să fie discutabilă. Am încadrat pe *-areț* (ca sufix compus din *-ar + -eț*) la sufixul *-eț*, deși am putea avea a face cu o variantă a sufixului compus *-ăreț* sau cu un sufix având altă etimologie.

Pentru a stabili căile de pătrundere a derivatelor, în paragraful destinat originii sufixelor am socotit unele cuvinte analizabile drept formații moștenite sau împrumutate (indicându-le și etimonul). Este posibil ca unele dintre aceste formații să fie create pe teren românesc, fără legătură cu corespondentul lor din altă limbă.

1.2.0.4. Nu am considerat drept formanți românești acele sufixe care nu au, în epoca studiată, niciun derivat sigur pe terenul limbii române sau pe acelea care intră în componența unor cuvinte neclare ca formație; de exemplu, *-esă* din *contesă* (a. 1740) Iorga, SBD 106/11,

prințesă (a.1796) id., *ib.* 117/17–18, ambele adaptate din franceză (*comtesse, princesse*); *-eu* apare în limba veche în multe nume de locuitori, împrumuturi din latina ecleziastică sau din greacă: *galileu* CT 122^v/4 (lat. *galilaeus*, gr. *Γαλιλαίος* și rom. *Galileea*), tot așa *ghergheseu, haldeu, hananeu, heteu, iudeu, nazareu*, care sunt atestate în textele vechi. În afară de acestea, sufixul mai apare în cuvântul *amăgeu* „șarlatan” V. Caz. 92/14, Cant. II 77/37, pe care DA îl pune în legătură cu **μαγεύς, -έως*. Sufixul *-giu* < turc. *-ci* apare în cuvinte împrumutate din turcă, dar analizabile: *herghelegiu* Cant. I 96/34, *lefegiu* Pr. C. 72/11; *-ia* apare în numeroase nume de țări sau de regiuni (adesea sub forma *-ie*), toate având corespondente în alte limbi. Multe cuvinte cu această finală sunt neanalizabile: *Asia, Pomerania* etc., dar altele sunt analizabile, deoarece cuvântul care desemnează pe locuitorul țării sau regiunii respective circulă independent în aceleași texte: *Bulgaria* U.Let. 104/3 (cf. *bulgar*, rus. *Bolgarija*, fr. *Bulgarie*, it. *Bulgaria*), *Dachia, Dația* C. Let. 41/10 (cf. *dac*, lat. *Dacia*, rus. *Dakija*, pol. *Dątsija*), *Galia* LSR 95^{v2}/4 (cf. *gal*, lat., it. *Gallia*), *Persia* (a.1703) Crest. II 66/1 (cf. *pers*, lat. *Persia*), tot așa: *Italia, Portugalia, Prusia, Rusia, Vlahia* etc., care au corespondente în una sau mai multe limbi: latină, greacă, bulgară, poloneză, franceză, italiană și baze posibile în numele de locuitori (*ital, portugal, prus, rus, vlah* etc.). Nici *-ist* nu poate fi socotit sufix al limbii române în perioada studiată. El apare în cuvinte împrumutate, dintre care unele analizabile: *ateist* „ateu” Cant. I 10/12, neologism din lat. *atheista* (DA s.v.), *atomist* Cant. I 9/38, neologism din lat. *atomista, evangelist* CV XXVI/10, CC₂ 2/14 (gr. *εὐαγγελίτης*, vsl. *ievangelistū* și rom. *evanghelie*). *-it* apare, ca și *-eu*, în cuvinte analizabile, nume de locuitori străine: *levit* CT 141^v/19, P.Or. 5/3 (cf. *Levia, levitean*; gr. *λεβίτης*), *cananiti* CT 18^v/8 (cf. *Canaan*, vsl. *kananitū*). Sufixul *-lâc*, din turcă, apare de asemenea în împrumuturi, dintre care unele analizabile: *hainlâc* Pr. C. 128/11.

1.2.0.5. În capitolul de față au fost studiate atât sufixele lexicale, cât și cele lexico-gramaticale.

Cercetarea monografică a fiecărui sufix care apare în limba veche (origine, variante, părți de vorbire la care se atașează, categoria gramaticală a derivatului, originea temei, valori semantice) permite stabilirea de paralelisme și opoziții între sufixe și crearea unei imagini

globale asupra sufixației românești (vezi *infra*, capitolul *Concluzii*). Rezultatul comparării sufixelor ne arată ce se dezvoltă sau ce este în regres, precum și ce este întâmplător, ocazional în cadrul derivării din limba română veche.

Întrucât cercetarea de față se bazează pe un număr limitat de texte, desigur că prezintă neajunsurile inerente tuturor studiilor de acest fel. Luarea în considerare a unui material mai bogat ar putea aduce date în plus, dar nu de natură să modifice tabloul de ansamblu.

1.2.1. -a

1.2.1.1. Sufixul lexico-gramatical *-a* este moștenit din latină prin cuvinte ca *aduna* < lat. *adunare*, *boteza* < lat. *baptizare*, *cumpăra* < lat. *comparare* (v. ILR II, 185, FC III, 132–140).

1.2.1.2. Cu *-a* se formează verbe de la substantive, adjective, adverbe și interjecții (uneori asociat cu un prefix):

a. de la substantive: *adevăra* P. Or. 252/10–11, Prav. 42^v/23, NT 65^f/11, DVS 35^v/23, Iv. P. 80/4, Pr. C. 96/12; *cimpoia* CT 22^f/11; *cresta* Cânt. C. 3^v/8, M. Ec. 127/9; *creștina* DVS. 15^v/11, P. Ist. 15/10; *cuvânta* CT 32^f/4; *fărăma* PH 88^v/10, Cant. I 58/10; *întunăreca* CT 34^f/13; *lumina* PH 14^v/22, V. Caz. 339/5, NT 6^v/32, LSR 136^{v2}/22, DVS 9^f/31, Iv. P. 76/1–2, Calendar 28/18, Pr. C. 97/26; *mânia* PH 7^f/11, CT 39^v/17–18, CC₂ 422/25, Alex. 115/21, (a. 1615) SB 64/7, DVS 6^f/7, Iv. P. 81/32, P. Ist. 43/7, N. Let. 120/35; *minuna* P. Sch. 11/11, V. Caz. 445/30, LSR 155^{v1}/6, DVS 12^v/14; *nuora* PH 123^v/13; *pica* M. Ec. 114/15; *picura* DVS 77^v/8; *rușina* PH 37^f/12, ÎL 34/13, LSR 82^{v1}/18, B 638^b/3, U. Let. 262/1, DVS 16^f/11, Iv. P. 73/33; *scânțea* Cant. I 41/26; *spăima* C. Let. 71/32; *tămâia* NT 65^v/7, B 637^a/24, DVS 21^f/15; *tâmpina* Alex. 98/24, B 618^a/19; *trâmbița* „a cânta din trâmbiță, a vesti” Coresi, în DLR, ESR 9^v/20; *umbra* V. Caz. 437/30; *văeta* Alex. 82/20, NT 47^f/26, Cânt. C. 4^f/22; *văra* „a petrece vara” Neculce, în DLR, Cânt. C. 3^f/20; *visa* P. Or. 127/26, DVS 38^v/11; *vârsta* „a pune printre, a amesteca” < *vârstă* „dungă” P. Or. 313/3; *zua* „a-ți petrece ziua” (< *ziuă*) Cânt. C. 3^v/1.

Formații parasintetice:

descuia V. Caz. 410/24; *dezgropa* V. Caz. 380/29, P. Ist. 34/7; *dezdădăcina* ÎL 40/20, LSR 85^{v1}/14, 16; *dezvăra* „a intra în vară” C. Let. 77/3; *îmbăia* CC₂ 51/19; *îmbărbăta* CC₂ 22/21, V. Caz. 374/16, LSR 86^{v2}/15, U. Let. 39/9, C. Let. 46/18; *împăinjena* CC₂ 252/37–38, P. Or. 171/11; *împărechea* U. Let. 111/25, C. Let. 57/16, Cant. I 42/19; *împelița* Coresi, Î. 1^r/1–2, V. Caz. 402/23–24, M. Ec. 106/12; *împovăra* ÎL 57/45; *împrăstia* M. Ec. 145/6; *înaripa* LSR 59^{r2}/14; *înarma* CT 143^v/15 (*înrărma* CV CLVII / 5–6), LSR 60^{r1}/14, B 632^a/3, Iv. P. 72/2; *încenușa* „a avea aspect de cenușă” B 623^b/5; *încheotora* P. Or. 270/26; *închinga* P. Or. 70/15; *încleșta* U. Let. 174/15; *încorda* LSR 103^{r2}/5, 6; *încredința* „a convinge, a dovedi; a da în grijă” CV CIII / 56, LSR 81^{v2}/22, Iv. P. 92/11, Pr. C. 132/26, M. Ec. 104/11, Cânt. C. 2^r/10; *încuiba* V. Caz. 333/26; *îndruma* Pr. C. 130/18; *înfoca* DVS 7^v/4; *înfrica* CV LXIII / 1, 3; V. Caz. 359/19; *înfrumuseța* CT 51^r/10, CC₂ 406/2, U. Let. 256/11, V. Caz. 358/19, NT II^r/12, LSR 141^{v2}/21, B 644^a/23; *înghimpa* CC₂ 358/21, LSR 55^{v2}/22; *îngloda* U. Let. 127/12; *îngrija* LSR 167^{v2}/17; *îngropa* CT 15^r/13, P. Or. 75/2, V. Caz. 380/26, ÎL 52/26, B 615^b/13, U. Let. 221/11–12; *înhăma* Prav. 39^r/27, B 631^b/52; *înjumătăța* CC₂ 99/29; *înlumina* NT 1^v/20, *înninuna* DVS 30^v/32; *înmormânta* (a. 1723) Iorga, SBD 298/8; *înopta* NT 74^r/16, U. Let. 39/6; *înrădăcina* CC₂ 246/4, Iv. P. 122/8; *însărcina* Pr. C. 76/14; *însera* U. Let. 143/16, Cânt. C. 3^v/1; *înseta* V. Caz. 364/15, B 627^a/26, Iv. P. 82/27; *însăpăima* DVS 12^v/14, C. Let. 87/31; *însufleta* CC₂ 347/36, DVS I^v/34; *însira* CC₂ 244/15, U. Let. 27/1, M. Ec. 170/6; *înștiința* Cant. I 80/33, Pr. C. 70/2, (a. 1770) Iorga, SN 116/22, (a. 1796) id., SBD 117/6; (*în*)*tâmpina* Alex. 100/6, B. 628^a/38, P. Ist. 9/10; *întemeia* CT 128^r/16, CC₂ 179/21, B 621^b/12, C. Let. 57/9, Iv. P. 74/29, (a. 1778) Iorga, SN 121/10; *întina* CC₂ 113/10, V. Caz. 364/26, LSR 178^{v2}/1, DVS 1^v/7; *întrupa* CC₂ 101/16, V. Caz. 383/12; *înțepa* LSR 57^{v1}/11, U. Let. 122/5, C. Let. 62/15, N. Let. 131/6; *înzestra* Prav. 92^r/13; ÎL 63/30, P. Ist. 14/6, Pr. C. 96/14, (a. 1778) Iorga, SN 125/15; *răsfira* CC₂ 88/6, NT 79^v/23, DVS 12^r/18; *sugruma* B 616^a/8, Pr. C. 118/14.

b. de la adjective: *apătoșa* PH 89^v/21–22; *curăța* B 616^a/38; *deșerta* P. Or. 150/3, Alex. 87/26, V. Caz. 360/28, DVS 3^r/16–17; *fățișa* LSR 194^{v2}/7; *ferica* CV CXXXIII /10; *fierbânta* DVS 2^r/21;

fricoșa CC₂ 200/17; *înălța* PH 23^v/1, Gromovnic (a. 1639?), în Crest. II 15/10; *micșura* PH 70^r/2, CT 187^r/19, CC₂ 252/16, Prav. 16^r/10 (*micșora* ÎL 281/17, B 638^a/45, U. Let. 80/16, Pr. C. 82/12); *sănătoșa* ÎL 371/6; *străina* CC₂ 69/20, Prav. 124^v/19, LSR 158^{r1}/16, DVS 23^v/16, Cânt. C. 7^v/12; *strâmba* Varlaam, în Crest. II 22/20; *strimta* M. Ec. 143/17; *șchiupa* P. Sch. 29/14; *unturoșa* PH 86^v/17; (*i*)*ușura* CC₂ 427/11, V. Caz. 429/32, Prav. 113^r/13, LSR 164^{r1}/6, Pr. C. 76/9.

Formații parasintetice:

delunga NT 72^r/33, ÎL 79/13, U. Let. 139/6; *îmbuna* V. Caz. 494/17, Dosoftei, în Crest. II 41/29, N. Let. 117/17; *împietroșa* Cant. I 93/20; *împuțina* CC₂ 48/18, Alex. 111/26, V. Caz. 359/3, B 629^a/14, DVS 37^r/31, C. Let. 73/3, N. Let. 151/34; *îndestula* Iv. P. 107/1, Pr. C. 54/9, (a. 1749) Iorga, SBD 109/6; *îndrepta* Iv. P. 75/19, N. Let. 107/14–15, Pr. C. 60/26, Cânt. C. 2^r/7; *înfierbânta* DVS 5^r/2–3 (*înhierbânta* U. Let. 9/20); *înfrișoșa* CT 87^v/11, P. Or. 9/11, Prav. 159^r/15, LSR 84^{v2}/7, DVS 38^r/4, Pr. C. 46/5; *înfrumușa* CV CLII / 4 (*înfrămșa* V. Caz. 367/7); *îngreuia* CC₂ 335/8, P. Or. 58/10, V. Caz. 495/15, NT 61^r/2, LSR 170^{r2}/1, U. Let. 222/17, DVS 4^r/13; *înmicșura* Prav. 144^v/17; *însănătoșa* DVS 7^v/23–24; *însetoșa* CT 56^v/14, P. Or. 235/16, Iv. P. 101/7–8; *înstreina* V. Caz. 452/11, Prav. 20^r/19, ÎL 143/29, LSR 164^{v1}/7, B 633^a/3, U. Let. 222/11; *întăroșa* „a rămâne însărcinată, a deveni tăroasă” P. Or. 131/4; *întârzia* Prav. 85^v/7, B 630^a/22, (a. 1657?) în Crest. II 34/16; *întorta* „a fi întort, sucit” LSR 131^{r2}/14; *întrista* CC₂ 89/11, P. Or. 153/16, V. Caz. 363/13, NT 60^v/24, U. Let. 129/19, Iv. P. 106/25–26; *învârtoșa* CV CLXIV / 8, CC₂ 277/30, DVS 36^v/23; *învermănoșa* „a face viermi, a fi viermănos” P. Or. 233/11;

c. de la adverbe: *alătura* CC₂ 316/26, LSR 123^{r2}/16, Pr. C. 132/3; *curmezișa* CC₂ 519/6; *depărta* P. Or. 108/12, NT 68^v/28, B 630^b/16, U. Let. 222/19, DVS 15^r/11, Pr. C. 86/25, Cânt. C. 4^r/24 (*îndepărta* Iorga, SBD 298/15–16); *îndărăpta* U. Let. 2/13.

Formații parasintetice:

îmbrățișa P. Or. 97/20; *împoncișa* LSR 57^{v2}/5; *înfățișa* LSR 200^{v2}/11, Iv. P. 114/16, Pr. C. 62/15.

d. de la interjecții: *văiera* (cu *-er-* apărut prin analogie cu *fluiera*, *șuiera*, cf. CADE, s.v., DLR) LSR 167^{r2}/16.

Verbul *îmbunătățâma* (DVS 14^v/6-7) este considerat fie ca derivat cu un sufix *-îma* (v. Rosetti-Cazacu-Onu, ILR 152), neîntâlnit în alte cuvinte, de la *bunătațe* sau *îmbunătăți*, fie ca derivat cu sufixul *-a* de la un substantiv neatestat în *-ime*, **bunătațime* (cf. DA, s.v. *bunătațe*).

1.2.1.3. Ca origine, temele de la care sunt derivate verbele cu sufixul *-a* sunt:

a. latine, creații pe teren românesc din elemente latine sau intrate prin filieră latină: *adevăr*, *alături*, *bărbat*, *bun*, *creastă*, *creștin*, *curat*, *departe*, *destul*, *foc*, *frumos*, *lumină*, *micșora* etc.;

b. slave (slave vechi, bulgare, sârbești, ucrainene) sau intrate prin filieră slavă: *clește*, *drum*, *grijă*, *păianjen*, *praștie*, *temei*, *tină*, *trup* etc.;

c. comune cu albaneza: *curmeziș*, *ghimpe*, *groapă*; probabil și *fărămă*;

d. grecești: *frică*, *fricos*;

e. maghiare: *ham* ;

f. onomatopeice: *pic*, *picur*, *vai*, *vaiet*;

g. nesigure: *baie*, *glod*, *ponciș*.

Sufixul *-a* se atașează cu precădere la teme moștenite din latină sau formate în română din elemente latine.

1.2.1.4. Sufixul *-a* este productiv în toate cele trei secole cercetate.

De asemenea, formații parasintetice noi apar în toată această perioadă.

1.2.2. -ac, -ag

1.2.2.1. Proveniența sufixelor *-ac*, *-ag* este controversată, probabil slavă în cazul lui *-ac*, internă în cazul lui *-ag* (întărit de împrumuturi maghiare). Vezi Finuța Hasan, în SMFC VI 45-54 și bibliografia indicată acolo.

Derivate cu aceste sufixe sunt atestate înainte de secolul al XVI-lea (vezi la Nestorescu, A. 35 toponimul *Porumbac*).

-ac apare în cuvinte analizabile împrumutate: *boliac* „suferind, slab” Dosoftei, în P. Sch. 134/36 (cf. rus *boljaga*), *prostac* Varlaam, în Crest II 22/17 (cf. vsl. *prostakŭ*). Pentru *ciutac* „ciut de un corn, poreclă dată turcilor” U. Let. 253/2 (cf. turc. *çitak*) e preferabilă explicația prin română (cf. DA).

1.2.2.2. Sufixe formază substantive comune și proprii de la substantive comune:

– substantive comune: *briceag* (a.1754) Iorga, SD XII 68 (pl. *briceci*, a. 1754, *ib.* 67), cf. *brici*, poate influențat și de tc. *biçak* sau magh. *bicsak* (cf. DA și Finuța Hasan, *lucr. cit.*, p. 53);

– substantive proprii (antroponime preluate de la Nestorescu, A.35): *Aușac* (a. 1555, în construcția genitivală slavă *Aușacăv*) < *auș* „moș, moșneag”; *Berbeceag* (a. 1520) < *berbece*.

1.2.2.3. Temele formațiilor sunt de origine latină (*berbece*, probabil *auș*), autohtonă (*ciut*), probabil slavă (*brici*).

1.2.2.4. Valorile formațiilor nu sunt clare. *Briceag* ar putea indica specia, iar *berbeceag* ar putea fi la origine un diminutiv.

1.2.2.5. Sufixe sunt neproductive în textele cercetate.

1.2.3. -ache (-achi)

1.2.3.1. Sufixul *-ache* provine din ngr. *-άκης*, *-άκι* (cf. Pascu, S., 399).

A intrat în română la sfârșitul secolului al XVI-lea, prin intermediul unor nume de persoană masculine precum *Anghelache Chiusie* (a. 1593), *Enachi Simon* (a. 1593), la Z. Ștefănescu-Goangă, în SMFC III 120.

1.2.3.2. Sufixul are în română și varianta etimologică *-achi*.

1.2.3.3. În română *-ache* formează derivate diminutivale de la prenume masculine, ulterior și de la patronimice. Cu timpul, prenumele derivate sunt folosite ca patronimice.

Prenumele analizabile formate cu acest sufix atestate în textele excerptate sunt următoarele: Șătrarul *Andronache* (a. 1757) Iorga, SBD 310/7; *Costachi* Neculce, în Crest. II 93/2; *Ienachi* Canta (a. 1780) Iorga, SBD 110/22; *Iordache* Carte 125/2, (a. 1778) Iorga, SN 127/14, *Iordachi* N. Let. 153/18, cf. *Iorda*, s.v. *Gheorghie* (DO); *Manolache* Brâncoveanu (a. 1779) Iorga, SN 130/19-20; *Mihalache*

(a. 1728) id., *ib.* 110/20–21, cf. *Mihal(i)*, în DO, s.v. *Mihail*; *Panaitachii* N. Let. 146/6, Radu Popescu, în Crest. II 85/6.

Adăugăm și următoarele exemple citate de Z. Ștefănescu-Goangă, *loc. cit.*: *Anastasache* (a. 1741), *Anghelache* (a. 1667), *Antonachi* (a. 1685), *Balasache* (a. 1688), *Constantinachi* (a. 1741), *Farmache* (a. 1657), *Fănachi* (a. 1790), *Fotache* (a. 1761), *Gheorghachi* (a. 1723), *Iacomachi* (a. 1677), *Iacovache* (a. 1661), *Malache* (a. 1729), nume de familie, cf. *Mala*, *Mandache* (a. 1772), *Nicolache* (sec. XVII), *Pandelachi* (a. 1766), *Pavliche* (a. 1742), *Scărlătachi* (a. 1700), *Spandonache* (a. 1712), *Teodorache* (a. 1760), *Tudorache* (a. 1632), *Vasilache* (a. 1641), *Zamfirache* (a. 1753).

Derivatul *Ursachi* (*Ursachi cel bătrân* N. Let. 132/27) este nume de familie sau poreclă.

Nu există un indiciu că aceste nume ar fi fost derivate în română sau în greacă și împrumutate astfel în limba noastră, deoarece prenumele-temă există în ambele limbi. Singura excepție o constituie *Ursache* (cf. numele propriu *Ursu* și apelativul *urs*).

1.2.3.4. În secolul al XVII-lea, sufixul a fost foarte răspândit în formații analizabile (cf. Z. Ștefănescu-Goangă, *lucr. cit.*, p. 123).

1.2.4. -aci

1.2.4.1. Sufixul *-aci* provine din vsl. *-ač*. Pascu (S. 198) îl derivă din lat. *-ax*, *-acis* + vsl. *-ač*. Graur, N. A. 59–62, respinge ideea originii lui *-aci* din lat. *-ax*, *-acis*, deoarece niciun cuvânt românesc terminat în *-aci* nu are original latin atestat. Vezi și ILR II 181–182, care prezintă ambele ipoteze.

Sufixul este atestat în nume proprii și înainte de secolul al XVI-lea (vezi Nestorescu, A. 35).

1.2.4.2. Cu acest sufix se formează substantive comune de la verbe: *gonaci* „persecutor”, Dosoftei, la Gaster, Chr. I 257/36, „călăreț” P.Ist. 48/13 < *goni*; *râvnaci* „invidios” Dosoftei, în DLR și varianta *râhnaci* Dosoftei, în P.Sch. 290/25 < *râvni* sau *râvnă*; *vorovaci* „cel care vorbește” N.Costin, în DLR (cu valoare de adjectiv Dosoftei, în DLR).

Antroponime conținând acest sufix sunt înregistrate de Nestorescu, A. 35: Stanciul *Cârmaci* (a. 1591), Neagoe *Spânaci* (a. 1557).

1.2.4.3. Originea temelor este mai ales slavă, cu excepția lui *Spânaci*, care pare să aibă o temă de origine latină.

1.2.4.4. Formațiile au valoare de nume de agent.

1.2.4.5. Sufixul este slab productiv, mai ales începând din secolul al XVII-lea.

1.2.5. -ai, -aie

1.2.5.1. Sufixul *-ai* provine din lat. *-alia* (pluralul lui *-al*, *-alis*), care stă la baza sufixului românesc *-aie* pentru plural. După acesta din urmă s-a refăcut singularul neutru *-ai* (Pascu, S. 202) și femininul *-aie*. Nu s-a precizat dacă în numele comune și proprii avem a face cu același sufix.

1.2.5.2. Sufixul apare în documente slavo-române din secolul al XVI-lea în antroponime: *Măzărăiu* (a. 1576), la Nestorescu, A. 36 și în forma feminină ca moțional, tot după Nestorescu, *loc.cit.*: *Crețai* (a. 1552), *Dragaie* (a. 1510) și *Drăgaie* (a. 1581), *Stănaie* (a. 1509).

Substantivele comune din textele parcurse sunt formate de la adjective: *putrâgai* M.Ec. 175/10, de la adjectivul *putred* (CADE, s.v., Pascu, S. 200) și *vânătai* Dosoftei, în Jb.V 140, pluralul lui *vânătaie*, de la *vână*t (primul substantiv neutru, al doilea feminin).

1.2.5.3. Temele formațiilor sunt de origine latină.

1.2.5.4. Sufixul arată că substantivul este purtătorul calității denumite de adjectivul-temă.

1.2.5.5. Sufixul este slab productiv.

1.2.6. -ame

1.2.6.1. Sufixul *-ame* provine din lat. *-amen* (Meyer-Lübke, Gram. II 531, ILR II 179).

1.2.6.2. Formațiile cu acest sufix sunt substantive feminine provenite din baze substantivale: *hējdukame* = *hajdone*s Anon. Car., *lotrame* „mulțime de hoți” *ib.*, *mișelame* „sărăcimea, poporul de jos” Coresi, la Densusianu, HLR II 316 și „mulțime” (*mișelamei creștinilor* id., *ib.*); *pedestrame* = *pedite*s Anon. Car.; *prostame* = *rustici* Anon. Car.; *voinicame* „ostășie, armată” CC₂ 177/9.

1.2.6.3. Originea temelor este slavă (*haiduc, prost, voinic*) și latină (*lotru, mișel, pedestru*).

1.2.6.4. Formațiile au valoare de colective.

1.2.6.5. Sufixul este slab productiv în secolul al XVI-lea (vezi Densusianu, HLR II 316, Elena Carabulea, în SMFC I 66–67), iar în secolul al XVII-lea apare într-un singur text (Anon. Car.).

1.2.7. -an¹(-ana)

1.2.7.1. Sufixul -an¹ provine din sl. -anŭ (v. Marieta Pietreanu, în SMFC II 93 ș.u. și bibliografia indicată acolo). Vezi și -an², variantă la -ean, de care sufixul -an¹ se delimitează prin origine și valori.

1.2.7.2. Formațiile cu sufixul -an¹ sunt:

– substantive comune neutre și masculine (rar), derivate de la:

a. substantive: *colțan* Anon.Car., *grăuncean* Cant.I 252/24, *gropan* Anon.Car., *jugan* (a. 1647) Iorga, S.D. IV 27/15, *pitan* Anon.Car.; singurul substantiv masculin este *curcan* Gheorgachi, în SMFC IV 175;

b. verbe: *tăpșan* „loc viran unde se face hora” (a. 1509), în DLR, „platou” (a. 1776), la Stefanelli, *Doc.* 119 < *tăpși* „a băători, a nivela”;

– substantive proprii, antroponime feminine cu dublă analiză: *Dumitrana* (a. 1778) Iorga, S.N. 126/26, raportabil la *Dumitru* sau *Dumitran* (cf. DO, s.v. *Dimitrie*).

1.2.7.3. Originea temelor este slavă (*colț, curcă, pită*), latină (*jug, grăunte*), comună cu albaneza (*groapă*), nesigură (*tăpși*).

1.2.7.4. Formațiile au valoare moțională (*curcan*, eventual *Dumitrana*), augmentativ-peiorativă (*gropan, pitan*), de obiect al acțiunii (*jugan, tăpșan*) sau arată posesia (*colțan*). Este neclară valoarea lui *grăuncean*: *De prin țarini grăuncene culesese*. Cant.I 252/24 (augmentativ sau diminutiv?).

1.2.7.5. Sufixul începe să fie productiv în secolul al XVII-lea.

1.2.8. -anie

1.2.8.1. Sufixul -anie provine din vsl. -anije (Philippide, ILR 152).

A pătruns în română prin cuvinte împrumutate din slavă, pe cale savantă (E. Petrovici, *Les éléments slaves d'origine savante en*

roumain et les suffixes -annie [sic!], -enie, în „Balcania” I, 1938, p. 84), dintre care unele sunt analizabile: *ispovedanie* CC₂ 14/28, V.Caz. 499/6, Iv.P. 94/23 < vsl. *ispovědanije*; *pocaanie* CV LXXIX /4, CT 154^v/12, CC₂141/32 < vsl. *pokajanije*; *propoveadanie* CC₂ 129/24 < vsl. *propovědanije*; *tâlcovanie* P.Or. 8/16, LSR 42^{v2}/2 < vsl. *tlŭkovanije*. Analiza acestor cuvinte era posibilă, datorită existenței independente, în aceeași perioadă, a verbelor: *ispovedi, pocăi, propovedui, tâlcui*, tot de origine slavă.

1.2.8.2. Sufixul formează substantive feminine de la verbe: *afurisanie* (a. 1631) Mag. Ist. I 123/16, N.Let. 110/16; *despărțanie* (a. 1675) Gaster, Chr. I 218/7; *dezleganie* (a. 1714) Uricariul I 50/2; *ijderanie* „obârșie, naștere, origine” Cantemir, în DA < *ijderi*; *petrecanie* „moarte” ÎL 34/5, LSR 151^{v2}/20, DVS III^v/ 18–19, C.Let. 84/16, Iv. P. 106/24; *târnosanie* ÎL, la TDRG.

1.2.8.3. Temele derivatelor pe teren românesc sunt de origine latină (*despărți, dezlega, petrece*), greacă (*afurisi*) și probabil slavă (*ijderi*).

1.2.8.4. Derivatele au valoare de abstracte, denumind rezultatul acțiunii.

1.2.8.5. În secolul al XVI-lea toate cuvintele cu -anie sunt slavonisme. Sufixul devine productiv în română începând cu secolul al XVII-lea (v. Magdalena Popescu-Marin, în LR XV ,1965, nr.1, p. 42–43).

1.2.9. -ar(iu), -ari, -er(iu)

1.2.9.1. Sufixul -ar provine din lat. -arius, întărit de vsl. -ari, care provine tot din lat. -arius (Meillet, V. S. 212–213), din lat. -ale, care a dat rom. -are, modificat la masculin în -ariu (Meyer-Lübke, Gram. II 555–558, Pascu, S. 87) și din gr. -apioς.

Formațiile cu acest sufix, nume comune și proprii, sunt atestate și înainte de secolul al XVI-lea în documentele slavo-române (vezi Nestorescu, A. 36–37).

Româna a moștenit o serie de cuvinte analizabile, de tipul: *călarium* P. Or. 227/23 < lat. *caballarius*; *furnicar* LSR 99^{v1}/8 < lat. *formīcarium*; *morar* LSR 97^{v2}/18 < lat. *molarius*; *olar* U.Let. 15/20 < lat. *ollarius*; *Păcuraru* (antroponim, a.1505, la Nestorescu, A. 37) <

lat. *pecorarius*; *păscar* CT 6¹/14 < lat. *piscarius*; *văcar(iu)* ÎL 65/6, Prav. 23¹/16 și antroponim (a. 1515), la Mihăilă, D. < lat. *vaccarius*; *viar(iu)* NT 57¹/11, ÎL 64/36 < lat. *vinearius*. *Mitari* CC₂ 12/3 și *târgar* CT 44¹/7, CC₂ 406/33 sunt împrumuturi din slavă: *mûtarŭ*, *trŭgarŭ*.

În *pieptari* P.Or. 270/15, Meyer-Lübke crede că am putea avea sufixul latin *-ale* din *pectorale* (Gram. II 558), ca în *fruntar(e)* NT, în DA < lat. *frontale*; *cărtulariu* CT 15¹ / 3-4, CC₂ 251/7 < mgr. *χαρτουλάριος* este adaptat după *carte* (CADE, s.v., Ciorănescu, DER), iar *vistiariu* CC₂ 288/15, V.Caz. 381/16 (*vistier<iu>* Alex. 85/18, P.Ist. 52/7) este împrumut savant neanalizabil din lat. *uestiarium* < *uestis* (Ernout-Meillet, s.v. *uestis*). Nu este clar la ce sufix aparține formația *fățare* „fățarnicie” CB II 121, Dosoftei, în DA, de genul feminin.

Sufixul *-ar* apare în variantele *-ari(u)* și *-er(iu)*; uneori variante diferite se întâlnesc în același text: *curvar* CC₂ 20/21, ÎL 45/44, P.Ist. 16/14 și *curvari* CC₂ 29/33; *grădinari(u)* CT 232^v/3; *temniciariu* P.Or. 136/19, DVS 36^v/20-21; *brănișteriu* C.Let. 72/22-23 etc. Nu se poate stabili dacă sufixul are sau nu pe *-iu* la singular, când derivatele apar numai la forma de plural.

1.2.9.2. Sufixul formează

A. substantive masculine de la:

a. substantive: *aldămășari* (a. 1575), la Nestorescu, A., 36; *aurar* „căutător de aur, băieș” (a. 1564) *ib.* *birari(u)* (a. 1592) *ib.*, LSR 213^v/13; *bivolariu* N.Let. 117/1; *blănariu* Cant.I 68/20; *brănișteriu* C.Let. 72/22-23; *bucătar* Carte 44/9 <*bucate*; *butar* „cel care face bufi” (a. 1533), la Nestorescu, A. 36 LSR 126¹/20; *butușariu* „cizmar; lucrător de botușe” (a. 1568), la Nestorescu, A. 36; *căldărariu* LSR 99^v/8; *căminar* și *cămănar* (a. 1569), la Nestorescu, A. 36 < *camână* „dare anuală asupra băuturilor alcoolice”; *cărămidar* LSR 114^v/15; *căsar* „om căsătorit” (a. 1632) în ILRLV; *ciobotar* (a. 1597), la Nestorescu, A. 36; *cizmar(iu)* (a. 1570), la Nestorescu, A. 36, LSR 157^v/18; *cojocar* (sec. XV), la Nestorescu, A. 36-37, LSR 97^v/12, U.Let. 15/21; *corăbieriu* V.Caz. 392/21, DVS 5^v/10; *credințeari* „slujbași care gustau mâncarea și băutura ce se dădea domnitorului, adică luau credința” Învățăturile lui Neagoe, la Nestorescu, A. 37; *cronicariu* U.Let. 4/15; *curelar* (a. 1597), la Nestorescu, A. 37, LSR

157^v/13; *dăbilaru* „strângător de dări” DH, la Densusianu, HLR II 316, U.Let. 262/3; *dijmariu* (a. 1464), la Nestorescu, A. 37, (cca 1739) Crest. II 83/48; *dogar* „butar” LSR 126¹/20; *găletar* (a. 1570), la Nestorescu, A. 37; *gânsçar* LSR 179^r/3; *go(r)știnar* „slujbaș care încasa goștina” (înc. sec. al XVII-lea) SB 41/2; *grădinar(iu)* CT 232^v/3, ÎL 64/38, LSR 54^v/21; *ilicar* „croitor de ilice” (a. 1592), la Nestorescu, A. 37; *jitnicer* (a. 1634) în ILRLV 422; *lăcătar* (a. 1581) *ib.*; *măsar* „tâmplar” T.Ist. în ILRLV 422; *mercuriar* „sfetnic” (a. 1699) în DLR < *Mercur(iu)*; *miedar* (a.1583) *ib.* < *mied*; *obrocar* LSR 126¹/21 < *oboroc*; *olăcar(iu)* „curier, olac; slujbaș care strângea caii de olac” (a. 1589), la Nestorescu, A. 37, Alex. 95/22, U.Let. 206/12; *orândar* „arendăș” (a. 1756) în ILRLV; *păpușar* „nălucitor, înșelător” LSR 122^v/21; *pimniciariu* „chelar” LSR 55¹/10 < *pimniță*; *pitar* LSR 75^v/4, (a. 1740) Iorga, SBD 107/21; *plugar* ÎL 63/38, LSR 79^r/19, N.Let. 114/33; *portar* CT 101¹/7, B 639^b/11, (înc. sec. al XVII-lea) SB 47/1, U.Let. 153/4; *potcovariu* (a. 1587), la Nestorescu, A. 37; *prisăcariu* U.Let. 15/14; *pușcar* U.Let. 231/10; *rotariu* NT 47^v/19; *săbiar* și *săbier* „persoană care confecționa și vindea săbii; luptător cu sabia” (a. 1587), la Nestorescu, A. 37; *săptămănar* „muncitor angajat cu săptămâna” LSR 74^r/6; *stegar(iu)* LSR 79^v/6, C. Let. 80/14; *străjar* (cca 1620-1638) SB 74/19, LSR 146^v/2; *străje(ar)(iu)* V.Caz. 362/19, Cant. I 91/36; *șătrar* (a. 1757) Iorga, SBD 310/7, (a. 1779) id., SN 132/14; *șoimar* (a. 1599), la Nestorescu, A. 37; *telegar(iu)* Alex. 99/5, LSR 144^r/19; *temniciariu* P.Or. 136/19, DVS 36^v/20-21; *teslar(iu)* LSR 79^v/13, B 636^a/48 < srb. *tesar*, influențat de *teslă*; *tunariu* AAR XX, la Densusianu, HLR II 316; *ușar* (în forma *ușariu*, la Nestorescu, A., 37, a. 1482), CC₂ 178/35, LSR 66¹/19 (*ușer* Ureche, Neculce, Cantemir, în DLR); *vădrar* (a. 1756) Crest. II 101/22; *vătrar* s. n. P. Or. 267/26; *vâslar* LSR 64^v/4 < srb. *veslar*, influențat de *vâslă*; *vinăricer(iu)* „viar” (a. 1523), la Nestorescu, A. 37, LSR 55¹/8, Pr. C. 82/10; *viorar* „violonist” LSR 65¹/8. Sufixul creează și nume proprii: antroponime (*Măciucar* (ante 1572), la Nestorescu, A. 37, *Păcuraru* (a. 1505), *ib.*, Simion Pioarul (cca 1620-1638) SB 74/19, *Potlogar* Toader (a. 1608) *ib.* 60/3 < *potlog* „petec de piele”, influențat de rus. *podlog* „fals, escrocherie” (Al. Graur, *Note etimologice*, în SCL VII, 1956, nr. 3-5,

p. 274), *Pușcarul* (a. 1529), la Nestorescu, A. 37; *Vulparul* (a. 1502) la Mihăilă, D.); toponime (înregistrate de Nestorescu, *loc.cit.*): (sat) *Brosari* (a. 1585), (sat) *Buari* (a. 1519), *Cărbunari* (a. 1567), (sat) *Cepari* (a.1519), (sat) *Crângarii* (a. 1512), *Piscul Furnicarului* (a. 1547), (munte) *Morariul* (a. 1520), (sat) *Păpușari* (a. 1525); *Cârci(u)mari* (a. 1509) la Mihăilă, D. etc.

b. verbe sau substantive (fiind numai substantive masculine, suntem înclinați să acordăm prioritate bazei substantivale): *băsnar* B 634^b/49–50 < *basnă* sau *băśni*, *bejenariu* P. Or. 237/24 < *bejenie* sau *bejeni*, *curvar(iu)* CT 46^f/2–3, V. Caz. 499/8, P. Ist. 16/14 < *curvă* sau *curvi*, *dobândari* DVS 28^v/16 < *dobândă* sau *dobândi*, *fugar* LSR 51^f/13, < *fugă* sau *fugi*, *văpsari* CT 87^v/3 < *văpsi* sau *văpsea*;

c. numerale: *čindzečeari* P.Or. 240/4, *miari* (pl.) P. Or. 240/4, 17, *sutariu* CT 14^f/13–14, *dzeceari* (pl.) P. Or. 240/5;

– substantive neutre de la:

a. substantive: *brăcinar* „brâneț” (a.1508) la Nestorescu, A. 37, format prin disimilare <*brăcirar < *brăcire* „cingătoare” (DA); Mihăilă, D. îl derivă de la *Brăcină*; *cuvântariu* „cuvânt, zisă, spusă” Dosoftei, în P.Sch. 253/37; *mucariu* P. Or. 306/13–14; *șintar* „joc de table” LSR 153^r/7; *umbrariu* P.Sch. 157/17, V.Caz. 479/18, LSR 118^v/5;

b. verbe: *d(e)reptar(iu)* LSR 171^v/25, ÎL 41/25 și *îndreptariu* ÎL 41/24 „carte de reguli, pravilă” < (*în*)*drepta*, *ștergariu* LSR 134^r/12;

B. adjective de la numerale: *patrar(iu)* „de patru ani” < *patru* (*cai patrari*, a. 1588, CB I 208/11).

Derivatele de la substantive apar în toate cele trei secole avute în vedere. În secolul al XVIII-lea nu apar derivate noi de la teme verbale. Derivatele care au ca bază un numeral sunt înregistrate numai în secolul al XVI-lea.

1.2.9.3. Originea temelor este variată. Apar formații de la teme latine moștenite (*bucată*, *curea*, *cuvânt*, *fugi*, *poartă*, *muc*, *șterge*, *umbră*, *ușă* etc.) sau împrumutate din latină (*cronică*), ca și de la teme slave (*basnă*, *bivol*, *cojoc*, *dijmă*, *teleagă*, *teslă*, *șintă*, *vadră* etc.), maghiare (*bir*, *cizmă*), turcești (*hazna*, *olac*), grecești (*cărămidă*), comune cu albaneza (*vatră*).

1.2.9.4. Valorile derivatelor cu sufixul *-ar* sunt (cf. Graur, N.A. 13; Ecaterina Ionașcu, în SMFC I 76–80; Elena Ciobanu, în SMFC III 143–153):

a. nume de ocupație (în sens larg): *bivolar*, *blănariu*, *bucătar*, *cinzecer*, *miar*, *sutar*, *zecear* „conducătorul unui grup (de cincizeci, respectiv o mie etc.) de ostași”; *măsar*, *orândar*, *șătrar* „numele unui rang de boierie” etc.

Pot fi interpretate fie drept nume de ocupație, fie drept nume de agent formațiile de tipul: *băsnar*, *bejenariu* etc., după cum analiza înclină spre substantiv sau spre verb.

Înrudit ca sens cu numele de ocupație și de agent este și derivatul *telegar* „cal de căruță sau de trăsură” Alex. 99/5.

b. nume de instrumente: *dereptar* „îndreptar”, *vătrar*.

Derivatele cu această valoare se întâlnesc în secolele al XVI-lea și al XVII-lea.

c. posesorul: *umbrar* „adăpost de frunze” V. Caz. 479/4.

d. nediferențiat semantic de bază: *brăcinar*.

1.2.9.5. Sufixul este foarte productiv în limba veche.

1.2.10. -aș (-eș¹)

1.2.10.1. Sufixul *-aș* are etimologie multiplă: slavă (*-aš*), maghiară (*-ás*) și probabil autohtonă (cf. Pascu, S. 351, Densusianu, HLR I 362, Pușcariu, în DR IV 1369, Graur, N.A. 68–70, Rosetti, ILR 322, ILR II 363).

Formațiile cu acest sufix sunt atestate înainte de secolul al XVI-lea (v. Nestorescu, A. 38).

Sufixul are, regional, și varianta *-eș*.

1.2.10.2. Formațiile cu acest sufix sunt

A. substantive masculine raportabile la:

a. substantive: *arcaș* B 622^v/5; *armaș* (a. 1456–1458) la Nestorescu, A. 38, (a. 1602) CB I 116/9, V.Caz. 431/29, N.Let. 108/11; *băiaș* (a. 1590), la Nestorescu, A., 38, (a.1785) Crest. II 146/6; *boierenaș* N. Let. 130/8 < *boierin*; *breslaș* (a.1770) Crest. II 112/6; *caretaș* (a. 1754) în DÎLR; *călugăraș* DVS 27^v/4; *cămăraș*

(a. 1620) în ILRLV 210, N. Let. 125/27; *căsaș* „om cu casă; om al casei” Varlaam, în DA, U.Let. 145/13; *cetaș* V. Caz 452/12, DVS 29¹/35; *chiliiăș* LSR 148¹/8; *cimpoiăș* LSR 65¹/8, U. Let. 261/15; *cizmaș* „cizmar” LSR 136¹/12; *colibaș* „om care locuiește în colibă” LSR 88¹/24; *comediaș* „actor” (cca 1700) în DÎLR (< *comédie*, cf. magh. *komédiás*), *copilaș* B 617^b/16, LSR 69¹/12; *cuconaș* DVS 18¹/12, (a. 1756) Crest. II 106/3; *fruntaș* (a. 1779) Iorga, SN 133/23; *funăș* „proprietarul unui teren vecin” (a. 1591) CB I 57/14 < *fune* (de pământ); *fustaș* „soldat înarmat cu fuște” Anon. Car., în ILRLV 422; *galbinaș* „diminutiv de la *galben* (monedă)”, (a. 1770) Iorga, SN 119/23; *împrejuraș* „vecin, megieș” Cantemir, în ILRLV 422; *măciucaș* LSR 113¹/19; *moștinaș* „moștenitor” P.Or. 67/16 < *moștină*; *muzicaș* „lăutar” Cantemir, în ILRLV 422; *nevoințaș* „sărac” Dosoftei, la Rosetti–Cazacu–Onu, ILR 152; *nuoraș* „diminutiv al lui *nor*” DVS 28¹/6; *ocinaș* „moștenitor” (ante 1633) Gaster, Chr. I 86/15; *opăcinaș* CC₂, la Densusianu, HLR II 317 < *opacină* „vâslă”; *ostaș* Iv. P. 104/33; *părtaș* CC₂ 437/15, LSR 124¹/23, Pr. C. 130/21; *păvățaș* „soldat cu păvăță (pavăză)” B (1688) în DÎLR; *pizmaș* (a.1590), la Nestorescu, A. 38; *pușcaș* Alex. 96/3; *răzoraș* „vecin” Pr.C. 130/22; *scăunaș* LSR 146¹/5 (*scăuieș* Cant. I 62/26); *sulițaș* (a. 1577) CB I 26/8; *târgaș* NT 55¹/17; *toporaș* „călău” (a. 1530–1532) la Nestorescu, A. 38, LSR 168¹/16; *trâmbițaș* (a. 1508), la Mihăilă, D., C. Let. 54/18; *țărănaș* LSR 195¹/19; *țârmuraș* (a. 1519), la Mihăilă, D. < *țârmur* „țârm”; *unchiaș* Prav. L. 265¹/15, (a. 1609) CB I 173/4, LSR 68¹/17 (*uncheș*, a.1722, Iorga, SBD 103/11); *vecinaș* (a. 1608) CB I 168/2; *viaș* NT 57¹/2 < *vie*; *zlotăș* N. Let. 106/38;

Formația *vrajmaș* CT 28¹/16–17, ÎL 71/7, Pr.C. 122/14 nu este clară. CADE o derivă de la **vrajb(ă)n* < vsl. *vrazi(di)bînŭ*. Nestorescu, A. 38, care găsește cuvântul în sec. al XV-lea, afirmă că vine din *vrajbă* + *-aș*, prin disimilare.

b. verbe: *gonaș* N. Let. 155/19; *ucigaș* V.Caz. 497/8–9 (folosit și adjectival U. Let. 12/2, DVS 31¹/5);

c. substantive sau verbe: *cârmaș* CC₂ 234/30 (cf. *cârmă*, *cârmi*); *dănțaș* „dansator” Conv. Lit. XXIV, la Densusianu, HLR II 317 (cf.

danț, *dănțui*); *păgubaș* (a. 1558), la Nestorescu, A. 38, ÎL 71/3 (cf. *pagubă*, *păgubi*);

d. adjective: *bogătaș* Dosoftei, în P.Sch.87 /41; *călăraș* CV LIII/12, Alex. 92/21, U.Let 262/9 < *călare*; *pedestraș* AAR XX, la Densusianu, HLR II 317, U. Let. 205/13 < *pedestru*;

e. numerale: *miiăș* CV XLIII/11, LSR 148¹/4; *sutaș* CT 14¹/17, LSR 140¹/1, DVS 16¹/4.

Derivate de la adjective și de la numerale se formează numai în secolul al XVI-lea, dar se folosesc și în secolele următoare.

B. adjective (adesea substantivate) raportabile la:

a. substantive: *jăcaș* (cca 1739) Crest. II 82/4 < *jac*; *prăștiaș* B 624^b/51 < *praștie*;

b. adjective: *golaș* M. Ec. 112/8;

c. substantive sau verbe: *dănțaș* (fig.) „care uneltește” GB, în ILRLV 211; *nevoiaș* LSR 51¹/5; *pătimaș* *ib.* 116¹/12; *pizmaș* CC₂15/1, LSR 133¹/23, DVS 22¹/24; *trufaș* PH 83¹/4, Alex.114/35, LSR 189¹/18; aceste cuvinte sunt mai probabil derivate de la substantive, deoarece nu există derivate sigure de la verbe. Derivatele adjectivale de la substantive (sau de la verbe) apar numai în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, iar cele de la adjective numai în secolul al XVIII-lea.

1.2.10.3. Originea temelor este variată: latină (*arc*, *armă*, *casă*, *călare*, *ucide*, *unchi*, *vecin*, *vie* etc.), slavă (*călugăr*, *ceată*, *gol*, *goni*, *târg*, *topor*, *trâmbiță*, *zloată* etc.), greacă (*cămară*, *cucon*, *patimă*), maghiară (*cimpoi*, *cizmă*), comună cu albaneza (*copil*, *moștină*).

1.2.10.4. Valorile derivatelor cu *-aș*:

a. nume de ocupație: *armaș*, *cimpoiăș*, *miaș*, *opăcinaș* „vâslăș”, *pușcaș* „tunar”, *sulițaș*, *zlotăș* etc.; apropiat de această valoare este și numele de rang, de stare socială, în derivate ca *vecinaș* „clăcaș” (a. 1608) CB I 168/2;

b. nume de agent: *călăraș*, *cârmaș* „cârmuitor”, *păgubaș*, *părtaș* etc.

c. diminutive: *boierenaș*, *copilaș*, *cuconaș*, *galbinaș*, *nuoraș* etc. Cuvântul *golaș* M.Ec. 112/8 exprimă diminuarea însușirii redade de adjectivul-temă.

Derivatul *unchiaș* (a. 1609) CB I 173/4, LSR 68^{v2}/17 < *unchi* are sensul „om bătrân, moșneag”. Valoarea lui semantică se apropie mai curând de augmentative.

d. numele celui care ține de un loc sau de un grup: *căsaș*, *cetaș*, *răzoraș* „vecin” etc.

e. nume proprii

– antroponime: *Andriiaș* (a. 1600) SB 34/9 (*Andrieșu* C.Let. 48/33) < *Andrei*; *Buciumaș* (a. 1570), la Nestorescu, A. 38; *Epuraș* (a. 1565), *ib.*; *Iliiaș* U.Let. 27/15, C.Let.75/24 (*Ilieș* N. Let. 112/25, apare din sec. al XV-lea, cf. Nestorescu, *loc. cit.*) < *Ilie*; *Ianâș* (a. 1593–1597) SB, nr.5. 32/7 < *Ian(e)* sau adaptare pentru magh. *Iános* (cf. DO, s.v. *Ioan*); *Lungaș* (a.1590), la Nestorescu, A. 38; *Mateiaș* U.Let. 46/8 < *Matei*; *Mihailaș* C. Let. 57/19 etc.

– toponime (citate de Nestorescu, A. 38): (sat) *Aninaș* (a. 1578), (sat) *Colibași* (a. 1596), (baltă) *Covurluiășul* (a. 1527), (munte) *Negraș* (a. 1510) și sat (a. 1535), (pârâu) *Siriaș* (a.1520) < *Siriu* etc. Când formațiile cu *-aș* nume proprii provin de la nume comune, ele au la origine una dintre valorile enumerate mai sus. Când baza este tot un nume propriu, valoarea derivatului este la origine diminutivală.

1.2.10.5. Sufixul este foarte productiv în limba veche.

1.2.11. -așcu (-așco)

1.2.11.1. Sufixul *-așcu* provine din ucr. *-aško* (cf. Al. Graur, în SCL XVIII, 1966, nr.3, p. 358).

1.2.11.2. Formațiile cu *-așcu* sunt antroponime analizabile tot prin antroponime: *Dumitrașco* (a. 1646) Crest. II 25/3, N.Let. 143/3, *Grigorașco* (a. 1714–1716), *ib.* 53/1, (a. 1779) Iorga, SN 132/13, *Ionașco* (înc. sec. al XVII-lea) SB 36/3, N. Let. 126/6, *Lupașco* N. Let. 148/40, *Toderașco* N. Let. 153/17, *Vasilașcu* (a. 1696) Stefanelli, Doc. 15/13.

1.2.11.3. Cu excepția cuvântului *Lupașco*, format în română de la numele comun *lup*, de origine latină, sau mai degrabă de la numele propriu provenit din acesta (*Lup*, *Lupu*), celelalte formații pot fi împrumuturi.

1.2.11.4. Sufixul are la origine valoare diminutivală.

1.2.11.5. Sufixul este foarte slab productiv.

1.2.12. -atic (-atec)

1.2.12.1. Sufixul *-atic* provine din lat. *-aticus*, *-aticum* (Pascu, S. 102). El a fost moștenit în cuvinte ca: *iernatic* N. Let.143/34 < lat. *hibernaticus*; *lunatic* NT 79^f/23, LSR 94^{f1}/17 < lat. *lunaticus*. Inițial, lat. *-aticus* (*-aticum*) a dat în română *-atec*. Forma *-atic* se explică prin închiderea atonelor în silaba finală (cf. Graur, N.A. 32). În limba veche circulă ambele forme: *-atic* și *-atec*.

1.2.12.2. Formațiile cu *-atic*, *-atec* sunt adjective (uneori substantivate) raportabile la:

a. adjective: *brudatic* „copil, fecior” Dosoței, în P.Sch. 316/22 < *brudiu* „tânăr, crud, fraged”; *grozêvatec* „urât” Anon. Car., în ILRLV 422; *nebunatec* LSR 101^{v1}/11; *prostatec* M.Costin, în ILRLV 422, DVS 12^f/36, C. Let. 88/34; *roșiiatec* B 207^a/28; *singuratic* N. Costin, la TDRG;

b. substantive: *iernatec* Anon.Car., AB, DRA, în ILRLV 422; *meștersugatic* Dosoței, în DLR; *scripturatic* „conform cu scriptura” Dosoței, în DLR; *tomnatec* (cca 1569–1575) Gaster, Chr. I 12/3; *țărănatec* „grosolan” Dosoței, în DLR; în toponimul compus *Valea Văratecilor* (a. 1556), la Nestorescu, A. 39, *văratec* este substantiv masculin, cu sens neclar. Formal, ar putea proveni dintr-un adjectiv substantivat, eventual cu sensul „timpuriu, de vară” (referitor la arbori fructiferi), format de la un substantiv; *iernatic* este atestat în perioada veche și ca s. n. „ședere, adăpostire în timpul iernii” LET. II, Cantemir, în DA;

c. substantive sau verbe: *fluturatec* „zănatic” Dosoței, în Jb. V 107, *tunatec* (a. 1785) Crest. II 120/1.

1.2.12.3. Temele de bază sunt mai ales de origine latină sau formate din elemente de origine latină (*nebun*, *scriptură*, *singur*, *toamnă*, *țaran*), mai rar de alte origini: slavă (*prost*), maghiară (*meștersug*).

1.2.12.4. Valorile semantice ale derivatelor sunt:

a. aproximarea sau atenuarea însușirii exprimate de temă (*nebunatec* < *oplazivâi*, glosat și „bârfitor” LSR 167^{v2}/20, *prostatec* „nevinovat” DVS 12^f/36 și „prost” C.Let. 87/29, *singuratic* „izolat, tainic” N. Costin, la TDRG, Cantemir, în DLR);

b. conformitatea (*scripturatic* „învățat”);

c. asemănarea cu baza (*fluturatec*, *țărănatec* „țărănesc, grosolan, brutal”);

d. apartenența temporală (*tomnatec* „de toamnă, care rodește toamna”).

1.2.12.5. Sufixul este atestat din secolul al XVI-lea, dar este mai productiv în secolele următoare.

1.2.13. -ă

1.2.13.1. Sufixul lexico-gramatical -ă provine din lat. -a, fiind moștenit în cuvinte ca: *fecioară* LSR 68^v/16, U.Let. 168/8, DVS 8^f/22 < lat. *fetiola; *porumbă* NT 56^f/ 21 < lat. *palumba*; *soață* Prav. L. 265^v/8, DVS 38^f/23 < lat. *socia* etc.

1.2.13.2. Sufixul formează substantive feminine de la substantive masculine: *asină* ESR 78^f/6, *copilașă* B 629^b/49, *dușmană* Alex. 106/14, *eghipteană* P.Or. 51/30, *evreiană* P.Or. 181/27, *gramatică* „gramaticiană” Corbea, în DÎLR < *gramatic*, *greacă* P.Ist. 16/11, *hispană* „spaniolă” Corbea, în DÎLR, *moașă* ÎL 59/20, *muzicașă* „cântăreață din țiteră” Corbea, în DÎLR, *nepoată* (a. 1587) Iorga, SN 33/21, *păgână* NT 50^f/33, *prințipă* „princesă” (a. 1756) în DÎLR < *prințip*, *pruncă* DVS 34^v/35, Iv.P. 114/28, *roabă* B 628^b/42, *samarănină* V. Caz. 501/5, *sfântă* V.Caz. 365/7, B 627^a/7, DVS 7^f/32 (acest cuvânt putea fi împrumutat cu forma feminină și din slavă), *slujnică* (cca 1482) la Mihăilă, D., V. Caz. 366/5, B 626^b/2 (*slujnic* are totuși atestări mai târzii, vezi -*nic*), *vecină* P.Or.188/18; *Crăciuna* (toponimic) U.Let. 66/7 < *Crăciun*.

1.2.13.3. Temele de bază sunt de origine variată: latină (*gramatic*, *păgân*, *prințip*), slavă (*rob*, *sfânt*, *slujnic*), comună cu albaneza (*copil*, *moș*), turcă (*dușman*), necunoscută (*prunc*), multiplă (*muzică*).

1.2.13.4. Sufixul -ă are valoare motională.

1.2.13.5. Cele mai numeroase derivate cu -ă apar în secolul al XVII-lea.

1.2.14. -ăi

1.2.14.1. Sufixul verbal -ăi are origine controversată, probabil multiplă (slavă și românească), vezi Georgeta Marin, *Verbe derivate de la interjecții onomatopice*, în SMFC IV 218–220, FC III 33–34.

1.2.14.2. Sufixul formează verbe mai ales de la teme onomatopice: *clănțai* Dosoftei, în DA, *clăncăi*, *croncăi* Cantemir, în DA, *măraii* B 629^a/46, dar și de la teme substantive: *șorecăi* Cantemir, în DLR.

Formația *olecăi* „a se văita, a se văicări” Dosoftei, în DLR, Neculce, *ib.*, este susceptibilă de o dublă analiză: prin (*a*)*oleo!*, caz în care s-ar detașa un formant -*căi*, sau prin (*a*)*olică* + -*ăi* (v. FC III 35).

1.2.14.3. Originea temelor este latină (*șorecăi*) și internă (onomatopiceă): *clănțai*, *croncăni* etc.

1.2.14.4. Conținutul onomatopice expresiv al derivatelor este impus de temă, sufixul determinând în general aspectul iterativ al acțiunii. Formația *șorecăi* „a vâna șoareci” arată o acțiune manifestată asupra obiectului denumit de substantivul-bază.

1.2.14.5. Sufixul este productiv, dar lipsa derivatelor în textele din secolul al XVI-lea se explică prin caracterul popular și oral al verbelor cu temă onomatopiceă.

1.2.15. -ăreț, -ăreață

1.2.15.1. Sufixul poate proveni atât din lat. -*aricius*, cât și din -*ar* + -*éț* (v. Graur, N.A. 91–93). Din latină sufixul a pătruns prin cuvinte de tipul *călăreț* C.Let. 52/29 < lat. *caballaricius.

1.2.15.2. Sufixul formează:

A. substantive

a. comune de la verbe: *cântăreț* ÎL 79/33, B 639^b/9, *cugetăreț* Dosoftei, la Rosetti–Cazacu–Onu, ILR 152;

b. proprii de la substantive (fiind atestat în documentele slavo-române și înainte de secolul al XVI-lea, v. Nestorescu, A. 49: *Căprăreață*) : Put (=Drumul) *Purcărețelor* (a. 1576), la Nestorescu, A. 49, (a. 1579) *Purcăreț* (a.1579) *ib.*, *Văcăreață* (a. 1587) *ib.*

B. adjective de la

a. verbe: *cuvântăreț* Dosoftei, la Rosetti–Cazacu–Onu, ILR 152, *lucrăreț* DVS 1^v/4;

b. substantive: *iernăreț* „iernatic, de iarnă” Anon. Car.; *tâmpănăreț* „de tobă” Dosoftei, în P.Sch. 129/34 < *tâmpână* „tobă”.

1.2.15.3. Temele formațiilor sunt mai ales de origine latină: *cânta*, *cugeta*, *cuvânta*, *lucra*, rar slavă: *tâmpână*.

1.2.15.4. Valorile formațiilor cu sufixul *-ăreț*:

a. nume de agent și adjective verbale: *cântăreț, cugetăreț, cuvântăreț, lucrăreț*;

b. apartenența la substantivul denumit de bază (în sens larg): *tâmpănăreț*. Poate aici s-ar încadra la origine și numele proprii (entopice);

c. apartenența temporală: *iernăreț*.

1.2.15.5. Productivitatea sufixului este în scădere în secolul al XVIII-lea.

1.2.16. -ău

1.2.16.1. Sufixul provine din magh. *-ó, -ö* (Philippide, ILR 154, Rosetti, ILR 419).

Nume proprii cu acest sufix sunt atestate înainte de secolul al XVI-lea, v. Nestorescu, A. 39.

1.2.16.2. Sufixul formează

– substantive comune de la:

a. verbe: *budușlău* „fugar, pribeag” P.Or. 23/4, 9, probabil de la *budușlui* (Densusianu, HLR II 539 îl consideră ca provenind din magh. *bujdosó* + *bujdokló*, iar Graur, N.A. 87, din magh. *budosó*. Vezi și Tamás, EW, care îl explică din magh. *búdosó, bujdosó*, influențat de *budușlui*);

b. substantive: *blendău* „numele unei păsări răpitoare” Cant. I 31/2 < *bleandă*.

– substantive proprii de la:

a. verbe: *Dubău* N.Let. 155/16 < *dubi*;

b. substantive: *Codău* (a. 1598), la Nestorescu, A. 39; formația *Creățeu* (a. 1555) *ib.* poate proveni mai degrabă de la substantivul *Creț(u)* decât de la adjectivul *creț*.

1.2.16.3. Originea temelor este maghiară (*budușlui*), latină (*coadă*), slavă (*dubi*), necunoscută (*bleandă, creț*).

1.2.16.4. Derivatele au valoare de:

– nume de agent: *budușlău* (*Budușlău fi-veri spre pământ*. P.Or. 23/4); antroponimul *Dubău* ar putea fi la origine tot nume de agent;

– augmentativă (depreciativă) în nume proprii de persoane: *Codău, Crețeu*;

– motională (masculine de la feminine): *blendău*.

1.2.16.5. Deși atestat înainte de secolul al XVI-lea (v. Nestorescu, A. 39: *Iancău, Cârjeu*), sufixul este slab reprezentat în limba veche.

1.2.17. -ăuți

1.2.17.1. Sufixul provine din ucr. *-ovtsi*, variantă mai veche a actualului *-ivtsi*. Pronunțarea lui *v* se apropie de *u* consonant, deci *-ovtsi* > rom. *-ouți* și, datorită influenței lui *-uț* accentuat, devine *-ouți*. Varianta românească *-euți* < ucr. *-ivtsi* trece mai întâi prin faza *-iuți* (v. Jordan, T. 421–422).

1.2.17.2. Sufixul formează toponime: *Badeuți* U.Let. 65/16 < *Badea, Badiu; Toporăuți* C.Let. 92/18, N.Let. 137/35–36, probabil < *Topor*. Formațiile cu acest sufix sunt atestate înainte de secolul al XVI-lea: *Frătăuți* (a. 1429), la Jordan T. 423, nota 4 < *Frate*.

1.2.17.3. La început, derivatele erau nume de locuitori, indicând originea personală, spre deosebire de cea locală, fiind sinonime cu formațiile în *-ești* și *-eni* (v. Jordan, T. 422).

1.2.17.4. Originea temelor este latină (*frate*), slavă (*topor*), necunoscută (*bade*).

1.2.17.5. Sufixul apare într-un număr restrâns de formații.

1.2.18. -că;-oaică, -uică

1.2.18.1. Sufixul *-că* provine din sl. *-ka* (Philippide, ILR 151). El a pătruns în română prin cuvinte ca: *arapcă* V.Caz. 503/2 < bg., srb. *arapka*. Sufixul este atestat în forma *-ca*, în substantive proprii feminine, înainte de secolul al XVI-lea (v. Nestorescu, A. 40: *Armeanca, Roșca, Șcheuca*).

1.2.18.2. Sufixul *-că* formează substantive feminine de la substantive masculine:

– nume comune: *araviteancă* CC₂ 500/23, *cețăteancă* LSR 64^{v1}/16, *copoică* (a. 1778) Iorga, SN 124/11, *coteică* „specie de cățea mică” P.Ist. în ILRLV 423, *hișpancă* N.Costin, în DÎLR (< *hișpan*, cf.

pol. *Hiszpanka*), *iudeiancă* CV LXIII /8, *jidovcă* Prav. 160^v/6, B 629^b/41, *mireancă* Prav. 115^f/15, *moldoveancă* P. Ist. 41/2, *moscalcă* N.Let. 122/32, *ogarcă* LSR 205^{r2}/9, *poporeancă* Prav. I, în ILRLV 212, *romancă* „femeie romană” N.Costin, în DÎLR, *sabineancă* Cantemir, în DÎLR < *sabinean*, *sodomleancă* Prav. 132^v/26, *tătarcă* „tătăroaică” Anon.Car., *țeltibereancă* „celtiberă” Corbea, în DÎLR, *țigancă* (a. 1533), la Nestorescu, A. 40, (a. 1593) Crest. I 156/4, (a. 1597) CB I 76/2, Prav.9^f/16, ÎL 68/6;

– antroponime: *Puica* (a. 1543), la Nestorescu, A. 40, *Șerbanca* (a.1583) *ib.*, N.Let. 127/2–3.

Majoritatea derivatelor sunt substantive feminine formate de la nume de locuitori.

Fiiică U.Let. 55/2 este explicat în CADE și DA ca derivat din substantivul feminin *fiē* < lat. *filia*. Această modalitate de derivare ar conține sufixul *-ică*, pentru care optează și Th. Hristea P.E. 50–51 și care ne face să presupunem un sens inițial diminutival. DA sugerează că s-a format prin analogie cu *maică*. Nu este exclus ca *fiiică* să derive de la masculinul *fii* (forma veche a lui *fiu*), căci sufixul *-că* se atașează la substantive masculine.

1.2.18.3. Temele derivatelor sunt de origine latină (*cetățean*, *fiu*, *hispan*, *roman*, *sabin*), slavă (*iudeu*, *jidov*, *mirean*, *moscal*, *ogar*, *sodomlean*, *țigan*), probabil maghiară (*copoi*).

1.2.18.4. Numărul derivatelor noi este în creștere în secolul al XVII-lea și în scădere în secolul următor.

1.2.18.5. -oaică

Este un sufix compus din *-oaie* + *-că*.

Derivatele cu sufixul *-oaică* sunt substantive feminine formate de la substantive masculine: *sârboaică* N.Let. 110/19, *turcoaică* P. Ist. 53/3.

Sufixul se prezintă sub forma articulată (*-oaica*) în nume de familie feminine formate de la cele masculine: *Știrboica* (a. 1773) Iorga, S.D. V 329/10 (v. Elena Ciobanu, în SMFC I 140). Derivatele înregistrate de noi apar în secolul al XVIII-lea.

1.2.18.6. -uică

Sufixul este compus din *-uie* + *-că*.

El derivă substantive de la substantive: *cărăruică* Anon. Car., în DA; *nevăstuică* LSR 90^{v2}/1, B 77^b/13; *păsăruică* Dosoftei, în P. Sch. 272/22–23, Carte 94/7.

Temele sunt de origine latină (*cărare*, *pasăre*) și slavă (*nevastă*).

Derivatele au valoare diminutivală.

Formațiile înregistrate apar în secolul al XVII-lea.

1.2.19. -ciune (-ăciune, -âciune, -eciune, -iciune, -uciune), -(i)une

1.2.19.1. Sufixul provine din lat. *-(t)ione*, *-(s)ione* (Meyer-Lübke, Gram. II 587–588, ILR II 176), fiind moștenit în cuvinte ca: *lăsăciune* CV LXXVIII/6, NT 54^f/8–9 < lat. *laxatio*, *-one*, *periciune* LSR 58^{v2}/12 < lat. *peritio*, *-one*, *rugăciune* PH 33^v/6, LSR 161^{v1}/16, Iv. P. 90/18 < lat. *rogatio*, *-one*, *secăciune* U. Let. 254/8 < lat. *siccatio*, *-one* etc.

1.2.19.2. Sufixul apare sub formele *-ciune*, *-ăciune*, *-iciune* (ultimele două, în general, după verbe în *-a* și, respectiv, în *-i*), *-(i)une* (*isteciune*, *putrejune*, *repegiune*, *urăciune* < *urât*), după teme terminate în *j*, *t*, *d*, *ț*, *z*, cu transformarea consoanei finale, *-âciune*, după teme verbale în *ț* (*curățăciune*, *împuțăciune*), rar *-uciune* (*putrejuciune* CC₂ 239/20) etc. Când verbele în *-a* au rădăcina terminată în iot, forma sufixului este *-eciune*: *despueciune*.

La derivatele nominale terminate în consoană, sufixul poate apărea cu vocala de legătură *ă*, caracteristică temelor verbale: *plinăciune* P.Or. 254/3.

1.2.19.3. Sufixul derivă substantive de la:

a. verbe în *-i* și *-a*: *asupriciune* CC₂ 73/16; *botejune* CT 43^f/9–10, NT 56^v/18; *buiguiciune* Dosoftei, la Gaster, Chr. I 255/33; *curățăciune* Dosoftei, la Rosetti–Cazacu–Onu, ILR 151; *defăimăciune* Dosoftei, în P.Sch. 271/22; *denemicăciune* „nimicire” < *a se denemica* „a se nimici” id., *ib.* 188/30; *descumpărăciune* „răscumpărare” P.Or. 281/15; *desfătăciune* (a.1776–1780) Crest. II 115/19; *despueciune* Coresi, la Densusianu, HLR II 317; *dezbrăcăciune* id., *ib.*;

dezmerdăciune Cod. T., la Densusianu, HLR II 317, U.Let. 158/9; *fătăciune* (a. 1548), la Nestorescu, A. 39, Pr. C. 86/18; *ferecăciune* CC₂ 176/4; *goniciune* Dosoftei, în Crest. II 41/3; *iertăciune* CT 74^v/9, ÎL 50/39, U.Let. 234/1, P.Ist. 34/20–21; *îmbrăcăciune* PH 58^v/7; *împăcăciune* DVS 12^v/10; *împutăciune* „dojană” CT 111^v/10; *împușciune* CC₂ 239/20, LSR 146^v/14, Iv.P. 73/22; *închinăciune* (a. 1592) SB 27/2, CC₂ 64/19, V.Caz. 360/13, C.Let. 87/12; *închipuiciune* DVS 17^v/16–17 n. m.; *îndărăpnicieune* V.Caz. 404/26; *îngânăciune* Dosoftei, în P.Sch. 63/30; *îngrupăciune* P.Or. 75/8, DVS 25^v/8; *însurăciune* Prav. L. 226^f/1, (a. 1739) Iorga, SD XI 58/18–19; *înșelăciune* CT 27^v/6, NT 69^v/31, U.Let. 49/19, Iv. P.83/24, Pr.C. 82/3; *întăriune* Prav. L.254^f/7; *întinăciune* Iv. P. 82/25; *întrebăciune* Dosoftei, la Rosetti–Cazacu–Onu, ILR 151; *întristăciune* Iv. P.80/32; *măhnicieune* Dosoftei, în P. Sch. 252/40–41, C.Let. 77/33; *mestecăciune* DVS 38^v/21–22; *năslicieune* Dosoftei, în P.Sch. 226/37 < *năslî* „a-și pune în gând, a-și propune”; *ovilicieune* id., *ib.* 188/25 < *ovili* „a se consola”; *pieicieune* „pieire” VI, FN, în ILRLV 423; *pierzăciune* Dosoftei, în P.Sch. 181/20; *pângăriune* B 623^a/36; *plecăciune* LSR 198^f/20, (a. 1728) Iorga, SN 115/2, (a. 1791) Iorga, SBD 110/29; *pricăjicieune* CC₂ 217/7; *răpicieune* CT 50^v/17, CC₂ 122/25; *răsfăciune* Iv. P. 95/22 < *răsfăța*; *scăpăciune* (a. 1722) Iorga, SBD 102/29, format prin haplogogie din *scăpata* și *scăpătăciune* Pr.C. 130/11; *schimbăciune* Dosoftei, în P.Sch. 106/24–25; *secerăciune* CT 18^f/15; *smericieune* CC₂ 92/5; *spălăciune* Dosoftei, la Rosetti–Cazacu–Onu, ILR 151; *spurcăciune* CV CLVI/12, B 623^b/11–12, ÎL 59/23, Iv.P. 75/5; *stărpicieune* Iv.P. 112/18; *stricăciune* CT 14^f/7, V.Caz. 421/26, ÎL 86/34, P.Ist.6/25, N.Let.135/5; *topicieune* CC₂ 335/24; *umorăciune* Dosoftei, la Rosetti–Cazacu–Onu, ILR 151; *uniciune* „unire” Iv.P. 90/27; *urăciune* „ură” PH 94^v/3, CC₂ 289/14, Iv.P. 108/16 < *urî*; *uscăciune* CC₂ 158/28, Calendar 59/7; *zburdăciune* ÎL 331/18, Prav. 109^v/14; *zdrobicieune* Dosoftei, în P.Sch. 225/18; *zimislicieune* „procreare” DVS 25^f/19;

b. adjective: *deșertăciune* (ante 1633) Gaster, Chr. I 80/21, Iv.P. 95/18; *înțelepciune* CV XVIII /8, Calendar 61/8; *limpegiune* Cant. I 40/30; *repegiune* id., *ib.* 41/38; *sterpicieune* Iv.P. 112/20; *urăciune* P.Or. 204/7 < *urât*;

c. adjective sau verbe: *albicieune* Iv.P. 88/27; *amărăciune* CC₂ 25/16, P.Or. 93/5, V. Caz. 357/15 < *amârî*, *amar*; *betejune* ÎL 51/9 < *beteag*, *beteji*; *flămânjune* U.Let. 75/1 < *flămând*, *flămânzi*; *goliciune* CC₂ 512/27, Iv. P. 114/31; *orbicieune* CC₂ 173/18, V.Caz. 504/15; *plinăciune* P.Or. 254/3 (mai curând derivat de la adjectiv, datorită formei sufixului, care are vocala de legătură -ă-); *putrejune* CC₂ 276/4, LSR 151^v/13 (*putreğune* V.Caz. 489/12, *putrejicieune* CC₂ 99/3, LSR 185^f/15 < *putred*, *putrezi*); *slăbicieune* CC₂ 199/15–16, NT 6^f/25, P.Ist. 8/15;

d. numerale (numai în secolul al XVI-lea): *uniciune* „calitatea de a fi unul” (a. 1570) la Densusianu, HLR II 318 < *unul*; Stanciu-Istrate, C. 285 presupune un model maghiar: *egység*;

e. substantiv sau verb: *măscăricieune* Prav., în DLR, LSR 168^f/1 < *măscară*, *măscări*;

f. substantiv, verb sau adjectiv: *pustieciune* DVS 34^f/29 < *pustie* (s.f. și adj.), *pustii*;

g. substantiv: *seteciune* Biblia (1688), la TDRG.

1.2.19.4. Originea temelor este mai ales latină (sau tema este formată cu un element latin), puține baze fiind de altă origine; latină: *alb*, *asupri*, *botez*, *făta*, *limpede*, *mesteca*, *pleca*, *putred*, *scăpa*, *secera*, *uni* etc.; slavă: *închipui*, *întina*, *pustii*, *slăbi*, *zămisli* etc.; turcă: *măscară*; maghiară: *beteag*; obscură: *mâhni*, *zburda*.

1.2.19.5. Valorile formațiilor:

a. acțiunea: *descumpărăciune* „răscumpărare” P.Or. 281/26–27; *împăcăciune* „împăcare” DVS 12^v/10; *închinăciune*, *însurăciune*, *întristăciune*, *mestecăciune* „amestecare, împreunare” DVS 38^v/21–22; *stricăciune* „distrugere” P.Ist. 6/25 etc.;

b. rezultatul acțiunii: *betejune* „beteșug” ÎL 51/9, *închipuiciune* „lucru închipuit” DVS 17^v/16–17 n.m., *urăciune* „ură” PH 94^v/3 etc.;

c. starea: *despueciune* „goliciune” Coresi, la Densusianu, HLR II 317; *dezbrăcăciune* id., *ib.*; *flămânjune* U.Let. 76/8; *pustieciune* DVS 34^f/29; *slăbicieune* id., *ib.* 6^f/10 etc.;

d. calitatea, însușirea: *albicieune* „curățenie, nevinovăție” Iv. P. 88/27, *uniciune* „calitatea de a fi unul, unitate” T la Densusianu, HLR II 318 etc.

e. obiectul cu care se realizează acțiunea: *îmbrăcăciune* „îmbrăcămintă” PH 58^r/7;

f. purtătorul calității: *împuțiciune* „lucru împuțit”, *putrejițiune* „lucru putred”; *spurcăciune* „lucru spurcat” CV CXIV/4–5; *urăciune* „lucru, faptă urâtă” CC₂ 122/22–23 etc.

1.2.19.6. Sufixul este foarte productiv în toată perioada cercetată. Cele mai multe derivate au forma sufixului *-ăciune* și *-iciune*, mai puține *-(i)une* și foarte rar *-ăciune*, *-eciune* și *-ciune*.

1.2.20. -ea¹

Sufixul *-ea¹* este de origine controversată. După ultimele cercetări, el provine din vsl. *-e*, refăcut pe teren românesc prin atașarea unui *-a*, pentru a se evita confuzia cu un vocativ (v. Ioana Vintilă-Rădulescu, *Sufixul antroponimic -ea*, în SMFC IV 64–68 și bibliografia discutată acolo).

Sufixul antroponomastic *-ea¹* se delimitează de omonimul său *-ea²*, tratat la *-el*, prin origine și valori.

Derivate cu acest sufix sunt atestate înainte de secolul al XVI-lea (v. Nestorescu, A. 40–41 și DO).

Sufixul are variantele *-e*, *-a* și varianta grafică *-ia*, și intră în combinație cu alți formanți ca ultim element: *-ărea*, *-icea*, *-ocea*, *-olea*, *-ulea*. Sufixul cu variantele și dezvoltările sale este exclusiv antroponomastic; el formează substantive proprii (uneori provenite din porecle) de la substantive comune și/sau proprii (majoritatea exemplelor sunt luate de la Nestorescu, A. 40): *Aricea* (a. 1529), *Berbecea* (a.1501), *Burtea* (a. 1558), *Jupânea* (a.1510), *Mândzea* (cca 1523–1528), *Mierlea* (a. 1583), *Mucea* (a. 1519), *Murge* (a. 1535), *Oștea* (a. 1520), *Scorțea* (a. 1525), *Urdorea* (a. 1505); din DO: *Balșe* (familie moldovenească din secolul al XVI-lea), *Carpe* (secolul al XVI-lea), *Cârje* (secolul al XVI-lea – al XVII-lea), *Lupe* (secolul al XVI-lea), *Lupșe(a)* (secolul al XVI-lea), *Negrea* (a. 1697); sufixe compuse și dezvoltate, la Nestorescu, A. 41: *-ărea* (*Văcărea*, a. 1519), *-ilicea* (*Bădilicea*, a. 1561), *-ocea* (*Dâmbocea*, a. 1598), *-ole(a)* la antroponime feminine (*Dragole*, a. 1533, *Negolea*, a. 1533), *-ulea* la antroponime masculine (*Bărbulea*, a. 1534, *Stănciulea* a. 1568).

Sufixul este productiv în epoca de care ne ocupăm.

1.2.21. -eală

1.2.21.1. Sufixul *-eală* este de origine bulgară și a intrat în limba noastră sub forma *-ală* < bg. *-adlo*. Atașat verbelor în *-i*, sufixul a muiat consoana precedentă. De la formațiunile verbale de acest tip, prin falsă segmentare, s-a detașat forma *-eală* (A. Graur, *Notes sur les diptongues en roumain*, în BL III, 1935, p.35 și *Note etimologice*, în SCL VII, 1956, nr. 3–4, p.272; pentru alte păreri, vezi Densusianu, HLR I 250 și Pascu, S. 236). Derivate cu acest sufix sunt atestate înainte de secolul al XVI-lea, v. Nestorescu, A. 41: *tocmeală*, *Opinteală*.

1.2.21.2. Sufixul are și variantele *-ială* și *-ală* (v. Elena Ciobanu, *Sufixul -eală*, în SMFC II 132). *-ială* apare după teme terminate în vocală: *chibzuială* CC₂ 313/11, LSR 101^{v2}/7, *micuială* P.Or. 9/24, *nebântuială* Pr. C. 152/10; *-ală*, variantă mai ales regională, după unele consoane (j, m, p, s, ș, ț, v, z): *betejală* CC₂ 276/5, *chivernisală* N.Let. 144/2, *clipală* Cant.I 96/4, *greșală* PH 109^r/15, V. Caz. 395/31, *iuțală* DVS 4^v/31, *probozală* Cant. I 43/35, *tocmală* (a. 1577) CB I 26/7, *zugrăvală* N.Let. 106/12 etc.

1.2.21.3. Sufixul formează substantive de la:

a. verbe (majoritatea în *-i*): *adăposteală* Dosoștei, în P.Sch. 124/22; *agoniseală* B 634^b/38; *amăgeală* Cant. I 46/29; *amăreală* Cânt. C. 2^v/5; *amețală* Neculce, în Crest. II 94/29; *amorțeală* LSR 137^{r2}/23; *asupreală* (a. 1574), la Nestorescu, A. 41, V.Caz. 346/32, Prav. 43^r/1, C. Let. 49/13; *bănuială* Pr.C. 122/23; *(ne)bântuială* Pr.C. 152/10; *bârfeală* CC₂ 49/31, LSR 49^{v1}/19; *betejală* CC₂ 276/5, Calendar 4/10; *bileală* „suliman alb” Cantemir, în ILRLV 423 < *bili* „a se sulemenii”; *buiguială* Dosoștei, în P.Sch. 54/17; *cârteală* Dosoștei, în P.Sch.52/37; *cheltuială* P.Or. 11/11, ÎL 33/17, P.Ist. 33/18, Pr. C. 150/12; *chibzuială* CC₂ 313/11, LSR 101^{v2}/7, Iv.P. 91/24; *chiteală* Cant. I 37/33; *chiverniseală* (a. 1779) Iorga, SN 131/12, Pr.C. 54/9; *citeală* Cant. I 78/16; *clipeală* LSR 97^{v1}/19; *clocoteală* TB, la Densusianu, HLR II 318; *covăseală* CT 34^r/11; *cufureală* M.Ec. 129/13; *despărțeală* CC₂ 342/24, ÎL 60/45; *dodeială* „supărare” Coresi, la Densusianu, HLR II 318, C.Let. 56/36 < *dodei*; *dogoreală* LSR 113^{v1}/22; *făgăduială* ÎL 54/4, LSR 89^{r2}/13, Iv.P. 112/23, P.Ist. 56/20; *fereală* C.Let. 53/35; *glogozală* C.Let. 84/6 <

glogozi; greș(e)ală CT 24^v/22, ÎL 77/4, B 629^a/11, Prav. 54^f/10, U.Let. 154/14; *hărăzeală* ÎL 76/11; *iuțală* DVS 4^v/31; *ivală* Cant. I 37/37, N.Let. 103/27; *izbeală* P.Or. 281/16; *împărțeală* B 641^a/1, Prav. 93^v/18, Pr.C. 138/14; *îndoială* LSR 190^v/14, Iv. P. 114/1, Pr. C. 126/3; *îndrăzneală* LSR 200^f/15, (a. 1749) Iorga, SBD 109/14, P.Ist. 12/25; *îngăimeală* Cant. I 46/29 < *îngăima*; *învăluială* (înc. sec.al XVII-lea) SB, nr. 26, 51/12; *măzdrală* (= *mezdreală*) „jupuire, roadere” Anon.Car. < *mezdri*; *micuială* „rugămintă, plângere” P.Or. 9/24 < *micui; *miroseală* CC₂139/12, LSR 48^v/19; *năzuială* „scăpare” Dosoftei, în P.Sch. 190/33; *nemereală* LSR 119^f/14; *obrinteală* Cant. I 39/5; *ocroteală* id., *ib.* 77/2; *odihneală* TB, la Densusianu, HLR II 319, DVS 34^f/27; *opreală* ÎL 77/7, C.Let. 91/5; *orânduială* C.Let. 74/16, Carte 1/4; *osteneală* (a.1573) CB I 21/5, CC₂ 27/27, ÎL 35/2, U.Let. 90/4, Iv.P. 117/23, P.Ist. 52/24; *pedepseală* Coresi, la Densusianu, HLR II 319; *pestieală* „zăbavă” CV LXIX / 10 < *pesti*; *plineală* Cant. I 90/13; *ponegreală* LSR 89^f/8; *popreală* N.Let. 140/2; *porneală* LSR 199^f/15; *poticneală* CC₂ 25/1, P.Ist. 18/13; *prășeală* (a. 1749) Iorga, SBD 109/1; *precopseală* N.Let. 151/39; *premeneală* V.Caz. 347/4, DVS 12^f/35; *prisosală* Cant. I 42/8; *privală* id., *ib.* 83/5; *probozală* „ocară” id., *ib.* 43/35; *rânduială* (a. 1583–1585) CB I 32/5, NT 59^v/17, Carte 43/14, Calendar 27/13; *rușineală* Dosoftei, în P.Sch. 132/ 23–24; *sânguială* B 643^a/18, C.Let. 50/29, Pr.C. 52/10; *scuteală* N.Let. 110/9; *sfială* Pr.C. 122/21 (cu variantele *sâială* DVS 8^f/21 și *siială* Cant. I 41/21); *sminteală* PH 78^f/1, (a.1592) SB nr.1, 28/19, ÎL 42/ 21–22, Calendar 21/15, N.Let. 132/30; *socoteală* ÎL 58/1, DVS 11^f/27, C.Let. 58/11, P.Ist. 9/16; *sprijineală* C.Let. 81/23, Cant. I 46/25; *stidelă* Dosoftei, în P.Sch. 138/27; *șuvălă* Prav. 107/14; *tămăduială* ÎL 45/27, LSR 89^v/14, Iv.P. 118/3–4; *târnoseală* CT 208^v/5–6; *ticneală* LSR 194^f/7 < *ticni*; *(ne)tocmeală* (a. 1592) SB 27/12, CC₂ 37/31, Prav. 19^v/26, C.Let. 48/26, Pr.C. 144/3; *(h)umez(e)ală* Carte 100/8; *usebeală* PO, la Densusianu, HLR II 319; *văpseală* LSR 137^v/1; *zăciuială* B 614–615, Pr.C. 70/4; *zăhăială* U.Let. 243/3, DVS 17^f/24; *zăticeală* Pr.C. 80/23; *zugrăveală* N.Let. 106/12.

Formația *vedeală* este explicată în CADE ca provenind dintr-un vechi slav neatestat *vidělo, care în română a fost influențat de verbul

vedea. Pare mai probabilă derivarea lui pe teren românesc de la verbul *vedea*, deși acesta din urmă provine din clasa verbelor în *-ea*;

b. adjective (sau verbe în unele cazuri): *fierbințeală* CC₂ 258/4, Iv.P. 78/13; *iuțeală* (a. 1776–1780) Crest. II 115/17; *răceală* CC₂ 364/11, LSR 184^v/18, C.Let. 85/19, Carte 30/15; *răveneală* CC₂ 139/13, NT 77^v/2, Calendar 28/9 < *reavăn*; *strimteală* CC₂ 371/25, LSR 73^f/3; *tulbureală* CT 169^v/23–24, LSR 187^v/11; *umedeală* LSR 101^f/1 < *umed* este o formație întâmplătoare, numai în LSR. Mai răspândită este forma derivată de la verb, *umezeală* (v. *supra*).

Cuvântul *bântătuială* „supărare, molestare” (a. 1595) CB I 63/6 este explicat de Densusianu, HLR II 318 ca provenind, probabil, din contaminarea lui *bântuială* cu *bântătui* „a pedepsi”.

1.2.21.4. Originea temelor este variată (cele mai multe baze sunt de origine slavă, urmând cele latine, maghiare, grecești); slavă (sau din limbile slave moderne): *citi*, *cleveti*, *clipi*, *clocoti*, *covăsi*, *dogori*, *greși*, *hărăzi*, *iuți*, *ivi*, *privi*, *rândui*, *sfii*, *sminti*, *sprijinit*, *târnosi*, *tihni*, *tocmi*, *zăhăi*, *zătici* etc.; latină: *amăgi*, *amărî*, *amorți*, *asupri*, *rece*, *scuti*, *umezi*, *vedea*, *strâmt*, *tulbure*, *zeciu* etc.; maghiară: *bănu*, *bântui*, *cheltui*, *făgădui*, *sârgui*, *tămădui* etc.; greacă: *agonisi*, *chivernisi*, *pedepsi*, *pricipsi*, *zugrăvi*; necunoscută: *bârfi*, *îngăima*, *obrinti* etc.

1.2.21.5. Derivatele au următoarele valori:

a. acțiune: *făgăduială* ÎL 54/4, *fereală* C.Let. 53/35, *împărțeală* B 627^b/6, *opreală* „interdicție” ÎL 78/15, *pesteală* „zăbovire” Coresi, la Densusianu HLR II 319, *premeneală* DVS 12^f/35, *socoteală* ÎL 34/10, *tămăduială* ÎL 45/27 etc.

b. rezultatul acțiunii (adesea concretizat): *agoniseală* B 634^b/38, *bănuială* ÎL 73/9, *betejală* „boală” CC₂ 242/10, *glogozală* „încurcătură, îmbulzeală, amestecătură” C.Let. 78/35, *izbeală* „calamitate, flagel” PO, la Densusianu, HLR II 318, *orânduială* C.Let. 74/16, *sprijineală* „ajutor” C.Let. 81/23, *zeciuială* „a zecea parte” B 614–615, *zugrăveală* N.Let. 106/11 etc.

c. starea, calitatea: *fierbințeală* CC₂ 258/4, *hărăzeală* „har” ÎL 76/11, *iuțală* DVS 4^v/31, *precopseală* „bunăstare” N.Let. 151/39, *răceală* CC₂ 364/11, *răveneală* id., *ib.* 139/13, *săială* „sfială” DVS

8^r/21, *strimteală* CC₂ 371/25, *tulbureală* id., *ib.* 265/33 etc.; derivatele *opreală* și *popreală* arată atât starea de detenție, cât și locul acțiunii „închisoare”: *Iliiaș-Vodă au căzut la Rodos, la opreală*. C. Let. 75/29; *I-au dovedit și i-au pus iară pre toți popreală*. N.Let. 140/2.

1.2.21.6. Sufixul este foarte productiv în toate cele trei secole avute în vedere.

1.2.22. -ean (-an², -ian), -eanu, -eni; -ulean

1.2.22.1. Sufixele din seria *-ean* provin din sl. *-(l)eaninŭ*, *-(l)ianin* (Philippide, ILR I 50) cu pluralul *-(l)iane*, *-ane*. În română s-a împrumutat forma de plural *-(l)eane*, după care s-a refăcut singularul *-(l)ean(u)*, v. Graur, N.A. 65 și N.P. 116. Derivatele sunt atestate la noi înainte de secolul al XVI-lea, v. Nestorescu, A. 41–42.

Formele sufixelor în română sunt *-ean*, *-(i)an*, *-lean*, *-(l)eanin* (ultima reproduce exact forma slavă de singular a sufixului). Varianta *-an* apare după anumite teme terminate în consoană, pentru a se evita alterarea acestora din urmă. Formele *-ian* și *-an* pot proveni mai târziu și din it. *-ano*, fr. *-ain*, *-ien*, *-éen*, *-an*, lat. *-anus* (v. Marieta Pietreanu, în SMFC II 98).

Formațiile cu sufixele *-ean...*, fiind în majoritatea cazurilor analizabile, este greu să separi cuvintele împrumutate de cele create în română (v. Magdalena Popescu-Marin, în SMFC II 216–217). Primele formații împrumutate conțin sufixele în forma lor din slavă: *-(l)eanin*, *-(l)janinŭ* : *halŭdĕjaninŭ*, *jerusalimljaninŭ*, *judejaninŭ*, *nazarjaninŭ* etc. În textele traduse din secolul al XVI-lea apar numeroase cuvinte cu sufixul în această formă, majoritatea analizabile: *bereanin* CV XIV/11, *chipriianin* *ib.* XXVIII/13, *derveaninŭ* *ib.* XIV/13–14, *efeseianinŭ* *ib.* XXXIII/5, *eghiptianin* *ib.* XXXV/12, *galileanin* CT 105^r/14, *haldeanin* CC₂ 156/1, *iudeianinŭ* CV XI/8, CC₂ 163/26, *nazareanin* CV XXXIX/5–6, CC₂ 441/8–9, *samarcanin* CT 141^v/20, *siriianin* CC₂ 155/9, *tarseaninŭ* CV XXXVI/4–5.

Uneori, forma sufixului în cuvintele împrumutate este *-lean*: *avraamlean* CC₂ 454/12, cf. vsl. *avramljevŭ*, *ierusalimlean* CV CI/3,

CC₂ 212/9, *râmlean* CV XLIV/5, V.Caz. 468/17, C.Let. 41/14, cf. vsl. *rymljaninŭ*, *sichimlean* CC₂ 156/7.

În unele cuvinte apare o formă dezvoltată a sufixului: *-itean*. Segmentul *-it-* poate fi explicat sau prin etimonul slav (*israilitean* CV XXXII/11–12, B 639^b/56, Calendar 2/12 < vsl. *israilitĕninŭ*, *moabitean* V.Caz. 399/16, *moavitean* CC₂ 306/22 < vsl. *moavitĕninŭ*, *nenevitean* B 615^a/32 < vsl. *ninevitĕninŭ*) sau, mai rar, prin atașarea sufixului *-ean* la baze terminate în română în *-it*, de exemplu: *levit* P.Or. 5/3 și *levitean* *ib.* 197/18. În ultima situație, sufixul este compus din *-it* + *-ean*.

În secolul al XVII-lea, forma *-(l)eanin* apare destul de rar în textele cercetate, iar în secolul următor nu se mai întâlnesc cuvinte conținând acest formant. În toate cele trei secole sunt înregistrate formații cu *-ean*, *-ian* și *-an*.

Derivatele în *-(i)an* de la teme terminate în *-i* (*-ia*, *-iu*) fac pluralul atât în *-(i)ani*, cât și în *-(i)eni*.

1.2.22.2. Formațiile cu *-ean*, *-(i)an* sunt substantive și adjective derivate de la:

a. substantive

– toponime, nume de locuitori sau antroponime străine (unele dintre aceste formații – mai ales cele care apar prima dată în secolul al XVI-lea – au corespondente slave în *-ĕninŭ*, dar pot fi formate și în română; altele au corespondente romanice sau latinești și apar începând din secolul al XVII-lea, de obicei cu sufixul în forma *-(i)an*: *agarean* P.Sch 171/7, DVS 25^r/29, ÎL 53/5 < *Agar*, numele unui personaj biblic; *alexandrean* DVS 15^v/9 < *Alexandria*; *amonitean* CC₂ 393/26 < *amonit*; *asiean* CV XV/1 < *Asia*; *asirian* B 627^b/18 < *Asiria*; *athinean* ÎL 42/43 < *Atena*; *chilinchiean* CV XXXVI/5 < *Chilinchia*; *cordovan* (adj.) (a. 1770) Iorga, SN 119/2–3 < *Cordova*; *corintean* CC₂ 245/24, Iv. P. 117/3 < *Corint*, cf. și vsl. *korinŭtĕninŭ*; *critean* C.Let. 80/33 < *Crita*; *efeseian* CV XI /13–14 (*efesean* DVS 29^f /13) < *Efes*, cf. și vsl. *efeseianinŭ*; *eg(h)iptean* CC₂ 65/23, B 624^a/16, Iv.P. 75/15 < *Egipt* și, v. *supra*, *eghipteaninŭ*; *erihonean* CC₂ 450/ 37 < *Erihon*; *evreian* P.Or. 199/19, *filistean* P.Or. 229/4, *gadarinean* NT 77^r/19 < *Gadarin*; *galilean* CC₂ 332/21, NT 61^v/ 30 < *Galileia*, cf. și vsl. *galilejaninŭ*; *gomorean* NT 48^r/4–5 < *Gomora*; *gotean* Corbea, în

DÎLR < got; idumean Dosoŧtei, în P.Sch. 100/35 < *Idumei*; indian Alexandria, în Crest. II 10/7; italian C.Let. 66/20; lachedemonean ÎL 42/43 < *Lacedemona*; lipcan (adj. și s.m.) N.Let. 105/17 < *Lipca*; l(i)uteran (a. 1600) în DÎLR, U.Let. 248/2 < *Luther* (cf. lat. med. *Lutheranus*, rus. *liúterani*); machidonean CV LXXXIII/ 9–10; nazaretean CC₂ 457/24 < *Nazaret* (cuvintele nazoarean V.Caz.338/17 și nazarinean NT 4^v/29 sunt mai apropiate de forma slavă *nazarjaninû*); podolean U.Let. 37/13, C.Let. 52/3; sabinean Cantemir, în DÎLR < *sabin*; samarean CC₂ 155/2 < *Samaria*, cf. și vsl. *samarjaninû*; sarmatean Cantemir, în DÎLR < *sarmat*; siriian CC₂ 155/8; solunean CV XIV/12 < *Solun*; spaniolean Corbea, în DÎLR; tebanusean „locuitor al Tebei” Corbea, în DÎLR (cf. *Tebanus* < lat. *Thebanus*); troadean „troian” Cantemir, în ILRLV 423 < *Troada*; țarigrădean ÎL 60/14, C.Let. 91/ 9–10 < *Țarigrad*; țeltean „celt” N. Costin, în DÎLR; țeltiberean „celtiber, locuitor al Celtiberiei” Corbea, în DÎLR; vavilonean B 636^a/34 < *Vavilon*; venețian U.Let. 107/2, P.Ist. 15/17, N.Let. 111/25 < *Veneția* (cf. fr. *Vénétiën*, it. *veneziano*).

Două formații cu *-ean* sunt create prin schimb de sufixe: *gadarean* CC₂ 378/27 < *Gadarin*; *gherghesean* CC₂ 238/1 < *Gherghesin*.

Derivatul *hristosean* „creștin” CV LXXXI este un calc după vsl. *christijanû* (v. Densusianu, HLR II 319).

– toponime românești și nume comune: *ardelean* U.Let. 13/21, C.Let. 48/30, *bărsean* (a. 1749) Crest. II 96/5 < (Țara) *Bârsei*; *bistricean* U.Let. 135/20 < *Bistrița*; *bugegean* U.Let. 242/7 < *Buceag*; *câmpulungean* P.Ist. 11/11; *cețățean* CV XXXVI/6, V.Caz. 340/13, ÎL 42/29, P.Ist. 22/15; *kimptyáne* Cânt. C. 9^f/22 < *câmp*; *covurluiian* (pl. *covurluieni*) C.Let. 91/29; *cozian* (a.1608) CB I 160/24; *curtean* NT 62^v/6, U.Let. 265/3; *dobrogean* U.Let. 242/6–7, P.Ist. 64/21; *fălțian* (pl. *fălțieni*) C.Let. 91/29; *fretyáne* Cânt.C. 9^f/23 < *Frata*; *împrejurean* „vecin” Anonimul Brâncovenesc, în ILRLV 423, *lăpușnean* U.Let. 248/12, N.Let. 152/ 33 < *Lăpușna*; *lumean* Varlaam, în ILRLV 212; *maramureșean* U.Let.15/15; *mărginean* C.Let.57/25 < *margine*; *moșan* U. Let. 95/7, C. Let. 51/14, *moș(t)nean*, *moșt(n)ean* Coresi, la Densusianu, HLR II 319–320, CC₂ 162/21, DVS Î^v/21, derivat, probabil, dintr-un radical *moșin (înruit cu *moș*), de unde și forma *moștinaș* (CADE, s.v.) sau eventual de la verbul *moșteni*

(v. Laura Vasiliu, în SMFC I 227); *orheian* (pl. *orheieni*) C.Let. 67/14 și *orheiani* U.Let. 263/5; *oștean* U.Let. 125/6, DVS 33^f/21, C.Let. 49/33, Calendar 20/2–3 < pl. *oști*; *pământean* LSR 73^f/5, DVS 11^v/19, N.Let.103/5; *pietrean* N.Let. 110/15; *poporean* (a. 1675) Gaster, Chr. I 218/19, DVS 24^v7; *prunișoreanii* „locuitorii satului Prunișor” (a. 1571–1574), la Nestorescu, A. 41; *sătean* (a. 1602) CB I 122/4, LSR 107^v2/19, Cânt.C. 9^f/23; *sorocean* U.Let. 263/6; *târgoviștean* P.Ist. 15/22, *teucean* C.Let. 91/29; *țăran* (a.1586), la Nestorescu, A. 41, Prav. 72^v/23, LSR 192^v1/11, C.Let. 60/12; numeroase formații înregistrate de noi sunt atestate înainte de secolul al XVI-lea: *brașovean* U.Let. 65/20, *buzăean* P.Ist. 38/14, *moldovean* (a. 1591) CB I 56/4, N.Let. 103/13, *orășan* P.Or. 118/14, (a. 1621) CB I 226/4, ÎL 451/20 și *orășean* DVS 32^v/12, pentru care v. Nestorescu, A.41;

b. adjectiv sau adverb: *giosean* U.Let. 242/9 < *jos*.

1.2.22.3. Sub forma *-(e)an(u)* sufixul apare în antroponime, indicând descendența sau apartenența la un loc sau la un grup: *Bârlădeanul* U.Let. 263/3; *Brâncoveanu* (a.1770) Iorga, SN 119/8, explicat în DO, s.v. *Branco*, ca provenind din numele de sat *Brâncoveni* < *Branco* + *-ov*; *Eșanul* (a. 1597), la Nestorescu, A., 42; *Gălățeanul* (a. 1780) Iorga, SBD 110/4 < *Galata*; *Lăpușneanul* U.Let. 170/8 < *Lăpușna*; *Leurdeanul* (a. 1714–1716) Crest. II 53/12 < *Leorda*; *Lupan* (a. 1585), la Nestorescu, A. 42; *Lupșan* (a.1578), *ib.*; *Oprișan* (a. 1757) Iorga, SBD 310/9–10, *Oprișanu* (a. 1757) *id.*, *ib.* 308/17 < *Opriș* (DO, s.v. *Oprea*); *Pașcanul* (a. 1735) Crest.II 94/10 < *Pașca*; *Pârșcoveanul* (a. 1779) *id.*, SN 130/22 < *Pârșcov*; *Roznovanul* (a. 1780) Iorga, SBD 110/4 < *Roznov*; *Săcuianul* Radu Popescu, în Crest.II 86/14, probabil din *Săcuieni* sau din *Secui*; *Socoteanu* (a. 1779) Iorga, SN 132/13 < *Socotă* (DO s.v. *Soc*), *Trotușanul* U.Let. 152/3; *Țintereanul* (a.1602) CB I 113/2 < *Țântăreni*.

1.2.22.4. Cu forma de plural (*-eani*, *-eni*, *-ani*), sufixul derivă toponime, arătând la origine că primii locuitori ai satului sunt descendenții celui care a stăpânit sau întemeiat satul (tema este un antroponim) sau că locuitorii satului provin dintr-un anumit loc (tema este un toponim, v. Iordan, T. 157–161, 403–404). Nume proprii formate cu acest sufix sunt atestate și înainte de secolul al XVI-lea (v. Nestorescu, A. 42).

Toponimele sunt deci analizabile printr-un substantiv: *Băbeani* (a. 1573) CB I 23/1 < *Baba*; *Botășeni* N.Let. 109/6 < *Botăș* (Iordan, T. 164); *Buburudzeani* (a. 1546), la Nestorescu, A. 42; *Buoreni* U.Let. 6/6 < *Bour*, *Boureanu*; *Copăceani* (a. 1505), la Nestorescu, A. 42; *Crătojani* (a. 1604) CB I 135/4 < *Cârtoajă*; *Cucuteni* C. Let. 61/27 < *cucută*; *Drăgășani* C.Let. 64/15–16 < *Drăgășan* < *Drăgaș* (DO, s.v. *Drag*); *Ețcani* U. Let. 15/2 < *Eațco* (DO, s.v. *Iațcu*); *Focșeni* N.Let. 155/36 și *Focșeni* C. Let. 63/6 < *Focșa* (DO, s.v. *Foca*); *Frățileni* U.Let. 197/16 < *Frățilă*, *Frățile* (DO, s.v. *frate*); *Glodeni* (a. 1596) CB I 72/3 < *Glod*; *Greceni* (a. 1729) Iorga, SBD 104/28 < *Grec(u)*; *Iepureni* N.Let. 131/2 < *Iepure*; *Ionășeni* (a. 1740) Iorga, SBD 105/27 < *Ionăș* (DO, s.v. *Ioan*); *Mihălțeni* U.Let. 72/19 < *Mihalcea*, *Mihalco* (DO, s.v. *Mihail*); *Movileni* C. Let. 91/14 < *Movilă*; *Pășcani* (a. 1740) Iorga, SBD 107/15 < *Pașcani* < *Pașca* (DO, s.v. *Paște*); *Păuleani* (a. 1597) CB I 80/2 < *Paul*; *Popricani* C.Let. 59/14; *Pribiaeni* (a. 1600) CB I 101/6 < *priboi* „nume de plantă și de unealtă”, *Priboi* (DO, s.v.); *Războeni* U.Let. 62/3 < *război*; *Roșcani* U.Let. 232/11 < *Roșcan* < *Roșca* (DO, s.v. *Roș*); *Spinăni* (a.1602) CB I 122/3 < *spin*; *Tămășani* U.Let. 35/8 < *Tămăș* < *Tamăș* (DO, s.v. *Toma*); *Tărbăceani* (a.1595) CB I 63/2 < *Tăbârcă*, *Tăbârca* sau de la *Tarba*; *Tătărășeni* N.Let. 137/41 < *Tătărăș*; *Tătăreni* C. Let. 62/27 < *Tătar*, *tătar*; *Vlădăeni* (a. 1583–1585) CB I 32/2 < *Vlad*. Pentru *Frumușane* (ante 1600) CB I 94/5 tema ar putea fi adjectivul *frumos* sau numele propriu *Frumușanu*.

1.2.22.5. Derivatele cu valoare de nume de locuitori se formează de la teme cu origini variate, iar restul formațiilor, nume comune, au mai ales teme de origine latină (*cetate*, *curte*, *oaste*, *pământ*, *piatră*, *popor*, *sat*, *țară* etc.) mai rar, de alte origini: maghiară (*oraș*), comună cu albaneza (*moș*).

1.2.22.6. Valorile derivatelor cu sufixele *-ean*, *-(i)an* sunt:

a. nume de locuitori, după locul de origine (valoarea principală): *ardelean*, *câmpulungean*, *covurluiian*, *cozian*, *critean*, *lipcan*, *orheian*, *pietrecan*, *târgoviștean*, *teucean* etc.;

b. apartenența locală (valoare apropiată de cea de mai sus), de grup, de neam, de religie etc.: *agarean* „care este din neamul Agarei”

DVS 25¹/29, *câmpean*, *cetățean*, *curtean* „om de la curte”, (*moldovean*) *giosean* „persoană din Moldova de Jos” U.Let. 242/9; *hristosean* „creștin” CV LXXXI/9; *luteran* U.Let. 248/2 „care ține de religia lui Luther”, *mărginean* „de la marginea țării” (*domni mărgineni* C.Let. 57/25); *oștean* DVS 29¹/35; *pământean* „indigen”; *poporean* „credincios care aparține unei parohii”, *sătean*, *țaran*.

c. numele proprii sunt antroponime și toponime (v. *supra*).

1.2.22.7. În secolul al XVI-lea apar numeroase cuvinte formate cu *-ean*, majoritatea nume de locuitori de la teme străine, unele reprezentând adaptările pe teren românesc ale unor cuvinte slave în *-(l)eanin*. În secolul al XVII-lea se remarcă lipsa cuvintelor cu forma slavă a sufixului. Derivatele noi din secolul al XVII-lea sunt, în general, nume de locuitori formate de la toponime românești și de la nume comune. Aproximativ o treime din numărul formațiilor din acest secol mai reprezintă numele de locuitori de la teme străine. În secolul al XVIII-lea apar în continuare derivate noi, nume comune, mai ales nume de locuitori de la toponime românești. În toate cele trei secole avute în vedere se formează antroponime cu *-(e)an(u)* și toponime în *-ani*, *-eni*.

1.2.22.8. -ulean

Sufixul este compus din *-ul-* + *-ean*.

Derivă substantive cu valoare de diminutive de la substantive: *boulean* CB I la Densusianu, HLR II 319.

Derivatul are tema de origine latină.

Sufixul este foarte slab productiv

1.2.23. -easă

1.2.23.1. Sufixul provine din lat. *-issa*, în cuvinte ca *împărăteasă* CT 25¹/12–13, Alex. 100/13, ÎL 76/7, DVS 18¹/21, Iv.P. 89/24 < lat. *imperatrissa* (Densusianu, HLR I 160) fiind atestat în derivate înainte de secolul al XVI-lea (v. Nestorescu, A. 43).

1.2.23.2. Formațiile cu acest sufix sunt substantive feminine comune și proprii derivate de la substantive masculine. Substantivele comune au ca bază nume de funcții, de ranguri, de demnități etc. deținute de bărbați și denumesc mai ales pe soția acestora, rar un

nume de ocupație specific feminin (cf. *infra cinghireasă* „dansatoare”, *măturăreasă*), derivat de la substantive feminine care indică numele obiectului muncii (*cinghie, mătură*): *băneasă* (a. 1545), la Nestorescu, A., 43, (a. 1622), în ILRLV, 212, *boereasă* (ante 1600) CB II 145/3, *căpițâneasă* (a. 1720) în DÎLR, *clucereasă* (a.1778) Iorga, SN 121/16, *crăiasă* U.Let. 30/14, P.Ist. 47/6, *dumnezăiasă* N. Costin, în ILRLV 423, *dvorniceasă* (a. 1589), la Nestorescu, A. 43, *hătmăneasă* DH, la Densușianu, HLR II 320, *jușăneasă* (a. 1588), la Nestorescu, A. 43, (a. 1604) CB I, la Densușianu, HLR II 449, V.Caz. 434/8, U.Let. 144/15, Carte 125/4–5, N.Let. 116/20, (a. 1778) Iorga, SN 122/5, *logofeteasă* (a. 1578), la Nestorescu, A. 43, *măturăreasă* (a. 1701) Iorga, SD V 372/2, *mireasă* Prav. 123^v/10, *postelniceasă* (a.1578), la Nestorescu, A. 43, *preuteasă* (a. 1586) *ib.*, CB I, la Densușianu, HLR II 149, *spătăreasă* (a. 1579), la Nestorescu, A. 43, Carte 125/3–4, (a. 1740) Iorga, SBD 105/15–16, *stolniceasă* CB I, la Densușianu, HLR II 320, *vistierniceasă* (a. 1625) în ILRLV 212, *vistierniceasă* Neculce, la Rosetti–Cazacu–Onu, ILR 291, *voivodeasă* DH, la Densușianu, HLR II 320.

În formația *cinghireasă* „cântăreață cu harpa, dănuitoare” LSR 179²/4, derivat probabil de la *cinghie* „harpă” (CADE, s.v. *cinghiesă*), *-r-* din temă nu se poate explica prin etimon. Probabil că avem a face cu o formă analogică după derivate care conțin un *r* în temă (cf. *boiereasă* < *boier*).

Antroponime feminine (de fapt supranume) în *-easa* se creează de la prenume (sau supranume) masculine: *Birtălăneasa* (a. 1608) SB 60/6, *Bucureasa* (a. 1528), la Nestorescu, A. 43, *Danciuleasa* (a. 1507) *ib.*, *Drăgăneasa* (a. 1537) *ib.*, *Gheculeasa* Neculce, la Rosetti–Cazacu–Onu, ILR 291, *Luponeasa* (a.1519), la Nestorescu, A. 43, *Pascaleasa* (a. 1563) *ib.*, *Prodăneasă* (a. 1756), în ILRLV 423, *Samoileasa* (a. 1560), la Nestorescu, A. 43, *Simioneasa* (cca 1602–1617) SB nr. 30, 55/24.

Toponimele formate cu *-easa* își au originea în tipul de antroponime discutate mai sus. Exemplele noastre provin de la Nestorescu, A. 43: (sat) *Budeasa* (a. 1526), (sat) *Grosăneasa* (a. 1550), (gârlă) *Petreasa* (a. 1543), (pârâu) *Romăneasa* (a. 1588), *Stoeneasa* (a. 1555) etc.

1.2.23.3. Cele mai multe formații nume comune au teme de origine slavă (*boier, clucer, crai, stolnic, voievod*), mai rar latină (*împărat, preot*), greacă (*spătar*), turcă (*cinghie*), comună cu albaneza (*mire*), obscură (*mătură*).

1.2.23.4. Sufixul are valoare moșională sau indică un nume de ocupație specific feminin (*cinghireasă, măturăreasă*), v. *supra*.

1.2.23.5. Sufixul are o productivitate medie în toate cele trei secole.

1.2.24. -eață, -e(a)țe

1.2.24.1. Sufixele provin din lat. *-itia* (Meyer-Lübke, *Gram.* II 567; Iordan, *Dift.* 56; Pascu, S. 30).

Au pătruns în limba română prin cuvinte ca: *blândețe* CV LVIII/4 < lat. *blanditia*, *greață* CT 61^v/7 < lat. **grevitia* (CADE s.v.).

1.2.24.2. Sufixele se prezintă la singular sub formele *-eață* și *-e(a)țe*: *dulceață* CC₂ 220/11, *frâmsețe* (sg. și pl.) CC₂ 179/25, *scurtețe* Coresi, la Densușianu, HLR II 322 și *-ață* (regional: *albață* N.Let. 112/26).

1.2.24.3. Formațiile sunt substantive feminine raportabile la:

a. adjective: *acreață* Mss (a.1778) la HEM 211, *albeață* LSR 213^v/10, B 617^b/31, Carte 84/3, *bătrânețe* PH 60^f/22, CC₂ 224/17, P.Or. 51/18, U.Let. 94/13, Iv. P. 76/20, *bunețe* P.Or. 11/21–22, *cărunțețe* LSR 187²/6, *dulceață* P.Or. 16/17, Alex. 88/7, NT 76^f/27–28, U.Let.129/7–8, Carte 111/12, *frâmse(a)țe* CV CXI/10, P.Or. 274/18, V.Caz. 473/12, NT 5^v/31, *ieftineăț* Dosoftei, în DA, *lineațe* Dosoftei, la CDDE, *mândreațe* Dosoftei, la Gaster, Chr. 250/3, *negreațe* LSR 75^v/12, *scurtețe* Coresi, la Densușianu, HLR II 322, *tinere(a)țe* CT 41^f/8–9, P.Or. 34/3, V.Caz. 367/25, C.Let. 58/11–12, P.Ist. 18/21, *verdeăț* LSR 79^v/13, Calendar 59/10;

b. substantive: *ludețe* „copilărie” Anon.Car. < *lud* „copil”, *miroseăț* „mirodenie” Dosoftei, în DLR < *miros*.

1.2.24.4. Originea temelor este preponderent latină (*alb, bătrân, bun, cărunt, dulce, frumos, lin, negru, scurt, tânăr, verde*), mai rar slavă (*lud, miros, mândru*) sau neogreacă: *ieftin*.

1.2.24.5. Derivatele cu aceste sufixe au valoare de abstracte care exprimă calitatea și starea:

a. calitatea: *dulceață* „frumusețe” (*dulceață de grădină* DVS 5^r/1);

b. starea: *bătrânețe* CC₂ 224 /17, *tinerețe* CV LXXIV/2; cele mai multe au căpătat și valori concrete;

c. purtătorul calității: *albeață* (*albeață în ochi* B 617^b/31) și „albuș” (a. 1749) Crest. II 99/21; *bunețe* „lucruri bune” P.Or. 11/21–22; *dulceață* „preparat culinar dulce”, *frâmseși* „fapte plăcute și frumoase” CC₂ 85/19; *negreațe* „materie neagră” LSR 175^v/12 etc.

1.2.24.6. Productivitatea sufixelor scade începând cu secolul al XVIII-lea. Pentru evoluția acestor sufixe, v. Magdalena Popescu-Marin, în *Omagiu Rosetti* 719–721.

1.2.25. -el, -ea², -ică; -icel, -icea

1.2.25.1. Sufixele *-el*, *-ea* provin din lat. *-ellus*, *-ella* (Meyer-Lübke, Gram. II 591–593). Au fost moștenite în cuvinte de tipul: *vișel* CT 156^r/7 < lat. *vitellus*, *cătea* Anon. Car., Ureche, în DA < lat. *catella*.

Derivatele sunt atestate înainte de secolul al XVI-lea în nume comune și proprii, v. Nestorescu, A. 44–45.

1.2.25.2. Substantivele și adjectivele formate la masculin cu sufixul *-el* primesc la feminin uneori sufixul *-ea*, alteori sufixul *-ică* < probabil din lat. *-icca*, *-ica* (pentru originea latină, v. Pascu, S. 175), ambele cu pluralul *-ele*. Atunci când derivatul este atestat la plural, nu se poate preciza care dintre cele două sufixe apare la singular. (Pentru înlocuirea sufixului *-ea* cu *-ică*, v. Al. Graur, *Din istoricul tipului stea/stele*, în SG III 6–7).

1.2.25.3. Sufixele formează

A. substantive comune și proprii de la substantive:

a. substantive comune: *armășăl* Pr.C. 70/14; *bucătea* P.Or. 56/18, DVS 26^v/25; *cârligel* P.Or. 264/17–18; *clopoțel* P.Or. 313/2–3, Alex. 96/8, LSR 50^v/18, M.Ec. 81/12; *comișel* (a. 1507), la Nestorescu, A. 44; *copăcel* CT 163^r/8, CC₂ 446/13; *delușel* N.Let. 106/6; *diecel* (a. 1526), la Nestorescu, A. 44; *fărâmeale* (pl.) LSR 90^r/22; *fântânea* Cânt. C. 10^v/14, atestat ca toponim în 1506 de Mihăilă, D.; *feciorel* PV, la Densusianu, HLR II 90; *feciorea* TM, la

Densusianu, HLR II 90; *gorgăneale* (a. 1505), la Nestorescu, A. 44; *lămpășăl* „diminutiv al lui lămpaș” Anon.Car., în DÎLR; *lingurea* (sl. *lavica*) LSR 95^r/9; *logofeșel* Pr. C. 78/26; *măidănel* IM în ILRLV; *mănunțiale* Dosoftei, în P.Sch. 273/36; *mărgăritărel* Carte 109/7; *medelnicerel* (a. 1586) la Nestorescu, A. 44; *mielușel* CV CXLIII/1, V.Caz. 361/16, LSR 162^v/8; *mielușea* DVS 20^r/29–30; *negel* Neculce, în Crest. II 94/24; *ostrovel* Moxa, în ILRLV 212; *păhărnicele* Pr.C. 70/13–14 (atestat înainte de sec. XVI, la Nestorescu, A. 44); *păsăreale* (pl.) CT 20^r/14, Carte 93/2; *pitărel* (a. 1569), la Nestorescu, A. 44; *piticel* Cant. I 47/12; *porobocel* P.Or. 182/27 < *poroboc* „copil mic”; *portărel* Pr.C. 142/18–19; *răvășel* ÎL 57/28; *romănel* LSR 216^r/18; *sălășăl* (žilište = petrecere, sălășăl) LSR 75^r/17; *săpunel* Carte 47/17; *săt(u)cel* (a. 1619), în ILRLV 212, C.Let. 87/2; *scândurea* CT 113^v/6, LSR 68^v/12 (*scândureale* CV XCV/4–5); *spătărel* (a. 1577) CB I 26/8 (atestat înainte de sec. XVI la Nestorescu, A. 44); *suljerel* (a. 1597), la Nestorescu, A. 44; *șătrărel* GSI X la Densusianu, HLR II 320; *ușerel* (a. 1555) la Nestorescu, A. 44; *veșmințel* CC₂ 549/29; *vistărnicele* GSI X la Densusianu, HLR II 320; *voinicele* DVS 30^v/15; *vornicele* Pr. C. 90/11 (atestat înainte de sec. XVI sub forma *dvornicele*, v. Nestorescu, A. 44); *-ică*: *nepoțică* (a.1740) Iorga, SBD 106/14; *sălățâcă* Corbea, în DÎLR;

b. substantive proprii (unele articulate):

– antroponime: *Băsărăbiel* (a. 1543) la Nestorescu, A. 44; *Călinel* (a. 1575) *ib.*; *Cocrișel* (a. 1600) SB 34/23 < *Cocriș* (DO, s.v.); *Frumușelul* (a. 1546) la Nestorescu, A. 44; *Gărgăunel* (a. 1573) *ib.*; *Lupșel* (a. 1598) *ib.*; *Năsturel* (Udriște) Varlaam, în Crest II 22/7; *Negel* (poreclă) Neculce, în Crest. II 94/23; *Păsărel* (a. 1587) la Nestorescu, A. 44; *Pânteceala* (genitiv slav, a. 1528) *ib.*; *Romășcel* (înc. sec. al XVII-lea) SB 41/2 < *Romașcu*; *Simionel* (înc. sec. al XVII-lea) SB 41/1 < *Simion*; *Stoenel* (a. 1573), la Nestorescu, A. 44; *Stoicănel* (a. 1585) *ib.*; *Supțirel* (a. 1591–1600) *ib.*; *Tălmăcela* (genitiv slav, a. 1598) *ib.*; *-ică*, *-ica*: *Dobrica* (a. 1599) Nestorescu, A. 49; *Frățica* (a. 1585) *ib.*; *Hagica* (a. 1778) Iorga, SN 122/12 < *Hagia* (DO, s.v. *Hagiu*); *Sorica* (a. 1588) Nestorescu, A. 49;

– toponime (exemplele sunt luate, în general, de la Nestorescu, A. 44–45): *Buzăel* (a. 1579), (sat) *Cerățelul* (a. 1526), *Curpinel*

(a. 1512), *Frăsinel* (a. 1567), *Glodurealele* (a. 1555), *Gorjel* (a. 1500–1567), (sat) *Măceșelul* (a. 1568), *Măgurealele* (a. 1510) Mihăilă, D., (a. 1558), *Mălurel* (a. 1506), *Măscurei* (a. 1507), *Pârscovelului* (a. 1571–1574), (sat) *Ponorelul* (a. 1596), *Prundurel* (a. 1588), *Săcel* (a. 1587), (cca 1602–1617) SB nr.30, 54/12 < sat, *Sărățel* (a. 1582), *Vălturel* (a. 1573), *Vârtopiel* (a. 1574) etc.;

B. cuvinte cu valoare de adjectiv și de substantiv de la cuvinte din aceeași clasă: *giurel* < *giure* „june” CV XVI/2, *tinerel* CV CXLV/1, B 618^a/22, Cânt. C. 8^t/28, *tinerea* CT 53^v/7, LSR 171^v/10;

C. adjective (unele folosite și adverbial) de la adjective (unele folosite și adverbial): *burduhoșel* Dosoței, în Jb.V 100, (*i*)*ușurel* CC₂ 479/32, LSR 115^r/4, *mărunțele* Carte 3/14, *mitiut* CV CXXIII/7–8, V.Caz. 417/28, *mitiutea* CV CXXIII/5, *mitutel* CT 38^r/17, ÎL 85/16, Carte 40/4 (la Densusianu, HLR II 111, forma *mitiutel* este explicată ca fiind o contaminare între *mitutel* și *mititel*; în materialele cercetate nu apare forma *mititel* decât ca nume propriu *Mititelul*, a. 1555, la Nestorescu, A. 46; *Mititelul* este înregistrat înainte de secolul al XVI-lea, *ib.*), *nișchițel* PH 11^r/10 < *nișchit* „puțin” (folosit și adverbial, Coresi, la Densusianu, HLR II 270), LSR 143^r/12, *puțin(t)el* CV LXXXI/11, CT 105^r/12, Alex. 83/12–13, ÎL 34/32, U.Let. 269/4 (Densusianu, HLR II 136 îl explică pe *-t-* din *puțințel* prin contaminare între *puțințel* și *mitutel*), *puține* CC₂ 36/29, Carte 62/17, N.Let. 111/24; *-ică*: *szuptzirike* Cânt.C. 3^v/4.

Numele de persoană *Ușurelul* N.Let. 117/32 este derivat de la adjectivul *ușor*. Pentru *Runcoșel* (pârâu, a.1568, la Nestorescu, A. 46) am putea presupune ca Nestorescu, *loc. cit.*, un sufix compus *-oșel* sau o eventuală derivare analogică (vezi formația *burduhoșel* de mai sus).

1.2.25.4. Originea temelor este: latină (*armă, bucată, fagure, fântână, fecior, portar, sat, scândură, scurt, subțire, veșmânt* etc.), slavă veche și din limbile slave moderne (*cârlig, clopot, deal, paharnic, spătar, voinic, vornic* etc.), greacă (*comis, logofăt, mărgăritar, săpun*), comună cu albaneza (*copac, fărâmbă*), maghiară (*răvaș, sălaș*), turcă (*maidan*), multiplă, italiană sau/și greacă (*salată*).

1.2.25.5. Valoarea generală a sufixelor discutate este diminutivală: *delușel, făgurel, nepoțică, neșchițel, părțicea, pășărele,*

scurțicel, veșmințel, voinicel etc.; în cazul numelor de persoane valoarea diminutivală este afectivă: *Cocrișel, Simionel, Stoenel, Stoicănel* etc. Din această valoare s-a desprins cea de subordonare ierarhică în cazul derivatelor de la nume de funcții, ranguri etc.: *armășel, comișel, logofețel, păhărniceșel, spătăreșel, vorniceșel* etc. Toponimele raportabile la alte toponime au tot valoare diminutivală: *Buzăel, Gorjel, Pârscovel* sau deosebesc prin sufixare numele apei de cel al localității din apropiere. Multe toponime provin de la antroponime diminutive sau de la nume comune.

1.2.25.6. Sufixele *-el, -ea* sunt productive în toate cele trei secole avute în vedere. Sufixul *-ică* este atestat la antroponime, cu funcție diminutivală, și înainte de secolul al XVI-lea în câteva formații, iar la substantive comune numai într-un derivat din secolul al XVIII-lea.

1.2.25.7. -icel, -icea

Sufixele sunt compuse din *-ic + -el, -ea* (Pascu, S. 148–149).

Cu *-icel, -icea* se formează:

A. substantive comune și proprii de la:

– substantive comune: *cărțicea* C.Ist., în ILRLV; *părțicea* LSR 201^r/18, DVS 3^r/34; *vâlcea* (a. 1508), la Nestorescu, A. 45;

– substantive proprii, antroponime: *Simion Gățișel* (a. 1555) Nestorescu, A. 45 (cu pronunțarea moale, moldovenească, a lui *ć*) < *gât* și toponime: *Vâlcea* *Radului* (a. 1519), *Pietricea* (a. 1519);

B. adjective de la adjective: *căldicea* Carte 114/14, *măricele* (pl.) *ib.* 53/8, *scundicel* CC₂ 452/13, *scurțicel* (adv.) ÎL 43/38–39.

Originea temelor este: latină (*cald, carte, parte, piatră, vale*), slavă (*scund*) și discutabilă (*mare, scurt*).

Formațiile au valoare diminutivală.

Sufixele au o oarecare productivitate în limba veche.

1.2.26. -eliște

1.2.26.1. Sufixul provine din vsl. *-elište* (Pascu, S. 239).

1.2.26.2. Derivatele cu *-eliște* sunt substantive formate de la verbe: *băteștiște* Cantemir, în DA; *civ.steliște* Dosoței, în DA; *izbeliște* Cant. I 82/21; *oprealiște* Prav. I. 216^r/14, Iv. P. 106/15.

1.2.26.3. Temele sunt de origine: slavă: *cinsti, izbi, opri* și latină: *bate*.

1.2.26.4. Derivatele au următoarele valori:

a. nume de acțiune sau de rezultat al acțiunii: *opreliște* „oprire, opreală” Iv. P. 106/15;

b. nume de stare: *izbeliște* „situație în care cineva e expus tuturor loviturilor” Cant. I 82/21;

c. nume de obiect sau de loc asupra căruia se exercită acțiunea: *băteliste* „loc, pământ bătătorit” Cantemir, în DA; *cinsteliște* „statuie, idol” Dosoftei, în DA.

1.2.26.5. Sufixul este slab productiv în cele trei secole.

1.2.27. -enie

1.2.27.1. Sufixul -enie provine din sl. -enije (Philippide, ILR 152).

A intrat în română prin cuvinte împrumutate din slavă pe cale savantă (E. Petrovici, *Les éléments slaves d'origine savante en roumain et les suffixes -annie [sic!], -enie, în „Balcania” I, 1938, p. 184*), dintre care cele mai multe sunt analizabile: *cetenie* CV CL/8 (vsl. *čitenije*); *blagodarenie* CC₂ 265/15 (vsl. *blagodarjenje*); *blagoslovenie* CV CLIII / 10, V. Caz. 343/20, Iv. P. 77/3 (vsl. *blagoslovenije*); *săvârșenie* CC₂ 120/4, U. Let. 91/16 (vsl. *sŭvrŭšenije*); *smerenie* CV CXI / 6, V. Caz. 343/3, ÎL 44/48, Iv. P. 90/3, Calendar 48/11 (vsl. *sŭměrenije*); *spășenie* CV CXXXVII / 9, V. Caz. 410/21, ÎL 39/9, Iv. P. 109/20 și *ispășenie* PH 64^v/1, P.Or. 1/9 (vsl. *sŭpasenije*). Cuvântul *bejenie* U.Let. 235/10, C. Let. 63/17 <vsl. *bežanije* a schimbat sufixul slav -anie în -enie.

1.2.27.2. Sufixul derivă în limba română substantive formate de la verbe, adjective și substantive (cf. Vadim Rudeanu, în SMFC II 103):

a. de la verbe: *afurisenie* Prav. 71^v/10, C. Let. 94/26; *curățenie* NT 72^v/27, Iv. P. 90/2; *hulenie* DVS 18^f/30; *iscușenie* „cercetare, iscodire” Prav. 91^v/19; *începenie* NT III^f/31; *mirosenie* CC₂ 134/2, P. Or. 33/24; *obârșenie* Coresi, la Gaster, Chr. I 32/38, P. Or. 314 n.m., ÎL 83/24 < *obârși*; *prăpădenie* DVS 23^v/14 (înregistrat mai întâi ca toponim: *Prăpădenie*, a. 1583, la Nestorescu, A. 46); *scădenie* LSR 44^v/9; *sfârșenie* CT 73^v/24, NT 66^f/27, DVS 5^v/7; *sfințenie* B 624^a/39, U. Let. 172/10, Iv. P. 88/16; *slobozenie* CC₂ 183/31, U. Let. 237/1; *umilenie* CC₂ 19/33, DVS II^f/34; *ușurenie* (a. 1592) Crest. I 154/5;

b. de la adjective: *gârbovenie* Anon. Car.; *milosârdenie* CC₂ 23/5 < *milosârd* (sau de la verbul *milosârdi*); *pășenie* CV CXXXI / 1 < *pășin* „mândru, fălos”;

c. de la substantive: *căpetenie* B 638^a/48, DVS 35^v/18, C. Let. 49/1; *cuscrenie* M. Costin, la TDRG, s.v.; *fumedenie* ÎL la Gaster, Chr. I 157/21, explicat în DA, s.v. ca derivat din *fum* după *sumedenie*; *milostenie* CV LXI / 10, ÎL 53/20, DVS 25^f/1, Iv. P. 105/14, Pr. C. 108/6 < *miloste* (Graur, E. 115–116); *mirodenie* NT 65^v/12 < *mirodie*; *rudenie* NT 2^v/11, ÎL 34/9, C. Let. 59/5, Pr. C. 60/17 (a. 1785) Iorga SBD 111/18 < *rudă*.

1.2.27.3. Originea temelor este variată, cele mai multe derivate având temă slavă sau formată cu elemente slave: *iscusi*, *huli*, *prăpădi*, *rudă*, *sfârși*, *sfinți*, *slobozi* etc.; latină: *cap*, *curăța*, *începe*, *scădea*, *ușura*; neogreacă (intrate probabil tot prin slavă): *afurisi*, *mirodie*, *mirosi*.

1.2.27.4. Valorile derivatelor cu -enie sunt:

a. acțiunea: *sfințenie* „sfințire” U.Let. 51/2; *slobozenie* „eliberare, dezlegare” CC₂ 183/31; *ușurenie* „ușurare” (a. 1592) Crest. I 154/5.

Unele derivate au căpătat valori concrete, desemnând agentul sau obiectul caracterizat prin acțiunea verbului-bază: *bejenie* „cei ce bejenesc” U. Let. 235/10, Cantemir, în DA; *începenie* „început, introducere” NT V^f/5; *mirosenie* „miros plăcut, mireazmă” CC₂ 134/2; *prăpădenie* „prăpăd, dezastru, calamitate” DVS 23^v/14;

b. calitatea, starea: *milosârdenie* „milă, îndurare, îngăduință” CC₂ 23/5; *pășenie* „mândrie, lăudăroșie” CV CXXXI / 1; *umilenie* „umilință” CC₂ 19/33;

c. rangul, relația socială: *căpetenie* C. Let. 48/34, DVS 35^v/18; *rudenie* NT 69^v/10.

În citatul următor *rudenie* se apropie ca sens de colective „neam, seminție” (*ei zic că iaste vreadnic și dăstoinic ... să se mire pentru moșia lui și pentru înălțarea rudeniei lui*. ÎL 34/9); la fel *mirodenie* și *fumedenie*, folosite mai ales la plural, se apropie din punct de vedere semantic de substantivele colective. *Mirodenie* are sensul „plante aromate” NT 65^v/12, iar *fumedenie*, „mulțime”: *să dobândesc ertare multelor mele fumedenii de păcate*. ÎL la Gaster, Chr. I 157/21.

1.2.27.5. Sufixul este productiv în secolele al XVI-lea și al XVII-lea și neproductiv în secolul al XVIII-lea (nu am înregistrat derivate noi în acest secol). În legătură cu evoluția sufixului, vezi și Magdalena Popescu-Marin, în LR (XV), 1965, nr. 1, p. 42–43.

1.2.28. -esc, -ească, -easca, -escu, -ești

1.2.28.1. Sufixul *-esc* provine din *-iscus* (probabil din tracă, vezi Graur, *Mélanges* 83). Derivatele sunt atestate înainte de secolul al XVI-lea, vezi Nestorescu, A. 46–47.

1.2.28.2. Unele derivate cu *-esc* pot fi calcuri după slavă: *sirinească* CC₂ 332/22 (vsl. *sirinŭskŭ*), *samareanească* CC₂ 477/3 (vsl. *samarjanskŭ*).

1.2.28.3. Sufixul apare sub forma *-esc*, regional *-ăsc* (Moldova: *rusăsc* C. Let. 58/4, *blăstămățăsc* N. Let. 144/1) și sub forma dezvoltată *-ăresc* (în cazul derivatului *dumnezăresc* C. Let. 64/28–29, unde *-ăr* nu se poate explica prin temă).

1.2.28.4. Sufixul derivă adjective de la:

a. substantive: *adramitec* CV LXXXIII / 6 (< *Adramitei*); *afričănesc* (cca 1700) în DÎLR; *agarinesc* DVS 25^f/33 < *agarin*; *alecsăndresc* CV XCVIII–XCIX (< *Alexandria*); *amazonesc* (cca 1700) în DÎLR < *amazoană*; *anapestesc* „care conține anapești” (cca 1700) în DÎLR; *apostolesc* CC₂ 3/2, ÎL 39/20–21, Iv. P. 89/15; *arăpesc* Alex. 99/3, (*arăpăsc* V. Caz. 407/15); *arhieresc* DVS 12^f/14, ÎL 33/4, LSR 155^f/14; *armenesc* (a. 1593–1597), SB nr.5 32/2; *asiesc* CV LXXXIII / 7; *asiriesc* CC₂ 519/36; *astronomesc* N. Costin, în DÎLR; *atinec* Coresi, la Densusianu, HLR II 320; *avgustesc* „împărătesc” Cantemir, în DÎLR < *avgust* „împărat”; *bărbătesc* P. Or. 54/10, U. Let. 107/11, Iv. P. 112/24, Calendar 12/14; *bărbieresc* „chirurgical” (cca 1700), în DÎLR < *bărbier* „felcer”; *bisericesc* P. Or. 4/5, U. Let. 22/1, Iv. P. 96/27, Pr. C. 106/13; *blăstămățăsc* N. Let. 144/1; *boeresc* (a. 1583) Nestorescu, A. 47, Prav. 31^f/5, U. Let. 19/14, Pr. C. 82/9, (a. 1707) Iorga, SBD 289/4–5; *catolicesc* „ortodox” B în ILRLV; *călugăresc* ÎL 62/33, DVS 26^f/1, Carte 45/1; *căpitănescu* (a. 1742) în DÎLR; *căzăcesc* U. Let. 242/13, P. Ist. 63/22, N. Let. 153/39–40; *câinesc* LSR 215^f/13 (*cânresc* PH 65^f/25); *câmpenesc*

Cânt. C. I/2; *ceresc* CV LXXVIII / 11, Iv. P. 72/5; *ceșesc* U. Let. 48/14 < *ceși* „cehi”; *cețătesc* ÎL 295/8; *chidăresc* PH 110^f/1 (< *Kidar*); *chilichiesc* CV XXXVII / 6–7 (< *Chilichia*); *coconesc* (*cuconesc*) „copilăresc” Coresi, la Densusianu, HLR II 320; *copilăresc* ÎL 40/31 (după sens pare mai curând derivat de la *copil* decât de la *copilărie*; în prima ipoteză forma sufixului este *-ăresc*, prin analogie cu derivatele care au la bază un substantiv format cu *-ar*: *pescăresc*, *teslăresc* etc.); *crăiesc* P. Or. 168/10, U. Let. 240/15, P. Ist. 47/9; *creștinesc* CC₂ 182/7, Alex. 101/29, Iv. P. 88/23, P. Ist. 6/19; *curvec* CC₂, la Densusianu, HLR II 321; *dătesc* „dacic” N. Costin, în DÎLR; *dimonesc* DVS 30^f/9; *dobitocesc* CC₂ 390/10, ÎL 45/18, LSR 138^f/20; *doftoresc* Iv. P. 71/9, Carte 103/17; *domnesc* (a. 1583–1585) CB I 32/1, CC₂ 9/4, ÎL 69/1, C. Let. 91/37, Pr. C. 146/27; *domnitoresc* „de stăpânitor” Dosoftei în P. Sch. 99/35; *drăcesc* CV CXXVI / 4, ÎL 39/27, Iv. P. 73/22; *duhovnicesc* ÎL 37/7, Iv. P. 85/5; *dumnezăresc* C. Let. 64/28–29, DVS. III^f/29 (aici sufixul e dezvoltat: *-ăresc*); *dumnezeiesc* CV CLXVIII/4, V. Caz. 367/12, Pr. C. 42/10, N. Let. 129/24; *efeseiesc* CV IX / 13; *eghiptenesc* P. Or. 199/8, LSR 73^v/16; *eghiptesc* DVS 6^v/13; *elinesc* CT 176^v/1–2, Alex. 83/23, V. Caz. 468/16, P. Ist. 6/21 (*ilenesc* Prav. 1^f/8); *ereticesc* ÎL 77/1; *evreiesc* CV XXXVI / 12 (*ovreiesc* CT 190^v/13, Alex. 90/13); *exarșesc* ÎL 48/32; *fariseiesc* CV XLVIII / 7, CT 152^f/4; *fărmăcesc* DVS 30^f/8 (< *farmece*); *femeiesc* Iv. P. 112/25, Pr. C. 100/22, Calendar 35/3–4; *fetesc* V. Caz. 365/23, DVS 25^f/24–25; *fiesc* (a. 1791) Iorga, SBD 110/29; *ființăsc* Cant. I 91/4; *filozofesc* LSR 132^v/9, P. Ist. 33/3; *firesc* Iv. P. 92/28–29, Pr. C. 106/18, M. Ec. 139/17; *fiziognomăsc* Cantemir, în DÎLR < *fiziognom*; *franzuzesc* U. Let. 104/5, Carte 110/17; *frăncesc* V. Caz. 496/7 (*frăncesc* U. Let. 8/11, Carte 100/3, P. Ist. 35/6); *frățesc* (a. 1729) Iorga, SBD 103/29, (a. 1778) id., SN 120/15; *galileesc* CC₂ 545/37; *gălbenești* (pl.) (a. 1658) Crest. II 35/12 < s. *galben* „monedă”; *ghetesc* „getic” Cantemir, în DÎLR; *gomoresc* CV CLXX / 1; *gotesc* „gotic” Corbea, în DÎLR; *grecesc* CC₂ 12/8, U. Let. 96/6, N. Let. 127/30; *hănesc* C. Let. 45/15 < *han*; *hărăpesc* LSR 89^f/16, P. Ist. 6/21; *heruvimesc* CC₂ 179/2, LSR 162^v/1; *hișpaniolesc* Corbea, în DÎLR; *husăresc* N. Let. 137/17; *idolest* CC₂ 417/28, V. Caz. 441/14, Iv. P. 73/20; *idumesc* CC₂ în P. Sch. 171/27 < *Idumei* n.

pr.; *iezovițesc* „iezuit” (a. 1725), în DÎLR < *iezovit*; *inglezesc* Cantemir, în DÎLR; *iniceresc* C. Let. 69/6; *italienesc* (cca 1685), în DÎLR; *iudeiesc* CV LXVI / 9, CC₂ 155/25; *împărătesc* CV CXLVI / 11, CC₂ 301/1 V. Caz. 400/22, C. Let. 63/7, Pr. C. 56/2; *îngeresc* CC₂ 89/36; Alex. 89/19, ÎL 45/23, Iv. P. 113/9; *jidovesc* P. Or. 6/25, V. Caz. 411/8, U. Let. 112/4, Calendar 5/3; *latinesc* V. Caz. 452/3, ÎL 43/24, P. Ist. 67/14; *leșesc* (a. 1601) SB nr. 27, 51/7, U. Let. 19/2, N. Let. 103/7; *lichiesc* CV LXXXIV / 6; *lumesc* V. Caz. 423/24, ÎL 85/4, Iv. P. 83/7; *mahmetesc* U. Let. 164/8 < *Mahmet*; *materiesc* Cantemir, în DÎLR; *măceniesc* DVS 5^v/6; *mânăstiresc* Pr. C. 82/8; *meșterșugesc* Cant. I 93/34; *mirenesc* Prav. 128^v/8, ÎL 33/5; *moșdovenesc* Prav. 1^v/6, N. Let. 112/34; *muiresc* CV CLII / 12, CC₂ 138/28, Alex. 99/16, B 630^a/1; *muntenesc* U. Let. 20/1, P. Ist. 21/17, N. Let. 112/23; *muzicesc* „privitor la muzică” Dosoftei, în DÎLR; *nazareesc* CV LVIII / 8–9; *neguțătoresc* (a. 1728) Iorga, SN 114/5, N. Let. 142/36; *nemțesc* LSR 65^{r1}/10, C. Let. 46/37, (a. 1770) Iorga, SN 117/11; *omenesc* PH 48^r/16, CC₂ 71/4, NT 55^r/7, C. Let. 43/11, Calendar 12/2–3; *ostășesc* Pr. C. 74/13; *oștenesc* N. Costin, în DLR, (a. 1770) Crest. II 112/6; *oștesc* „de oaste” Anon.Car.; *otomănesc* „turcesc” Greceanu, în DÎLR; *pamfiliesc* CV LXXXIV/4; *patriarșesc* ÎL 76/26, LSR 148^{r2}/8; *păcurăresc* LSR 178^{r2}/3; *păgănesc* CC₂ 91/25, V. Caz. 415/29, DVS 1^v/27; *pământesc* CV CXXVI / 4, V. Caz. 423/22, Pr. C. 46/2, Iv. P. 81/21; *păpăsc* Cantemir, în DÎLR; *romanes* „roman” Cantemir, în DÎLR; *părintesc* B 641^b/10, Pr. C. 130/12, (a. 1740) Iorga, SBD 106/22 (*părințesc* Prav. L. 235^v/7–8, ÎL 41/35, Iv. P. 91/3); *păscăresc* Iv. P. 73/14; *păstoresc* CC₂ 486/24, ÎL 66/6, LSR 140^{r1}/12; *peșițesc* CV CXLVII / 7; *plugăresc* Pr. C. 76/20; *porcesc* CC₂ 27/24; *postelnicesc* (a. 1616) în ILRLV 212; *preoțesc* CC₂ 145/22, V. Caz. 460/1–2, ÎL 33/5, LSR 127^{r2}/1; *prietenesc* U. Let. 116/5, (a. 1749) Iorga, SBD 108/17; *prorocesc* CC₂ 176/25–26, DVS 34^r/26; *prostesc* LSR 165^{v1}/10; *râmlenesc* CT 176^v/2, U. Let. 13/1; *romănesc* (*rumănesc*, *rumănesc*) (a. 1521), Crest. I 150/2, P. Or. 4/2, ÎL 33/16, U. Let. 112/10, Cânt C. 8^v/4; *rusesc* U. Let. 219/3, N. Let. 108/21 (*rusăsc* C. Let. 58/4); *saxonesc* Cantemir, în DÎLR; *săcuiesc* U. Let. 44/3; *sădesc* CC₂ 390/9 (< *sad* „plantă tânără”); *sărăcesc* CC₂ 333/1; *săsesc* P. Ist. 29/2; *sârbesc* CC₂ 6/7, U. Let. 149/3, Calendar

1/3 (*sârbăsc* V. Caz. 374/27, N. Let. 110/20); *semențesc* Prav. L. 224^r/5; *senatoresc* Cantemir, în DÎLR; *sevastiesc* CV LXXXIII / 4–5; *sichimeescu* CC₂ 156/6–7 (< *Sichim*); *șițilienes* Corbea, în DÎLR; *slovenesc* Alex. 85/18, NT IV^r/8, U. Let. 5/6, Calendar 1/7; *sodomesc* CV CLXIX / 14; *spătăresc* Pr. C. 76/3; *strămoșesc* Iv. P. 115/2; *striiresc* PV la Densusianu, HLR II, 321; *sufletesc* CC₂ 233/3, V. Caz. 347/8, ÎL 44/35, P. Ist. 25/12; *școlesc* Corbea, în DÎLR; *șfedzăsc* C. Let. 51/16; *tăblesc* „de tablă (=scândură)” Corbea, în DÎLR; *tătănrăscă* CV XXXVII / 10; *tătărăsc* (a. 1577) CB I 26/6, U. Let. 104/13, N. Let. 128/11; *tâlhăresc* CC₂ 458/3–4, U. Let. 10/1; *teslăresc* DVS 37^r/5; *tirănesc* (a. 1703), în DÎLR; *trupesc* CC₂ 46/5–6, V. Caz. 358/12, Iv. P. 78/1; *turcesc* V. Caz. 452/8, U. Let. 61/2, N. Let. 142/8; *țărănesc* Pr. C. 138/20; *țiğănesc* Pr. C. 144/23; *unesc* „privitor la huni” Cantemir, în DÎLR; *unguresc* SB nr. 25, 68/13, P. Or. 1/5, NT II^r/7, C. Let. 43/22, P. Ist. 7/10; *varvaresc* CC₂ 333/32; *vavilonesc* Iv. P. 75/13; *văduesc* PO la Densusianu, HLR II 321; *vecinesc* U. Let. 52/6, Pr. C. 150/21; *vitejesc* U. Let. 90/17; *vlădicesc* P. Sch. 99/13; *vlăduțesc* (a. 1608) CB I 160/21 (< *Vlăduț*); *voinicesc* ÎL 397/28; *vrăcesc* P. Or. 283/24; *zboresc* CV CIX / 6 (< *zbor* „sobor”).

Adjectivul *crețesc* Carte 70/6 din sintagma *mere crețești* are, probabil, ca temă un nume propriu și nu adjectivul *creț* (cf. DA s.v. *creț*).

b. adjective: *dobrogenesc* (a. 1594) Nestorescu, A. 47 (tema ar putea fi adjectiv sau substantiv); *înțeleptesc* (a. 1787) Crest. II 125/11 < *înțelept*; *oxitonesc* (a. 1757), în ILRLV; *săbornicesc* ÎL 76 n.m. < *sobornic* „ecumenic, sinodal” (CADE); *singuresc* LSR 190^{r1}/13 < *singur*; *vinovățesc* poate fi derivat de la adjectiv sau substantiv (*vinovat* sau *vinovăție*, în îmbinarea de cuvinte *cercetările ceale vinovățești* Pr. C. 56/7).

În secolul al XVIII-lea, DÎLR înregistrează un sufix compus *-ienesc* (din *-ian* + *-esc*) în două creații, probabil personale analogice, din dicționarul lui Corbea (cca 1700): *hispanienes*, *șițitienes* (cf. *italienes*, *șițilienes*).

1.2.28.5. Temele derivatelor sunt de origine variată; latină: *bărbat*, *câine*, *câmp*, *cer*, *creștin*, *domn*, *păcurar*, *păgân*, *păstor*, *țaran*, *vecin* etc.; slavă (slavă veche sau din limbile slave moderne):

boier, cazah, ceh, idol, leș, mânăstire, mirean, neamț, plugar, voinic etc.; greacă: *cocon, demon, exarh, filosof, spătar* etc.; maghiară: *husar, meștersug* etc.; turcă: *ienicer, Mahomet* etc.; comună cu albaneza: *copil, (stră)moș*; multiplă, neologică: *amazoană, senator* etc.

1.2.28.6. Valorile sufixului *-esc* sunt:

a. natura, felul (majoritatea derivatelor în *-esc*, pe lângă alte valori, indică și natura, felul obiectului, această valoare fiind într-un fel supraordonată celorlalte): *câinesc* PH 65^r/25 „de câini”, dar și „pentru câini”; *copilăresc* (*jocuri copilărești* U. Let. 216/5, cf. ÎL 40/31); *crăiesc* (*toiagul crăiesc* P. Or. 174/7); *dobitocesc* (*să se pleace învățăturilor dobitocești* ÎL 45/18); *femeiesc* (*partea femeiască* Pr. C. 100/22); *lumesc* „de lume” (*căntece lumesti* V. Caz. 450/19); *prietenesc* „de prieten” (*inima cea prietenească* U. Let. 116/5); *strămoșesc* (*păcatul cel strămoșesc* Iv. P. 115/2) etc.;

b. posesia (posesorul, apartenența etc.); aceasta este valoarea fundamentală a sufixului *-esc*: *arăpesc* (*țara arâpască* V. Caz. 407/15); *armenesc* „al armenilor”: *birăul ... cel armenesc* (cca 1593–1597) SB nr. 5, 32/2; *căzăcesc* (*hatmanul căzăcesc* U. Let. 242/16); *ceșesc* (*țara ceșască* U. Let. 48/14); *unguresc* și *franțuzesc* (*oaste ungurească și franțuzească* U. Let. 104/5) etc.;

c. originea, proveniența, locul: *asiriesc* (*ruda asiriiască* CC₂ 519/36); *efeseiesc* „din Efes” (*mare e Artemida efeseiascaa* CV IX / 13); *eghiptesc* (*dăscăliea eghiptească* DVS 6^v/13); *rumânesc* (*fátá rumunyaszké* Cânt. C. 8^v/4); *turcesc* (*au cumpărat leșii ... cai turcești* C. Let. 85/2) etc.;

d. destinația, scopul (poate fi interpretat și ca indicând natura obiectului, dar și destinația): *dumnezeiesc* (*orândită ... pre slujba domnezeiască* P. Or. 309/9); *fărmăcesc* (*meștersugul fărmăcesc* DVS 30^r/8); *idollesc* „cătore idoli” (*închinăciunea idolească* Iv. P. 73/20) etc.;

e. elementele constitutive: *bărbătesc* (*sămânța bărbătescă* P. Or. 296/4); *îngeresc* (*cinurele îngerești* CC₂ 89/36); *muiersc* (*întru scârbă era ruda muerească* CC₂ 129/18; *sămânța muerească* CC₂ 138/28).

În cele mai multe cazuri valoarea derivatelor cu sufixul *-esc* depinde și de sensul cuvântului determinat de adjectivul derivat. În exemplul: *scaunele cele îngerești* Iv. P. 113/9, derivatul arată posesorul,

iar în *cinurele îngerești* CC₂ 89/36, elementele constitutive. Deoarece nu am cercetat toate îmbinările cu substantiv în care apare derivatul adjectival, nu se poate afirma că valoarea de elemente constitutive ar aparține numai secolului al XVI-lea, așa cum reiese din exemplele avute la dispoziție. Vezi, pentru valorile sufixului, Vasiliu, D.C. 229–230.

1.2.28.7. Sufixul *-esc* sub forma *-escu* apare în nume proprii atestate înainte de secolul al XVI-lea, vezi Nestorescu, A. 47. Sufixul *-escu* se atașează la nume proprii derivând patronimice (vezi Iordan, T. 157); adesea numele de familie provine din numele de loc (v. *infra* *Văcărescu* < *Văcărești*): *Berescul*: nepotul *Berescului* (a. 1596) CB I 72/2 < *Bere* (DO, s.v. *Ber*); *Buzescul* (a. 1601) CB I 109/9 < *Buz, Buze, Buzea* (DO, s.v. *buză*); *Cornescul* N. Let. 131/17 < *Cornea*; *Crețulescul* Radu Popescu în Crest. II 86/11; *Filipescul* (a. 1786) Iorga, SBD 113/14 < *Filip*; *Gălășescul* (a. 1728) Iorga, SN 116/1 < **Galeș* (DO, s.v. *Galie*); *Gănescu* (a. 1779) Iorga, SN 132/8 < *Gan, Gane, Ganea*; *Hăbășescul* N. Let. 117/26 < *Habăș* (DO); *Mihăilescul* C. Let. 59/36 < *Mihail, Mihăilă*; *Milescul* N. Let. 121/6 < *Milu* (DO, s.v. *Emilian*); *Oncescu* (a. 1605) CB I 145/3 < *Once, Oncea* (DO, s.v. *Ion*); *Văcărescul* (a. 1749) Iorga, SBD 109/20 < *Văcărești* (nume de sat) < *văcar* (DO, s.v. *văcar*).

Sub formă feminină, sufixul *-(e)asca* se folosește la numele proprii feminine (numele soției): *Benjasca*: *giubeaua cocoanei Benjascăi* (a. 1779) Iorga, SN 131/24; probabil de la *Bengescu* sau *Bengea*. Cu această valoare sufixul apare în secolul al XVIII-lea. Sub forma *-easca* sufixul apare și în toponimice, precum numele de ocină: *Boiceasca* (a. 1527) Nestorescu, A. 47, *Broștenească* (a. 1575–1576) *ib.*, *Floreasca* (a. 1542) *ib.*, *Ocina Mierlărească* (a. 1565) *ib.*, *Muereasca* (sat) (a. 1574) *ib.* și (pădure) (a. 1608) CB I 159/16 < *muiere, Muera* (DO, s.v. *muiere*).

1.2.28.8. La plural, sufixul *-ești* (cu varianta *-ăști*) derivă nume proprii, toponimice (vezi Iordan, T. 157–161) sau arată pe cei din neamul, din serviciul, din familia indicată de cuvântul-bază. Derivate cu acest sufix sunt atestate înainte de secolul al XVI-lea, vezi Nestorescu, A. 47:

a. toponimice: *Bărsești* (a. 1608) CB I 160/25 < *Bârsu, Bârșa; Berehoiești* N. Let. 128/37 < *Berivoi*, nume slav format de la tema *ber* „a lua” cu *v* > *h*; *Berilești* (a. 1608) CB I 168/1 < *Berilă*, cf. srb., cr. *Berilo*; *Bogdănești* (a. 1608) CB I 159/7, U. Let. 252/10, N. Let. 125/24–25 < *Bogdan, Bogdănescu*; *Borăști* (a. 1602) CB I 113/2 < *Bore, Bor(u)*; *Brăhășești* (a. 1577) CB I 26/2 < *Brahăș*; *București* (cca 1600) CB I 101/15, N. Let. 148/39 < *Bucur*; *Budești* (ante 1600) CB I 94/9 < *Bud, Bude, Budea, Budu*; *Bunești* (a.1597) CB I 80/1 < *Bunul, Bunea; Bunilești* (a.1525) Nestorescu, A. 47; *Butești* (a. 1605) CB I 145/12 < *But*; *Călimănești* (a. 1608) CB I 159/12 < *Căliman*; *Crăstănești* (a. 1636) CB I 231/8 < *Cârstean* (DO, s.v. *Cristofor*); *Crețești* (a.1510) Mihăilă, D.; *Dărmănești* U. Let. 28/9 < *Dărman* (DO); *Dolhești* U. Let. 65/2 și *Doljești* U. Let. 42/17 < *Dolj, rus. *dalojnâi* „dator” (DO); *Drăghinește* (a. 1604) CB I 136/14 < *Drăghin* (DO, s.v. *Drag*); *Iubănești* N. Let. 138/1 < *Iuban* < sl. *ljubiti*; *Lențești* U. Let. 79/3–4 < *Lențea* (DO, s.v. *Elena*); *Mălăiești* C. Let. 57/23 < *Mălăescu; Mălăia, Mălai* (DO, s.v. *mălai*); *Mănești* (a. 1595) CB I 63/1 < *Man, Mane, Manea; Mihăești* (a. 1583–1585) CB I 32/3–4 < *Mihai*, cf. *Mihăescu*; *Mircești* (a. 1606) CB I 151/20 < *Mircescu, Mircea, Mirco* (DO, s.v. *Mircu*); *Negrești* (cca 1600) CB I 101/6 < *Negrul, Negrea; Netezești* (cca 1608) CB I 169/12 < pl. *netezi* (DO, s.v. *neted*); *Oțești* C. Let. 58/25 < *Fotea*, cu afereză *Otea, Fotescu, Otescu* (DO); *Piperești* U. Let. 29/3 < *Piper, Piperescu* (DO, s.v. *piper*); *Prăjăști* N. Let. 154/23 < *Praj*, variantă a lui *praz* (DO, s.v. *praz*); *Preutești* (a. 1502) Mihăilă, D.; *Retevoești* (a. 1583–1585) CB I 32/2–3 < *Retivoi* (DO, s.v. *brat*); *Românești* (cca 1739) Crest. II 82/24 < *Român*; *Sărcinești* (a. 1608) CB I 160/25 < *sărăcin* „arap”; *Stănești* (a. 1581) CB I 29/10 < *Stan*; *Stănilești* N. Let. 122/10 < *Stănilă*; *Ștefănești* (a. 1612) SB 61/15, C. Let. 57/33, N. Let. 152/13 < *Ștefan, Ștefănescu*; *Tăutești* C. Let. 62/30 < *Tăut, Tăutu* (DO, s.v. *Tăut*); *Tomești* C. Let. 61/36 < *Toma, Tomescu*; *Țăgănești* (a. 1583–1585) CB I 32/4 și *Țigănești* (a. 1600) CB I 101/9–10 < *Țigan, țigan; Zaharești* (a. 1646) Crest. II 25/4.

În derivatul *Buciuiești*, provenit din *Buciu* (ca nume comun adjectiv), forma sufixului este *-ulești* (DO, s.v. *buciu*);

b. numele unei familii, a unui neam: *Arburești* U. Let. 151/19 < *Arbore*; *Batorești* C. Let. 49/14 < *Bator*; *Bălșăști* N. Let. 111/39 < *Balș, Bălș*; *Boiești* (de neamul *Boieștilor* N. Let. 116/21) < *Boi* < sl. *boi* „luptă” (DO); *Budzești* < *Buze, Buzea, Buzia*; *Cantacozinești* N. Let. 118/6 < *Cantacuzin*; *Çantemirești* C. Let. 91/19 < *Cantemir*; *Ceaurești* N. Let. 118/25 < *Ceaure* (DO, s.v. *ceaur* „sașiu”); *Ciurbestii* U. Let. 246/1 < *Ciurbă, Ciurbea* (DO, s.v. *Ciorbă*); *Condosieștii* (a. 1728) Iorga, SN 111/21 (în text numele de familie de la care s-a pornit este *Condoian*; probabil derivatul a suferit în temă o schimbare analogică); *Cupăreștii* N. Let. 128/1 (familia *Rusetestilor*, numită așa după întemeietorul ei, care avea rangul de *cupar*, vezi N. Let. 130, nota editorului); *Gavrilițăști* (neamul ~) Neculce, în Crest. II 94/35; *Găneștii* U. Let. 151/19 < *Gane, Ganea* (DO, s.v. *Gan*); *Hâncești* N. Let. 130/19 < *Hâncu*; *Mârzești* C. Let. 61/26 < *Mârza, Mârzea* (DO, s.v. *Mârzac*); *Movilești* U. Let. 249/18–19, N. Let. 104/23 < *Movilescu, Movilă*; *Postelnicești* N. Let. 139/16 (numele familiei provine de la *postelnicul* Constantin Cantacuzino, vezi N. Let., nota de la p. 139); *Potoșcești* C. Let. 57/25 și *Potoceștii* C. Let. 57/30 < *Potoșchi*; *Racovițăști* N. Let., 118/29 < *Racoviță*; *Rățăștii* C. Let. 49/20 < *Rață, Rățu* (DO, s.v. *Rață*); *Sturdzești* N. Let. 111/38; < *Sturdza*; *Șaitanicești* (*Șaitaniceștii căroră le dzicu și Cantacuzineștii* N. Let. 139/33–34) < *Șaitan* (se identifică sufixul *-icești*); *Știrbești* (cca 1739) Crest. II 81/7 < *Știrbei ib.*; *Vișnovecești* C. Let. 57/26 < *Vișnovețchi*.

1.2.28.9. Sufixul *-esc* este foarte productiv în toate cele trei secole. La sufixele *-escu* și *-ești*, productivitatea este în creștere (ultimul fiind foarte productiv), având în vedere că în ultimele două secole au apărut mai multe texte nereligioase.

1.2.29. -eș²

1.2.29.1. Originea sufixului *-eș²* este controversată, probabil multiplă. Unii cercetători susțin originea maghiară a sufixului (Karl Löwe, în Jb. XVII 51, Densusianu, HLR I 372), alții (Pascu, S. 285, Iordan, LRC 344) îl consideră de origine slavă. Al.Graur, N.P. 122 admite originea multiplă, maghiară și slavă, iar Al. Rosetti, ILR 419,

de asemenea (îl clasifică la sufixele românești care corespund sufixelor maghiare conținând consoana ș, dar și unor sufixe slave). Hasdeu, *Ist. Crit.* I² 260 și apoi ILR II 363 susțin că *-eș* din apelative și din hidronimele neanalizabile românești (*Argeș, Mureș, Someș*) provine din substrat. Nu se poate proba însă că în toponime este același sufix cu cel existent în substantivele comune și în antroponime.

Sufixul *-eș*² se delimitează de *-eș*¹, varianta a lui *-aș*, prin origine și valori.

1.2.29.2. În română, sufixul creează adjective și substantive.

A. adjective de la

a. substantive: *chipeș* Moxa² 130^f/1, V.Caz. 472/13, (a. 1778) Iorga, SN 124/21; *cinsteș* DVS 35^f/19, Calendar 27/12–13; *coarneș* Dosoței, Ps. 220/17; *fireș* Dosoței, în DA; *leneș* CC₂ 118/11 (cca 1600) CB II 80/5, LSR 95^{v2}/8; *trupeș* (a.1778) Iorga, SN 124/21.

Unele dicționare, ca Scriban, D., DA și DM îl consideră pe *chipeș* ca reprezentându-l pe magh. *képes*, dar Densusianu, HLR I 372 este de părere că avem a face cu o formație românească de la *chip*, dat fiind sensul diferit al celor două cuvinte: cel maghiar însemnând „capabil”, iar cel românesc „impozant”. Formarea lui *chipeș* pe teren românesc este susținută și de CADE

Adjectivul *haiteș* „frânt în unghi”, atestat la Dosoței, în DA, s.v., nu poate fi legat semantic de o temă românească; DA îl pune în legătură cu magh. *hajtani* „a îndoi”.

b. adjective: *rareș* Dosoței, la TDRG;

B. substantive de la substantive: *sameș* DVS 11^f/8.

Formațiile *coarneș* și *rareș* sunt și nume proprii: *Au fos a lui Corneș* (a. 1593) SB nr. 2, 29/4; *Pătru-Vodă Rareș* C.Let.75/25, cf. P.Ist. 41/3, N.Let. 109/26. Pentru sec. al XVI-lea sunt atestate la Nestorescu, A. 47–48 numeroase antroponime românești din documentele slavo-române pentru care nu sunt atestate apelativele corespunzătoare: *Codreș* (a. 1570), *Foameș* (a.1597), *Grindeș* (a. 1581), *Noapteș* (a. 1577), *Sculeș* (a. 1591), *Staneș* (a. 1581), *Turteș* (a. 1573), *Țapeș* (a. 1500), *Vreamăș* (a. 1522). Unele formații de acest tip sunt atestate înainte de sec. al XVI-lea (*Frunteș, Palmeș*, cf. Nestorescu, *loc.cit.*).

1.2.29.3. Originea temelor este latină (*codru, fire, foame, noapte, ochi, turtă* etc.), slavă (*cinste, stană, vreme*), maghiară (*chip, samă*), probabil autohtonă (*țepă*) sau necunoscută (*sculă*).

1.2.29.4. Adjectivele în *-eș* arată că substantivul determinat posedă calitatea sau obiectul exprimate de temă: *chipeș, cinsteș, coarneș, lenăș, trupeș*. La substantivele proprii, valoarea este mai dificil de sesizat, dar, presupunând că ele provin din porecle, s-ar putea distinge valori asemănătoare apelativelor (*Codreș, Grindeș, Noapteș, Sculeș, Țapeș*) etc.

1.2.29.5. Sufixul este productiv, cu deosebire în antroponimie.

1.2.30. -e(a)ște, -aște, -iaște

1.2.30.1. Sufixul adverbial *-ește* este format pe teren românesc din sufixul adjectival *-esc* + *-e* adverbial (A. Graur, *Mélanges*, 84, presupune că modelul de formație ar fi trac; Iordan, LRC 469–470 consideră că sufixul este creat după model latin). Odată creat, sufixul s-a putut atașa la substantive și adjective.

1.2.30.2. Sufixul apare în următoarele variante fonetice și grafice: *-eaște, -iaște* (mai ales în secolul al XVI-lea și al XVII-lea), *-aște*.

1.2.30.3. Adverbele provin de la:

a. substantive: *apostolește* CB II la Densusianu, HLR II 253, DVS 16^v/15–16; *arăpește* Cant. I. 63/1; *arbănășește* (a. 1728) Iorga, SN 111/5; *bărbăte(a)ște* CC₂ 69/15, LSR 99^{v2}/3, DVS 22^f/31; *bisericește* Iv. P. 96/25, Pr. C. 144/26; *călugărește* DVS 27^v/19; *cânește* Alex. 86/1; *curvește* CC₂ 25/10, LSR 48^{v1}/18; *domnește* LSR 64^{r2}/20; *duhovnicește* LSR 68^{r2}/2; *dumnezeiește* CC₂ 158/20, V. Caz. 450/17; *eline(a)ște* DVS III^v/3, ÎL 33/16, N. Let. 121/8; *evreiește* Cant. I 62/41–42; *filosofește* Cantemir, în DÎLR; *firește* Pr. C. 106/16 < *fire*; *franțozește* M.Costin, în DÎLR; *frățe(a)ște* CC₂ 335/17, Alex. 91/3, ÎL 291/10, (a. 1740) Iorga, SBD 106/20; *galileiaște* CB în ILRLV 212; *gramaticăște* (a.1757) ILRLV 424; *grece(a)ște* CV XXXV / 10, P. Or. 2/4, NT 2^f/16, N. Let. 121/8; *hoșește* Pr. C. 142/5; *italienește* N.Costin, în DÎLR; *iudeiaște* CC₂ la Densusianu, HLR II 268; *împărătește* CC₂ 326/19, P. Ist. 36/19; *îngerește* CC₂ 479/3; *jidovește* NT 2^f/18, LSR 75^{r2}/12; *latinește* Coresi, în DÎLR, U. Let.

174/13, DVS 29^v/29; *leșaste* U. Let. 72/1 (*leșește* C. Let. 41/17); *lumêște* V. Caz. 348/22; *lupește* Cant. I 96/6; *matematicește* „conform cu regulile matematicii” Cantemir, în DÎLR; *nemțește* U. Let. 174/12, (a. 1740) Iorga, SBD 105/18; *nuntêște* Prav. L. 250^f/18; *omene(a)ște* CC₂ 163/25, Alex. 92/4, DVS 24^v/24; *ovreiaste* CT 190^v/16–17, LSR 75^{t2}/13; *păgânește* C. Pr. la Densusianu, HLR II 271, V. Caz. 403/5, DVS 18^v/19; *pământêște* Iv. P. 81/20; *părîntește* Pr. C. 130/17; *poeticește* Corbea, în DÎLR <poetic „poet”>; *prietenêște* LSR 136^{v1}/22; *prorocește* CC₂ la Densusianu, HLR II 273; *râmlenește* DVS 17^f/27; *românește* U. Let. 10/11, DVS III^v / 16, P. Ist. 28/4; *rusește* U. Let. 83/15; *sărăcinêște* DVS 25^v/5 < *sărăcin* „sarazin, arap”>; *sârbe(a)ște* P. Or. 2/4, DVS III^f/8, C. Let. 67/14; *slovene(a)ște* NT V^f/24, N. Let. 121/8; *sufleteaște* CC₂ 43/15, V. Caz. 407/18, DVS 2^v/3, Iv. P. 91/5; *tâlhărește* DVS 38^f/20; *tirănêște* Cant. I 96/5; *trupe(a)ște* CC₂ 54/2, ÎL 79/11, Iv. P. 107/3; *turcește* C. Let. 74/20, N. Let. 121/8; *ungurește* U. Let. 10/10; *văduește* P. Or. 133/2; *vitește* Conv. Lit. LXII la Densusianu, HLR II 275 < *vită*>; *vrăjmășește* Cant. I 95/38;

b. adjective: *bolonsește* „nebunește” Lex.M. în ILRLV 424; *dăstoiniceaște* ÎL 34/21; *înfîgurătește* „în mod figurat” Corbea, în DÎLR <part. *înfîgurat*>; *nesimțitoarește* Cant. I 38/27, *vrednicêște* LSR 196^{v1}/4;

c. cuvinte cu valoare de adjectiv și de substantiv: *creștinește* DVS 25^v/4, (a. 1740) Iorga, SBD 106/20; *înțelepțește* LSR 48^{t2}/7, Iv. P. 97/27; *muteaște* ÎL 131/18; *nebunește* Coresi, în DLR, P. Or. 106/28, LSR 46^{v2}/2; *orbește* (a. 1750) Gaster, Chr. II 46/31, (a. 1790) Iorga, SN 136/6; *prostește* LSR 140^{v1}/1; *ticăloșește* B în ILRLV 424; *vitejeaște* DVS 14^f/28 (*vitejaște* N. Let. 137/10, P. Ist. 35/12); *voiniceaște* DVS 27^f/19;

d. adverbe, adjective sau substantive: *călărește* N. Let. 136/26.

Foarte multe derivate cu *-ește* au corespondente adjective formate cu sufixul *-esc* (v. *-esc*).

1.2.30.4. Originea temelor este variată (mai ales latină); latină: *bărbat*, *biserică*, *câine*, *creștin*, *nebun*, *om*, *păgân*, *pământ*, *părînte*, *român*, *suflet*, *vită* etc.; slavă: *leah*, *neamț*, *prieten*, *proroc*, *trup*, *voinic*, *vrednic* etc.; greacă: *tiran*; multiplă: *latin*, *poetic*; necunoscută: *hoț*.

1.2.30.5. Majoritatea derivatelor cu *-ește* sunt adverbe cu valoare modală (cf. Gh. Haneș, în SMFC II 145–147): *bisericește*, *călărește*, *călugărește*, *creștinește*, *destoinicește*, *domnește*, *hoțește*, *înțelepțește*, *leșește*, *mutește*, *părîntește*, *tâlhărește*, *vitejește*, *voinicește* etc..

Câteva adverbe exprimă relația, punctul de vedere: *pământește* (*nu trebuie socotită această vorbă, după socoteala lui Petr<u>*, *pământește*, *ci după socoteala lui H<risto>s*. Iv. P. 81/20); *sufletește* (*carei sântu în temnițe, sufleteaște să le dămū*. CC₂ 43/15); *trupește* (*cine seamănă amu trupeaște elū adună pre pământū*. CC₂ 54/2).

Derivatele de la substantive nume de popoare desemnează limba poporului indicat de temă: *arbănașaste*, *grecește*, *rumânește*, *slovenește*, *talienește*, *turcește*.

1.2.30.6. Sufixul *-ește* este productiv în cele trei secole.

1.2.31. -et¹ (-ăt)

1.2.31.1. Sufixul provine din lat. *-itus* (Meyer-Lübke, Gram. II 573). Moștenit în cuvinte ca: *gemet* P. Or. 195/11, Alex. 104/18 < lat. *gemitus*, *sunet* DVS 31^f/31, (a. 1757) Iorga, SBD 310/3 < lat. *sonitus*.

1.2.31.2. Sufixul are varianta *-ăt* atunci când este precedat de labiale (J. Byck et A. Graur, *L'influence du pluriel sur le singulier*, în BL I, p. 19).

Sufixul *-et¹* se delimitează de omonimul său *-et²* prin origine și valori.

1.2.31.3. Sufixul derivă substantive de la

a. verbe: *bocet* Prav. 101^f/13, Dosoftei la TDRG; *creștet* P. Or. 175/21, V. Caz. 413/4, ÎL 34/28; *huet* Cant. I 41/36 < *hui*>; *îmblet* CV CXI / 12, V. Caz. 472/13, C. Let. 67/36; *plănget* V. Caz. 449/12; *scrâșnet* DVS 31^v/18; *suflet* P. Or. 9/13, (a. 1592) Crest. I 154/4, (înc. sec. XVII) SB 35/4, ÎL 34/4, Cânt. C. 5^f/24, Iv. P. 71/12; *șueret* (cf. *șuerat*, *șuiorat*) Dosoftei, în Jb V 136; *trășnet* LSR 152^{v1}/11, U. Let. 243/4, P. Ist. 34/13; *tunet* CT 214^f/23, DVS 7^v/15, U. Let. 97/15; *țipăt* V. Caz. 449/12, Prav. 101^f/13, P. Ist. 22/15; *urlet* Alex. 104/18, LSR 65^{f1}/6, Calendar 23/13–14. Cuvântul *teamăt* poate fi pus în legătură cu substantivul *teamă*. Ipoteza derivării de la verb este însă mai

plauzibilă, datorită identității semantice dintre *teamă* și *teamăt* (v. E. Contraș, *Suffixul -et*, în SMFC III 158);

b. interjecții: *vaet* P. Ist. 22/15 < *vai!* (CADE, s.v.).

1.2.31.4. Originea temelor este variată; latină (cele mai multe): *boci*, *crește*, *îmbla*, *plânge*, *sufla*, *teme*, *tuna* etc.; slavă: *trăsni*, *scrâșni*; onomatopeică: *hui*, *chiu*, *vai*; necunoscută: *țipa*.

1.2.31.5. Derivatele cu *-et* (*-ăt*) au valoare abstractă, denumind:

a. acțiunea: *îmblet* (*nici amu vrea să aibă mășcoi drept îmbletul căiei, ce pedestru îmbla*. CC₂ 157/32);

b. rezultatul acțiunii (adesea concretizat), mai ales de la verbe care exprimă emiterea unui sunet sau de la interjecții: *urlet* Alex. 104/18; *plânșet*; *scrâșnet* DVS 31^v/18; *trăsnet* U. Let. 70/8; *țipăt* V. Caz. 449/12 etc.

Deosebit ca valoare semantică este derivatul *creștet*, cu sensul concret „vârful capului” P. Or. 175/21, apropiat mai curând de un nume de agent.

1.2.31.6. Suffixul este productiv în primele două secole cercetate. Productivitatea scade în secolul al XVIII-lea.

1.2.32. -ét²

1.2.32.1. Suffixul provine din lat. *-etum* (Meyer-Lubke, Gram. II 567). A intrat în română prin cuvinte analizabile ca: *pomet* Alex. 83/20, ÎL 66/19 < lat. *pomētum*. Este atestat în nume proprii și în secolul al XV-lea, vezi Nestorescu, A. 48.

1.2.32.2. Suffixul derivă substantive de la substantive: *brădet* (secolul al XVI-lea) CB I 243 în DA; *măslinet* B 55^b/31; *mlăjet* (a.1543) Nestorescu, A. 48; *mueret* B 631^b/54; *sălcet* Anon. Car. în DLR; *tălhăret* B (1688), la TDRG.

În *oamet* „neam, popor” P. Or. 67/23 sufixul e neaccentuat, dar ca valoare semantică derivatul se încadrează alături de formațiile în *-ét*.

Suffixul există și în toponime: *Brusturetu* (a. 1597) CB I 80/3 < *brustur*; alte exemple le reproducem după Nestorescu, loc.cit.: *Buciumet* (a. 1563), *Călinetul* (sat, a.1548), *Cerăt* (sat, a. 1550), *Cornet* (sat și mânăstire, a. 1515), *Valea Făgetulov* (genitiv slav, a. 1565), *Frășinet* (a. 1502), *Piscul Gorunetului* (a. 1533), *Groșet* (a. 1571), *Piscul Sângeretului* (a. 1557), cf. *sânger* „numele unui arbust” DLR, *Săjeret* (a. 1590), *Valea Ulmetului* (a. 1515), *Zmiurăt* (a. 1567).

1.2.32.3. Temele formațiilor sunt de origine latină: *muiere*, *om*, *salcie*; slavă: *măslină*; necunoscută: *brustur*, *tâlhar* (DM consideră originea lui *tâlhar* probabil maghiară, iar DLR necunoscută).

1.2.32.4. Derivatele au valoare de colective.

1.2.32.5. Suffixul este productiv în secolele al XVI-lea și al XVII-lea.

1.2.33. -ete

1.2.33.1. Suffix cu origine neclară (v. Pascu, S. 38–39, care-l derivă din lat. *-ittus*, cu înțeles diminutival). Mai sigură este proveniența sufixului pe teren românesc ca un singular refăcut după pl. *-eți* (al sufixului *-eți*), etimologie propusă de Martin Hiecke, *Die Neubildung der rumänischen Tiernamen*, în Jb XII (1906), p. 156–157, J. Byck et A. Graur, *De l'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain*, în BL I (1933), p. 33, A. Graur, *Suffixe singulatif en roumain*, în BL II (1934), p. 246–249.

1.2.33.2. Suffixul apare în substantive comune masculine derivate de la substantive: *cocârlete* „lemn încovrigat”, cf. *cocârlă* „obiect în formă de cârlig”, Mardarie, L., în DA; *cucuiete* „cucui” *ib.*; *curmete* „curmei” *ib.*; *sângerete* „un tip de cârnat” Anon. Car., în DLR (cf. *sânge* sau *sânger*) și în substantive proprii, antroponime: *Cârmetea* (a. 1501–1550) DO, s.v. *Cârmă*; *Frunzete* (a. 1692–1694) DO, s. v. *Frunză*.

1.2.33.3. Temele formațiilor sunt de origine obscură, probabil latină (*cucui*, *frunză*, *sânger*), slavă (*cârmă*, *cocârlă*), comună cu albaneza (*curmei*).

1.2.33.4. Valoarea semantică este greu de diferențiat de cea a cuvântului-temă în cele mai multe cazuri (*cocârlete*, *cucuiete*, *curmete*); în *sângerete* s-ar putea vorbi de valoarea de posesie, dacă e legat de *sânge*. Suffixul *-ete* pare a da un plus de expresivitate derivatelor sale.

1.2.33.5. Suffixul este slab productiv.

1.2.34. -eț; -ăreț, -uleț

1.2.34.1. Miklosich socotește că sufixul vine din sl. *-ete* (*Beitrage*, p. 54). Densusianu (HLR, I 253) consideră că sufixul

românesc provine din vechiul bulgar *-iči* (*prĕkupiči* > *precupeŝ*) pentru nume de agent și diminutive și din lat. *-icius* în cazul adjectivelor (cf. și ILR II 184). Graur, N. A. 43–51 dă ca etimon numai pe *-iči*; din numele de agent devenite adjective s-a detașat apoi și un sufix adjectival. Suffixul apare și în formele compuse: *-ăreŝ* (v. la ordinea alfabetică), *-uleŝ*, *-areŝ*. Există formații cu *-eŝ* atestate înainte de sec. al XVI-lea, vezi Nestorescu, A. 48–49.

1.2.34.2. Suffixul derivă:

A. substantive de la substantive: *comedieŝ* „autor dramatic” Corbea, în DÎLR; *gruieŝ* P. Or. 236/15 < *grui*, *pădureŝ* „arbore sălbatic” Prav. în DLR, LSR 147^{r1}/20, *podeŝ* Carte 15/11, *verșuleŝ* „diminutiv al lui verș (=verset)” Corbea, în DÎLR.

B. adjective (uneori substantivate) de la:

a. verbe: *îndrăzneŝ* V. Caz. 486/21, LSR 125^{r2}/5, DVS 33^r/3, U. Let. 101/23, (*ne*)*măreŝ* CT 113^r/6, V. Caz. 402/20, P. Ist. 13/6, *negustăreŝ* „nelacom” Coresi, la Densusianu, HLR II 322 (*gustări*, *gustăra*); *prilăsteŝ* „care înșeală” PH 3^v/12 < *prilăsti* „înșela”;

b. substantive: *nelumățu* Dosoftei, în Jb. V 118.

1.2.34.3. Temele derivatelor sunt de origine variată; latină: *grui*, *gusta*, *muiere*, *pădure* etc.; slavă: *îndrăzni*, *pod*, *prilăsti*; maghiară și /sau poloneză: *verș*; multiplă, neologică: *comodie*.

1.2.34.4. Derivatele cu *-eŝ* sunt nume de ocupație (*comedieŝ*) și adjective verbale: *îndrăzneŝ*, *măreŝ* „care se mărește, se îngâmăfă”, *negustăreŝ*, *prilăsteŝ*; diminutive: *gruieŝ*, *verșuleŝ* și nume indicând apartenența locală: *pădureŝ*.

Valoarea sufixului în *podeŝ* este neclară (*clĕn podeŝ jugastru*. Carte 15/11).

1.2.34.5. Suffixul are productivitatea în scădere.

1.2.34.6. -ăreŝ

Suffixul *-areŝ* provine din *-ar* (accentuat) + *-eŝ* (v. Graur, N.A. 91, 93, Pascu, S. 320).

Se identifică numai în derivatul *muiereareŝ* „afemeiat” DVS 22^v/3.

Originea temei este latină.

Derivatul arată persoana care manifestă preferința pentru cuvântul-bază.

Suffixul este neproductiv în limba veche.

1.2.34.7. -uleŝ

1.2.34.7.1. Suffixul este format din *-ul-* + *-eŝ*. Derivate nume proprii cu acest sufix sunt atestate înainte de sec. al XVI-lea, vezi Nestorescu, A. 49.

1.2.34.7.2. El derivă substantive comune și proprii de la substantive: *bouleŝ* CB I, la Densusianu, HLR II 322; *săculeŝ* LSR 147^{r1}/20. Antroponime: *Ghemuleŝ* (a. 1570) la Nestorescu, A. 49, *Murguleŝ* (a. 1593) Crest. I 156/7, 8 poate veni din adjectivul *murg* sau din numele propriu *Murgu*. Toponime (la Nestorescu, A. 49): *Funduleŝ* (a. 1577), *Lăculeŝ* (a. 1598), *Ulmuleŝ* (a. 1511), *Văduleŝ* (a. 1575), *Vlășculeŝ* (a. 1596). Toponimul *Lunguleŝ* (a. 1578) este mai curând derivat de la un nume propriu *Lungu* decât de la adjectivul *lung*.

1.2.34.7.3. Temele derivatelor sunt de origine latină (*bou*, *fund*, *ghem*, *lac*, *sac*, *ulm*, *vad*) și comună cu albaneza (*murg*).

1.2.34.7.4. Derivatele au valoare diminutivală.

1.2.34.7.5. Suffixul este productiv mai ales la nume proprii (nu am înregistrat derivate noi în secolul al XVIII-lea).

1.2.35. -i (-î)

1.2.35.1. Suffixul lexico-gramatical *-i* (*-î*) formează o clasă largă de verbe. *-i* este moștenit din latină prin cuvinte ca *auzi* < lat. *audire*, *sări* < lat. *salire*, *veni* < lat. *venire* și se atașează, uneori, asociat cu un prefix, la substantive, adjective, adverbe, numerale, interjecții; după unele teme în *-r* sufixul apare în varianta *-î*, care se alătură la substantive (ILR II 185, FC III 132–170).

1.2.35.2. Verbele în *-i* sunt formate

a. de la substantive: *adeveri* CT 199^r/15, 22, U. Let. 133/5, B 628^a/45, (a. 1780) Iorga, SBD 110/3; *ajutori* Prav. 17^r/9, NT 64^r/24, U. Let. 26/21, LSR 158^{r1}/3, 4, Iv. P. 103/9; *astronomi* „a citi în stele” (a. 1703) în DÎLR; *bătrâni* „a îmbătrâni” P. Or. 75/10, V. Caz. 420/11; *boieri* U. Let. 147/3, DVS 25^v/3, N. Let. 141/22; *bulbuci* DVS 4^v/12; *buluci* U. Let. 43/2; *bunățăi* „a îmbunățăi” LSR 48^{r2}/22; *canoni* ÎL 48/34; *călători* V. Caz. 333/20, LSR 164^{v1}/21; *călugări* V.

Caz. 365/10, U. Let. 263/18, DVS 1^v/16, P. Ist. 10/15; *căsători* U. Let. 7/15; *căzni* PH 33^v/3; *ciocăni* Cant. I 57/11; *coti* C. Let. 59/25; *crăi* „a fi crai” U. Let. 95/7, C. Let. 43/35; *cumpăni* CT 12^v/7, V. Caz. 401/33, DVS 29^v/1, Pr. C. 150/20; *curteni* „a susține, a proteja pe cineva” DVS 5^v/13; Cânt. C. 2^v/19; *curvări* CT 201^v/1; *curvi* P. Or. 133/18, U. Let. 164/6, NT 54^v/5, ÎL 54/33; *dânții* „a dansa” LSR 96^v/20; *dârvări* „a supune la efort, a munci” Pr. C. 98/21; *doftori* „a îngriji un bolnav” (a. 1703) în DÎLR, *domni* V. Caz. 492/7, U. Let. 15/8, B 643^b/37, DVS 25^v/29, P. Ist. 7/21; *dori* LSR 56^v/14, DVS 14^v/25, B 619^a/11, Iv. P. 80/9; *dosi* Pr. C. 74/6; *drăci* „a îndrăci” CT 33^v/3; *dumnezei* LSR 112^v/10; *dușmăni* (a. 1790) Iorga, SN 137/1; *epitropi* (a. 1778) Iorga, SN 121/9; *fățări* ÎL 74/6; *folosi* CT 197^v/5, P. Or. 93/22, Alex. 116/4, U. Let. 29/11, B 615^b/21, P. Ist. 10/11; *formi* „a forma” (sfârșitul sec. XVII) în DÎLR; *găuri* M. Ec. 148/6; *gâlcevi* Prav. 11^v/25, NT 47^v/27, LSR 98^v/3, N. Let. 130/1; *gândi* CV CX / 10–11, PH 29^v/13, P. Or. 86/3, Alex. 88/23, V. Caz. 460/8, B 618^a/13, Calendar 12/8; *ghipsi* „a tencui cu ghips” (cca 1700) în DÎLR; *globi* „a amenda” Prav. 48^v/2; *grămădi* CV XCVI / 1–2, LSR 56^v/10, B 631^b/53, M. Ec. 128/4; *istovi* N. Let. 147/12–13; *izvori* CV CXXV / 5; *împărți* PH 81^v/18, P. Or. 229/16, Alex. 83/27, V. Caz. 391/13, U. Let. 99/9, ÎL 40/7, P. Ist. 15/6; *jirtvi* P. Or. 238/26 (*jertvi* NT 60^v/12); *jivini* „a se umple de viermi” CC₂ 57/13; *jumătăți* CT 198^v/8; *lămuri* ÎL 43/12, B 627^a/16, Pr. C. 106/2; *leni* „a întârzia; a se lenevi” CV, Coresi la ILRLV 212; *liniști* Pr. C. 60/13; *mazili* U. Let. 215/9, C. Let. 58/14, P. Ist. 25/12; *măscări* „a ocări, a insulta” V. Caz. 132/12, LSR 88^v/23, Iv. P. 94/25; *meșteșugi* ÎL 41/27, 28, LSR 158^v/22; *mijloci* Iv. P. 102/18, N. Let. 140/1; *mirezmi* V. Caz. 487/27; *monarhi* „a conduce țara ca un monarh” CIst în ILRLV 425; *moșteni* CT 56^v/12, ÎL 56/44, Iv. P. 112/23, Pr. C. 106/22; *murgi* „a amurghi” PH 58^v/19; *musti* (a. 1749), în DLR; *neguțatori* V. Caz. 451/21, ÎL 279/31, Pr. C. 142/23–24; *nevoi* CV CVIII / 13, Prav. 79^v/9, ÎL 37/12; *noroci* P. Or. 79/23–24, U. Let. 48/4, DVS 1^v/8; *numei* „a numi” LSR 120^v/9; *numi* NT V^v/26, B 635^b/38; P. Ist. 7/5, Pr. C. 92/18; *ocoli* Alex. 89/2, ÎL 69/5; *omeni* Dosoftei la TDRG,

Cânt. C. 9^v/17; *orășii* „a ține un discurs” (cca 1700), în DÎLR, *oști* P. Or. 226/25, B 643^b/46; *păinjăni* CV CIV / 10, CT 27^v/8; *părăgini* Pr. C. 96/19; *păstori* DVS 13^v/29–30, Iv. P. 76/3; *pășii* PH 52^v/9; *pătimi* LSR 118^v/13, Iv. P. 71/6, 11, Pr. C. 130/11; *poetici* „a face versuri” (cca 1700) în DÎLR < *poetic* „autor de poezii”; *popi* U. Let. 214/9; *poposi* DVS 21^v/14; *porecli* U. Let. 41/4, LSR 103^v/17, DVS 14^v/17, P. Ist. 15/20–21; *potcovi* U. Let. 139/16; *povesti* Alex. 89/27, NT 52^v/3–4, ÎL 75/9, B 631^a/22–23, C. Let. 51/10, Iv. P. 98/11; *preoți* P. Or. 275/8; ÎL 49/31; *prileji* „a se întâmpla” Anon.Car.; *prisosi* V. Caz. 408/13, Pr. C. 110/14; *proroci* CV CXL / 11, P. Or. 174 n.m., Alex. 112/18, V. Caz. 387/1, U. Let. 75/13–14, DVS 34^v/9, Iv. P. 80/6; *protocari* „a propovădui” (a. 1551–1553), în DÎLR < *protocar*, variantă a lui *proicator* „avocat”; *robi* Alex. 106/23, LSR 114^v/15, B 632^a/34, P. Ist. 14/11, Pr. C. 120/18; *retorici* „a ține o cuvântare” (cca 1700) în DÎLR < *retoric* „orator” s.m.; *rudi* „a se înrudi” P. Ist. 10/2; *rugini* CV CXXXI / 10; *săhăstri* V. Caz. 369/23, DVS 13^v/2; *scârbi* CC₂ 337/14, Alex. 114/1, V. Caz. 390/19, LSR 118^v/13, C. Let. 58/14, DVS II^v/21, Iv. P. 99/14; *schimnici* ÎL 49/18; *scuti* LSR 79^v/22, B 624^b/11; *sfredeli* LSR 62^v/21; *slujitori* „a sluji” LSR 55^v/15; *spătări* „a îndeplini funcția de spătar” N. Let. 124/21; *sprijini* N. Let. 133/28; *spuzi* „a se năpusti” Cantemir, în DLR; *stăpâni* C. Let. 66/23, B 643^b/38, Iv. P. 99/1, Calendar 4/5, Pr. C. 84/4; *stâlpi* „a bate stâlpi” (a. 1622), la ILRLV 213; *șerbi* PH la ILRLV 213, V. Caz. 351/18; *șindili* „a șindrili” N. Let. 147/8; *tâlhări* ÎL 67/42, B 644^a/32; *tipări* P. Or. 4/3–4, Prav. 1^v/10, NT IV^v/19, LSR 68^v/18, Iv. P. 97/25; *tirăni* „a asupri” (a. 1701) în DÎLR; *tituli* „a intitula” (a. 1717) în DÎLR < *titul* „titlu”; *tovărăși* Calendar 20/15; *trufi* CC₂ 94/5; *turci* U. Let. 163/16, C. Let. 75/27, N. Let. 111/1, P. Ist. 53/5; *țimbăli* „a cânta la țimbal” (cca 1700) în DÎLR; *umbri* CC₂ 534/14, LSR 124^v/13, B 636^a/20; *vârteji* U. Let. 104/11, DVS 32^v/15; *vesti* CV CII/7, P. Or. 101/2, NT 68^v/1–2, LSR 57^v/8, C. Let. 47/31, B 631^b/16; *voinici* LSR 55^v/14; *vorovi* CT 142^v/20–21; *votri* „a determina pe cineva să se prostitueze” ÎL 62/40, 41; *vrăjmăși* CC₂ 340/3; *vulturi* „a se comporta ca un vultur” Cantemir, în ILRLV 425.

Formații parasintetice: *îmbătrâni* CT 110^v/6, Alex. 87/30, LSR 96^{v1}/20, C. Let. 48/23, B 632^b/18; *îmboldi* LSR 118^{r2}/20; *împărtași* Pr. C. 128/16; *împărți* CV XLVIII / 1, CT 81^v/23, Alex. 91/4, NT 49^f/5, ÎL 64/26, P. Ist. 19/20; *împietri* NT 49^f/26, Iv. P. 95/24; *împodobi* B 636^a/56; *împrieteni* U. Let. 180/3, P. Ist. 24/11; *încolți* ÎL 39/18; *încremenii* N. Let. 127/1; *îndrăci* V. Caz. 418/33, ÎL 55/40, LSR 177^{v1}/5; *îndumnezei* CC₂ 497/18; *înfărtăți* U. Let. 184/14; *îngloti* „a strânge oaste” U. Let. 102/4, LSR 173^{r1}/8, C. Let. 50/35; *îngrozi* V. Caz. 436/6, U. Let. 136/6, B 631^b/5, DVS 29^v/5, P. Ist. 46/20; *înnăroci* P. Or. 136/24; *înnumi* „a numi” LSR 104^{r2}/3; *înoști* LSR 168^{r1}/9; *însoși* CC₂ 414/21, B 628^a/59, DVS II^f / 29, P. Ist. 64/7, Calendar 48/6; *înțeleni* LSR 167^{v1}/15, 16, 19; *învârteji* U. Let. 39/13, P. Ist. 39/23; *învoi* Pr. C. 82/2; *învrăjbi* CV LXXVI / 3, CC₂ 246/28, Alex. 110/24, DVS 11^f/4, P. Ist. 5/7; *înzestri* Prav. 128^v/5;

b. de la adjective: *beteji* CC₂ 241/29, ÎL 74/39; *bogați* LSR 52^{r2}/11; *bolnăvi* CC₂ 81/38, U. Let. 220/10, Iv. P. 71/14, N. Let. 122/37; *curăți* CV CXLIII / 11, P. Or. 78/20, V. Caz. 338/10, U. Let. 9/16, ÎL 64/11, B 632^a/51, Pr. C. 86/14; *destuli* LSR 155^{v1}/18, C. Let. 50/27; *domoli* CC₂ 66/9; *ferici* B 635^a/30, Iv. P. 86/20; *flămânzi* CT 5^f/14–15, U. Let. 37/19, NT 5^v/17, N. Let. 134/18; *gălbeni* Cant. I 53/9; *găti* CC₂ 402/32, P. Or. 60/9, Alex. 82/13, NT 60^f/24, LSR 155^{r2}/6, Iv. P. 83/2; *goli* CC₂ 448/29; *haini* P. Ist. 11/19, N. Let. 115/9; *iuți* CC₂ 390/2–3; *îndărătnici* „a întoarce pe cineva de la ceva; a se opune” PH la ILRLV 212; *înțelepți* CC₂ 367/29, Iv. P. 97/28; *jilăvi* „a se umezi” U. Let. 97/20; *lăcomi* CC₂ 52/30, V. Caz. 409/7, U. Let. 202/4; *lărgi* LSR 132^{v2}/7, M. Ec. 126/18; *lăți* U. Let. 66/5, ÎL 63/41, DVS 31^v/34, P. Ist. 8/4; *lângezi* CV CXXXIV / 7–8; *limpezi* CC₂ 103/20–21, Iv. P. 106/18; *lungi* DVS 27^v/15, M. Ec. 172/12; *mări* CV VI / 5–6, PH 111^v/18–19, P. Or. 183/11, Alex. 93/4, V. Caz. 433/13, B 638^b/26, P. Ist. 15/11; *mândri* Coresi, la Densusianu, HLR II 456, V. Caz. 378/31; *mârșevi* LSR 191^{v1}/12; *meseri* „a săraci” PH 28^f/4, V. Caz. 421/13; *milostivi* CT 30^v/10, Alex. 92/9, V. Caz. 339/32, NT IV^f/4, 10, Iv. P. 90/5–6; *mucezi* V. Caz. 37/28, M. Ec. 170/9; *mulți* „a se înmulți” CV CXXXVIII / 12, CT 73^f/5; *nebuni* V. Caz. 468/19, Prav. 99^f/20; *negri* CT 34^f/12, V. Caz. 443/4, B 636^b/27; *nemernici* B

623^b/58–59; *netezi* ÎL 41/26; *orbi* CT 215^f/8, P. Or. 255/8, Prav. 25^v/10, P. Ist. 11/25; *păgâni* B 633^b/36, P. Ist. 6/19; *păngări* B 616^a/26; *pedestri* U. Let. 62/4; *prelungi* Pr. C. 118/23; *pribegi* U. Let. 33/3, P. Ist. 27/4; *procleși* DVS 23^f/20; *pustii* CT 24^v/5–6, P. Or. 168/13–14, Alex. 85/11, V. Caz. 363/2, U. Let. 8/18, ÎL 70/9, N. Let. 155/16; *puternici* P. Or. 180/16–17; *putredi* CV CXXXI / 7–8, CC₂ 44/11, V. Caz. 352/4; *putrezi* B 637^b/47; *răci* CC₂ 361/24, Cânt. C. 10^v/23; *rătuși* Carte 98/10; *repezi* Alex. 117/23, DVS 7^v/21, C. Let. 61/36, N. Let. 122/16; *ruși* „roși” LSR 166^{r1}/6, Iv. P. 84/19; *sălbătăci* LSR 136^{r2}/23; *sărăci* Prav. 20^f/16, LSR 108^{r2}/1, B 617^a/5, Pr. C. 96/3; *scumpi* (a. 1786) Iorga, SN 134/25; *semeți* Prav. 28^v/6, LSR 173^{r1}/7, B 616^b/31, P. Ist. 40/24; *silnici* Alex. 93/17, Pr. C. 64/6; *slobozi* CT 203^f/11, P. Or. 74/5, Alex. 86/21, V. Caz. 422/32, NT 62^v/4, C. Let. 59/30, Iv. P. 81/23, P. Ist. 19/7, N. Let. 107/12; *sluși* Pr. C. 96/19; *tâmpi* Cant. I 78/16; *țepeni* CC₂ 294/7; *vechi* C. Let. 60/19; *veșteji* NT 52^v/24, ÎL 39/28, M. Ec. 133/9; *vicleni* B 631^a/53; U. Let. 73/5, P. Ist. 37/5, Pr. C. 46/8–9; *vinovăți* Pr. C. 146/3; *viteji* LSR 66^{v1}/22; *volnici* (a. 1758) în ILRLV 425; *vrednici* B 637^a/27 (*nevrednici* LSR 157^{r1}/8);

Formații parasintetice: *dăzgoli* ÎL 79/1; *îmbogați* CT 147^f/24, V. Caz. 333/1–2, B 631^b/29; *înăcri* CT 151^f/1–2; *îndatori* Prav. 11^f/23, ÎL 69/40, Cant. I 80/27; *îndestuli* LSR 155^{v2}/8, Cant. I 38/17; *îndrăgi* CT 157^f/9, P. Or. 117/18, NT 54^v/10, U. Let. 13/7–8, DVS 19^f/32, Cânt. C. 5^f/4; *înlămânzi* CT 45^f/3, P. Or. 145/7–8; *înfricoși* U. Let. 143/11; *înțăți* P. Or. 296/7; *înmări* P. Or. 145/14–15; *înmulți* CC₂ 180/10, P. Or. 169/15, V. Caz. 441/28, U. Let. 70/10, ÎL 58/12, Iv. P. 76/18, N. Let. 140/26–27; *înnoi* CC₂ 115/15, P. Or. 255/23, V. Caz. 440/25, ÎL 70/4, P. Ist. 33/9, M. Ec. 183/9; *însănătoși* DVS 10^f/29–30; *întări* CV CLXIV / 8–9, CT 109^f/18–19, P. Or. 150/21, Alex. 96/22, V. Caz. 428/13, U. Let. 12/3, NT 64^f/26, Carte 106/5, N. Let. 133/28; *întineri* Alex. 87/31; (*în*)*țepeni* CT 125^f/6; *învârtoși* B 642^a/1; *învechi* CC₂ 164/15, LSR 78^{r2}/10, Iv. P. 99/1; *înveli* Cânt. C. 1^f/12; *înverzi* P. Or. 137/24, LSR 80^{v1}/6; *învineși* CC₂ 158/36; *învrednici* LSR 107^{v1}/19, Iv. P. 80/8, (a. 1749), Iorga, SBD 108/15.

c. de la adverbe: *împotrivi* Pr. C. 44/8;

d. de la adverbe sau prepoziții: *asupra* CC₂ 292/34, V. Caz. 343/25, Prav. 105^v/5;

e. de la numerale, formații parasintetice: *îndoi* CV XCVII / 7, V. Caz. 461/8, 11, NT 2^f/21, ÎL 40/25, DVS 10^v/10.

1.2.35.3. Verbe în *-î* se creează de la substantive: *hotărî* U. Let. 13/11, LSR 168^f/15, Pr. C. 46/12, M. Ec. 177/7; *izvorî* CC₂ 25/34, V. Caz. 439/5, U. Let. 2/2, DVS 32^v/35–36, Cânt C. 5^f/11; *mohorî* CC₂ 192/11, DVS 12^f/6; *tăbărî* B 622^b/21, P. Ist. 53/9.

1.2.35.4. Cu sufixul *-i* se formează cuvinte de la teme de origine latină (sau creații pe teren românesc din elemente latine): *adevăr, ajutor, bunătate, călător, căsător* „om cu casă, căsătorit”, *cot, cumpănă, curat, destul, domn, dor, Dumnezeu, înalt, larg, limpede, liniște, neted, nume, oaste* etc.; slavă: *bogat, boier, crai, curvă, glumă, gol, iute, jilav, lacom, mândru, mârșav, milostiv, mireazmă, nevoie, ocol* etc.; greacă: *epitrop, folos, prisos, săhastru, spătar, tipar, trufă* etc.; maghiară: *beteag, gând, meșteșug, șindrilă* etc.; turcă: *buluc, dușman, hain, mazil, măscară*; germană: *danț*; comună cu albaneza: *bulz, gata, moș, mugur*; onomatopeică: *bulbuc*; multiplă: *astronom, formă, ghips, monarh* etc.

1.2.35.5. Cu varianta *-î* se formează derivate de la teme slave (*izvorî, tăbărî*) și maghiare (*hotărî, mohorî*).

1.2.35.6. Sufixul *-i* este foarte productiv în cele trei secole cercetate, productivitatea fiind în creștere. *-î* este puțin productiv.

1.2.36. -ice

1.2.36.1. Sufixul *-ice* provine din slavă (Rosetti, ILR 324).

1.2.36.2. Sufixul formează substantive feminine de la substantive feminine. El este atestat numai în derivatele *găurice*, Cant. I 207/12, care apare sub formă de antroponim (*Jurj Găurice*, în documente anterioare secolului al XVI-lea, vezi Nestorescu, A.50), și în toponimul *Măgurice* (a.1570) *ib.*

1.2.36.3. Formațiile au temă de origine latină: *gaură* sau comună cu albaneza: *măgură*.

1.2.36.4. Derivatele par să fi avut inițial valoare diminutivală.

1.2.36.5. Sufixul este neproductiv în perioada avută în vedere.

1.2.37. -icesc

1.2.37.1. Originea sufixului este controversată. Fulvia Ciobanmu (în SMFC I 103–104) îl socotește ca provenind din rus. *-iceskiï*. N. A. Ursu consideră că sufixul a fost creat pe teren românesc cu ajutorul sufixul *-esc*, în procesul de adaptare a adjectivelor neogrecești terminate în *-ikos*. Ulterior, *-icesc* s-a folosit și la adaptarea adjectivelor de origine latino-romană sau germană terminate în *-icus, -ique, -isch* (vezi LR XIII, 1964, nr. 5, p. 413–422; pentru o părere asemănătoare, R. Todoran, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. al III-lea, 1962, p. 133). Mai târziu, când s-au împrumutat adjective în *-ic*, acestea au ajutat la analizarea sufixului *-icesc* ca provenind din *-ic + -esc*.

Derivatele care apar în secolul al XVII-lea și o parte dintre cele din secolul al XVIII-lea au corespondente rusești, grecești, franțuzești, latine, germane și sunt analizabile uneori prin substantive în *-ic + -esc* (v. *academicesc, catolicesc, dialecticesc, etimologhicesc, fizicesc, matematicesc, poeticesc, retoricesc, satiricesc*, în DÎLR 53): *apostolicesc* Greceanu, Pr. M. 3 (*αποστολικός*), *catolicesc* Mystirio (Târgoviște, 1651), în SMFC I 105 (rus. *kafaliceskiï, katoliceskiï*, gr. *καθολικός*); *etimologhicesc* Cant. I 80/34 (rus. *etimologiceskiï*, gr. *ετιμολογικός*); *gheometricesc* Cant. Hr. 59/23 (rus. *gheometriceskii*, gr. *γεωμετρικός*); *holerecesc* „coleric” M. Strilbițki, la Ursu T. Ș. 171, s.v. *coleric* (lat. *colericus*, fr. *colérique*, ngr. *χολερικός*); *(h)eroicesc* N.Costin, în DÎLR, Cant. Hr. 14/1 (rus. *iroiceskiï*, lat. *heroicus*); *ieroglificesc* Cant. I 166/4 (rus. *ieroglificeskii*); *ironicesc* Cant. I 196/27 (rus. *ironiceskiï*); *monarhicesc*, Cant. Hr. 23/14 (rus. *monarhiceskiï*); *patriarhicesc* (a. 1785) Uricariul I 118 (gr. *πατριαρχικός*); *platonicesc* Cant. II 228/4 (rus. *platoniceskiï*); *poeticesc* Dosoftei în SMFC I 110, Cant. II 61/3 (rus. *poeticeskiï*); *ritoricesc* Cant. I 55/19 (rus. *ritoriceskiï*); *scorbuticesc* (cca 1760), în DÎLR (lat. med. *scorbuticus*); *tragodicesc* Cant. I 196/25 (gr. *τραγοδικός*) etc.

1.2.37.2. Derivatele pe teren românesc încep să apară în secolul al XVIII-lea și sunt analizate ca provenind de la substantive: *chesaricesc* Molitvelnic (a. 1730), în SMFC I 111, Ienăchiță

Văcărescu, în Crest. II 129/11; *dăscălesc* (a. 1712), în SMFC I 111; *doftoricesc* (cca 1760), în DÎLR; *italicesc* (cca 1700), în DÎLR (*italic* nefiind atestat, preferăm analiza prin numele propriu); *matericesc* Ivireanu, în SMFC I 106; *păstoricesc* (a. 1759), în SMFC I 112; *teoricesc* M. Ec. 98/23; *varvaricesc* „barbar” (a. 1757) în ILRLV.

1.2.37.3. Valorile sufixului *-icesc* sunt:

a. apartenența: *chesaricesc* (... *al chesariceștii Valahii*. Molitvelnic, a. 1730, în SMFC I 111);

b. natura, felul: *dăscălesc* (*dăscălește* *lui vorbe*, a. 1712, în SMFC I 111); *matericesc* (*focul acela, au matericesc va să fie, au fără materie*. Ivireanu, în SMFC I 112);

c. originea: *thetalicesc* (*fecioare thetalicești*, a. 1773) Gaster, Chr. II 88/35 < *Thetalia*.

1.2.37.4. Sufixul este productiv în secolul al XVIII-lea.

1.2.38. -ici

1.2.38.1. Sufixul provine din sl. *-ič* (Pascu, S. 327).

1.2.38.2. Formația *vinărici* este atestată încă din secolul al XIV-lea (v. Maria Iliescu, în *Omagiu Iordan*, p. 404).

Sufixul se identifică în derivatele:

– substantive comune: *măscărici* „bufon; cel care face măscări” V. Caz. 355/13, ÎL 397/12 < *măscară* sau *măscări* (în DLR este indicată numai derivarea de la verb) și *vinărici* „dajdia pe vin”, Pr. C. 82/10 < *vin*, format probabil prin analogie cu derivate care aveau pe *-ar* în temă și

– substantive proprii, antroponime și toponime, analizabile prin:

a. substantive (proprii): *Drăghici*, Letopiseșul Cantacuzinesc, în Crest II 53/2, format de la *Draghi* < *Drag* (DO, s.v.), *Iepurici* (a. 1533) Nestorescu, A. 50;

b. numerale: *Șeptilici* (a. 1588) și *Șaptelici* (a. 1589) *ib.*; în ultimul caz se pare că avem a face cu un sufix dezvoltat;

c. verbe: toponimul *Clocotici* (a. 1519), la Mihăilă, D. < *clocoti*.

1.2.38.3. Temele formațiilor sunt de origine latină (*iepure*, *șapte*, *vin*), slavă (*clocoti*, *drag*) și probabil turcă (*măscară*).

1.2.38.4. Apelativele au valoare de agent (*măscărici*) și de nume de impozit (*vinărici*).

1.2.38.5. Sufixul este slab reprezentat.

1.2.39. -ie; -ărie, -ulie

1.2.39.1. Originea sufixului *-ie* este multiplă: lat. *-ia*, sl. *-ije*, *-ijie*, gr. *-ia* (Pascu, S. 188; E. Slave, în SMFC III 164; ILR II 180).

Sufixul a intrat în română prin cuvinte ca: *arhimandrie* C. Let. 58/4 < ngr. *αρχιμανδρεία*; (*e*)*piscopie* PH 95^v/23, Pr. C. 110/1 < ngr. *επισκοπία*; *milosârzie* CC₂ 414/17–18, *milosârdie* CC₂ 32/25 < vsl. *milosrūdje*.

Toate aceste cuvinte sunt analizabile în română.

La nume proprii sufixul este înregistrat în forma *-ia* (*Bucuriia*).

Sufixul *-ie* apare și în sufixul dezvoltat *-ulie*. Adesea *-ie* este precedat de alte sufixe (*-tor*, *-nic*, *-ar*, *-aș* *-or*): *ajutătorie*, *puternicie*, *cârciumărie*, *trufășie*, *micsurie* (vezi trimiterele mai jos). De la situații de acest fel s-a format, prin analogie, sufixul compus independent *-ărie*, în *ierbărie*, *jucărie*, *copilărie* etc. (v. *infra*).

1.2.39.2. Sufixul derivă

– substantive comune de la

a. adjective: *ajutătorie* CC₂ 317/14; *alnicie* P. Or. 117/4 < *alnic* „viclean”; *avuție* PH 41^f/23–24, P. Or. 43/16, Alex. 111/21, V. Caz. 387/14, ÎL 68/28, C. Let. 66/27, P. Ist. 33/17; *becisnicie* PH 29^f/15, LSR 201^{r2}/17; *beție* CV CLVII / 14, CC₂ 45/29, P. Or. 37/17, C. Let. 87/8, B 616^v/43, Pr. C. 120/7 < *beat*; *blăstămăție* C. Let. 46/4–5; *blânzie* CC₂ 146/4; *bogăție* CC₂ 13/9, P. Or. 104/13, NT 8^f/7, LSR 63^{r1}/15, Calendar 57/9; *bolnăvie* CC₂ 250/15; *buecie* „îmbuibare; îngâmfare” LSR 188^{v2}/2; *crezuție* „încredere, credință” P. Or. 111/7 (*necrezuție* P. Or. 5/23); *crunție* C. Lt. 10^f/11; *cruzie* P. Ist. 47/16; *cucernicie* Pr. C. 64/24; *cuvioșie* LSR 116^{r1}/11 (*precuvioșie* LSR 121^{v2}/7); *datorie* (a. 1595), SB nr. 3 30/5, U. Let. 261/8, B 634^b/19, Iv. P. 75/17; *derepție* CP la Densusianu, HLR II 323; *destoinicie* P. Sch. 90/10, CC₂ 116/24, V. Caz. 503/2, NT 71^v/24; *deșerție* CV LXXXIX / 2–3; *eftinie* „îndurare, milă” CC₂ 156/33; *fățarnicie* Cant. I 43/22, Pr. C. 58/22; *fericie* C. Let. 58/10 < *ferice*; *gângăvie* Iv. P. 98/13;

ghizdăvie Cant. I 74/12 < *ghizdav* „frumos, grațios”; *gingășie* LSR 47^{v2}/7; *giunrie* „tinerețe” PH 85^f/3–4; *grozăvie* Prav. 131^v/6, NT 58^v/34, Carte 46/6–7; *hărnicie* C. Let. 89/8, N. Let. 147/148; *hâlpie* CC₁ și *hlăpie* Conv. lit. XXIV „nevrednicie” la Densusianu, HLR II 324 < *hlap*; *hrăborie* „curaj, vitejie” CC₂ 138/35, P. Or. 118/17, LSR 161^{v2}/16, „oștire” P. Sch. 297/4 < *hrăbor*; *înălție* „înălțime” P. Or. 175/20; *îndărătnicie* LSR 131^{r2}/13 (*îndărăpnicie* Cant. I 68/9); *înțelepție* CC₂ 104/18, ÎL 73/25, LSR 48^{v1}/16, Iv. P. 103/7; *lăcomie* P. Or. 240/3, V. Caz. 343/1, U. Let. 51/12, P. Ist. 11/14; *limpezie* CC₂ 45/14; *linie* CC₂ 264/34 < *lin*; *măreție* LSR 54^{r2}/22; *micie* Coresi, la Densusianu, HLR II 325; *mișelie* CC₂ 370/21, LSR 65^{r1}/18, (a. 1790) Iorga, SN 136/16; *mulție* P. Or. 52/23; *năsilnicie* „ticăloșie” (a. 1618) Gaster, Chr. I 51/3, LSR 75^{r2}/2 < *năsilnic*; *nebuie* CC₂ 278/2, Alex. 93/5, ÎL 40/6, C. Let. 67/4, DVS 15^v/6, N. Let. 151/3, P. Ist. 40/14; *netrebnicie* Iv. P. 75/1–2; *nevârstnicie* Pr. C. 102/4; *orbie* CC₁ la Densusianu, HLR II 325, V. Caz. 421/26; *prostie* CC₂ 170/3, LSR 165^{v1}/8, Iv. P. 75/3; *puternicie* CC₂ 282/27, B 627^b/36 (*preaputernicie* Iv. P. 87/23); *răbdurie* „răbdare” (< *răbduriu*) Coresi, la Densusianu, HLR II 326; *răie* P. Or. 244/11; *samavolnicie* CC₂ 24/4; *sălbătăcie* LSR 136^{r2}/21; *sărăcie* CC₂ 251/17, Alex. 112/29, DVS 22^v/27, Iv. P. 85/2; *scârnăvie* CC₂ 134/4, V. Caz. 346/31, Prav. 111^v/2, LSR 198^{r2}/16; *scumpie* TM la Densusianu, HLR II 326 (nume propriu C. Let. 73/35), (a. 1770) Iorga, SN 119/1; *semeție* CC₂ 66/26, U. Let. 131/15, B 635^b/45, Pr. C. 66/18; *silnicie* CC₂ 118/35, B 635^b/11; *sirepie* CC₂ 335/27 < *sireap*; *slăbănologie* P. Ist. 17/6; *sluție* V. Caz. 421/26, U. Let. 208/6; *sterpie* DVS 25^f/24; *tărie* CV CLIX / 12, CC₂ 131/14, P. Or. 12/16, V. Caz. 363/12, U. Let. 61/13, Iv. P. 115/27; *ticăloșie* LSR^{r2}/12; *trezvie* V. Caz. 382/17, LSR 49^{v2}/19 < *treaz*, influențat de vsl. *trězvu*; *trufășie* PH 25^f/12; *țepenie* CC₂ 461/30; *vădnicie* „calomnie” CC₂ la Densusianu, HLR II 327 < *vadnic*; *vinovăție* Pr. C. 126/23; *volnicie* CC₂ 99/36, Iv. P. 104/13, Pr. C. 76/5 < *volnic* „liber”; *vrednicie* LSR 67^{v1}/11 (*nevrednicie* ÎL 34/31), Iv. P. 71/20, M. Ec. 13/3;

b. substantive: *adeverie* CT la Densusianu, HLR II 322; *ajutorie* CC₂ 320/28; *argășitorie* Coresi, la Densusianu, HLR II 322; *băcănie* Pr. C. 86/10; *bănie* C. Lt. 22^v/1, (a. 1757) Iorga, SBD 308/19;

bărbăție PH 55^v/2, CC₂ 128/5, DVS 2^f/8–9, P. Ist. 57/17; *bărbierie* „meseria de bărbier” Corbea, în DÎLR; *boierie* V. Caz. 432/16, Prav. 156^v/11, C. Let. 90/2, P. Ist. 8/19, (a. 1786) Iorga, SBD 112/12; *calpuzănie* „înșelătorie” ÎL 121/37; *călugărie* V. Caz. 365/10, ÎL 62/33, U. Let. 214/7, N. Let. 112/21; *cămătnicie* CC₂ 397/9, V. Caz. 347/9; *căpitănie* „slujba de căpitan” (a. 1696) în DÎLR; *câinie* „câinoșenie” (a. 1657) Crest. II 33/16; *câncimărie* CC₂ 378/12; *cerbicie* DR II la Densusianu, HLR II 322, B 642^a/1; *chelărie* CC₂ la Densusianu, HLR II 322; *chezășie* ÎL 79/35, Pr. C. 40/8; *cnejie* U. Let. 96/5; *coconie* CC₁ la Densusianu, HLR II 322, V. Caz. 371/7, DVS 9^f/7; *cojocărie* U. Let. 15/22; *contie* „rang de conte” (cca 1750) în DÎLR; *conzilierie* „rang de consilier” (a. 1730) în DÎLR; *crăie* P. Or. 143/15, U. Let. 113/14, (a. 1728) Iorga, SN 114/3, N. Let. 145/22; *cumetrie* (a. 1572) Nestorescu, A. 50, LSR 122^{v2}/12; *curvarie* EL la Densusianu, HLR II 323; *cuscrie* P. Or. 116/18, ÎL 54/23, C. Let. 57/26; *dăscălie* „știință, erudiție” P. Or. 10/6–7, ÎL 141/11, DVS 6^v/13; *deregătorie* CC₂ 478/28, NT 65^f/7, ÎL 45/39, Pr. C. 44/23; *dobitocie* LSR 46^{v1}/12; *dohtorie* LSR 114^{r2}/21, Calendar 61/12 (*doftorie* Iv. P. 73/10); *duhovnicie* ÎL 60/32; *dumnezeie* CC₂ 99/35; *epitropie* Pr. C. 110/7 < *epitrop*; *eretice* DVS 23^f/25, U. Let. 248/4; *feciorie* Cod. T la Densusianu, HLR II 323, V. Caz. 440/13, ÎL 55/32, Iv. P. 98/20; *fetie* ÎL 56/14, DVS 13^v/19, Cânt C. 10^f/15 (*feție* CC₁ la Densusianu, HLR II 323) < *fată*; *frăție* CV CXLVIII/12, CC₂ 37/16, Alex. 116/34; *frenție* „sifilis” (a. 1672–1673) în DÎLR < *Frenț* < magh. *franc* (cf. magh. *francia*); *ghenerălie* „funcție de general” Greceanu, în DÎLR; *greție* „limba greacă” C. Let. 89/7; *gubernatorie* „funcție de guvernator” Brancovici, în DÎLR; *hătmănie* C. Let. 77/13, N. Let. 147/36; *hotărnicie* Pr. C. 136/5; *idolie* Coresi, la Densusianu, HLR II 324; *isprăvnicie* (a. 1757) Iorga, SBD 308/25–26; *împărăție* CV III/8, P. Or. 173/13, Alex. 99/16, U. Let. 9/12, ÎL 42/5, N. Let. 116/10, (a. 1722) Iorga, SBD 103/4; *judecătorie* Pr. C. 74/7; *latinie* „lumea catolică” (a. 1667–1669) „limba latină” (a. 1699), în DÎLR; *lotrie* CC₁, la Densusianu, HLR II 324, NT 50^f/22 < *lotru*; *lunăție*, s.v. *menstruație* (mijlocul sec. al XVIII-lea), la Ursu, T. Ș. 235 < *lunatec* (CADE, s.v.); *mazilie* U. Let. 264/10, C. Let. 88/30, N. Let.

115/18; *măiestrie* CC₂ 297/11, P. Or. 266/24, Alex. 101/18, C. Let. 76/32, Cant. I 79/13 < *măestru*; *măniecie* CV la Densusianu, HLR II 324–325 < *măniac*; *mărturie* CV XLII / 3–4, (a. 1581) CB I 29/14, V. Caz. 489/3, Pr. C. 112/20; *măscăricie* LSR 131²/5 < *măscărici*; *măscărie* V. Caz. 407/33, U. Let. 216/4; *măcenicie* DVS II^v/20; *mirenje* Prav. 47^v/13; *mitărnicie* „corupție” CC₂ 378/11; *mojicie* Cant. I 46/20; *moșie* (a. 1548) Nestorescu, A. 51, (a. 1581) CB I 29/6, CC₂ 2/13, Prav. 66^v/19, C. Let. 48/3, Calendar 60/12, (a. 1722) Iorga, SBD 103/4, Pr. C. 86/9; *moșnenie* Prav. 66^v/22; *muierie* „menstruație” ÎL 58/45; *muncitorie* CC₂ 451/22, LSR 199^v/16; *năemnicie* „calitate de angajat cu plată” CC₂ 307/22; *nănășie* Prav. L. 254^f/5; *neguțătorie* (a. 1615) SB nr. 40, 64/13, V. Caz. 485/17, U. Let. 109/18, Iv. P. 96/19, Calendar 61–62; *negustorie* (a. 1757) Iorga, SBD 308/30; *notarie* „funcție de notar” (a. 1652), în DÎLR (cf. lat. med. *notaria*); *omenie* CC₂ 285/16, V. Caz. 456/24, N. Let. 150/31–32, Cânt. C. 6^v/23; *ospătărie* Prav. 50^f/9–10, ÎL 328/9, DVS 23^v/23; *păhărnicie* P. Or. 139/2–3; *păpie* „demnitate de papă” Antim, în DÎLR; *părinție* „patrie, moșie” Dosoftei, în P. Sch. 38/36; *părtășie* LSR 124^v/22, Iv. P. 106/29; *părtnicie* Dosoftei, în P. Sch. 269/39; *păscărie* „pescuit” CC₂ 331/10, N. Let. 151/21; *păstorie* CC₂ 486/2, U. Let. 174/6; *pășie* „demnitate de pașă” U. Let. 110/5, C. Let. 65/20; *pehlivănie* N. Costin la Gaster, Chr. II 10/21; *popie* Prav. L. 207^f/10, NT 2^v/21, ÎL 77/23; *porobocie* „copilărie” P. Or. 165/16–17; *postelnicie* (a. 1786) Iorga, SBD 112/12; *preoție* P. Or. 241/15, V. Caz. 460/21, ÎL 77/18; *prietenie* ÎL 74/2, U. Let. 102/19; *prietnicie* „prietenie” P. Or. 294/25; *procatorie* „propovăduire” (a. 1551–1553), în DÎLR < *proicator* „avocat”; *procleție* Coresi, la Densusianu, HLR II 326; *protonotarie* „demnitate de protonotar” (a. 1652) ILRLV 425; *pruncie* V. Caz. 405/15, DVS 33^v/1; *pușcărie* LSR 185²/16, Pr. C. 54/24; *râvnice* „pofță, lăcomie” Cod. T. la Densusianu, HLR II 326; *rebelie* „revoltă” (a.1693) în DÎLR < *rebel* „persoană care ia parte la o revoltă”; *rumânie* C. Let. 67/15; *săhăstrie* DVS 13^f/16; *scârbie* „scârbă” P. Sch. 25/5, Coresi, la Densusianu, HLR II 326; *semînție* (a. 1603) CB I 131/7, U. Let. 118/15, P. Ist. 20/20, Iv. P. 113/14 < pl. *seminte*; *simbrie* B 617^a/15, cf. *sâmbură* „tovărășie, asociație”; *slujnicie* CC₁ la

Densusianu, HLR II 326; *sodășie* (a. 1585) Nestorescu, A. 51 < *sodăș* „tovarăș”; *solie* P. Or. 162/5, V. Caz. 459/7, Prav. 56^f/12, C. Let. 49/12; *soție* P. Or. 296/28, NT 64^v/3, U. Let. 174/14, P. Ist. 44/5, Cânt. C. 1^f/19; *spătărie* Pr. C. 48/18; *speție* „umăr” PO la Densusianu, HLR II 326; *starostie* U. Let. 96/9; *strămoșie* CC₂ 51/22; *sztreyinyie* Cânt. C. 2^f/14; (bună) *sufleție* CC₂ 159/5; *sulgerie* N. Let. 111/4; *surgunie* N. Let. 140/17; *șerbie* P. Sch. 219/9, U. Let. 107/21; *șlehticie* „noblețe” Uricariul, în ILRLV 425 < *șlehtic*; *tâlhărie* CC₂ 60/21, DVS 32^f/4; *tiranie* Cant. I 52/19; *tovărășie* C. Let. 72/34, Pr. C. 88/3; *turcie* C. Let. 65/2; *tutorie* „calitate de tutore” Corbea, în DÎLR; *țigănie* (a. 1570) Nestorescu, A. 51; *ținsorie* „demnitate de censor” Cantemir, în DÎLR, cf. lat. *ensoria* (potestas); *văduvie* B 632^a/29, Pr. C. 102/11; *vămășie* CC₂ 451/8; *vătăjie* C. Let. 90/13 < *vătaf*; *vecie* CC₂ 42/36, P. Or. 21/13, Alex. 94/8, NT 1^f/21; *vezirie* C. Let. 75/18; *vistierie* B 634^b/33, U. Let. 54/18, (a. 1779) Iorga, SN 133/25, Pr. C. 86/2; *vlădicie* P. Sch. 213/5, V. Caz. 431/13, Iv. P. 96/30; *voievozie* B 623^b/40, U. Let. 37/10; *voinicie* „ostășie” LSR 55^v/13; *vornicie* Pr. C. 90/12, (a. 1757) Iorga, SBD 310/7; *vrăjbie* PS la Densusianu, HLR II 327; *vrăjmășie* CC₂ 73/18, U. Let. 264/5, N. Let. 122/35, Pr. C. 58/23.

c. verbe: *ameție* Calendar 49/8; *blagoslovie* P. Or. 134/26; *blăznice* CC₂ 235/34 < *blăzni* „înșela”; *bucurie* CV XX / 7–8, P. Or. 190/12, (a. 1591) SB nr. 4, 31/21, ÎL 35/9, Iv. P. 75/31, Cânt. C. 3^f/3, P. Ist. 37/21; *cucerie* ÎL 34/36, Iv. P. 85/23 < *cuceri* „a se smeri, a se umili”; *cununie* LSR 60²/25, C. Let. 68/10, Iv. P. 94/23, Pr. C. 148/11; *dezmierzie* TM la Densusianu, HLR II 323; *fățărie* CV CXVI / 6, NT 57^f/28, C. Let. 89/17, Iv. P. 75/21; *învrednicie* LSR 191²/12; *micșurie* CC₁ la Densusianu, HLR II 325; *preaslăvie* CC₂ 494/28; *precupie* CC₂ 123/17, V. Caz. 347/10 < *precupi* „a cumpăra și a revinde ca precupeț”; *sărbătorie* CC₂ 516/29 < *sărbători*; *tălmăcie* Dosoftei, în P. Sch. 263/21;

d. substantive sau adjective: *balamuție* LSR 49^v/21 < *balamut* „flecă, bărfitor”; *nemernicie* B 624^a/11; *obraznicie* DVS 7^v/21, P. Ist. 14/2; *păgânie* DVS 15^v/6; *protivnicie* Coresi, la Densusianu, HLR II 326; *surumănie* NT 58^f/31 < *suruman* „sărman”; *vergurie* NT 68^v/26 < *vergur* (adj.), *vergură* (s.f.); *vitejie* Alex. 111/21, V. Caz. 371/17, U. Let. 53/7, Iv. P. 115/26 ;

e. substantive sau verbe: *bătăjocurie* CT la Densusianu, HLR II 322 (*batjocură, batjocuri*); *călătorie* B 619^a/19, V. Caz. 334/10, Iv. P. 104/30, (a. 1785) Iorga, SBD 111/17; *căsătorie* CC₂ 205/14, P. Or. 64/23 (*căsător, căsători*); *curvie* CV XXXI /12, CC₂ 128/18, ÎL 62/38, Iv. P. 120/10; *domnie* (a. 1592) SB nr. 1 28/18, Alex. 115/8, V. Caz. 401/26, U. Let. 17/2, Calendar 27/3, N. Let. 103/7, Pr. C. 76/15; *drăcie* CC₂ 371/9 (*drac, drăci*); *lenie* CC₂ 327/14; *lunie* „boală a sângelui” CC₂ 275/15; *moștenie* CC₂ 56/27, LSR 104^{v1}/6 (*moștean, moșteni*); *priegie* (a. 1596) Nestorescu, A. 51; *prorocie* CV CL XVI / 5, CC₂ 196/27, V. Caz. 399/16, Iv. P. 113/25; *robie* CC₂ 116/8, Alex. 107/7, U. Let. 49/5, DVS 29^f/12, Pr. C. 124/7, N. Let. 109/2; *sfinție* CV CXLVI /12, P. Or. 4/10, DVS 38^v/29; *stăpânie* C. Let. 61/14; *trufie* CC₂ 14/29, Alex. 115/30 (*trufă, trufi*); *zugrăvie* „pictură” LSR 75²/6 (*zugrav, zugrăvi*);

f. adjective sau verbe: *curăție* CC₂ 16/33, P. Or. 4/9, NT 67^v/16, Calendar 20/9 (*necurăție* PH 62^v/11, B 641^b/44); *flămânzie* CC₂ 25/25, LSR 176^{v2}/7; *hiclenie* CC₂ 47/28, P. Or. 8/12, LSR 119^{v2}/10 (*viclenie* U. Let. 196/9); *lăcomie* CC₂ 63/13, V. Caz. 343/1, U. Let. 51/12, N. Let. 113/38; P. Ist. 11/14; *mărie* PH 23^f/2, CC₂ 116/4, Alex. 116/10, NT IV^f/4, ÎL 44/46, Iv. P. 76/20; *mândrie* P. Sch. 99/1, P. Or. 4/10, Alex. 115/30, V. Caz. 333/26, Iv. P. 106/15; *milostivnicie* CC₂ 33/17–18, P. Or. 7/9; *mulție* „mulțime” PH 25^f/14, P. Or. 52/23; *nemilostivie* CC₂ 284/2–3; *ologie* CC₂ 417/21; *priegie* Radu Popescu în Crest II 85/5; *slăbie* CC₂ 390/14; *slobozie* CC₂ 106/4, V. Caz. 407/7, ÎL 169/9, U. Let. 7/7, Cânt. C. 2^v/9, N. Let. 152/27; *veselie* PH 3^f/12, CC₂ 255/9, Alex. 109/9, V. Caz. 374/1, U. Let. 154/20 etc.;

g. adjective sau adverbe: *călărie* LSR 164^{f2}/14, U. Let. 215/14; *destulie* LSR 67^{f1}/4.

Derivatul *ocinacie* „moștenire” PV, la Densusianu, HLR II 325, este, după părerea lui Densusianu, o formație curioasă care nu poate fi decât o greșeală datorită asocierii lui *ocină* cu *destoinicie* (care apare în PS și în *Psaltirea* lui Coresi din 1577, în același context).

– substantive proprii (antroponime)

a. de la verbe: *Bucuriia* (a. 1572), la Nestorescu, A. 51;

b. de la substantive: *Bădiia* (a.1526) *ib.* este forma articulată a lui *bădie* < *bade* (DA îl consideră formație analogică).

1.2.39.3. Sufixul *-ie* se atașează la teme de origine variată: latină (sau formate cu elemente latine): *bărbat, beat, blând, cuscru, dator, Dumnezeu, fată, fecior, frate, măiestru, pescar, soț* etc.; comună cu albaneza: *bucura, moș, moșteni, strămoș* etc.; slavă: *ban, bogat, destoinic, ghizdav, popă, postelnic, prietnic, slujnic* etc.; greacă: *arhieru, cocon, epitrop, martur, săhastru, spătar* etc.; turcă: *băcan, mazil, pașă, surghiun, vizier* etc.; maghiară: *hotarnic, procreator, viclean* etc.; necunoscută: *ticală*; multiplă (neologică): *bărbier, căpitan, conte, general, papă* etc.

1.2.39.4. Formațiile cu sufixul *-ie* au următoarele valori:

a. calitatea: *alnicie* „viclenie” P. Or. 117/4; *blăstămăție* „păcătoșie”, C. Let. 46/4–5; *cucerie* „evlavie” ÎL 34/36; *frăție* (*frăția iubiți*) CV CXLVIII / 12; *grozăvie* „urâțenie” NT 58^v/34; *hărnicie* C. Let. 89/8; *hrăborie* „curaj” P. Or. 118/17 etc.;

b. starea, situația: *avuție* „bunăstare” CC₂ 52/30; *beție* P. Or. 37/15; *bogăție* „bunăstare” CC₂ 13/26; *linie* „liniște” CC₂ 234/15; *lunie* „sommambulism” CC₂ 275/15; *pruncie* V. Caz. 405/15; *robie* P. Or. 195/17 etc.;

c. numele acțiunii: *ajutorie* „ajutorare” CC₂ 320/28; *călătorie* V. Caz. 334/10; *frăție* „înfrățire” P. Or. 80/18; *mazilie* „mazilire” C. Let. 66/15 etc.;

d. rezultatul acțiunii (adesea concretizat), purtătorul însușirii exprimate de adjectivul de bază, faptul caracterizat prin însușirea exprimată de substantivul de bază: *avuție* „avere” P. Ist. 34/25; *beție* „petrecere, chef” CV CLVII / 14; *blagoslovie* „binecuvântare” P. Or. 134/26; *blăznie* „înșelătorie” CC₂ 235/34; *căsătorie* P. Or. 247/17; *chizășie* „gaj” ÎL 79/35; *deșerție* „pagubă” CV LXXXV / 10–11; *măiestrie* „parabolă” CC₂ 413/21 etc.

Cele mai multe derivate cu valoare de nume de acțiune și de rezultat al acțiunii sunt din secolele al XVI-lea și al XVII-lea;

e. funcția, rangul, ocupația, relația (de la exercitarea unei anumite acțiuni, practicarea unei meserii, s-a ajuns la denumirea ocupației respective, a funcției și a rangului): *arhierie* ÎL 77/18; *bănie* (a. 1757) Iorga, SBD 308/19; *boierie* V. Caz. 432/16, N. Let. 116/38;

deregătorie CC₂ 478/28; *domnie* N. Let. 116/37; *hătmănie* C. Let. 77/13; *isprăvnicie* (a. 1757) Iorga SBD 308/25–26; *popie* NT 2^v/21; *postelnicie* (a. 1786) Iorga, SBD 112/12; *sulgerie* N. Let. 111/4; *vezirie* C. Let. 75/18 etc.;

f. locul, domeniul în care se exercită o meserie, o funcție: *băcănie* Pr. C. 86/10; *episcopie* ÎL 76/5; *împărăție* CV CIII / 4–5; *judecătorie* Pr. C. 74/8; *pășie* C. Let. 65/20; *spătărie* Pr. C. 48/18; *visterie* B 634^b/33 etc.

g. Unele derivate de la nume de locuitori denumesc limba sau credința poporului indicat de temă: *greceie* „limba greacă” C. Let. 89/7; *rumânie* „limba română” C. Let. 67/15; *turcie* „credința turcilor” C. Let. 65/2 etc.

1.2.39.5. *-ie* este un sufix foarte productiv în toate secolele, dar se poate observa că productivitatea sa este totuși în scădere.

-ie este unul dintre cele mai puternice sufixe abstracte din limba veche.

1.2.39.6.-ărie

1.2.39.6.1. Sufixul *-ărie* provine din *-ar* + *-ie* (Pascu, S. 184, A. Graur, în BL IV, 1936, p. 70 ș.u., Elena Slave, în SMFC III 165, Maria Iliescu, în „Omagiu Iordan” 407).

Derivate cu acest sufix apar înainte de secolul al XVI-lea: *cășărie*, *vămeșerie*, la Nestorescu, A. 51.

1.2.39.6.2. Sufixul formează substantive:

a. comune și proprii de la substantive: *cășcăvălărie* (a. 1741–1742), în DÎLR; *copilărie* C.Let. 90/1; *gărdurărie* (a. 1678), la Maria Iliescu, *op. cit.*, p. 407; *ierbărie* N.Let.134/8; *poștărie* „corvoadă pentru serviciul de transporturi” (a. 1748), în DÎLR; *sărărie* (a. 1695), la Maria Iliescu, *op. cit.*, p. 407; *zlotărie* Neculce, în Crest. II 94/24; *Ciutăria* (toponim, a. 1587), la Nestorescu, A. 51. Formațiile *cămănărie* „impozit (cămăună) și rang al cămănarului” (a. 1707), la Maria Iliescu, *loc. cit.*, *cotărie* (a. 1694–1704) *id.*, *ib.* < *cot*, *cotar* „cel ce măsoară cu cotul”, *dijmarie* (a. 1531), la Nestorescu, A. 51, de la *dijmă* + *-ărie* sau mai degrabă de la *dijmar(iu)* + *-ie*, *oierie* „darea pe

oi și meseria oierului” (a. 1655), la Maria Iliescu, *loc. cit.*, sunt susceptibile de dublă analiză.

b. comune de la verbe: *zsukerije* Cânt. C. 5^v/19.

1.2.39.6.3. Derivatele au teme de origine latină (*iarbă*, *juca*, *sare*), slavă veche sau din limbile slave (*dijmă*, *zlot*), comună cu albaneza (*ciută*, *copil*, *gard*), multiplă, neologică (*poștă*).

1.2.39.6.4. Valorile derivatelor sunt:

a. starea: *copilărie*;

b. impozitul, darea: *gărdurărie*, *sărărie*;

c. locul unde se păstrează sau se fabrică obiectul denumit de bază: *cășcăvălărie* (*Să aducă oile la 18 munți [...] să facă cășcăvălărie* Iorga, SD în DÎLR), *ierbărie* „locul unde se depozitează iarba de pușcă”, *zlotărie*;

d. instrumentul acțiunii: *jucărie*.

Ciutărie a fost probabil la origine un colectiv sau a desemnat locul caracteristic bazei.

1.2.39.6.5. Sufixul este productiv mai ales începând din secolul al XVII-lea.

1.2.39.7. -ulie

Sufixul este format din infixul *-ul-* + *-ie* (Pascu, S. 187).

Sufixul *-ulie* derivă substantive de la substantive: *cărțulie* (a. 1597) CB I 76/2, (a. 1645) Crest. II 22/8; *hărtulie* „scrisoare” Dosofoței, în DA (cf. *hartă*).

Temele formațiilor cu sufixul *-ulie* sunt de origine latină (*carte*) sau neogreacă (*hartă*).

Derivatele au valoare diminutivală.

Sufixul este slab productiv.

1.2.40. -ilă¹

1.2.40.1. Sufixul *-ilă* feminin (accentuat și neaccentuat) provine din sl. *-i(d)lo* (Al. Graur, *Notes sur les diphtongues en roumain*, în BL III, 1935, p. 35–37 și *Note etimologice (-eală)*, în SCL VII, 1956, nr. 3–4, p. 272, cf. și Mioara Avram, în SMFC II 176–177).

Sufixul *-ilă¹* se delimitează de omonimul său *-ilă²* prin origine și valori.

1.2.40.2. Sufixul apare în derivatul (substantiv feminin) *gropilă* „groapă” PH 80^f/23, *grópilă* și *gropilă* Biblia, la Pascu, S. 329 < *groapă*.

1.2.40.3. Tema derivatului este de origine comună cu albaneza.

1.2.40.4. Sufixul pare să fie diminutival, deși sensul lui *gropilă* în textul dat este neconcludent (cf. Mioara Avram, *art. cit.*, p. 161).

1.2.40.5. Sufixul este neproductiv în epoca veche.

1.2.41. -ilă²

1.2.41.1. Sufixul *-ilă* masculin provine din sl. *-lŏ*, sufix de participiu trecut activ, care în unire cu vocala temei *-i-* a dat în română *-ilă* (Mioara Avram, în SMFC II 175–176). Forma dezvoltată *-ăilă* (din *Trifăilă*) este apropiată de Mioara Avram de sufixul slav pentru nume de agent *-ajilo* (p. 176). Derivatele cu *-ilă* sunt atestate înainte de secolul al XVI-lea, vezi Nestorescu, A. 51–52: *Bănilă*, *Frățilă*, *Negrilă* etc.

1.2.41.2. Sufixul derivă substantive proprii masculine de la

a. substantive comune sau proprii: *Buzilă* (a. 1726), la Mioara Avram, *art. cit.*, p. 157; *Gușilă* (a. 1711), la Mioara Avram, *art. cit.*, p. 157); *Hoșilă* (a. 1577) Nestorescu, A. 51; *Mățilă* (a. 1506) *ib.*; *Puilă* (a. 1598) *ib.*; *Slăvilă* U. Let. 230/2 < *slav*; *Ursilă* (a. 1533) Nestorescu, A. 51; *Zorilă* (a. 1535) *ib.*; *-ăilă* *Trifăilă* U. Let. 125/1, 4 < *Trif*;

b. adjective: *Bunilă* (a. 1528) Nestorescu, A. 51; *Căciorilă* (a. 1726), la Mioara Avram, *art. cit.*, p. 157 < *căcior*; *Grosilă* (a. 1596) *ib.*; *Surdilă* (a. 1510) Nestorescu, A. 51;

c. verbe (numai în sec. al XVIII-lea): *Târăilă* (a. 1726, la Mioara Avram, *art. cit.*, p. 175); *Zmucilă* N. Let. 155/18.

1.2.41.3. Temele derivatelor sunt de origine variată; latină: *frate*, *negru*; slavă: *slav* (cf. DO); greacă: *Trif* < *Trifon*.

1.2.41.4. Formațiile sunt nume proprii de persoană și porecle care au devenit nume proprii (Mioara Avram, *art. cit.*, p. 150–160).

1.2.41.5. Sufixul are o productivitate medie în perioada cercetată.

1.2.42. -ime

1.2.42.1. Sufixul provine din lat. *-imen* (Meyer-Lübke, Gram. II 533).

1.2.42.2. Sufixul apare și în forma *-îme* (*amărâme* P. Or. 181/11–12, *tătărâme* N. Let. 155/39).

1.2.42.3. Cu *-ime* se formează substantive de la

a. adjective: *adâncime* Iv. P. 88/30; *afunzime* P. Or. 228/7; *amărâme* „amărăciune” P. Or. 158/12; *crudime* LSR 150²/1 (*cruzime* Pr. C. 98/23); *desime* LSR 171^{v2}/2, C. Let. 80/15; *giunrime* PH 36^v/10–11; *grăsime* CC₂ 33/6, P. Or. 256/18, LSR 151^{v2}/10, Carte 60/4; *greime* CC₂ 138/11, Iv. P. 88/28; *grosime* CC₂ 294/11, LSR 66²/10, M. Ec. 50/8; *iușurime* Cant. I 74/18 < *iușor*; *iușime* CC₂ 481/12, P. Ist. 13/2; *înălțime* CC₂ 70/2, B 630^b/41, (a. 1749) Iorga, SBD 108/21, M. Ec. 143/10 (*înralțime* CV CXL / 5, PH 117^f/15); *întregime* Iv. P. 115/27; *lărgime* CC₂ 360/32, P. Or. 87/18, LSR 135¹/15, B 621^b/15; *lățime* Prav. L. 250^f/3, ÎL 43/28, B 625^a/37; *lungime* CC₂ 56/10, B 625^a/38, (a. 1728) Iorga, SN 114/3; *mărimie* B 634^b/57, M. Ec. 29/3; *micsorime* Cant. I 74/18; *mulțime* CV LXXI / 13, CC₂ 63/24, V. Caz. 353/7, C. Let. 59/15, Iv. P. 102/31, P. Ist. 40/8 (*preamulțime* CC₂ 237/5); *necurățime* PH 4^f/1–2; *prostime* „prostie” ÎL 34/31 < adj. *prost*; *răime* CC₂ 140/28; *tărime* P. Or. 228/9–10; *vechime* Pr. C. 44/5;

b. substantive: *boierime* (a. 1707) Iorga, SBD 288/20, Iv. P. 90/26, P. Ist. 54/2, N. Let. 127/23; *călărășime* N. Let. 155/25; *călărime* „cavalerie” B 625^a/33, U. Let. 39/2, N. Let. 136/7; *căzăcime* N. Let. 154/11; *felurime* (mijlocul sec. al XVIII-lea) la Ursu, T. Ș. 296; *izrailime* Dosoftei la Gaster, Chr. I 212/28; *întunecime* Iv. P. 88/20; *jidovime* B 623^a/19; *mazâlime* N. Let. 153/33–34; *robime* B 635^a/55; *rotocolime* „rotunjime” Iv. P. 87/28; *slujitorime* N. Let. 141/24; *tătărâme* N. Let. 155/3; *țărănime* C. Let. 82/33; *ungurime* U. Let. 111/4; tema următoarelor derivate poate fi substantiv sau adjectiv, dar, dat fiind sensul lor colectiv, pare mai sigură prima ipoteză: *bătrânime* B 623^a/54; *pedestrimie* „infanterie” B 621^b/17, U. Let. 39/2, C. Let. 52/30, N. Let. 136/6; *prostime* „gloată, popor de jos” U. Let. 230/9, C. Let. 60/33 < s. *prost*; *sărăcime* U. Let. 254/14; *sêsime* „populație săsească” Anon.Car.

Derivatele cu temă substantivală apar începând din secolul al XVII-lea.

c. verbe: *ascuțime* LSR 169^f/4; *înăcrime* LSR 138^v/19 < *înăcri*; *înmulțime* CC₂ 304/15 (*preaînmulțime* CC₂ 283/13); *lucime* P. Or. 297/16; *unime* „unitate, întreg” (a. 1743) ILRLV 425; *usturime* V. Caz. 405/16, LSR 194^v/16.

În sec. al XVIII-lea nu apar în materialul cercetat derivate de la verbe.

1.2.42.4. Temele derivatelor sunt de origine variată; latină: *adânc*, *ascuți*, *călare*, *des*, *înalt*, *larg*, *luci*, *mult*, *tare*, *ușor*, *vechi* etc.; slavă: *boier*, *cazac*, *iute*, *prost*, *rob*, *ungur* etc.; turcă: *mazil*, *tătar*.

1.2.42.5. Derivatele au următoarele valori:

a. abstracte ale calității: *adâncime*, *amărâme* „amărăciune”, *desime*, *iușime*, *înălțime*, *întregime*, *întunecime*, *lățime*, *micșorime*, *mulțime*, *rotocolime*, *tărime* „putere”, *usturime*.

Numeroase derivate au căpătat valori concrete, desemnând mai ales pe purtătorul calității: *afunzime* „adâncime, adâncuri” P. Or. 228/7; *grăsime* „substanță grasă” P. Or. 276/10–11; *necurățime* „lucruri necurate” PH 4^f/1–2 etc.;

b. colective: *bătrânime* B 629^a/25; *boierime* P. Ist. 54/2; *călărășime* N. Let. 155/25; *călărime* C. Let. 62/10, B 625^a/33; *căzăcime* N. Let. 154/11; *jidovime* B 623^a/19; *mazâlime* N. Let. 153/33–34; *pedestrime* B 625^b/47; *prostime* U. Let. 230/9; *sărăcime* U. Let. 254/14; *tătărăme* N. Let. 155/39; *țărănime* C. Let. 82/33; *ungurime* U. Let. 111/4.

Valoarea aceasta a sufixului nu apare în sec. al XVI-lea (vezi Magdalena Popescu-Marin, în LR XV, 1965, nr. 1, p. 47).

Derivatul *robime* (să vă aduceț aminte de *robimea* fiilor miei B 635^a/55) are sensul „stare de rob, robie”.

1.2.42.6. Sufixul este productiv în toate cele trei secole.

1.2.43. -ină

1.2.43.1. Sufixul *-ină* provine din lat. *-inus*, *-ina* + vsl. *-ina* (Pascu, S. 209). Din slavă a pătruns în română printr-un cuvânt

analizabil, ca *rogojină* (a. 1509), la Nestorescu, A. 52, cf. bg. *rogojina* (DLR) și rom. *rogoz*.

1.2.43.2. El formează substantive de la substantive: *dârștină* „șesătură ordinară, groasă; haină lucrată din astfel de stofă” (a. 1600–1630) CB I 275/3, cf. *dârștă* „piuă” (*Îmbrăcatu-m-am în dârștine*. V. Caz. 27/28); *stupină* „prisacă” (a. 1502), la Nestorescu, A. 52, ÎL la TDRG.

1.2.43.3. Temele derivatelor sunt de origine latină: *stup* și slavă (bulgară): *dârștă*.

1.2.43.4. Valoarea derivatelor: în cazul lui *dârștină* se indică obiectul făcut cu instrumentul denumit de temă, iar *stupină* arată o colectivitate. *Stupină* este înregistrat și ca toponim (a. 1596), la Nestorescu, A. 52.

1.2.43.5. Sufixul este foarte slab productiv.

1.2.44. -ință

1.2.44.1. Sufixul provine din lat. *-entia* (Meyer-Lübke, Gram. II 604).

A intrat în română prin cuvinte analizabile de tipul: *credință* CV CXV / 14, (a. 1577) CB I 26/10, DVS 32^f/10, U. Let. 129/3 < lat. pop. < *credentia*; (*ne*)*putință* CT 41^v/1, CC₂ 33/8, DVS 33^v/32, U. Let. 250/15, Iv. P. 88/5 < lat. *potentia*; *știință* CC₂ 282/19, B 628^b/58, N. Let. 104/7 < lat. *scientia*.

1.2.44.2. Sufixul derivă substantive de la

a. verbe (mai ales în *-i*): *adeverință* V. Caz. 453/23, ÎL 40/1, U. Let. 202/8; *agiutorință* Cant. I 88/41; *biruință* LSR 115^f/3, C. Let. 56/18, Iv. P. 73/1, P. Ist. 38/6; *căință* C. Let. 88/8; *cunoștință* P. Or. 284/14–15, V. Caz. 474/21, B 627^b/50, U. Let. 236/14; *dorință* (a. 1787) Crest. II 125/13; *făgăduință* CC₂ 105/18, NT 1^f/29, P. Ist. 57/12, Iv. P. 113/3; *ferință* DVS 16^f/21; *giuruință*, U. Let. 166/9; *gotovință* „ceea ce este gata să se întâmple” CP, la Densusianu, HLR II 328 < *gotovi* (DA, s.v. *gotovi*) (Densusianu îl socotește format după vsl. *gotovŭ* „pregătire”); *îndoință* Cant. I 93/31; *îngăduință* LSR 155^f/3 (*neîngăduință* U. Let. 26/9); *lăcuință* B 625^b/22 < *lăcui*; *lipsință* „părăsire, lipsă” Dosoftei, în P. Sch. 59/39; *măntuință* V. Caz. 492/33,

Iv. P. 75/12; *nădăjduință* Coresi, la Densusianu, HLR II 328; *năzuință* Dosoftei, în P. Sch. 188/17; *nesosință* „întâmplare neprevăzută, necaz” V. Caz. 250/5, LSR 138^{r2}/9; *nevoință* CT 172^v/18, V. Caz. 458/31, ÎL 33/17, U. Let. 86/10, Iv. P. 117/25; *oblăduință* „stăpânire, dominație” LSR 103^{v2}/1, Dosoftei, în DLR; *ogodință* „voie, plac” CT 202^v/16 < *ogodi*; *ostenință* „osteneală” V. Caz. 471/24, LSR 152^{r2}/20; *pocăință* CT 16^v/13, CC₂ 5/5, C. Let. 45/17, Iv. P. 92/11; *polzuință* „folos, utilitate” DVS 27^v/15 < *polzui*; *preavecuință* LSR 50^{v2}/20; *priință* DH la Densusianu, HLR II 329, V. Caz. 441/1; *prisosință* LSR 81^{v1}/5; *sălășluință* DVS 6^v/5; *scutință* P. Sch. 28/33; *semenință* DR II la Densusianu, HLR II 329; *sființă* „sfială” Prav. L. 237^v/4; *silință* (a. 1779) Iorga, SN 130/29; *socotință* (cca 1593–1597) SB nr. 5, 32/4, U. Let. 185/4; *sprijenință* „sprijin” Dosoftei, în P. Sch. 183/41; *stidință* V. Caz. 402/7 < *stidi*; *suferință* DVS II^v/28; *trebuință* CC₂ 124/15–16, LSR 152^{r1}/15, M. Ec. 170/15; *umilință* V. Caz. 441/3, B 633^b/40–41, Iv. P. 98/12; *upuvăință* „nădejde” P. Sch. 19/15.

Cuvântul *asemenință* DR II, la Densusianu, HLR II 328 „înfățișare, asemănare” ar putea fi derivat sau de la verb (*asemăna*) sau de la adverb (*asemeni*). Existența lui *semenință* DR II, la Densusianu, HLR II 329 „asemănare, semănare” (deci cu sens identic) pledează în favoarea derivării de la verb.

b. numerale (numai în sec. al XVI-lea): *întâință* Coresi, la Densusianu, HLR II 328 „primul rang, primordialitate”.

c. în secolul al XVIII-lea apar 3 derivate ocazionale la Cantemir, două de la pronume: *cătință* Cant. I 78/22 < *cât*; *ceință* Cant. I 78/22 < *ce* și unul de la un grup de cuvinte (*fel de*): *feldeință* (la întrebarea *ceinții*, da răspunderea *cătinții* și *feldeinții* Cant. I 78/23).

1.2.44.3. Originea temelor este variată; latină: *ajutori*, *cât*, *ce*, *crede*, *cunoaște*, *fî*, *îndoi* etc.; slavă: *gotovi*, *nădăjdui*, *sili*, *stidi* etc.; maghiară: *făgădui*, *lăcui*; neogreacă: *folosi*, *sosi*.

1.2.44.4. Valoarea derivatelor este în general abstractă, exprimând:

a. calitatea: *adeverință* „adevăr” V. Caz. 453/27; *cunoștință* (*L-am împlut cu duhul lu Dumnedzeu, cu mândrie, înțelepciune, cunoștință*. P. Or. 284/14–15); *umilință* V. Caz. 367/11 etc.;

b. starea: *îndoianță* „îndoială” Cant. I 93/31; *neputință* „slăbiciune, boală” CC₂ 60/20; *suferință* DVS II^v/28 etc.;

c. acțiunea: *ferință* „acțiunea de a se feri” DVS 16^v/21; *măntuință* V. Caz. 343/14; *sălășluință* DVS 6^v/5 etc.;

d. rezultatul acțiunii: *adeverință* „mărturie” Cantemir, în DA; *biruință* NT II^r/11; *ostenință* „osteneală” V. Caz. 348/2; *polzuință* „folos, câștig, avantaj” DVS 27^v/15; *stidință* „rușine” V. Caz. 402/7;

e. concretizarea însușirii, obiectul concret prin care se realizează acțiunea: *necuviință* (la pl.) „fapte necuviincioase” CC₂ 72/25 etc.

1.2.44.5. Sufixul este productiv în toate cele trei secole.

1.2.45. -(i)or (-cior), -(i)oară (-cioară); -(i)șor, -(i)șoară (-ușor)

1.2.45.1. Sufixul *-(i)or* provine din lat. *-eolus*, *-iolus* (Philippide, ILR 63). Este atestat în nume proprii înainte de secolul al XVI-lea, vezi Nestorescu, A.52–53.

A intrat în română prin cuvinte de tipul: *căprioară*, înregistrat ca antroponim (a.1546) Nestorescu, A. 52 și ca nume comun Cant. I 53/2 < lat. *capreola*.

1.2.45.2. Sufixul apare în variantele *-(i)or*, *-(i)oară* (*frățior* P. Or. 149/26, *moșăoară* (a. 1592) Crest. I 154/4) și *-cior*, *-cioară* (*florincior* CC₂ 549/28, *cășcioară* CC₂ 190/7), cel din urmă explicându-se prin adăugarea lui *-ior* la teme în *-t* sau *-ț* (Graur, E. 39). În unele cazuri, *r* și *n* din temă dispar sub influența lui *-i* din sufix. Vezi mai jos *mânăstioară*, *rogojioară*, *străchioară* (cf. A. Graur, *Les diphtongues en roumain*, în BL III, p. 17).

1.2.45.3. Sufixul derivă:

a. substantive

– comune de la substantive: *cășcioară* CT 87^v/8, U. Let. 210/9; *cășioară* Ureche, în DA; *comișior* „comisionar, delegat” (a. 1727) în DÎLR < *comișiu*, variantă a lui *comision* „ordin, mandat”, cf. magh. *comissióra*; *corăbioară* CT 234^r/11; *frățior* P. Or. 147/25, Cant. I 59/30; *gămălioară* LSR 209^{v2}/3; *hârtioară* (cca 1739) Crest. II 82/29; *mânăstioară* ÎL 362/25, N. Let. 131/37; *mioară* (a. 1532) Nestorescu, A. 52 < *mia*; *moșioară* (a. 1592) Crest. I 154/4; *oșcior* LSR 153^{r2}/6; *păvăjioară* „diminutiv al lui păvăză” B (1688), în DÎLR; *rogojioară*

DVS 27^v/19; *simbrioară* (a. 1779) Iorga, SN 132/24; *soșioară* „tovarășă, surată” LSR 71^{v2}/17; *străchioară* (a. 1693) Crest. II 57/10; *tăpsioară* Carte 103/15; *ulicioară* P. Ist. 29/1;

– proprii de la substantive (exemplele sunt luate de la Nestorescu, A. 52–53); antroponime: *Oprișor* (a. 1512); toponime: *Bucoveciorul* (a. 1535) < *Bucovăț*, *Ghitioara* (a. 1586), *Munteorul* (a. 1579), *Pleşcioara* (a. 1580) < *pleasă* „loc, deal, munte golaș”, *Seliștoara* (a. 1545), *Slătioara* (a. 1597) CB I 80/8, *Slătioarele* (a. 1508), *Voronicior* (a. 1515) < *Voroneț*;

– proprii de la adjective: antroponimul *Tudora Mierioara* (a. 1554), poate din adj. *mieriu*;

b. adjective de la adjective: *groșcioară* Carte 8/12; *rătungior* P. Or. 232/18.

1.2.45.4. Originea temelor este variată (cea preponderentă este latină); latină: *acru*, *casă*, *frate*, *os*, *soș* etc.; slavă (sau intrate prin filieră slavă): *corabie*, *mănăstire*, *rogojină*, *târg*; autohtonă: *moș*; maghiară: *gămălie*.

1.2.45.5. Valoarea fundamentală a derivatelor cu *-ior* (*-cior*) este diminutivală (în cazul adjectivului, sufixul diminuează intensitatea însușirii sau a circumstanței exprimate de cuvântul de bază); vezi exemplele de mai sus.

1.2.45.6. Sufixul este productiv în toate secolele.

1.2.45.7. -(i)șor, -(i)șoară (-ușor)

Sufixul provine din *-ior*, dezvoltat în anumite condiții fonetice cu elementul *-ș-*. Apoi sufixul a fost înlocuit cu forma dezvoltată *-ișor* și *-ușor* în contexte fonetice determinate (vezi Al. Graur, *Sufixele -ior, -cior, -șor, -ișor și -ușor*, în V. Rom., 82, 1930, p. 247–253 și Pascu, S. 163). Este atestat și anterior secolului al XVI-lea în nume proprii, vezi Nestorescu, A. 53–54.

Sufixul derivă:

a. substantive de la substantive

– comune: *așișoară* M. Ec. 42/2; *bănișor* „subaltern al marelui ban” (a. 1618) ILRLV 213; *cărnișoară* Cant. I 92/30; *cepșoară* Carte 67/6; *domnișor* U. Let. 246/7, C. Let. 67/9, P. Ist. 59/1; *fetișoară* DVS 20^f/13, B 617^b/47; *fețișoară* (cca 1551–1553) ILRLV 213, *frunzișoară*

Carte 110/2; *hănișoară* CC₂ 365/3; *locșor* P. Or. 179/25; *luntrișoară* CV XCII / 2; *mânzișor* CT 44^f/2; *modișor* „diminutiv al lui mod” Corbea, în DÎLR; *nucșoară* B 57^b/5, M. Ec. 132/12; *ochișor* P. Or. 264/12; *omșor* P. Or. 217/2, LSR 102^{v2}/5 (*omușor* LSR 167^{v1}/15); *perișoară* „chiftea” Carte 23/2; *peștișor* ES 56^f/8, NT 51^f/10; *puișor* Carte 93/13; *scorțișoară* LSR 88^{f1}/5; *stolișor* LSR 116^{v2}/5; *sumșoară* „diminutiv al lui sumă” Corbea, în DÎLR; *școlișoară* Cantacuzino, în DÎLR; *tăvșoară* Carte 83/13; *târgșor* C. Let. 55/8; *țărășoară* DVS 8^f/7; *țâțâșoară* DVS 20^f/14; *u(n)ghișo(a)re* „boală de copite la cai sau la vite” (a. 1508) Nestorescu, A. 53, „unghiuță” Cantemir, în DLR; *vânișoară* LSR 75^{v1}/1; *ventișor* CV XCIV / 4;

– proprii, la Nestorescu, A., 53–54; antroponime: *Zgăișor* (a. 1578), *Dănișor* (a. 1608) CB I 169/9; toponime: *Areșoară* și *Arișoară* (a. 1598) < *arie*, *Botnișoară* (pârâu, a. 1522), *Brădișor* (a. 1574), *Butișoara* (a. 1576), *Câmpușor* (a. 1584), *Crucișoara* (a. 1568), *Drumșor* (a. 1588), *Grușișoare* (a. 1577), *Grupșoara* (a. 1598) < *groapă*, *Morișoara* (a. 1520), *Nucșoară* (a. 1547), *Oltișoru* (pârâu, a. 1533), *Plopșor* (a. 1519), la Mihăilă, D. (a. 1532), *Podișoare* (a. 1572) și N. Let. 144/40, *Portișoară* (a. 1517), *Prunișor* (a. 1593), *Spinișor* (a. 1534), *Stânișoară* (a. 1583), *Teișori* (a. 1595), *Unghișor* (a. 1567), *Viișoara* (a. 1538);

b. adjective de la adjective: *acrișor* Carte 45/10; *căldișoară* M. Ec. 130/16–17; *mărișor* Carte 17/5; *micșoară* CC₂ 285/36, ÎL 41/19; *smedișor* Dosoftei, în Jb. V 133;

c. adjective de la numerale: *unișor* „singurel” Dosoftei, în DLR;

d. adverbe de la adverbe: *binișor* (a. 1592) SB 27/12; (a. 1740) Iorga, SBD 105/17; *încitișor* Carte 108/11.

Originea temelor este variată (cu preponderență latină); latină: *ață*, *carne*, *ceapă*, *cui*, *domn*, *fată*, *frunză*, *mic*, *ochi*, *pește*, *pui*, *vână*, *vânt* etc.; slavă (sau intrate prin filieră slavă): *haină*, *smead*, *târg*; autohtonă: *mânz*; greacă: *stol*; turcă: *tavă*; multiplă, neologică: *mod*, *sumă*, *școală*.

Derivatele au valoare diminutivală.

Adjectivele și adverbele diminuează intensitatea însușirii sau a circumstanței exprimate de cuvântul de bază.

Sufixul este productiv.

1.2.46. -iș¹ (-âș)

1.2.46.1. Originea sufixului *-iș* substantival este discutabilă, sârbă sau maghiară (vezi Densusianu, HLR I 364, 373). Sufixul este atestat în nume proprii înainte de sec. al XVI-lea (*Aniniș, Ivaniș, Opriș*, la Nestorescu, A. 54). În formații de la verbe în *-î*, sufixul are forma *-âș* (v. *infra pârâș*).

Sufixul *-iș¹* se delimitează de omonimul său *-iș²* prin clasa lexico-gramaticală a derivatelor.

1.2.46.2. Sufixul derivă substantive

– comune de la:

a. verbe: (*a*) *coperiș* CC₂ 108/2, Pr. C. 144/8; *grădiș* CC₂ 478/29 provine sau din *îngrădiș* < *îngrădi* + *-iș* prin afereză, vezi Densusianu, HLR II 329, sau prin analiza greșită a lui *de-ngrădiș* ca *den grădiș* (vezi citatul de mai jos); *măritiș* Pr. C. 100/4; *mlătiș* (cca 1560) CB I 6/5–6 „bătaia spicelor de grâu”; *pârâș* „reclamant” (a. 1503) Nestorescu, A. 54, CT 8¹/9, CC₂ 403/20, P. Ist. 40/10; *seceriș* CT 189^v/7; *semeniș* Dosoftei, la Gaster, Chr. I 266/27; *suiș* B 623^a/49; *treieriș* CC₂ 459/25; *urdiniș* (a. 1591), la Gheție–Mareș, *Grauirile daco-române în sec. al XVI-lea*, p. 298 < *urdina*;

b. adjective (sec. al XVII-lea): *desiș* LSR 189¹/5, B 623^a/13;

c. substantive (secolele al XVII-lea și al XVIII-lea): *aniniș* (a. 1699), la HEM 1214; *ariniș* (a. 1646), la HEM 1214; *năsipiș* Cant. I 53/8; *prundiș* Cantemir, în Crest. II 70/3; *teiș* LSR 96^r/9;

– proprii de la:

a. substantive (toponime, preluate de la Nestorescu, A. 54): *Aluniș* (a. 1529), *Buciumiș* (a.1541), *Cârpeniș* (a. 1575), *Măliniș* (a. 1533), *Meriș* (a.1510), *Păltiniș* (a. 1585), *Pietriș* (a. 1533), *Plopiș* (a. 1561), *Teiș* (a. 1579), *Boldiș* (a.1517), la Mihăilă, D. < *bold*;

b. verbe: (antroponime) *Măciniș* (a. 1517), (toponime) *Vâlcea Pogorâșului* (a.1543).

1.2.46.3. Temele derivatelor sunt de origine latină: *des*, *mărita*, *piatră*, *secera*, *tei*, *urdina* etc. și slavă: *nisip*, *mlăti* (în) *grădi*, *prund* etc.

1.2.46.4. Valorile derivatelor:

a. acțiunea și rezultatul ei: *măritiș*, *seceriș*, *semeniș* „semănat”, *treieriș* CC₂ 459/25;

b. mijlocul prin care se realizează acțiunea: *coperiș* (*haine și coperișe sântu sufletelorū trupurele noastre* CC₂ 108/2);

c. locul caracterizat prin acțiunea temei: *grădiș* (*ca nește oi afară den grădișū lăstate* CC₂ 478/29); *suiș* (*suișurile munților* B 623^a/49);

d. colective (sau cantitate mare dintr-o materie): *aniniș* și *ariniș* „pădure de arini” HEM 1214; *desiș* B 623^a/13; *năsipiș* Cant. I 53/8.

Această valoare apare în secolul al XVI-lea, cu deosebire la toponime.

1.2.46.5. Sufixul are o productivitate medie în toate cele trei secole.

1.2.47. -iș²

1.2.47.1. Originea sufixului *-iș* adverbial este obscură. Densusianu (HLR I 364) consideră că este un sufix deosebit de cel care formează substantive.

1.2.47.2. Sufixul formează adverbe de mod de la:

a. substantive: *costiș* Anon.Car., *cruciș* (*den crucișu necurații îmbălă* PH 8^v/2, cf. (a. 1597), CB I 80/6); *curmeziș* < *curmez (alb. *kurmez*, de la care s-a format verbul *kurmzue* „tai în părți, mișc corpul strâmbându-l”), cf. *curm*, *curma*, *curmei* (cf. DA, s.v.); *fățiș* < *față* (înaintea tuturor aceloră carii era de *fățiș* *ačasta strigă* P. Or. 159/7); *furiș* < *fur* „hoț” (*a săgeta furiș nevinovatul*. PH 52^v/1, cf. P. Or. 138/11, ÎL 64/40); *ingerunchiș* (cca 1551–1553) la ILRLV 213 este un compus parasintetic;

b. adjective: *ponciș* „pieziș; ostil” < adj. *ponc*, *poancă* (CADE, s.v.). Derivatul are valoare de adverb și de adjectiv (*să pună în ponciș* V. Caz. 402/19; *cându-l ... va ucide cu pumnii ponciși în inimă* ÎL 235/28); *mâlcomiș* < *mâlcom*, apare în locuțiunea adverbială *cu mâlcomiș* (*fieșcare de noi catră sfârșirea vieței sale și cu mâlcomiș curărea apropiu-se* CC₂ 457/7) și are valoare de adjectiv în citatul: *oameni carii să nască într-ačastă planită sfântă: ... Plini la trup: mâlcomiși, nedirepți*. Calendar 5/8;

c. numerale: *dentâiș* < *dentâi* (*avea frâmșețea dereptății dentâiș* CC₂, la Densusianu, HLR II 261);

d. verbe: *înotiș* „înotând” Anon. Car., *pituliș* TB, la Densusianu, HLR II 271 < *pitula* (CADE s.v.).

Derivatele de la numerale apar numai în secolul al XVI-lea.

1.2.47.3. Temele derivatelor sunt de origine latină (cele mai multe): *coastă*, *cruce*, *față*, *fur*, *genunchi* etc., slavă: *mâlcom*; comună cu albaneza: *curmez*; necunoscută: *pitula*, *ponc*.

1.2.47.4. Sufixul are o productivitate mai ridicată în secolul al XVI-lea și mai scăzută în cele următoare.

1.2.48. -iște

Sufixul provine din vsl. *-ište* (Philippide, ILR 152).

El a intrat în română prin cuvinte împrumutate din slavă, analizabile, de tipul: *zboriște* „loc de adunare” CV X / 3 < vsl. *sъborište* (cf. *zbor* „sobor”), și neanalizabile: *capîște* „templu păgân” Anon.Car. < vsl. *kapište*, *păpriște*, *popriște* „măsură de lungime; interval de timp” Dosoftei, în DLR < vsl. *păpriaște*, *popriaște*, *pristaniște* „port, țărm, adăpost” CV, în DLR < vsl. *pristanište*.

Sufixul derivă substantive

– comune de la:

a. substantive: *glodiște* Dosoftei, în DA, s.v.; *gunoiște* Coresi, în DA; *prăvirîște* „teatru” DVS 19/29 < *prăvire* (formație personală la Dosoftei, poate calc după lat. *spectaculum* sau srb. *pozorište*, rus. *zrelište*; v. TDRG, s.v.);

b. adjective: *liniște* B 634^a/25, Calendar 10/7 < *lin*;

– proprii (toponime) de la substantive: *Cânepiște* (a. 1582), la Nestorescu, A. 55, *Măzăriște* (a. 1550) *ib.*, *Secăriște* (a. 1528) *ib.*

Temele derivatelor sunt de origine latină: *cânepă*, *lin*, *secară*, slavă: *gunoi*, *privi*, comună cu albaneza: *mazăre*, necunoscută: *glod*.

Valorile sufixului *-iște*:

a. colective (sau cantitate mare dintr-o materie): *glodiște*, *gunoiște*. Aceeași valoare apare și în toponime;

b. starea: *liniște* B 634^a/25;

c. locul unde se petrece o acțiune: *prăvirîște* (Îi *scoasăă* la *teatrum*, *adecă* la *prăvirîște* Dosoftei, în DLR).

Sufixul este slab productiv în secolele al XVI-lea și al XVII-lea și neproductiv în secolul al XVIII-lea.

1.2.49. -it; -ărit

1.2.49.1. Sufixul provine din lat. *-itus* (cf. Pascu, S. 106–109).

1.2.49.2. Sufixul apare și în forma compusă *-ărit*. Inițial *-it*, sufixul supinului, s-a atașat la teme terminate în *-ar*, apoi prin falsă analiză s-a detașat sufixul *-ărit*. În multe cazuri nu se poate stabili cu rigurozitate dacă un derivat este creat cu *-it* sau cu *-ărit*. Motivele sunt următoarele: *-it* s-a atașat inițial la acele teme în *-ar* care desemnează slujbașul însărcinat cu adunarea unui impozit, iar derivatul cu *-it* numea îndeletnicirea slujbașului respectiv și apoi impozitul, dar unele teme în *-ar*, cărora le corespund derivate cu *-it* cu sensul de impozit, nu denumesc slujbașul fiscal, ci persoana care se ocupă de referentul indicat de substantivul temă, ca: *cârciumar*, *oier*, *măjar*, *văcar*. Acest fapt îngreunează punerea în legătură a substantivelor în *-ar*, care au acest sens, cu derivatele în *-it*, îndemnându-ne să considerăm, mai degrabă, ca temă pentru derivatele care ne interesează, substantivele nederivate cu *-ar*, adică: *oaie*, *majă* etc. și drept sufix pe *-ărit*. Alte derivate cu *-it* ca *ierbărit* nu au teme atestate în *-ar*, deși aceste formații sunt posibile (cf. Maria Iliescu, în Omagiu Jordan, 403–411).

1.2.49.3. Sufixul formează substantive neutre de la substantive: *căminărit* (a. 1695) Iorga, SD V 345/16 < *camină* sau *căminar*; *cârciumărit* Neculce, în Crest. II 94/17 < *cârciumă* sau *cârciumar*; *cepărit* (a. 1741–1742) Iorga, SD IV 219 în DA < *cep* sau *cepar*; *dijmărit* (a. 1695) Iorga, SD V 343/1 < *dijmar*; *fumărit* N. Let. 113/29 < *fum*; *gărdurărit* (a. 1695) Iorga, SD V 342/15 < *garduri*; *goștinărit* (cca 1710) Iorga, SD V 339/3 < *goștinar*; *ierbărit* (a. 1694–1695) *id.*, *ib.* 341/37 < *iarbă*; *măjărit* *id.*, *ib.* 341/13 < *măjar* „negustor pe pește; pescar” sau *majă* „unitate de măsură; năvod”; *oierit* (a. 1698) *id.*, *ib.* 346/34 < *oaie* sau *oier*; *sărărit* (a. 1701) *id.*, *ib.* 340/34 < *sare* (DLR), cf. și *sărar* „vânzător de sare”; *solărit* (a. 1742) Iorga SD VI 288/1 < *solar* „vânzător de sare”; *stănit* (a. 1568) la Nestorescu, A. 55 < *stână*; *tutunărit* (a. 1708) Iorga, SD V 348/7 < *tutunar*; *țișărit* (a. 1725) *id.*, *ib.* 103/31 < *țișan*; *văcărit* Neculce, în

Crest. II 94/21 < *vacă* sau *văcar*; *vădrărit* (a. 1756) Crest. II 101/22 < *vadră*.

1.2.49.4. Originea temelor este variată, majoritatea acestor teme fiind creații pe teren românesc de la etimoane de diferite origini; latină: *cep*, *fum*, *iarbă*, *oaie*, *sare*, *vacă*; slavă: *căminar*, *dijmar*, *pogon*, *solar*, *șigan*, *vadră*; maghiară: *majă*; maghiară sau/și slavă: *cârciumar*; turcă: *tutunar*; comună cu albaneza: *gard*; necunoscută: *goștinar*.

1.2.49.5. Se pare că inițial derivatele cu acest sufix au numit îndeletnicirea de adunare a impozitelor și apoi s-a dezvoltat sensul de impozit.

a. îndeletnicirea: *căminărit*, *gărdurărit* „slujba celui care ia impozit de la cei care nu-și îngrădeau via”, *goștinărit*;

b. impozitul: *cârciumărit*; *cepărit* „impozit asupra cârciumilor”; *dijmărit*; *fumărit* „impozit pe case, după numărul coșurilor”; *măjărit* „taxă percepută pentru negoțul cu pește”, *oierit*, *solărit* „impozit pe negoțul cu sare”; *tutinărit*, *șiganărit* „dare asupra șiganilor ce-i avea cineva ca robi”; *văcărit* „dare asupra vitelor mari”; *vădrărit*.

1.2.49.6. Sufixul apare cu aceste valori în limba română începând din sec. al XVI-lea (v. *supra*, *stânit*), dar se dezvoltă spre sfârșitul secolului al XVII-lea și în secolul al XVIII-lea.

1.2.50. -iță; -uliță

1.2.50.1. Sufixul *-iță* provine din vsl. *-ica* (Franz Miklosich, *Beitrage* 54). Derivate cu acest sufix sunt atestate înainte de sec. al XVI-lea, vezi Nestorescu, A. 55.

A intrat în română prin cuvinte împrumutate din slavă, analizabile, de tipul: *uceniță* CC₂ 546/11 < vsl. *učenica*, apropiat de *ucenic*; *m(ă)ceștiță* DVS 13^f/34 < srb. *mučenica*, dar apropiat de *mucenic*; *rășniță* CT 37^v/23, LSR 75^f/8 < bg. *rășnița* și *undiță* CT 37^v/4, V. Caz. 443/16 < vsl. *ondica* sunt analizabile ca provenind de la verbele *rășni* și *undi*; *măgăriță* LSR 70^v/1 (cf. bg., srb. *magarica*) și *mlădiță* P. Or. 138/3 LSR 141^f/21 (cf. srb. *mladica*) pot fi sau împrumuturi sau derivate românești.

În nume proprii feminine forma sufixului este *-ița*.

Într-un singur derivat, sufixul apare în forma compusă *-ușiță*: *mănușiță* „mănuță” Dosoftei, în DLR (*mână* + *-ușiță*, deoarece *mănușă* nu are sensul „mână”).

1.2.50.2. Sufixul derivă substantive

– comune de la substantive:

boltiță „diminutiv al lui boltă” (a. 1716–1742), în DÎLR; *călugăriță* Prav. L. 206^v/17, DVS 25^f/14, ÎL 56/17, LSR 83^v/1; *căpităniță* „soție de căpitan” (a. 1741), în DÎLR; *cârmiță* Coresi, la Densusianu, HLR II 330; *chiliță* LSR 89^v/9; *cojocărița* (a. 1581) Nestorescu, A. 55; *colibiță* Cant. I 91/29; *cuconiță* DVS 20^f/23; *dumnezeiță* Coresi, la Densusianu, HLR II 330; *feciuriță* CC₂ 381/11; *foiță* „act de zestre” (a. 1714) ILRLV 426; *ghinăriță* „soție de general” (a. 1737), în DÎLR; *gropiță* (a. 1596) Nestorescu, A. 55; *groșiță* „monedă austriacă” (a. 1785) Crest. II 143/15 < *groș*; *împărățiță* P. Ist. 8/20; *lădiță* P. Or. 182/17; *linguriță* Carte 114/4; *moviliță* (sub forma *moghiliță* este atestat înainte de sec. al XVI-lea, Nestorescu, loc.cit.) N. Let. 108/6; *neguriță* DVS 37^v/13; *păduriță* Cant. I 91/29; *peștiță* CV CXXXVII / 11, CC₂ 28/15, V. Caz. 404/19, Carte 111/14; *perniță* LSR 207^v/14; *peșteriță* LSR 189^f/4; *pităriță* „brutăreasă” Anon.Car.; *porumbiță* LSR 86^v/2; *prorociță* CT 116^v/6, P. Or. 229/22, NT 67^f/17, DVS 6^v/31; *răcliță* CT 98^v/9; *spătăriță* (a. 1574) Nestorescu, A. 55; *tăbliță* Mardarie, Corbea, Cantemir, în DÎLR; *tălhăriță* DVS 38^f/20; *țigăiță* M. Ec. 23/5; *tindiță* Cant. I 91/39; *tingiriță* Carte 40/6; *trapeziță* (a. 1600) Nestorescu, A. 55; *țuduliță* „diminutiv de la țidulă” (a. 1743), în DÎLR; *veduviță* „văduvă” Dosoftei, în P. Sch. 126/36.

Cuvântul *rămășiță* CC₂ 260/32, P. Or. 53/26–27, U. Let. 182/10, NT 51^f/12 „ceea ce rămâne, urmaș, moștenitor” este derivat, probabil, de la participiul *rămas*.

– proprii (de persoană și de locuri) de la substantive proprii:

a. antroponime:

– masculine: *Bădița* (a. 1568) Nestorescu, A. 55; *Corniță* (înc. sec. al XVII-lea) SB nr. 13, 38/6 (DO îl derivă de la *Cornilie*); *Cosmița* (a. 1603) CB I 131/18 < *Cosma*; *Gavriliță* N. Let. 147/19 < *Gavril*; *Gheorghiiță* N. Let. 142/19 < *Gheorghe*; *Ioniță* (a. 1757) Iorga, SBD 310/5 < *Ion*; *Nicoliță* (a. 1778) Iorga, SN 125/15 < *Nicola*; *Nicoriță* C. Let. 60/24; *Ștefăniță* U. Let. 165/13;

– feminine: *Chirița* (a. 1770) Iorga, SN 117/25 < *Chira*; *Feațița* (a. 1506) Nestorescu, A. 55; *Ralița* (a. 1757) Iorga, SBD 310/16 < *Ralu*; *Voichița* U. Let. 54/13 < *Voica*; *Zmărăgdița* (a. 1740) Iorga SBD 106/14; derivatele de mai sus au fost la origine diminutive. Sufixul *-ița* derivă însă și substantive feminine de la masculine (moțional la nume de familie): *Pășcănița* (a. 1740) Iorga, SBD 107/14 < *Pașcanu* (această valoare apare în secolul al XVIII-lea).

b. toponime (în sens larg): *Cetinița* (a. 1586) Nestorescu, A. 55; *Ciulnița* (a. 1551) *ib.* (explicat la Iordan, T. 357, ca o formă sincopată a lui *ciuliniță*; în același loc, Iordan înregistrează *Ciulnețul* și *Ciulinețul*, curs de apă); *Valea Clăițe(i)* (a. 1571) *ib.*; *Crăițele* (a. 1571) *ib.*; *Obârșia Feațiței* (a. 1529) *ib.*; *Flocoșița* (a. 1598) *ib.*; *Frumoșița* (a. 1569) *ib.*; *Gherghița* (a. 1608) CB I 169/12 < *Gherghe*; *Moldovița* (a. 1592) SB 27/2, U. Let. 20/9 < *Moldova*; *Ohăbița* (a. 1569) Nestorescu, A. 55; *Olteanița* (a. 1515) *ib.*; *Pietroșița* (a. 1599) *ib.*; *Portița* (a. 1573) *ib.*; *Prahovița* (a. 1573) *ib.*; *Spinoșița* (a. 1584) *ib.*; *Sucevița* U. Let. 250/4; *Tismenița* U. Let. 116/9. Presupunem că derivate ca *Flocoșița*, *Frumoșița*, *Spinoșița* au tot teme substantivale (eventual *Flocosu*, *Flocoasa* etc.) și nu adjectivale, dat fiind caracterul diminutival sau moțional al formațiilor de acest tip. Unele toponime provin din numele comun corespunzător: *Feațiță*, *Portița* etc.

1.2.50.3. Temele derivatelor sunt de origine latină: *Dumnezeu*, *fecior*, *foaie*, *împărat*, *lingură*, *pădure* etc.; slavă: *călugăr*, *chilie*, *colibă*, *mladă*, *pernă*, *peșteră* etc.; comună cu albaneza: *măgar*; greacă: *cocon*; maghiară: *tâlhar*; germană: *ladă*; turcă: *tingire*; neologică multiplă: *boltă*, *căpitan*, *țidulă* etc.

1.2.50.4. Sufixul are următoarele valori:

a. moțională: *călugăriță*, *cuconiță*, *dumnezeiță*, *împărățiță* „nevastă de împărat” P. Ist. 8/20; *prorociță*, *tâlhariță*;

b. diminutivală: *chiliiță*, *colibiță*, *feciuriță* „fată foarte tânără” CC₂ 494/1, *foiță*, *linguriță*, *neguriță*, *păduriță*, *răcliță*, *tindiiță*, *tingiriță*.

Un derivat din secolul al XVI-lea are valoare de rezultat al acțiunii: *rămășiță* „ceea ce rămâne” (*de rămășițe 12 coșure era pline* CC₂ 260/32); două cuvinte analizabile împrumutate au valoare de

nume de instrument: *râșniță* și *undiță*. Această valoare nu o au derivatele pe teren românesc. *Peliță* CV CXXXVII / 11, CC₂ 28/15, cu sensul „trup, carne”, se detașează de restul derivatelor ca sens. TDRG îl tratează împreună cu *peliță* diminutiv al lui *piele*, considerând sensul „trup” ca dezvoltat sub influența slov. *polt* și cr. *put* „carne, trup, piele, culoarea pielii”. Densusianu, HLR II p. 464 îl apropie de sl. *plūtū*. Mai verosimilă este ipoteza Laurei Vasiliu (SMFC I 238), după care rom. *peliță* „carne, trup” s-a dezvoltat sub influența vsl. *plūtița*.

1.2.50.5. Sufixele *-iță* pentru nume comune feminine și proprii masculine și *-ița* pentru nume proprii sunt sufixe productive, în toate cele trei secole.

1.2.50.6. -uliță

Sufixul *-uliță* este compus din infixul *-ul-* + sufixul *-iță*.

Formațiile cu sufixul *-uliță* sunt substantive feminine derivate de la substantive de același gen: *ceguliță* Carte 26/15, *formuliță* Corbea, în DÎLR, *furculiță* LSR 54^{v2}/21, *sumuliță* Corbea, în DÎLR.

Originea temelor este latină (*furcă*), slavă (*cegă*), neologică multiplă (*formă*, *sumă*).

Sufixul apare din sec. al XVII-lea și este slab productiv.

Valoarea derivatelor este diminutivală.

1.2.51. -iu

Sufixul *-iu* are origine multiplă. El provine din lat. *-ivus*, poate și din *-ineus* (Pascu, S. 222); a fost influențat, probabil, și de turc. *-i* și, sporadic, de alte sufixe, ca *-ui* (ȘIO I 82, M. Avram, în SMFC IV 97; o discuție mai amplă, cu o bogată bibliografie la Fulvia Ciobanu, *Originea sufixului adjectival -iu*, în SMFC VI 69–82).

A intrat în română prin cuvinte analizabile ca: *timpuriu* CV CXXXII / 13, M. Ec. 151/12 < lat. vulg. *temporivus* (TDRG și REW), care poate fi analizat în română prin pl. *timpuri*.

Sufixul derivă adjective de la:

a. substantive: *câmpiiu* „de câmpie” Dosoftei, la Rosetti-Cazacu-Onu, ILR 152; *mijlociu* CC₂ 361/7; *vișiniu* (a. 1773), Gaster, Chr. II 90/7;

b. verbe (în sec. al XVIII-lea): *luciu* Carte 123/14 < *luci* (CADE);

c. adjective: *roșău* „roșcat” P. Or. 84/11 < *roșu* + *-iu* (DLR).

Originea temelor este latină: *câmp*, *mijloc*, *luci* și slayă: *vișină*.

Derivatele indică însușirea prin referire la natura cuvântului de bază: *câmpiu*, *mijlociu* sau asemănarea cu cuvântul de bază: *vișiniu*. *Luciu* este adjectiv verbal.

Sufixul este puțin productiv.

1.2.52. -iv

Sufixul *-iv* provine din bg. *-ivŭ*, cf. Densusianu, HLR I 254.

A intrat în limba română prin cuvinte precum *milostiv* V. Caz. 424/5 (*nemilostiv* Alex. 104/32).

În română, sufixul creează adjective, care adesea se substantivează, de la teme adjectivale de origine verbală: *uscățiv* Calendar 20/11 < *uscat*.

În *bețiv*, sufixul *-iv* s-a substituit lui *-iu* (*bețiu* < lat. *bibitivus* CDDE sau din *beat* DA), probabil sub influența paleoslavului *pijaniv* (cf. Pascu, S. 287, DA, s.v., M. Avram, în SMFC IV 97).

Originea temelor este latină (*beat*, *uscat*).

Derivatele cu *-iv* indică aproximarea, diminuarea, în cazul lui *uscățiv*, și agentul în cazul lui *bețiv*.

Sufixul este puțin productiv.

1.2.53. -lui (-ălui, -ului)

Sufixele *-(ă)lui* sunt de origine maghiară (Densusianu, HLR I 373, FC III 125–126), servind atât la crearea de verbe noi, cât și la adaptarea unor verbe latino-romance împrumutate prin filieră maghiară.

Cu *-lui* se creează verbe de la:

a. substantive: *găzdălui* Dosoftei, în DA, *lăcășlui* Psaltirea Scheiană, în DA, *prețălui* (a. 1776) Uricariul XIX 338/10;

b. adjective: *drăgălui* Dosoftei, la TDRG; *drăgului* „a mângâia” Coresi, la Densusianu, HLR II 349;

c. verbe: *mișcălui* Dosoftei, în DLR; *trufului* Coresi, la Densusianu, HLR II 349 ar putea fi analizat și de la substantivul *trufă* „glumă”, cf. FC III 124;

Există și formații parasintetice: *împizmului* N. Let. 348/29.

Neologisme latino-romance adaptate mai ales cu *-ălui* apar începând de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor în „Foletul Novel” (1693–1704): *asistălui* < it., lat. *assistere*, *defendălui* „a apăra” < lat. *defendere*, it. *difendere*, tot așa *expedălui*, *propozălui* „a propune”, *trăctălui* „a negocia, a trata” etc. (vezi Marin Z. Mocanu, în SCL XXXII, 1981, nr.2, p. 161–163, FC III 126, ILRLV 422–423). Alte exemple: *corespondului* (a. 1768), la Găldi, M. Phan. 82, *declămăului*, *disputului* (a.1700), în DÎLR, *dictăului* (a. 1777), la Găldi, M. Phan. 85, *înformăului* „a se instrui” Cantemir, în DÎLR, cf. *înforma*, *pretendăului* (a. 1778), la Găldi, M. Phan. 83, *protestăului* (a.1728), în DLR, *publicului* (a. 1778), la Găldi, M. Phan. 85, *recomendăului* Cantemir, în DLR. La data intrării lor în limbă aceste împrumuturi erau neanalizabile, căci au atestări mai vechi decât corespondentele lor fără acest sufix (*protesta*, *recomanda* etc.).

Temele formațiilor cu *-lui* sunt de origine: latină (*pref*), slavă (*drag*, *pizmă*), greacă (*trufă*), maghiară (*gazdă*), necunoscută (*mișca*).

Sufixul este puțin productiv.

1.2.54. -mânt (-minte)

1.2.54.1. Sufixul provine din lat. *-mentum* (Pascu, S. 48) și este moștenit în cuvinte analizabile ca: *giurământ* CV I / 3, V. Caz. 341/23, *jurământ* CT 30°/16, U. Let. 34/6 < lat. *juramentum*; (*a*)*coperământ* CC₂ 54/29, P. Or. 302/22, V. Caz. 353/31, B 637^b/34, Iv. P. 114/31 < lat. *cooperimentum*.

1.2.54.2. Sufixul se prezintă sub forma *-mânt*, în toate secolele, cu pluralul *-minte*, după care s-a refăcut o formă feminină de singular *-minte* în secolul al XVII-lea (v. J. Byck et A. Graur, *L'influence du pluriel sur le singulier*, în BL I, p. 33).

1.2.54.3. Sufixul derivă substantivele de la verbe: *ascultământ* CV CXXXVIII / 10; *așăzământ* Pr. C. 142/25; *căzământ* „cădere” Enachi Kogălniceanu la Gaster, Chr. II 103/5; (*în*)*credzământ* Dosoftei, la Rosetti–Cazacu–Onu, ILR 152, Pr. C. 58/6; *cuntirimânt* PH 12^f/18 < *conteni*; *giudecământ* Dosoftei, la Rosetti–Cazacu–Onu, ILR 152; *îmbrăcământ* LSR 167^{r1}/9 (*îmbrăcăminte* P. Or. 274/16, B. 636^b/4–5, Iv. P. 89/26); *încălțământu* PH în P. Sch. 234/19 (*călțămint* Dosoftei, în P. Sch. 114/39, *încălțăminte* V. Caz. 412/2, DVS 18^v/8); *întregământ* Dosoftei la Rosetti–Cazacu–Onu, ILR 152; *legământ* „învățătură” Dosoftei în P. Sch. 85/20–21; *mijlocimânt* Dosoftei, la Rosetti–Cazacu–Onu, ILR 152; *rugăminte* U. Let. 118/16, ÎL 80/13, C. Let. 49/16, N. Let. 123/8.

Derivatul *lărgământ* „loc larg, întins” PH 101^f/10, Coresi, în DA („spatium, amplitudo” Anon. Car.) pare mai curând derivat de la adjectiv decât de la verb (calc după vsl. *širota*).

1.2.54.4. Temele derivatelor sunt exclusiv de origine latină: *asculta*, *așeza*, *conteni*, *îmbrăca*, *larg* etc.

1.2.54.5. Valorile derivatelor:

a. nume de acțiune și de rezultat al acțiunii: *ascultământ* „ascultare”; *așăzământ* „așezare” M. Ec. 184/11; *cuntirimânt* „muștrare, dojenire” PH 12^f/18; *rugăminte* „rugare” ÎL 80/13;

b. mijlocul prin care se realizează acțiunea: *acoperemânt* P. Or. 253/23; *încălțăminte* V. Caz. 433/2.

Derivatul *lărgământ* arată și calitatea și obiectul, locul, caracterizat prin calitatea respectivă: *Pus-ai în lărgămentu picioarele mele* PS la Densusianu, HLR II 330; *chemaiu D[o]m[nu]lu și mea audzi în lărgă[m]ânt* PH 101^f/10, iar *îmbrăcământ* arată acțiunea (*veșmintele de îmbrăcămint* P. Or. 270/14–15) și mijlocul prin care se realizează acțiunea (*îmbrăcămentele popilor ib.* 7/10).

1.2.54.6. Sufixul are o productivitate medie, în scădere în secolul al XVIII-lea.

1.2.55. -nic

1.2.55.1. Sufixul provine din vsl. *-nik* (Miklosich, *Beiträge*, p. 54; Meyer-Lübke, *Gram.* II 550, Graur, N. A. 27). Formații cu *-nic* sunt atestate înainte de sec. al XVI-lea, vezi Nestorescu, A. 56.

A intrat în română prin cuvinte împrumutate din slavonă (sau din limbile slave moderne), dintre care unele sunt semianalizabile: *propoveadnic* CC₂ 209/28 (vsl. *propovědinikŭ*, cf. *propovădui*), *pustnic* DVS 3^v/29 (vsl. *pustynikŭ*, cf. *pustie*), *svetnic* (*sfetnic*) CV LXVIII/1–2, CC₂ 6/4, U. Let. 164/5, DVS 15^v/30, Calendar 12/7 (vsl. *švĕtĕnikŭ*, cf. *sfat*); majoritatea însă sunt analizabile (cuvinte folosite ca adjective și ca substantive): *clevetnic* CV LXIX / 5, PH 61^v/2, CC₂ 427/22, LSR 68^{r2}/18 (vsl. *klevetĕnikŭ*, cf. *clevetă*, *cleveti*); *greășnic* PH 31^v/19 (vsl. *grĕšĕnikŭ*, cf. *greși*); *hulnic* CC₂ 247/14, LSR 162^{r2}/5 (vsl. *chulĕnikŭ*, cf. *hulă*, *huli*); *milostivnic* P. Or. 294/2 (bg. *milostivnikŭ*, cf. *milostiv*); (*ne*)*trebnic* CC₂ 19/18, Pr. C. 66/13 (vsl., bg. *trebĕnikŭ*, rus. *trebĕnikŭ*, srb. *trebĕnik*, cf. *treabă*); *plodnică* P. Or. 99/8 (bg., srb. *plodnik*, cf. *plodi*, *plod*); *postnic* CC₂ 526/26, ÎL 45/15, DVS 2^f/12 (vsl. *postĕnikŭ*, cf. *post*, *posti*); *protivnic* PH 64^f/21, CT 111^f/7, ÎL 83/26 (*potrivnic* Iv. P. 106/13) (vsl. *protivĕnikŭ*, cf. *potrivă*, <im>*potrivi*); *războinic* CC₂ 176/12, B 622^a/15, U. Let. 44/5, C. Let. 79/3 (vsl. *razbojĕnikŭ*, cf. *război*); *silnic* CT 113^f/7, Prav. 128^v/20, B 622^b/2 (vsl. *silĕnikŭ*, cf. *silă*); *zavistnic* V. Caz. 362/16, LSR 77^{r2}/10, Calendar 5/6, (vsl. *zavistĕnikŭ*, cf. *zavistie*); substantive: *camatnic* CC₂ 42/17, V. Caz. 347/20 (vsl. *kamatĕnikŭ*, cf. *camătă*); *comornic* CC₂ 403/22–23, U. Let. 240/15 (srb. *komornik*, cf. *comoară*); *glasnic* CC₂ 424/29 (srb. *glăsnik*, cf. *glas*, *glăsu*); *iscodnic* CV CXXII / 2 (vsl. *ischodĕnikŭ*, cf. *iscodi*, *iscoadă*); *jărtăvnic* CC₂ 160/36, V. Caz. 458/4, U. Let. 51/5, Iv. P. 99/9 (vsl. *žurŭtvĕnikŭ*, cf. *jertfă*, *jertfi*); *liubovnic* CC₂ 327/17 (vsl. *ljubovĕnikŭ*, cf. *libov*); *năemnic* CC₂ 28/16 (*năimnic* P. Or. 219/21) (vsl. *najemĕnikŭ*, cf. *năimi*, *năem* „chirie”); *paharnic* P. Or. 136/26, Alex. 111/4, B 615^a/46, U. Let. 250/1, P. Ist. 62/1 (vsl. *peharĕnikŭ*, cf. *păhar*); *slujnic* NT 61^v/21 (vsl. *služĕnikŭ*, cf. *sluji*); *veastnic* LSR 45^{r2}/8 (vsl. *vestĕnikŭ*, cf. *veste*, *vesti*). *Dajnic* (a. 1779) Iorga, SN 133/19–20 reprezintă adaptarea sl. *danĕnikŭ*, după *dajdie*.

Multe cuvinte formate în slavă cu sufixul *-inŭ* au schimbat în română acest sufix prin *-nic*:

– unele sunt neanalizabile:

(*ne*)*destoinic* „(ne)vrednic” CC₂ 110/26, P. Or. 1/1, DVS 3^v/8 (vsl. *destoinŭ*), *harnic* Neculce, în Crest. II 95/36 < sl. **harĕnŭ*, bg.

haren; *neblagodarnic* CC₂ 423/1 (vsl. *neblagodarini*); *nepotreabnic* „netrebnic, ticălos” P. Or. 9/23 (vsl. *nepotrăbină*);

– altele analizabile:

logodnic DVS 26^v/5 (vsl. *logodini*, cf. *logodi*); *ohabnic* (a. 1599) CB I 89/15 (vsl. *chabini*, cf. *ohabă*); *pravoslavnic* ÎL 41/7, DVS 35^v/26, Pr. C. 122/9 și *slavnic* (a. 1718) Iorga, SBD 299/25 (vsl. *pravoslavini*, cf. *pravoslavie* „ortodoxie”); *săbornic* ÎL 43/17, LSR 88^v/20 (vsl. *suborini*, cf. *sobor*); *trudnic* DVS II^v/20 (vsl. *trudini*, cf. *trudi*, *trudă*); *zăbavnic* DVS II^v/19 (vsl. *zabavini*, cf. *zăbavă*).

1.2.55.2. Sufixul apare și sub forma dezvoltată *-alnic*, în derivatul *supăralnic* (a. 1713) Gaster, Chr. II 6 (cf. A. Graur, în RR Li XIV 330) și *-eanic* în *catedreanic* „care aparține unei catedre” = *cathedralitius* Corbea, în DÎLR.

1.2.55.3. Sufixul derivă:

A. adjective de la:

a. substantive: *curvarnic*, -ă CC₂ 547/35; *darnic* P. Ist. 13/6; *falnic* V. Caz. 401/23, U. Let. 48/4; *grabnic* ÎL 235/17, DVS 28^v/33, N. Let. 113/37; *groa(d)znic*, -ă CC₂ 235/28, V. Caz. 344/26, ÎL 74/13, C. Let. 72/13, N. Let. 154/35, Iv. P. 80/15–16; *jalnic* U. Let. 186/16, DVS 38^f/24; *năravnic* CC₂ 474/31; *negrijnic* CC₂ 233/10; *obiceinic* Cant. I 84/10; *ocarnic* „vrednic de ocară, rușinos” Varlaam, în ILRLV 214; *osărdnic* (a. 1794), Gaster, Chr. II 154/11; *otravnice* „otrăvitor” Moxa, în ILRLV 214; *pute(a)rnice* CT 135^v/9, P. Or. 9/21, Alex. 96/37, NT 66^v/23, C. Let. 42/23, Calendar 27/2, N. Let. 109/16–17; *temeinice* Pr. C. 134/29; *ticalnice* Alex. 83/27 < *ticală* „mizerie, ticăloșie”; *veacinic* P. Sch. 336/6, CC₂ 496/15–16;

b. adjective: *începătornic* Dosoftei, în DA, s.v. *începe*;

c. adverb: *îndărătnice* PH 12^v/20, CC₂ 80/9, NT 80^v/23;

d. verbe: *(ne)fățarnice* CV CXXVI / 12, CT 12^f/13, NT 75^f/15; *pazniți* = *paznici* (a. 1560), la Nestorescu, A. 56; *supăralnic* (a. 1713) Gaster, Chr. II 6;

B. substantive:

a. de la substantive: *birnic* (a. 1590), la Nestorescu, A. 56, C. Let. 45/21; *corabnic* CV LXXXVI / 4; *globnic* „funcționar care strângea gloaba” (sec. XVII) în ILRLV 214; *meserenice* T la Densusianu HLR II 330; *mitarnice* CT 161^f/7, CC₂ 16/18, NT 73^f/25;

obștnice DVS I^v/16; *partnic* „participant” CC₁ la Densusianu, HLR II 331; *părearnice* CC₂ 333/24; *scutealnice* Prav. 10^v/22 < *scuteală*; *vistiarnice* P. Or. 137/14 < *vistiari*, *vistier*.

b. de la verbe: *datornic* CC₂ 285/16, U. Let. 262/12, NT 76^v/31, ÎL 56/30; *vieatnic* „trăitor în vecinătate” CT 113^f/19 < participiul lui *vie*, sub influența lui *vietoriu* (Densusianu, HLR II 331).

C. Derivate care sunt folosite și ca adjective și ca substantive:

a. de la substantive: *casnic* (s.m. și adj.) ÎL 62/42, DVS I^v/12, Calendar 57/1; *tiparnice* „tipograf; de tipar” ÎL 44/33, M. Costin, în ILRLV 427; *vârstnic* (adj. și s.m.) V. Caz. 371/7;

b. de la verbe: *nestatornic* (adj. și s.m.) Calendar 52/15, (a. 1790) Iorga, SN 136/15 (format de la *sta* sub influența lui *datornic*, v. CADE, s.v.);

c. de la verb sau substantiv: *platnic* (adj. și s.m.) V. Caz. 348/23, C. Let. 76/2, Pr. C. 96/19 (< *plată*, *plăți*). (Pentru categoria gramaticală a derivatelor, vezi și Graur, N. A. 25–43.)

1.2.55.4. Originea temelor este variată; slavă (cele mai multe): *corabie*, *dar*, *fală*, *grabă*, *mită*, *obicei*, *obște*, *pahar*, *plată*, *temei*, *tipar*, *veci* etc.; latină: *casă*, *îndărăt*, *parte*, *putere*, *scut*, *vie* etc.; maghiară: *bir*, *hotar*.

1.2.55.5. Valorile derivatelor cu *-nic*:

a. adjectivele exprimă în general calitatea, însușirea, arătând că obiectul determinat este caracterizat prin ceea ce exprimă cuvântul de bază (adjectivele substantivate îl desemnează pe purtătorul calității): *darnice*, *falnice*, *grabnice*, *îndărătnice*, *jalnice*, *nestatornice*, *părdalnice* „afurisit”, *temeinice*, *vârstnice*.

Părearnice înseamnă, probabil, „cel care pare a fi sau cel care are o părere” (*acestă părearnice și vânătorii săraci [Hristos] în locul de vânarea peștilor, mii de oameni vână*. CC₂ 333/24);

b. substantivele (mai rar adjectivele) denumesc mai ales agentul (în sens larg, incluzând și numele de ocupație): *birnic* „care dă bir” C. Let. 45/21; *clevetnice*, *corabnic* „corăbier”, *platnic*, *tocmealnic*;

c. puține derivate arată apartenența la un loc sau la un grup: *casnic* (când se vor despărți *casnicii* pentru eres ÎL 63/3, cf. DVS I^v/12); *hotarnice* „cel care este vecin de hotar” (a. 1608) CB I 159/1; *obștnice* (cătră *obștnicul stăpân* DVS I^v/16).

1.2.55.6. Cele mai multe cuvinte terminate în *-nic* sunt împrumuturi, mai ales în secolul al XVI-lea. Sufixul este productiv și pe teren românesc, dar productivitatea este în descreștere în sec. al XVIII-lea.

1.2.56. -niță

1.2.56.1. Sufixul *-niță* provine din bg. *-ñica* < *-inũ* + *-ica* (cf. Densusianu, HLR I 252).

El a intrat în română prin cuvinte precum: *cădelniță* (a. 1588) CB I 194/21, DVS 12⁷/12, V. Caz. 395/16, LSR 176¹/22, Iv. P. 111/13 < bg. *kadilnica*; *coșniță* P. Or. 138/16, LSR 88¹/25, DVS 3^v/1 < bg. *košmīca*; *gropniță* P. Or. 224/26, N. Let. 129/15 < bg. *grobnica*; *varniță* V. Caz. 444/11, DVS 5^v/11 < bg. *varñica*. Sufixul apare și în componența formei dezvoltate *-elniță*: *urechelniță*, vezi A. Graur, RRL, XIV, p. 328.

1.2.56.2. Sufixul derivă substantive feminine de la teme substantivale: *clopotniță* (a. 1498) Nestorescu, A. 56, N. Let. 132/24 < *clopot*; *tiparniță* Dosoței, la TDRG < *tipar*.

Densusianu crede că în *urechelniță* și *vârtelniță* „mosor cu ață folosit la măsurat” (Dosoței, în DLR) apare sufixul *-niță* ca sufix secundar (*loc.cit.*). Pușcariu însă consideră că *urechelniță* provine din *urecherniță*, prin disimilare, care la rândul său e format cu ajutorul sufixului *-niță* din **urechere* < lat. *auricularia* (v. DR X 394). În ceea ce-l privește pe *vârtelniță*, a cărui temă nu există independent în limba română, în TDRG, s.v. și CADE, s.v. se propune o apropiere a lui de slov. *vretenica*, întrucât corespondentul bulgar *vũrtelka* (< sl. *vrũteti*) este derivat cu alt sufix. Etimologia propusă de A. Graur (*loc. cit.*) pentru *urechelniță*, ca format din *ureche*, este convingătoare.

1.2.56.3. Originea temelor este variată: slavă (*clopot*), neogreacă (*tipar*), latină (*ureche*).

1.2.56.4. Derivatele românești cu acest sufix indică locul în care se desfășoară o acțiune, o meserie: *clopotniță*, *tiparniță* sau preferința pentru un anumit loc: *urechelniță*.

1.2.56.5. Sufixul este puțin productiv.

1.2.57. -oare¹

Sufixul *-oare* provine din lat. *-or*, *-oris*. În latină deriva abstracte verbale. Mai târziu sufixul a devenit denominal (cf. Meyer-Lübke, *Gram.* II 552).

În română a fost moștenit în cuvinte ca *lucoare* „lucire” CV LXXVI / 10 < lat. *lucor*; *sudoare* CV IV / 9 < lat. *sudor*. Sufixul *-oare*¹ se delimitează de *-oare*², tratat la *-tor*², prin origine, clasa lexicalo-gramaticală a bazei și valori.

Derivatele cu *-oare* sunt substantive feminine.

Sufixul se atașează la teme nominale și derivatele numesc o stare. Singurul derivat, întâlnit în secolul al XVI-lea, provine de la o temă adjectivală de origine latină: *răcoare* < *rece* P. Or. 19/12, cf. Calendar 16/18, Carte 111/5.

Sufixul este neproductiv.

1.2.58. -oi, -oaie (-oanie)

1.2.58.1. Sufixul este, probabil, de origine latină: se pare că inițial a existat femininul *oaie* < cf. lat. *-onea* (sau *-onia*), iar forma masculină *-oi* este refăcută după forma feminină (cf. Graur, N. A. 94–100, Rosetti, ILR 164, ILR II 178). Explicarea formei feminine prezintă, de asemenea, dificultăți (cf. Densusianu, Gr.S. IV 407). Derivatele cu *-oi*, *-oaie* sunt atestate înainte de sec. al XVI-lea, vezi Nestorescu, A. 56–57.

Regional este întâlnită și varianta fonetică *-oanie* (*măcicoanie*). La numele proprii feminine, sufixul apare și în forma *-oaia*.

1.2.58.2. Sufixul formează substantive comune și proprii și, mai rar, adjective.

A. Substantive:

a. comune, de la substantive comune: *armășoae* (a. 1577–1583), la Nestorescu, A. 57; *boeroe* (a. 1765) Iorga, SD XIII 255/7; *broscoi* Anon.Car. la Eleonora Popa, în SMFC IV 172; *cămășoi* (a. 1770) Iorga, SN 120/3; *cioroi* Anon. Car., în SMFC IV 172; *comisoaia* (a. 1587) la Nestorescu, A. 57; *cuțitoaie* (sg. și pl.) B 228^b/25, LSR 142¹/11, (a. 1697) Iorga, SD V 354/15; *dumnezeoaie* V. Caz. 429/16,

LSR 44^{v1}/33; *găzdoaie* (a. 1700) Iorga, SD XII 9/27; *gâscoi* (a. 1765) Iorga, SD XIII 255/5, cf. *gâscă*; *leoaie* P. Or. 174/5–6; *mâcicoa(n)ie* „catârcă” PO, la Densusianu, HLR II 129, Dosoftei, Ps., 107/10; *mâșcoi* „catâr” CC₂ 157/32, DVS, în Jb V 115; *nemișoaie* DH, la Densusianu, HLR II 331; *pășoaie* „soție de pașă” N. Let. 389/22; *pârcălăboaie* (a. 1621), în ILRLV 214; *porumboaie* LSR 208^{r2}/6; *rățoi* Anon.Car., în SMFC IV 174; *slugoi* Prav. 72^v/23; *strigoi* ÎL 59/21; *turcoaie* U. Let. 247/5; *ursoaie* LSR 101^{v1}/5; *văduvoi* N. Let. 116/20; *vulpoi* LSR 95^{v2}/10; *vulturoaie* LSR 42^{r2}/6; *zânoi* „zeiță” DVS 30^f/11;

b. proprii:

– de la substantive comune (antroponime; posibil porecle la origine), citate de Nestorescu, A. 57: *Arcoae* (a. 1579); *Băcioaie* (a.1592); *Cerboae* (a. 1554); *Codoi* (a.1550), *Codoae* (a.1570); *Lupoane* (a. 1535); *Nasoi* (a. 1548); *Țânțăroae* (a. 1598); toponime: *Brânzoae* (1529); (pârâu) *Căpățânoaia* (a. 1598); *Cioroiul* (sat) (a. 1577); *Ursoae* (a. 1533), *Zlătăroaia* (a.1520). Temele acestor formații ar putea fi tot nume proprii: *Baciu*, *Cerbu*, *Lupu* etc.

– de la substantive proprii: *Bărboi* C. Let. 61/16, *Dabijoaie* N. Let. 124/15; *Grecoaia* CB I, la Densusianu, HLR I 331; *Iordăchioaia* N. Let. 177/20–21; *Mircioaia* P. Ist. 55/20; *Ogăzoaia* (a. 1778) Iorga, SN 124/29; *Pătrășcoae* (a. 1595) Nestorescu, A. 57; *Preoane* (a. 1558) *ib.*; *Sturdzoe* (a.1587) *ib.*; *Tămășoaie* CB I, la Densusianu, HLR II 331;

– de la adjective (citate de Nestorescu, A. 57): *Albotoae* (a. 1598); *Breazoi* (a.1575); *Lăudătoae* (a.1520) < *lăudat*; *Lungoae* (a.1587); *Murgoiu* (a.1576). Derivatele de acest tip ar putea avea la bază tot nume proprii: *Albu*, *Breazu*, *Lungu* etc.

B. adjective de la:

a. verbe: *ascultoi* V. Caz. 346/11; *lucroaie* Dosoftei, la Rosetti–Cazacu–Onu, ILR 152;

b. adjective: *greoaie* NT 67^v/26.

În mod frecvent, sufixul se atașează la teme substantivale, mai puțin la teme adjectivale și verbale.

1.2.58.3. Originea temelor este variată; latină: *cămașă*, *Dumnezeu*, *greu*, *urs*, *vulpe*, *vultur*, *zână* etc.; slavă: *boier*, *gâscă*, *slugă*; maghiară: *gazdă*, *nemeș*; turcă: *pașă*.

1.2.58.4. Derivatele substantive au valoare moțională și augmentativă.

a. moțională:

– substantive feminine de la masculine (sau de la feminine referitoare la persoane de sex masculin): *boieroaie*, *dumnezeoaie* „zeiță”, *găzdoaie*, *leoaie*, *mâcicoanie*, *nemișoaie*, *pășoaie*, *porumboaie*, *turcoaie*, *ursoaie*, *vulturoaie*.

Tot acestei grupe aparțin următoarele nume proprii feminine care arată pe soția celui care poartă numele masculin din temă: *Dabijoaie*, *Grecoaia*, *Iordăchioaia*, *Joroaia*, *Mircioaia*, *Ogăzoaia*, *Tămășoaie* etc.

– substantive masculine de la feminine: *gâscoi*, *strigoi* (< *strigă*), *văduvoi* (< *văduvă*), *vulpoi*, *zânoi* „zeu”.

b. augmentativă (obiecte și persoane): *cămășoi*, *cuțitoi*, *slugoi*.

Inițial ar fi putut avea valoare augmentativă și derivatele nume proprii de persoană *Bărboi*, *Codoi*, *Nasoi*.

Derivatele adjective au două valori:

a. adjective verbale care arată că substantivul determinat face acțiunea indicată de verbul de bază: *ascultoi*, *lucroaie*;

b. adjective care arată că obiectul determinat este caracterizat prin însușirea exprimată de adjectivul-temă: *greoaie* „însărcinată”.

Cea mai răspândită valoare a sufixului este cea moțională. Derivatele adjectivale sunt mai rare.

1.2.58.5. Sufixul este productiv în perioada cercetată.

1.2.59. -os (-cios¹); -cios² (-ăcios, -icios)

1.2.59.1. Sufixul *-os* provine din lat. *-osus*, *-a*. În latină forma adjective de la substantive, uneori și de la verbe (Rosetti, ILR 164, ILR II 183).

Este atestat înainte de secolul al XVI-lea (v. Nestorescu, A. 57) în adjective ca *bucuros* (a. 1478) și în nume proprii, antroponime: *Barbos* (a. 1418) sau toponime: *Anino[a]sa* (a. 1437) etc.

În română *-os* a fost moștenit în cuvinte ca: *friguos* U. Let. 173/18 < lat. *frigorosus*, cf. rom. *friguri*; *păros* U. Let. 81/7 < lat. *pilosus*, cf. rom. *păr*; *umbros* Iv. P. 89/10 < lat. *umbrosus*, rom. *umbră*; *vănos* LSR 75²/19 < lat. *venosus*, rom. *vână*; *vartos* Moxa² 5^v /1 < lat. *virtuosus*.

1.2.59.2. Varianta fonetică *-cios*¹ a luat naștere prin atașarea lui *-os*, *-ios* la cuvinte românești care conțineau un *ț* sau *t* în rădăcină, de exemplu: *neputință* + *-os* > *neputincios* (vezi Pascu, S. 75). Vezi *infra* și sufixul *-cios*², de care se delimitează prin faptul că acesta din urmă apare în condiții fonetice nedeterminate. Substantivele proprii în *-os*, *-oasă* apar și în formă articulată: *-osul*, *-oasă*, și la pl. *-oși*. Sufixul *-os* este atestat și în formele dezvoltate *-(o/u)ros*: *plouros* (cca 1639) Crest. II 14/4, *somnoros* LSR 145^{v1}/13 etc. și *-inos*: *scobinos* „gol” P Or. 307/20.

1.2.59.3. Derivatele cu sufixul *-os* sunt

A. adjective formate de la

a. substantive: *arcos* Cant. I 74/14; *bărbos* Moxa² 82^v /2, LSR 177²/3, DVS 19^v/16 (și n.pr. *Constantin Bărbosul* Moxa² 82^v/2; *băsăos* LSR 197^{v1}/21 < *băsău*; *bubos* LSR 56^{v1}/4, Iv. P. 99/12; *buos* Calendar 35/10 < *bură*; *călduros* Cant. I 40/28, Calendar 52/16; *căpăținos* Cant. I 79/28 (atestat ca nume topic *Căpățâroasa* de Mihăilă, D. la 1503); *ciuhos* Dosoftei, în Jb V 103; *ciulinos* DVS 33^f/19; *clinciuros* DVS 25^v/78 < *clenciuri*, pl.; *colțoros* CC₂ 107/5–6, LSR 65^{v1}/10, ÎL 41/25 < *colțuri*, pl.; *drăgostos* V. Caz. 343/26, Calendar 12/5; *flocos* P. Or. 84/12; *fricos* PH 53^v/25, CT 15^f/22, Alex. 94/28, N. Let. 143/27; *fumuros* LSR 71^{v1}/9; *găunos* P. Or. 268/12 < *găun* „partea scorburoasă a unui obiect”; *găvănos* Dosoftei, în Jb V 108; *geros* Moxa² 104^f /9, U. Let. 91/11, Calendar 42/13–14; *gheșos* U. Let. 139/17; *ghibos* Cant. I 74/23 < *gheb*; *ghimpos* DVS 8^f/28; *greșos* Cant. I 78/29; *gropilos* B 643^a/8 < *gropilă*; *grunjuos* (jum. sec. al XVIII-lea), la Ursu, T.Ș. 215; *gustos* Carte 44/17; *hudișos* Cant. I 94/31 < *hudiță*; *inimos* C. Let. 60/29, N. Let. 120/25 (în *remos* P.Sch. 4/16); *lăptos* LSR 65^{r2}/1; *liniștos* (a. 1693) Crest. II 56/12; *luminos* P. Or. 13/16, NT 51^v/14, B 637^b/15, Iv. P. 87/24, Cânt. C. 10/21; *mănios* PH 91^v/6; *milos* NT 74^v/34, (a. 1718) Iorga, SBD 299/2; *mincinos* CV

CLXVI / 14, CC₂ 164/9, P. Or. 133/15, Alex. 116/8–9, V. Caz. 454/24, Calendar 20/10; *năsipos* LSR 45^{v1}/5; *nodoros* ÎL 41/24 < *noduri*, pl.; *norocos* (a. 1645) în DLR, Calendar 60/5; *norodos* Cantemir, în Crest. II 69/5 < *norod*; *nuoros* NT 21^f/16; *păcătos* CV LXI / 5, CC₂ 74/30, Alex. 101/9, V. Caz. 344/14, U. Let. 3/13, ÎL 45/38, Iv. P. 94/19, (a. 1778) Iorga SN 125/1–2; *pănos* PH 124^v/7 < *pană*; *pânticos* LSR 66^{r2}/13; *pizmos* Cant. I 68/18; *ploios* Calendar 6/5; *plouros* (a. 1639), în DLR; *pompos* „cu pompă” Corbea, în DÎLR; *primejdios* Cant. I 39/1; *răcoros* Calendar 35/1, Carte 102/6–7; *ruginos* CV CXLII / 11, CC₂ 407/12, Carte 122/14; *sățios* Cant. I 85/7 (*nesățios* CC₂ 154/29); *scârbos* LSR 199^{f1}/19; *scorșos* CC₂ 107/3; *secetos* (a. 1592–1604), în ILRLV 214; *seninos* Calendar 36/10–11; *setos* CC₂ 154/26, Alex. 115/33; *silitros* Corbea, în DÎLR; *somnoros* LSR 145^{v1}/13; *spătos* LSR 127^{f1}/9; *spinros* Prav. 20^f/10, Carte 44/8; *stelos* Calendar 39/9; *tăroasă* „însărcinată” P. Or. 20/15 < *tar*, după magh. *terhes* (TDRG, s.v.); *ticălos* ÎL 35/6, (a. 1728) Iorga, SN 113/26, Iv. P. 101/13 < *ticală*; *tinros* PH 33^v/16, LSR 44^{r2}/15, Calendar 6/8; *trândos* Varlaam, în ILRLV 214; *țărănos* „mojic, țărănesc; dur, aspru” (în *Gavatiia acia necredincioasă și țărănoasă* DVS 16^v/22) < *țărăn* (DLR); *țepos* DVS 38^f/21; *țestos* LSR 74^{v2}/16 < *țest*; *unturos* PH 51^v/22–23; *urdoros* LSR 63^{v1}/18; *urgios* LSR 174^{v1}/12; *vânturos* Carte 102/7, Calendar 6/9 < *vânturi*; *vânjos* Cant. I 59/28 < *vânj* „putere”; *voios* Cânt. C. 4^v/8, Iv. P. 80/30 (*nevoios* Calendar 48/11) < *voie*; *zemos* Carte 78/12; *zgăibos* P. Or. 189/12.

În varianta *-cios*¹: *bunățacios* V. Caz. 356/9 < *bunățate*; *credincios* PH 14^v/12, CV CXV / 11, V. Caz. 485/28, U. Let. 72/4, ÎL 77/22, Calendar 12/5 (*necredincios* CV LXXV / 4–5, CT 88^v/2) < *credință*; *cuviincios* Pr. C. 106/12; *putincios* B 637^b/26, N. Let. 115/6 (*neputincios* CT 152^v/19, P. Or. 255/16–17, B 637^a/54, Iv. P. 74/10, P. Ist. 29/25) < (*ne*)*putință*; *trebuincios* Iv. P. 80/25, Pr. C. 42/3 < *trebuință*; *vârtucios* V. Caz. 374/26, B 632^a/25 < *vârtute*.

b. adjective: *greios* LSR 119^{v1}/4; *flegmaticios* (cca 1760), în DÎLR < *flegmatec* + *-ios*; *lenivos* CC₂ 5/22 (*lenevos* LSR 157^{r2}/8) < *leaniv*; *umedos* „flegmatic” (sec. al XVIII-lea), la Ursu, T.Ș. 294;

În varianta *-cios*¹: *urăcios* LSR 193^{v2}/7.

c. verbe:

– de la infinitivul scurt: *arătos* Cant. I 77/4; *cuvinos* P Sch. 177/8 < *cueni*; *îndemnos* CC₂ 278/6; *înfiguros* „chipos”-Corbea, în DÎLR < *înfigura* „a da chip”; *înghimpos* LSR 189^v/3; *întunecos* LSR 151^r/22, Calendar 29/10, M. Ec. 185/10; *lunrecos* PH 28^v/23 (*nelunecos* CC₂ 151/7); *mângaios* PH 66^r/6, Iv. P. 71/7 (*mângânos* Alex. 116/10); *spărios* (a. 1785) Crest. II 120/7; *străluocos* Dosoftei, în P. Sch. 31/35; *străncenos* Cant. I 38/36 < *străncena*, variantă a lui *zdruncina* (DLR); *tăios* DVS II^r/5; *usturos* Carte 36/17;

– de la infinitivul lung + -os: *lăduros* CC₂ 19/9 < *lăudare*; *vederos* ESR 42^v/11 (*nevederos* CC₂ 333/18);

d. substantive sau verbe: *batjocuros* P. Or. 67/14 < *batjocuri*, *batjocură*; *bucuros* PH 113^v/18, CT 174^v/21, P. Or. 165/4, NT 58^r/16, C. Let. 52/21, Cânt. C. 4^v/6, N. Let. 134/30 < *bucura*, *bucurie*; *fălos* NT 66^v/27 < *făli*, *fală*; *lăcrămos* CC₂ în P. Sch. 165/37 Moxa, Cantemir, în DA < *lacrimă*, *lăcrăma*; *mănios* PH 91^v/6, CT 164^r/8, V. Caz. 376/3, C. Let. 85/26, Calendar 20/7 < *mânia*, *mânie*; *păgubos* LSR 187^v/5 < *păgubi*, *pagubă*; *rușinos* LSR 184^v/4, Calendar 12/7 < *rușina*, *rușine*.

Neclar ca formație și ca sens este *zapajos* LSR 162^v/10, probabil de la *zăpadă*.

B. nume proprii, antroponime: *Bărbosul* (a. 1528), la Nestorescu, A. 57; toponime (citate de Nestorescu, A. 57–58): *Bălegoși* (a. 1545), *Brusturoasa* (a. 1571), *Căpățâroasi* (genitiv slav, a. 1503), *Ciulinoasa* (a. 1555), *Furnicoși* (a. 1572), *Părăginosul* (a. 1502), *Păroși* (a. 1509), *Pietroasi* (genitiv slav, a. 1503), *Pinoasa* (a. 1587), *Râioși* (a. 1588), *Ruginoasa* (a. 1579), *Tinoasa* (a. 1589). Cu -uros: *Vărh Rupuroașev* (genitiv slav, a. 1574), *Răpuroasa* (a. 1596), *Vărhul Somnurosulov* (genitiv slav, a. 1578), *Lacul Țarmuros* (a. 1593). Adjectivele care stau la baza acestor formații nu sunt totdeauna înregistrate de noi ca apelative. Aceste adjective substantivate provin mai ales de la substantive. *Părăginosul* ar putea porni fie de la substantiv (*paragină*), fie de la verbul *părăgini*.

1.2.59.4. Temele derivatelor sunt de origine diferită; latină: *arc*, *barbă*, *căldură*, *căpățână*, *ger*, *gust*, *inimă*, *lapte*, *lăuda*, *lumină*, *pană*, *păcat*, *stea*, *zeamă* etc.; slavă: *clenci*, *colț*, *dragoste*, *milă*, *nisip*,

noroc, *țeară* etc.; comună cu albaneza: *bucura*, *ghimpe*, *groapă*; maghiară: *tar*; greacă: *frică*, *mânie*; nesigură: *gheb*.

1.2.59.5. Valorile derivatelor cu -os, (-cios¹):

a. calitatea, mai ales când tema derivatului este un substantiv sau adjectiv abstract: *batjocuros*, *credincios*, *cuvincios*, *drăgostos*, *fricos*, *inimos*, *milos*, *nesățios*, *păcătos*, *pizmos*, *neputincios*, *ticălos*, *urăcios*, *vârtucios*, *voios* etc.;

b. însușirea de a fi prevăzut cu obiectul exprimat prin substantivul de bază, când acesta este concret: *bărbos*, *călduros*, *căpățânos*, *colțuros*, *geros*, *gustos*, *luminos*, *noduros*, *răcoros*, *rășinos*, *ruginos*, *secetos*, *scorțos*, *setos*, *tinis*, *țepos*, *țestos*, *vânturos*, *zemos* etc.;

c. unele derivate arată că obiectul determinat este caracterizat prin acțiunea desemnată de verbul de bază (se apropie ca sens de numele de agent): *arătos*, *îndemnos*, *lăudăros*, *lunecos*, *mângaios*, *nevederos* „întunecat”, *tăios*, *usturos*.

1.2.59.6. -os (-cios) este un sufix foarte productiv în toate cele trei secole.

1.2.59.7. -cios² (-ăcios, -icios)

1.2.59.7.1. Sufixul a fost detașat prin falsă analiză a derivatelor formate cu -os de la teme în t, ț, v. -cios¹ (cf. Pascu, S. 75; A. Buzi, în SMFC II 125–129), comportându-se ca sufix independent, în condiții fonetice nespecifice.

1.2.59.7.2. El formează adjective de la:

a. adjective: *bătrăncios* LSR 65^r/12;

b. verbe: *disputuluicios* „disputabil” Corbea, în DÎLR, *împuțicios* Cant. I 45/6; *înșelăcios* Dosoftei, în P. Sch. 53/26; *măncăcios* V. Caz. 474/15; *scârbicios* „dezgustător” LSR 63^v/1 ANTIM, în DLR; *stricăcios* Iv. P. 89/13; *uscăcios* Calendar 15/12, Carte 45/3. (Socotim aceste formații ca având la bază infinitivul scurt și nu participiul, deoarece -os nu se atașează la participiu.);

c. substantive sau adjective: *sărăcăcios* Calendar 5/12 (analiza derivatului de la *sărac* pune în evidență o variantă dezvoltată a sufixului: -ăcios, v. DLR).

1.2.59.7.3. Temele derivatelor sunt de origine latină: *bătrân*, *împuși*, *mânca*, *strica*, *usca*, slavă: *scârbi* și maghiară: *dișputului*.

1.2.59.7.4. Derivatele indică aproximația: *bătrâncios*, *sărăcâcios*; arată că obiectul determinat este caracterizat prin acțiunea verbului de bază, apropiindu-se ca sens de numele de agent: *împușcios*, *înșelâcios*, *mâncâcios* etc.

1.2.59.7.5. Sufixul este productiv, începând din secolul al XVII-lea.

1.2.60. -oșa

1.2.60.1. Sufixul *-oșa* este creat în română, prin falsă analiză a verbelor derivate de la adjective în *-os*, ca *însetoșa* CT 56^v/14 < *setos*, *unturoșa* PH 86^v/17 < *unturos* (cf. Flora Șuteu, *Un sufix vechi românesc*: *-oșa*, în *Culegere de studii, limbă, literatură, metodică*, București, 1962, p. 73–77, FC III 103, 107).

1.2.60.2. Sufixul formează verbe de la substantive, adjective, adverbe:

a. de la substantive: *neoșa* „a deveni alb ca zăpada” PH 56^v/2; parasintetice: *întrupoșa* Prav. Govora la TDRG;

b. de la adjective: *moloșa* „a se muia” N. Costin, în DLR (s.v. *moleși*);

c. de la adverbe: *înluntrușa* „a se cufunda” PH în DA.

1.2.60.3. Originea temelor este latină: *înluntru*, *moale*, *nea* și slavă: *trup*.

1.2.60.4. Sufixul este puțin productiv.

1.2.61. -(a/â/e/i) re

1.2.61.1. Sufixul infinitivului lung, moștenit din latină, funcționează încă din secolul al XVI-lea ca sufix substantival (vezi Densusianu, HLR II 302–308, Elena Carabulea și Magdalena Popescu-Marin, în SMFC IV 283, Stan, N.A. 24 și bibliografia indicată acolo), impunând derivatului caracteristicile substantivului și semnificația conceptuală (în opoziție cu infinitivul scurt, care face parte din paradigma verbului, vezi GALR I 133–134). Considerarea sufixului *-re* drept sufix lexical și nu gramatical este susținută de

absența lui din paradigma verbală în aromână și în meglenoromână (v. Diaconescu, I. 56, Stan, *loc. cit.*). Trecerea infinitivului în sistemul nominal este plasată în faza protoromană. Valoarea verbală este preluată de infinitivul scurt, iar infinitivul lung devine expresia valorii nominale (Diaconescu, I. 54).

Trecerea infinitivului lung de la verb la substantiv este remarcată de Densusianu, HLR II 236–238, care înregistrează în secolul al XVI-lea exemple de infinitive cu valoare verbală mai ales în *-rea*, precedate de prepoziția *de* împreună cu *a*, care este marcă verbală, sau numai *de* sau *a*, de tipul: *e toată lumea de șerbire fie* PH, *nu-s de a le lepădarea* CPr., *să aibă a dare(a)* CB I, DR. Prezența lui *-a* final dovedește o fază intermediară în procesul de trecere a infinitivului lung de la verb la substantiv. Tot cu prepozițiile *de a* infinitivele au în limba veche și valoare substantivală, indicând scopul: *apă de a spălarea* PO, *apă de a berea* *ib.*

Rezultă că infinitivul lung cu valoare verbală mai „supraviețuia”, după expresia lui Densusianu, numai în câteva cazuri, uneori alături de infinitivul scurt: *de a mâncarea și de a berea și a ne îmbrăca noao nu apără Domnul; iară a grăi de acestea și a griji, aceaia apără*. CC₂ la Densusianu, HLR II 238. Densusianu (lucr. cit., p. 236–238) înregistrează următoarele infinitive lungi în construcții de tipul discutat: *arare*, *batere*, *bere*, *beseduire*, *căire*, *căutare*, *dare*, *ducere*, *fălosire*, *fire*, *grăire*, *îngropare*, *întărire*, *judecare*, *lăcuire* *lăsare*, *lepădare*, *lucrare*, *mâncare*, *mergere*, *naștere*, *numărare*, *părere*, *pățire*, *primire*, *purtare*, *putere*, *răspundere*, *secerare*, *semănare*, *spășire*, *spunere*, *strigare*, *șerbire*, *știre*, care apar și ca substantive. Cf. și *de-a podobirea* P.Or. 300/4 etc.

Având în vedere că în majoritatea zdrobitoare a cazurilor, în secolul al XVI-lea, derivatele în *-re* sunt substantive și că în secolele următoare apar din ce în ce mai puține construcții de tipul discutat mai sus (*de-a împlerea* Ureche, la Diaconescu, I. 83, *de-a șuguire* Costin, *ib.*, *va părăsi de-a lucrarea* Prav., *ib.*, 102), vom trata la sufixe și nu la schimbarea valorii gramaticale formațiile în *-re*, admitând că în unele formații am putea avea a face cu schimbarea valorii gramaticale, v. *infra*, *Schimbarea valorii gramaticale*, *Concluzii*.

1.2.61.2. Substantivele în *-re*, chiar și în formații moștenite, sunt analizate de obicei ca provenind de la infinitivul scurt al verbelor, de unde rezultă formele *-are*, *-ere*, *-ire*, *-âre*. Acest model de derivare constituie un sistem deschis, în sensul că, în principiu, orice verb poate avea un derivat în *-re*. Verbele cu infinitivul scurt în *-ea* au forma sufixului *-ere* (*bere* CC₂ 401/36) sau, mai des, *-eare* (*aveare* CC₂ 292/34, *scădeare* CC₂ 26/1). La clasa de verbe în *-a* cu tema terminată în *-i*, forma sufixului nominal este cel mai adesea *-iare* (*apropiire* CC₂ 383/ 30–31), dar și *-ere* (*înviere* CC₂ 316/31, 506/8), iar cu tema terminată în consoană palatală în *-eare* (*giungheare* P.Or. 70/24, *junghere* CC₂ 298/17, *împărecheare* Moxa, în DA) sau *-ere* (*împărechere* U.Let. 203/13).

Cu sufixul *-re* sunt înregistrate un număr mare de formații în epoca cercetată:

-are: *aciurare* LSR 150^{v1}/5, Cant. I 53/19; *adăpare* LSR 109^{v1}/19; *adivărare* LSR 82^{v1}/13; *adulmecare* Cant. I 93/15; *adunare* CC₂ 462/15, V.Caz 378/23, U.Let. 25/4, C.Let. 69/30, B 629^a/21; *aflare* PH 33^{v2}/2, ÎL 74/38, B 634^b/40, Pr. C. 91/14; *afumare* CC₂ 162/31; *afundare* CC₂ 513/15, ÎL 52/34, LSR 127^{v1}/19; *ajunare* ÎL 59/29, LSR 188^{v2}/3; *alăturare* LSR 123^{r2}/14; *alergare* DVS 3^{v2}/21, B 628^b/2, Cant. I 54/8, M. Ec. 16/9–10; *amenințare* CC₂ 444/6, LSR 97^{r1}/2; *amestecare* V.Caz. 469/30, Prav. 134^v/12, ÎL 54/2, LSR 139^{v1}/1; *apărare* U.Let. 137/14, LSR 78^{v2}/12, C.Let. 68/2, Cant. I 35/12; *apropiire* CC₂ 383 /30–31; *apucare* „răpire, jaf” V.Caz.415/1, LSR 72^{v2}/2; *arătare* „dojenire, muștrare” PH 107^b/20, CC₂ 228/26, V.Caz. 367/16, U.Let.75/5, Prav. 104^v/11; „vedere” Iv.P. 81/4, Calendar 54/2, N.Let.131/36; *armare* LSR 59^{r1}/2; *aruncare* LSR 54^{v1}/11; *ascultare* CV² 72^r/12, CT 26^v/15, B în DA, U.Let. 134/11, Prav. 120^v/13, C. Let. 43/19, B 643^a/25–26, Pr.C. 11/28; (*neascultare* V.Caz. 89/32, LSR 120^{v2}/12); *asemănare* Iv.P. 78/22, Pr.C. 4/20; *așezare* SB, nr 48, 72/4, U.Let. 17/3, C.Let.50/7, Calendar 14/11 (*neășezare* LSR 107^{v2}/13, C.Let 62/22, Cant.I 42/15); *așteptare* CC₂ 241/6, P.Or. 174/9–10, LSR 106^{v1}/9 (*neășeptare* CT 169^v/23); *blestemare* Cant.I 59/17, Cânt.C. 3/3; *buciuare* CC₂ 36/11–12; *bucurare* LSR 117^{v1}/4; *călcare* PH 82^b/23, CC₂ 287/13, LSR 119^{v1}/8, Cant.I 58/32, Pr.C. 88/13; *căutare* CC₂ 123/36, DVS 27^r/29, N.Let.

160/19, Pr.C. 13/22; *cântare* PH 112^r/2, CC₂ 199/36, Ms.Ieud II 186^r/13, Iv.P. 80/31; *câștigare* B în DA, Cant.Ist. 43/30–31; *cercare* LSR 57^{v2}/17; *cercetare* CC₂ 306/11, B 627^a/16–17, Pr. C. 81/29; *certare* CC₂ 450/10, V.Caz. 365/30, U.Let. 156/17, Prav. 70^r/6, ÎL 62/20, C. Let. 66/11; *chemare* PH 3^r/21, CC₂ 416/34, NT 5^v/9; *clătinare* LSR 190^{v1}/7; *cruțare* PH 67^v /14, LSR 173^{r2}/7 (*necruțare* LSR 109^{v2}/19); *cufundare* CC₂ 45/9, LSR 115^{v1}/10; *cugetare* CC₂ 132/25, NT 47^v/6; *cumândare* „jertfă, pomană” CV CXLV/10, PH 91^r/22; *cumenecare* DVS I^v/12; *cumpărare* Pr. C. 83/20–21 (*descumpărare* PH 14^r/8, P.Or. 247/11); *cuntinrare* „muștrare, certare” PH 86^r/20; *cununare* LSR 60^{r1}/24; *cutezare* CV C/4, B 632^a/35; *cuvântare* NT 8^r/25, LSR 120^{r2}/13; *dare* PH 56^r/14, CC₂ 323/27, U.Let. 259/9, Prav. 48^v/20, NT 67^v/14; *defăimare* LSR 77^{v2} /4, Pr.C. 5/15; *delungare* „lungire” CC₂ 346/7, LSR 201^{r1}/4, B 635^b/23; *depărtare* CC₂ 283/1, Cant. I 60/21, Iv. P. 96/8; *dereptare* PH 14^r/19, CC₂ 37/25, LSR 119^{r2}/7; *descălecare* P.Or. 5/7, U.Let. 16/1; *desfătare* Iv.P. 80/33; *deșărtare* CC₂ 463/22, LSR 198^{v2}/17; *deșteptare* LSR 57^{r1}/23, „înviere” Mineiul (1776) în DLR; *dezbrăcare* LSR 131^{r2}/9; *dezlegare* LSR 131^{v1}/10; *dezdăcăinare* LSR 85^{r1}/12; *durmitare* PH 113^v/4; *fărecare* „vicleșug” CV LI/4; *fumegare* LSR 90^{r2}/7; *furare* ÎL 51/25, LSR 90^{r1}/21; *gemănare* LSR 197^{v1}/6; *giucare* „joc” V.Caz. 463/9; *gustare* Cant.I 71/14; *iertare* CC₂ 415/13, P.Or. 110/19, Prav. 16^r/3, Ms. Ieud III 191^v/1; *imputare* CC₂ 250/33; *intrare* Iv. P. 109/28; *îmblare* CC₂393/11, P.Or. 317/20, V.Caz. 399/12; *îmbrăcare* LSR 170^{v1}/6; *îmbrășișare* (a. 1740) Iorga, SBD 106/16; *îmbunare* LSR 93^{r1}/8; *împăcare* CC₂ 352/28, U.Let. 29/14; *împărechiare* LSR 13^{v2}/20 (*neîmpărechiare* ib. 197^{v1}/7); *împelițare* „întrupare” CC₂ 91/38, LSR 58^{v2}/1, V.Caz. 437/11; *împiedecare* LSR 127^{v1}/4, Cant.I 41/13, N.Let. 178/40; *împreunare* CC₂ 229/17–18, LSR 44^{v2}/17, V.Caz. 502/23–24, U.Let. 26/10, ÎL 41/32, Cant. I 35/9; *împrumutare* CC₂ 344/7, Pr. C. 61/19, N.Let. 129/32; *împușinare* V.Caz. 461/4, Prav. 2^v/21, LSR 97^{r1}/11; *înălțare* V.Caz. 478/31, ÎL 59/40, B 631^b/41; *încheiare* Cant.I 70/31; *închinare* CC₂ 500/24, V.Caz. 399/23, NT 66^r/19, ÎL 39/27; *încordare* LSR 103^{r2}/3; *încredințare* CC₂ 348/35, Pr.C. 73/24; *încuiare* LSR 78^{v1}/1; *încungiurare* LSR 186^{r1}/16; *încununare* LSR 154^{v2}/16; *îndăstulare* Pr.C. 44/3; *îndelungare* LSR 125^{v2}/15;

îndemnare CC₂ 123/7, C.Let. 67/25, Iv.P. 83/25, N.Let. 156/20; *îndepărtare* LSR 188^{v2}/5; *înd[i]reptare* ÎL 89/40, LSR 59^{v1}/12, B 633^b/52; *îndurare* V.Caz. 346/27, B 534^a/25, Iv.P. 99/19; *înecare* U.Let. 91/13; *înlocuire* DVS 1^v/9; *înfrânare* Iv.P. 119/32 (*neînfrânare* LSR 102^{v2}/2); *înfricare* LSR 150^{f1}/18; *înfricoșare* Pr.C. 70/24–25, LSR 185^{v1}/15; *înfrumusețare* CC₂ 516/13, LSR 156^{f2}/19; *înfruntare* ÎL 39/11; *îngâmfare* LSR 102^{v2}/15; *îngreuiare* LSR 170^{v1}/20; *îngropare* CC₂ 506/7, V.Caz. 486/32, U.Let. 187/2, Iv.P. 81/13, N.Let. 129/20; *înjugare* CC₂ 304/4, LSR 150^{f1}/11, Iv. P. 87/1; *înjurare* LSR 66^{f2}/14; *înotare* CC₂ 26/20; *însemnare* (a. 1770) Iorga, SN 120/8, Pr.C. 62/10; *înspicare* LSR 131^{f2}/10; *înstreinare* DVS 34^f/31, B 634^a/35–36, Cant. Ist. 38/27 (*striinare* CC₂ 93/4); *însurare* LSR 75^{f1}/2, ÎL 50/29; *înșalare* B 628^a/12 (*neînșelare* LSR 151^{f2}/4); *înștiințare* (a.1757), la Gaster, Chr. II 53/13; *întăritare* LSR 116^{f2}/1; *întâmpinare* LSR 140^{v2}/18, B 623^b/42, P.Ist. 38/24 (*tâmpinare* CC₂ 179/15–16); *întâmplare* Cant.I 54/14, Calendar 20/14, P.Ist 5/2, Pr.C. 48/9; *întemeiere* Cant.I 62/27; *întinare* CC₂ 27/13; *întrămure* NT 1^f/16, LSR 158^{f1}/11; *întrebare* CV CV/8, CC₂ 435/2, P.Or. 151/14, DVS 16^f/29, Cant.I 37/36; *întristare* LSR 68^{v2}/8, Cant.I 37/38, Pr.C. 54/7; *întrupare* Coresi în DA, Mineiul (1776), *ib.*, Cantemir, *ib.* (și *întrupire* CC₂ 519/2); *întunecare* CT 43/2, LSR 73^{f1}/14, C.Let. 75/28; *înțepare* LSR 103^{v1}/5; *învârtoșare* LSR 61^{f1}/8; *învățare* CC₂ 489/6, LSR 83^{v2}/10; *jucare* CC₂ 546/12, V.Caz. 463/9, NT 47^v/7; *judicare* CC₂ 422/24, Ms.Ieud II 184^v/3, LSR 142^{v1}/16; *lăudare* PH 123^f/25, CC₂ 225/10, Cant.Ist. 27/34; *legare* CC₂ 518/1; *lepădare* CV LXXXVIII/1, CC₂ 269/12, V.Caz. 342/18, NT 59^v/18, ÎL 88/41, Pr.C. 94/15; *luare* CC₂ 415/14, V.Caz. 333/23, ÎL 77/30, Cant.I 43/11, P.Ist. 5/1; *lucrare* CV VIII/4, CC₂ 255/10, Iv.P. 78/10, Pr.C. 44/5; *luminare* PH 71^f/10, CC₂ 194/31, DVS 3^v/12, NT III^f/1, ÎL 39/26, B 635^b/22; *lunecare* LSR 117^{f2}/21; *luptare* P.Or. 112/24, V.Caz. 458/31, Prav. 6^v/17, ÎL 65/44; *măritare* LSR 117^{v2}/9; *măsurare* LSR 79^{f2}/20; *mâncare* CC₂ 401/36, V.Caz.403/6, Prav. 85^f/6, Iv.P. 71/10 (*preamâncare* CC₂ 222/4); *mângâiere* CC₂ 327/37; *mâncare* „mâncare, sculatul devreme” PV, la Densusianu, HLR 305; *mestecare* CC₂ 470/17, Prav. 111^f/6, LSR 180^{f2}/15; *micșorare* PH 6^f/3, NT 66^v/10, ÎL 72/29, Iv.P. 75/1; *minunare* CC₂ 347/26; *mîrare* PH 88^f/9, NT 70^v/17, Cant. I 76/26, N.Let. 167 /9; *mişcare* LSR 155^{f2}/16,

M.Ec. 47/2; *muștrare* LSR 67^{f2}/16, C. Let. 46/29, B 622^a/51; *mutare* PH 14^v/4, CC₂ 365/18, NT 3^v/6, LSR 109^{f1}/13 (*strămutare* Neculce, în DLR, Cant.I 52/18); *neastâmpărare* LSR 192^{f2}/10; *nedefăimare* Pr.C. 12/22; *neîndemânare* Cant.Ist. 41/27; *nepurtare* Pr.C. 76/13; *neuitare* Iorga, SBD 107/4; *numărare* LSR 145^{f2}/16; *nutare* „navigare” CV LXXXV/13; *ospățare* LSR 114^{f1}/21; *păstrare* Pr.C. 83/6; *plecare* „umilire” V.Caz. 344/1, Prav. 100^v/8, LSR 115^{f1}/3 (*neplecare* ÎL 45/31); *prădare* PH 111^b/21, CC₂ 466/3, U.Let. 48/21, LSR 114^{v2}/9; *primblare* Prav. 111^v/17–18, N. Let. 132/11, P.Ist. 45/3; *răbdare* CV CXXXIII/10, PH 6^f/17, V.Caz. 415/23, DVS 36^f/16; *rădicare* PH 119^a/18–19, C.Let. 87/4, N.Let. 129/33, P.Ist. 38/15; *răposare* CC₂ 514/8, LSR 157^{f2}/21; *răscumpărare* V.Caz. 492/16–17, Iv.P. 80/21–22, C.Let. 60/7; *răsuflare* DVS 34^f/26; *răsunare* Cant.Ist. 74/3; *rățezare* LSR 166^{v1}/11; *răzimare* PH 62^f/4; *rugare* LSR 120^{f1}/13; *rumegare* LSR 75^{v2}/7; *rușinare* NT (1648), în DLR; *săgetare* CC₂ 266/11, P.Or. 62/7; *săltare* V. Caz.15/10; *săpare* CC₂ 305/22; *sărutare* „salutare” CV CLXV/5, CC₂ 178/16, DVS 12^f/36; *săturare* LSR 104^{v2}/6 (*nesăturare* LSR 198^{f2}/18); *scăldare* Iv.P. 82/24; *scăpare* LSR 64^{f1}/17, Pr. C. 28/22; *schimbare* CC₂ 268/34, LSR 121^{v2}/ 20, ÎL 88/41, Cant.I 59/25, Iv.P. 77/17, Pr. C. 83/10; *scrâșicare* „scrâșnire” TB, la Densusianu, HLR II 307, V. Caz. 336/15, Ms. Ieud I 174^f/11; *sculare* PH 117^f/25, CC₂ 193/9, V.Caz. 418/21, B 627^b/34; *scumpărare* CC₂ 116/8, Ms.Ieud II 185^f/1, LSR 163^{v2}/14; *scurtare* LSR 89^{v1}/23, ÎL 43/33; *semănare* „însămânțare” CC₂ 255/7; *semnare* LSR 126^{v2}/2; *sfărâmare* LSR 143^{v2}/21 (*sfărâmire* CC₂ 239/34); *spălare* CC₂ 507/ 9–10, NT 49^v/14, LSR 185^{v1}/7; *spământare* PH 74^v/25, CC₂ 127/26, LSR 139^{v2}/7; *stare* CC₂ 539/37, V.Caz. 379/12, LSR 48^{f2}/19, Pr.C. 23/8; *stămpărare* Cant.I 38/3; *strânciunare* Cant.I 39/27; *stricare* „vătămare” CC₂ 275/15–16, ÎL 56/16, LSR 131^{v1}/7, B 625^b/1, Cant.I 58/8, Iv.P. 82/14, Calendar 49/12, N.Let. 132/1; *strigare* CV CXXXII/2, PH 83^f/21, Prav. 133^v/7, DVS 2^v/3; *sufflare* LSR 68^{f2}/4, Cant.I 46/34; *sunare* Cant.I 95/5; *supărare* V.Caz. 470/23, U.Let. 227/6, N.Let. 179/29; *suptiiare* LSR 84^{f2}/12; *sur(u)pare* LSR 82^{v2}/1, C.Let. 51/31; *suspinare* LSR 61^{v1}/19; *tâmplare* CC₂ 326/4, Prav. 6^v/18, C.Let.51/24, LSR 115^{v1}/8; *turbare* CC₂ 546/10, LSR 51^{f2}/2; *turburare* CC₂ 266/33, NT 58^v/19, P.Ist. 32/17; *uitare* C.Let.

42/20, Calendar 284/3; *umblare* M.Ec. 86/1; *umflare* LSR 131^{r2}/11; *urare* LSR 122^{v1}/17; *urmare* LSR 98^{r1}/3, Pr.C. 62/28; *uscare* LSR 82^{v2}/11; *văerare* LSR 167^{r2}/13; *vărsare* CC₂ 344/10, U.Let. 221/6, Prav. 132^v/9, C. Let. 46/30, N.Let. 134/3, P.Ist. 9/6; *vătămăre* ÎL 65/44 Prav. 55^r/10, DVS 21^r/11, Iv.P. 74/14 (*nevătămăre* LSR 105^{r2}/2); *vânare* NT 72^v/14, LSR 95^{v1}/1, Cant.I 44/15; *vindecare* CT 135^v/23, CC₂ 325/30, V.Caz. 500/4, B 624^a/15; *zburare* LSR 113^{v1}/4, Cant.I 59/26; *zgărăiare* LSR 150^{r1}/10; *zvăpăiare* LSR 136^{r2}/22;

-*ei(a)re*: *ave(a)re* CC₂ 292/34, ÎL 70/37, DVS 22^v/25, Pr. C. 66/15; *be(a)re* „băutură” CC₂ 58/37, 401/36; *căde(a)re* PH 16^v/18, CC₂ 289/17, V.Caz. 419/2, Prav. 135^v/13, NT 68^v/20; *dure(a)re* CC₂ 257/17, V.Caz. 368/5, Ms.Ieud III 193^v/3, Calendar 22/2; *împăreche(a)re* U.Let. 205/13, C.Let.77/14, Cant.I 36/18; *înviiare* Molitvelnic (1689), în DA, *înviere* CV XLVII/11, CC₂ 316/31, V.Caz. 358/15, Ms.Ieud. II 184^v/17; *junghie(a)re* CC₂ 546/25, LSR 77^{v2}/10 (*giunghe<a>re* PH 37^v/22, P.Or. 70/ 12, 24, DVS 8^r/19); *mâniiare* CC₂ 32/12 (*dezământiare* P.Or. 278/21); *păre(a)re* Prav. 72^r/16, NT 79^r/30, P.Ist. 23/6; *plăce(a)re* CC₂ 123/29, LSR 200^{r2}/3, Cant.I 42/3, Iv.P. 76/30; *șede(a)re* PH 5^r/16, CT 49^v/6, LSR 146^{v2}/15, C.Let. 91/35, Iv.P. 87/13 (*neședeare* LSR 42^{v1}/20); *tăce(a)re* CC₂ 128/13, Prav. 150^r/16, Pr.C. 68/25; *tăie(a)re* P.Or. 55/n. m., V.Caz. 495/24, U.Let. 79/2, Cant. Ist. 51/32; *tămâiare* B 627^a/51; *ține(a)re* CC₂ 94/13, LSR 57^{r2}/7, V.Caz.481/22, Prav. 9^v/20, B 627^b/48 (*nețineare* LSR 105^{r2}/10); *umpleare* LSR 84^{r1}/5; *vede(a)re* CT 120^v/23, NT 71^r/28, B 534^b /27–28; *vre(a)re* V.Caz. 399/2, U.Let. 84/10, Cant.I 66/4;

-*ere*: *abatere* LSR 143^{r2}/13; *adaugere* CC₂ 293/21, V. Caz. 385/3, Cant.I 37/14; *aducere* „ofrandă, prinos” CV XXXIII/5, PH 34^r /6, ÎL 57/7, B 638^a/50; *ajungere* CC₂ 513/28 (*neajungere* Pr.C. 71/4); *alegere* CC₂ 210/2, ÎL 44/31, Cant.I 45/12; *aprindere* CC₂ 277/31–32; *ardere* CC₂ 162/31, V.Caz 337/9, U.Let. 49/5; *atingere* CC₂ 347/29, NT 47^v/11; *cerere* CV LXX/7, V.Caz. 339/30, NT 8^r/27, Cant.I 38/7, Pr.C. 53/13; *creștere* P.Or. 256/14, LSR 47^{v1}/18, Calendar 4/9; *culeagere* LSR 169^{v1}/21; *cunoaștere* CC₂ 185/16, ÎL 54/45, LSR 63^{v2}/13; *cuprindere* LSR 166^{r1}/18, Cantemir, în DA; *curere* „alergare” CV XX/7; *curgere* Pr. C. 5/1; *deprindere* LSR 170^{r2}/12; *deșchidere*

CC₂ 511/14; *deștingere* „coborâre” CC₂ 511/15; *ducere* CC₂ 316/31, LSR 164^{v1}/9, DVS 27^v/3; *facere* CC₂ 212/18, P.Or. 192/26, DVS 30^r/9, (a. 1722) Iorga, SBD 103/3, Pr.C. 54/8 (*prefacere* LSR 124^{v1}/ 14, Pr.C. 79/7, M.Ec. 46/12); *frângere* CC₂ 295/22, Cant.I 37/38 (*înfrângere* CC₂ 19/32, B, în DA); *împlere* CC₂ 274/9, P.Or. 254/2, V.Caz. 477/20, NT 6^v/3; *începere* Pr.C. 94/25–26; *înfigere* LSR 148^{r1}/22; *înțoarcere* CV XLIX/12, CC₂ 325/25, (a. 1740) Iorga SBD 105/15, Iv.P. 82/4; *înțelegere* CC₂ 24/27, B 635^a/8, Iv.P. 80/23–24; *învâncere* LSR 121^{v2}/14; *meargere* CC₂ 70/36, P.Or. 317/26; *naștere* CT 110^v/22, CC₂ 504/20, P.Or. 121/14, U.Let. 180/3, DVS 25^r /26, Iv.P. 87/7; *neavere* Pr.C. 48/17–18; *neînțelegere* LSR 106^{r1}/ 17; *petrecere* V.Caz.379/19, DVS II^v/26, Pr.C. 112/21; *pierdere* V.Caz. 401/24, NT 79^r/22; *plângere* PH 23^v/11–12, CC₂ 223/14, P.Or. 177/23, Alex. 118/3, U.Let. 145/11; *pricepere* PH 26^r/20, V.Caz. 401/32, Iv.P. 99/29, Calendar 27/12 (*nepriceapere* LSR 105^{v1}/19); *privighere* Pr.C. 13/6–7; *punere* CC₂ 488/33, LSR 120^{r2}/16, B 616^b/16 (*prepunere* Cant.I 75/6); *putere* Ms.Ieud I 184^v/2, (a.1722) Iorga, SBD 102/31, Cant.I 33/12, Iv.P. 72/2–3; *răducere* LSR 197^{r1}/7; *răspundere* NT 50^v/27, LSR 45^{r2}/23, Cant.I 73/18; *rupere* CC₂ 70/6, LSR 131^{v1}/3; *scădere* CC₂ 26/1, U.Let. 53/5, C.Let. 47/4, N.Let 134/3; *scoatere* PH 101^v/4, CC₂ 270/17, NT 6^v/5; *scriere* LSR 83^{r1}/7; *spargere* CV CLXX/1, CC₂ 194/26, ÎL 42/44, LSR 104^{v2}/1; *spunere* CV CXXXIV/5, CC₂ 75/15, LSR 108^{r2}/14, Calendar 57/1; *stingere* P.Or. 263/23, C.Let. 61/3, B 622^b/41–42; *străbatere* PH 121^v/15; *strângere* M.Ec. 168/9; *teamere* Calendar 38/8; *tindere* LSR 166^{r1}/1; *tragere* Cant.I 90/13; *trecere* CC₂ 144/28, LSR 44^{v2}/15, Pr.C. 81/1; *trimitere* CV CVII/8, P.Or. 5/8–9, B 634^a/20 ; *tundere* ÎL 49/13, B 614^b/48; *țesere* LSR 152^{v2}/5; *ungere* P.Or. 260/23, LSR 109^{v1}/4, B 614^a/15; *vindere* CC₂ 261/8;

-*ire*: *acoperire* (a. 1678), în DA, B, în DA; *adeverire* „aprobare” Pr.C. 6/19; *agonisire* LSR 123^{v2}/ 13, Cant.I 58/1; *alcătuire* ÎL 41/3–4, LSR 138^{v1}/3; *altuire* „altoire” LSR 186^{r1}/18; *amorțire* LSR 97^{v1}/19; *amuțire* Cant.I 56/14; *asurzire* CT 84^v/20; *ațipire* LSR 159^{v2}/2; *auzire* CT 83^v/18, P.Or. 73/25, V.Caz. 378/4, Iv.P. 85/1; *batjocurire* LSR 118^{r1}/14; *betejire* Cant.I 38/34 (*nebetejire* Cant.I 58/3); *biruire* CC₂

119/13, Prav. 117^v/ 25, NT IV^f/25, Cant.Ist. 75/16; *bărfire* LSR 49^v/21; *blagoslovire* ÎL 87/22, LSR 175^v/8; *blăznire* „scandalizare” PH 41^v/5–6, CC₂ 59/17; *bocire* Ms.Ieud I 177^f/8; *buiguire* DVS 34^v/1; *burzuluire* „supărare, revoltă” Cant. I 66/25; *cădire* „tămâiere” PH 119^f/18, V.Caz. 458/22; *căire* CC₂ 14/15; *celuire* „înșelătorie, viclenie” PH, la Densusianu, HLR II 303; *cetire* LSR 172^f/23; *cheltuire* LSR 82^v/8 (*necheltuire* ib. 100^v/ 9); *chibzuire* LSR 131^v/13, Pr.C. 18/2; *chinuire* CC₂ 211/29, LSR 76^v/14, B 635^b/57; *cinstire* LSR 114^f/23; *clătire* PH 37^v/2, LSR 115^v/14, C.Let. 44/20, Cant.I 39/26 (*neclătire* LSR 106^v/2); *clevetire* ÎL 59/9, LSR 166^v/3; *clipire* LSR 97^f/2; *conținire* LSR 56^v/22; *crăire* „domnie” NT III^f/31; *cucerire* „cucernicie” CC₂ 137/10; *cumplire* „sfârșit” PS, la Densusianu, HLR II 303; *curățire* CC₂ 512/2, V.Caz 474/22, LSR 73^f/8; *dălungire* Pr.C. 61/29; *dănțuire* LSR 151^v/19; *dăruire* CV LXII/14, CC₂ 337/12, LSR 59^v/16, Pr.C. 97/11; *delnicire* M.Ec. 105/6; *deosebire* Cant.Ist. 58/12; *descoperire* LSR 123^f/12, DVS 35^f/18, Iv.P. 77/23; *despărțire* U.Let. 25/13, ÎL 55/17, DVS 27^f/9; *dezgrăire* LSR 164^v/1; *dezvelire* Cant.I 62/5; *dobândire* CV XXII/19, LSR 123^v/14; *dodeire* PS, la Densusianu, HLR II 303; *dorire* LSR 69^v/12 (*nedorire* ib. 46^v/17); *dormire* LSR 149^f/19, DVS 3^v/11 (*adormire* CC₂ 99/21–22, *nedormire* V.Caz. 366/10, LSR 46^f/13); *dosădire* CV LXXXIX/3, CC₂ 15/10, LSR 167^f/21; *dostoire* „moștenire” PH 88^f/23; *dovedire* Iv.P. 93/8; *drăznire* CC₂ 48/30–31; *dulcire* CC₂ 38/2 (*îndulcire* CC₂ 241/22, LSR 104^v/3); *dumnezeire* Iv.P. 72/25–26; *făgăduire* CC₂ 33/20, LSR 80^v/9; *fericire* CC₂ 120/8, LSR 48^v/12, Pr.C. 85/28; *ferire* CC₂ 337/33, LSR 88^v/25; *fire* PH 52^f/26, CC₂ 209/4, Calendar 41/2; *folosire* LSR 78^v/11; *fugire* CC₂ 459/17, LSR 141^f/12; *gătire* PH 53^f/25, CC₂ 123/2, N.Let. 155/24; *găzduire* LSR 178^v/17; *gădilire* LSR 138^f/16; *gâlcevire* M.Ec 82/1; *gândire* LSR 125^v/5; *giuruire* V.Caz. 405/24; *glăsire* LSR 57^f/15; *glotire* PH 121^f/5 (*înglotire* LSR 173^f/4); *gonire* „prigonire, prigoană” CC₂ 120/8, V.Caz. 472/30, NT 58^f/33, LSR 64^f/8; *grăbire* ÎL 43/33; *grăire* CC₂ 493/29; *grămădire* LSR 119^v/20; *greșire* LSR 115^v/14 (*preagreșire* PH 57^v/18); *grijire* LSR 98^v/13 (*negrijire* ib. 105^f/19); *hrănire* LSR 114^f/5; *hrăpire* Pr.C. 97/12–13; *ieșire* PH 110^f/21, CC₂ 236/6, U.Let. 62/21, Calendar 2/12; *iscodire* CC₂ 395/24,

LSR 98^f/1, Pr.C. 33/14–15; *ispășire* PH 100^v/7; *ispitire* CV CLX/4, PH 52^v/8, CC₂ 389/23 (*neispitire* LSR 105^v/17); *ispovedire* CC₂ 234/32, LSR 83^v/14; *isprăvire* CV LVII/9, CC₂ 398/18, LSR 145^v/7, Cant.I 88/37; *iubire* CT 84^f/6, P.Or. 218/22, ÎL 72/11, Iv.P. 99/20 (*neiubire* LSR 106^f/17); *ivire* CV CLX/8, CT 178^v/4, CC₂ 127/25; *izbăvire* PH 98^f/9, CT 93^f/22, ÎL 74/4, Iv.P. 114/32; *izbrănire* „lămurire, clarificare” Pr.C. 96/5; *izgonire* V.Caz. 474/23, LSR 82^f/22; *izvodire* Calendar 2/13; *îmblătire* LSR 98^f/14; *împărtașire* Pr.C. 77/25–26; *împărțire* CC₂ 106/21, Prav. 96^f/22, ÎL 85/29; *împietrire* NT 64^f/10; *împletire* LSR 144^f/13; *împlinire* Iv.P. 72/26, Pr.C. 66/18–19; *împotrivire* Cant.I 35/13 (*protivire* „împotrivire” CV LVIII/6, CC₂ 242/22, LSR 123^f/19); *închipuire* CC₂ 510/28; *îndărătnicire* Pr.C. 62/3; *îndârjire* B 632^a/36; *îndoire* CC₂ 312/12, V.Caz 445/28; *îndrăcire* LSR 64^f/15; *îndrăgire* CC₂ 174/22, NT 6^v/6; *îndrăznire* CC₂ 91/18, V.Caz. 405/6, LSR 72^v/13; *îndumnezeire* LSR 112^f/9; *înflorire* CC₂ 107/17; *îngăduire* LSR 138^v/16; *înghițire* LSR 115^v/5; *îngrozire* Iv.P. 72/1; *înmulțire* V.Caz.502/5, LSR 122^f/8; *înnoire* CC₂ 115/6, Ms.Ieud II 183^v/5, U.Let.12/14; *însănătoșire* (a.1723) Iorga, SBD 298/5; *însoțire* ÎL 49/5; *întărire* CC₂ 298/11, B 625^b/55; *întocmire* LSR 144^v/8; *întregire* LSR 171^f/8; *întrupire*, v. *întrupare*; *înțelepțire* LSR 159^f/9; *învălire* LSR 166^f/22; *învârtire* LSR 165^v/21; *învrednicire* LSR 195^f/14; *julire* Cant.I 40/19; *lăcomire* LSR 92^f/11; *lăcuire* CC₂ 190/6; *lăstire* „înșelătorie, viclenie” PH 117^v/3–4; *lecuire* LSR 135^f/723; *lenevire* Iv.P. 83/32, Pr.C. 38/9; *lesnire* Pr.C. 44/29 (*nelesnire* Pr.C. 35/9); *lipire* LSR 124^f/15; *lipsire* M.Ec. 38/4; *lovire* LSR 185^v/13; *mărire* N.Let. 131/21, (a. 1718) Iorga, SBD 299/1, Iv.P. 77/19; *mărturisire* LSR 125^v/13, B 632^a/4; *măhnire* PH 103^f/18, LSR 164^v/3, B 615^b/58; *mâlcomire* Ms.Ieud II 186^f/4; *mântuire* PH 113^f/13, CT 116^v/17, V.Caz. 480 /20, Iv.P. 71/17; *menire* „consacrare” CC₂ 498/13; *meșteșugire* M.Ec. 85/6; *mijlocire* Pr.C. 64/29, (a. 1757) Iorga, SBD 309/25; *milcuire* „amărăciune, tristețe” CV CXXIX/6; *milostivire* Iv.P. 99/19; *miluire* CC₂ 327/22, LSR 116^v/16; *mituire* Pr.C. 71/5; *mulțire* LSR 98^f/7 (*înmulțire* CC₂ 260/37, Iv.P.82/14); *mulțumire* CC₂ 428/6–7; *muncire* CC₂ 236/31, LSR 151^v/15; *murguire* „cârtire” CV CLIX/5; *nădușire* M.Ec. 133/12–13; *nălucire* LSR 97^v/18; *năpăstuire*

Pr.C. 43/20; *nărocire* „noroc” N.Let. 157/14; *neburire* LSR 94^{r1}/7; *nehulire* Pr.C. 12/22; *neîndeletnicire* LSR 106^{v1}/6–7; *nemilostivire* V.Caz. 216/3, DVS 62^r/22; *nemurire* LSR 45^{r1}/10; *nepovățuire* Pr.C. 76/16; *netezire* B 636^a/18; *netocmire* LSR 131^{v2}/18; *nevoire* „supărare, suferință” CC₂ 36/15, LSR 103^{r1}/19; *noire* CC₂ 87/21; *numire* LSR 104^{r1}/1; *obârșire* V.Caz. 482/23, LSR 43^{r2}/16, C.Let. 86/2 (*neobârșire* LSR 107^{r2}/15); *obidire* CC₂ 453/28, NT 50^r/3, LSR 165^{v1}/19; *oblăduire* „protecție” LSR 55^{r2}/13, ÎL 85/30, B 644^a/43; *oblicire* CC₂ 173/21; *obrăznicire* Cant.I 38/35; *obrezuire* V.Caz. 404/9; *ocolire* LSR 166^{r1}/19; *ocrotire* Cant.I 73/5, Pr.C. 76/11; *odihnire* CC₂ 158/2 (*neodihnire* M.Ec. 79/18); *ogodire* „mângâiere, alinare” CC₂ 273/13; *omenire* „apariție omenească” Iv.P. 81/6 (*înomenire* LSR 60^{r1}/16); *oprire* V.Caz. 355/20, LSR 57^{r2}/5; *orbire* P.Or. 61/6, V.Caz. 340/19, U.Let. 32/1; *osăbire* LSR 199^{v1}/2; *osândire* CC₂ 307/14, LSR 117^{v1}/8, Pr.C. 68/24; *oștire* „luptă” P.Or. 5/16, Iv.P. 74/6, N.Let. 148/7; *otrăvire* CC₂ 529/34; *părăsire* PH 28^a/3, V.Caz. 367/18, Cant. I 40/7; *pățimire* Cant. I 38/9; *pățire* CC₂ 68/8, LSR 169^{r1}/1; *pedepsire* ÎL 39/12; *pe(r)ire* CV CLXIX/4, PH 74^b/12, Cant. Ist. 26/14, Calendar 13/3; *pestire* „întârziere” LSR 99^{r1}/14; *pipăire* CC₂ 132/18, LSR 169^{r1}/17; *piz măluire* Cant. I 62/9; *pizmuire* Pr.C. 18/19; *plămădire* M.Ec.40/7; *plenuire* B 623^b/10; *plesnire* LSR 114^{v1}/7; *plinire* B 642^a/33, Cant.I 70/15, Calendar 62/7; *plodire* M.Ec.191/9; *pohtire* CC₂ 208/4, LSR 74^{v2}/5; *pomăzuire* LSR 162^{v1}/21; *pomenire* CV CLXII/13, CC₂ 422/37, DVS 23^v/9, N.Let. 131/11, Pr.C. 28/11; *ponosluire* PH 24^b/14, LSR 117^{v1}/16; *pornire* CC₂ 335/31, LSR 141^{v2}/13, Pr.C. 49/2–3; *postire* CC₂ 529/9; *potolire* Cant.Ist. 29/25; *potopire* CC₂ 234/14; *povățuire* Pr.C. 19/20; *prășire* M.Ec. 67/11; *prăznuire* CC₂ 126/14, V.Caz. 376/29; *prelungire* Pr.C. 50/8; *prestâmpire* „părăsire” C.Pr., la Densusianu, HLR II 306; *prețuire* ÎL 56/34, Pr.C. 47/2; *pribegire* M.Ec. 82/6; *prigonire* Pr.C. 18/18; *primire* CC₂ 356/4; *prilăstire* „amăgire” PH 63^r/11, CC₂ 534/35; *primenire* CC₂ 266/35; *privire* LSR 116^{v1}/1 (*prăvire* „priveliște” V.Caz. 337/28); *propoveduire* CT 144^v/7, ÎL 40/27–28; *prorocire* CC₂ 535/11; *proslăvire* CC₂ 490/35; *pustiire* PH 63^r/13–14, CT 169^v/6, B 642^a/33, N.Let. 132/2; *putredire* CC₂ 212/25 (*neputredire* LSR 80^{r2}/5); *rănire* LSR 124^{r1}/11; *rănjire* LSR 173^{r1}/4; *răpire* PH 51^r/26, CC₂

447/7, LSR 132^{r2}/22; *răpștire* „cârtire” CV CXXXVIII/6, CC₂ 250/33, LSR 138^{r1}/24; *răsipire* CC₂ 99/29, U.Let. 8/8, B 624^a/37; *răsplătire* Iv.P. 79/16, Pr.C. 91/13; *răstignire* CT 175^v/10, (a.1661) Gaster, Chr.I 182/11, DVS 28^r/32; *rătăcire* CC₂ 174/5, ÎL 41/38, Cant. I 47/19; *repezure* LSR 50^{v2}/5; *robire* LSR 114^{v2}/14; *rodire* PH 16^b/2; *săblăznire* „rătăcire” Pv.C., la Densusianu, HLR II 306; *sădire* Pr.C. 79/6; *sălășluire* LSR 137^{r2}/7; *sălbătăcire* B 616^b/35; *sămăluire* Cant. Ist. 58/29; *sântire* „sfințire” CV CXLV/9; *sărire* LSR 133^{v2}/3; *săvârșire* CC₂ 485/33, V.Caz. 482/27, C.Let. 42/23, Pr.C. 95/29; *sârguire* „sârguință” V.Caz. 366/6; *scârbire* LSR 63^{v1}/23; *scrășnire* CT 47^r/11, M.Ec. 79/11; *scuire* CC₂ 170/1, LSR 114^{v2}/17 (*scuire* Iv.P. 81/14); *scutire* PH 13^r/20; *semuire* LSR 194^{v2}/22; *sfățuire* CC₂ 400/33, Cant.I 48/12; *sfrășire* CV XXXII/2, CC₂ 36/14; *sfințire* LSR 108^{v2}/13, B 639^b/55; *simțire* Prav. 159^v/17, DVS 14^v/7–8; *slăbire* CC₂ 211/30, LSR 97^{r1}/17; *slăvire* CC₂ 171/22; *sleire* CV CLVIII/5, LSR 83^{v2}/20; *slobozire* CC₂ 99/33, ÎL 87/41, DVS 1^r/16, Iv.P. 82/3; *slujire* LSR 139^{r1}/3; *smerire* B 626^a/23, Pr. C. 22/14; *smintire* PH 110^r/10; *socotire* CC₂ 32/23, LSR 58^{v2}/15; *spășire* CC₂ 39/2; *spoire* LSR 115^{r1}/21; *sporire* LSR 122^{r1}/7, Pr.C. 60/21–22; *sprejenire* PH 71^b/11; *stăpânire* B, în DLR, (a. 1732) *ib.*, Cantemir, *ib.* Calendar 4/4; *stidire* Cant. Ist. 32/19; *stolire* LSR 168^{r1}/6; *strălucire* V.Caz. 476/31, B 636^a/4, Calendar 15/10; *strejuire* LSR 118^{v2}/19; *stropire* CV CXXXVIII/11; *sucire* LSR 144^{v2}/3; *suduire* LSR 185^{v2}/16; *suire* CC₂ 516/14–15, V.Caz. 368/15, B 624^b/52; *svățuire* LSR 143^{r2}/20; *știre* SB nr.1,45/5, Alex.93/2, N.Let. 125/10, Pr.C. 71/15; *tăgăduire* LSR 158^{v2}/13, Pr.C. 61/27; *tălcuire* LSR 137^{v1}/19; *tălmăcire* LSR 121^{v2}/21, Pr.C. 17/7; *tămăduire* V.Caz. 501/29, Cant.Ist. 51/20; *tărire* Pr. C. 32/29; *tânguire* V.Caz. 422/8–9, U.Let. 145/11; *tânjire* NT 100^r/14, LSR 152^{v1}/14; *tipărire* LSR 153^{v1}/20; *tocmire* LSR 48^{r2}/20, ÎL 43/19; *topire* LSR 190^{v2}/14; *trezvire* LSR 84^{v2}/5; *tușire* CC₂ 507/23; *umbrire* CC₂ 425/14–15, Iv.P. 115/4; *unire* Iv.P. 92/24, P.Ist.17/13; *urmuire* „consecință” CC₂ 340/11; *urzire* LSR 168^{v2}/3; *vădire* LSR 82^{v1}/19; *văduire* B 628^a/3; *văruire* LSR 115^{r1}/20; *venire* PH 109^v/26, CC₂ 177/2, C.Let. 76/24, Iv.P. 72/9; *vestire* CT 121^r/1, LSR 60^{v1}/12, Iv.P. 73/9; *vorbire* LSR 46^{v2}/21; *vorovire* LSR 98^{r1}/17; *vrăciuire* „lecuire” CC₂ 61/3, ÎL 41/28; *vrăjbire* M.Ec. 155/8–9; *vrăjire* LSR 58^{r1}/12;

zăbovire LSR 78^{r1}/14; zălogire Pr.C. 72/6; zămislire M.Ec. 33/3, zăprire LSR 67^{v1}/16; zărvuire CC₂ 343/10; zăticnire „piedică” Pr. C. 95/30, (a. 1779) Iorga, SN 133/18; zădrobire V.Caz. 456/9, LSR 143^{v2}/20; zăciuire CC₂ 16/29–30; zădire V.Caz. 391/32, LSR 143^{v1}/13, C.Let. 85/31, Calendar 2/5; zugrăvire LSR 165^{v2}/12; zvârlire LSR 54^{v1}/19;

-ăre: hotărâre Cant. I 39/26–27, Pr. C. 86/26 (nehotărâre LSR 107^{v2}/10); ocărâre CC₂ 15/18; omorâre LSR 156^{v1}/13, B 631^b/18, P.Ist. 46/6; pârâre LSR 107^{r1}/13; pogorâre CC₂ 92/6, B 642^b/54.

O dovadă că -re devenise sufix lexical încă din limba veche o constituie prezența derivatelor cu -are (începând din secolul al XVII-lea) de la verbe cu infinitivul scurt în -e. Sufixul se atașează la rădăcina prezentului, uneori iotacizată: *petrecare* Dosoftei, în DLR, *piezare* B 616^b/34, Iv. P. 202/16, *vânzare* Ms. Ieud I 191^v/3, (a. 1688), în DLR, *zăcare* Dosoftei, în DLR, (a. 1692), în DLR. Există formații în -re, compuse sau derivate parasintetice: *dezgrăire*, *neîndemânare*, *nemurire*.

1.2.61.3. Originea temelor este foarte variată, corespunzând cu originea temelor verbale (vezi sufixele verbale -a, -i (cu sufixele dezvoltate), -î. Verbele în -ea și -e sunt mai ales moștenite în perioada cercetată.

1.2.61.4. Sufixul -re formează, în general, nume de acțiune:

a. nume de acțiune (marea majoritate a formațiilor): *aflare* (*aflarea fără-de- legiei lui* PH 33^v/2, *aflarea celui pierdut* Pr.C.91/14), *asemănare* (*asemănarea...образului cu soarele* Iv.P. 78/22), *cădere* (*den împărăția ceriului cădere* CC₂ 289/17), *certare* (*certarea celora ce înjură pre altul* ÎL 62/20), *ivire* (*ivirea îngerului văzură* CT 178^v/4), *mergere* (*meargerea după el* CC₂ 70/36), *pomenire* (*spre pomenirea a darurilor celora dulcile aduce-ne* CC₂ 428/37), *rupere* (*crucea iaste rupere tuturor păcatelor* CC₂ 70/6), *schimbare* (*schimbarea arhierilor* ÎL 88/41), *trimiterere* (*trimitererea iscoadelor* P.Or. 5/8–9), *zidire* (*zidirea lumii* C.Let. 85/31) etc.

b. rezultatul (concret) al acțiunii: *apărare* „piedică” (*el toată apărarea birui* CC₂ 433/22), *arătare* „înfățișare” (*cu o arătare dumnezeiască de acolo-l aduse* CC₂ 98/2), *blestemare* „blestem” (*de la părinți blestemare* Cant. I 59/17), *cântare* (*dumnezeiasca cântare...să ascultăm* CC₂ 199/36), *dovedire* „dovadă” (*credința iaste...și lucrurilor celor ce nu se văd dovediri* Iv.P. 93/8), *juruire* „jurământ” (*giuruirea ce au giuruit lui Avraam... o întări* V.Caz.

405/24), *închipuire* „imagine, înfățișare” (*această jiganie din fire are închipuirea Duhului Sfântu* CC₂ 510/28), *norocire* „noroc” (*Numai nărocirea lui au fost că l-au tâmpinat niște polcuri de husari*. N.Let. 157/14), *zidire* „construcție” (*Dentr-această zidire să cunoaște acest Neagoe-Vodă că au fost cu frica lui Dumnezeu*. P.Ist. 33/16) etc.

c. obiectul acțiunii: *aducere* „ofrandă, prinos” (*Că nu va amu Hristos den camătă să se sature, nici priimește el aducere ca aceia*. CC₂ 440/11), *cumândare* „jertfă, pomană” (*mâncară cumândările morților* PH 91^f/22), *tremetere* „scrisoare” (*Iacov...scrie învătătoare tremetere* CV CVII/8) etc.

d. starea: *aprinde* „fierbințeală” CC₂ 277/30, *desfătare* (*nimic nu iaste de jale sau de întristăciune, ci toate de bucurie și de desfătare* Iv.P. 80/33), *fericire* (*Această amu fericire, a soți și ucenici, mângâiare voao fi-va*. CC₂ 471/1), *milcuire* „tristețe” (*risul vostru în plângere se întoarce-se și bucuria întru milcuire* CV CXXIX/6), *putrezire* (*Nu în putredire și ceiace treace să rămânem*. CC₂ 212/25), *supunere* (*supunerea carea arătați de-a pururea cătră besearică* Iv.P. 74/28), *teamere* (*teamere de tunet* Calendar 38/8), *turburare* (*Tu biruiești ținutul mării și turburarea undelor ei tu îmblânzești*, CC₂ 266/33) etc.

e. calitatea: *îndrăznire* „îndrăzneală” (*Pentru aceasta și mai mult tânjiră alalți ucenici și apostoli și nu răbdară atâta îndrăznire*. CC₂ 91/18), *îndurare* (*pentru multa milostivire și îndurare ce avea cătră noi* Iv.P. 99/19), *mărire* „mărimă” (*mult s-au mirat de mărirea ei, ce era din singură starea locului* N.Let.131/21), *pricepere* (*nu-i svat nice priceapere, nici înțelepciune împotriva lui Dumnezeu* V.Caz. 401/32), *răbdare* (*întru răbdarea voastră câștiga-veți sufletelor voastre* CT 169^v/2), *spăsire* (*hrană cu cuviință dau sufletelor noastre cu folos și cu spăsire* CC₂ 39/2), *vedere* (<prin>șilor lăsânciune și orbilor vedere CT 120^v/23) etc.

f. locul desfășurării acțiunii: *locuire* „locuință, domiciliu” (*Și iaste cortul lui în Salim și lăcuirea lui în Sion*. Psalt. în SMFC IV 300), *naștere* „loc de naștere” (*cela ce-ș va hicleni moștia și nașterea de unde au născut*, a. 1646, la Stan, N.A. 49) etc.

Sufixul -re dezvoltă încă din limba veche numeroase valori concrete, care adesea coexistă contextual cu cele abstracte: *și se-au*

începută această carte a se tipări după întruparea fiului și cuvântul lui Dumnezeu, la o mie 580, iar de la *facere* 7088. CC₂ la Stan, N.A. 52 (acțiune/timp al acțiunii).

1.2.61.5. Materialul nostru confirmă superioritatea numerică a infinitivelor lungi în *-ire* în limba veche, fapt constatat pentru verbele în *-i* de Despina Ursu, în LR XIV (1965), nr.3, p. 372. Preponderența numerică a formațiilor în *-ire* față de cele în *-are* este mai mare în secolul al XVI-lea (v. SMFC IV 295), conform cu materialul înregistrat de Densusianu, HLR II 302–308 (68%, față de 22%). Remarcăm prezența în textele vechi a unor formații în *-ere*, ieșite din uz în limba contemporană: *adaugere, mergere, teamere* (v. Al. Graur, în BL IV, 1936, p. 190, SMFC IV 289).

Sufixul *-re* este foarte productiv.

1.2.62. -șag (-ișag, -ușag)

1.2.62.1. Sufixul *-șag* provine din magh. *-ság* (cf. Densusianu, HLR I 373). A intrat în română prin cuvinte ca *bobonoșag* (a. 1675) Gaster, Chr. I 218/1 < magh. *babonasag*; *celoșag* PH 30¹/15 < magh. *csalatsag*. Cuvântul *tâlhușag*, atestat în Prav. 107¹/10–11, pare să-l reproducă pe magh. *tolvajság* (cf. TDRG s.v.), întrucât nu are o temă analizabilă în română.

În limba noastră sufixul *-șag* apare și în variantele dezvoltate *-ișag* și *-ușag*.

1.2.62.2. Acest sufix creează substantive de la substantive: *adaușag* N. Let. 375/16 < *adaos*; *birșag* „gloabă, amendă” Tempea, în ILRLV 427; *furtușag* (sec. al XVI-lea) CB II 418/11, V. Caz. 342/33, NT 50¹/23 și în forma *furtișag* (Coresi, la Buză D. 34) ÎL 70/45, 46, LSR 90¹/22, B 615^b/27, Pr. C. 74/4; *vălășag* „dificultate; supărare, necaz” Prav.L., în DLR, V.Caz. în DLR < *val*.

1.2.62.3. Tema acestor derivate este de proveniență latină (*adaos, furt*), slavă (*val*) și maghiară (*bir*).

1.2.62.4. Valoarea derivatelor este de nume de acțiune și de rezultat (uneori concret) al acesteia: *furtișag* „furt” ÎL 71/1; *adaoșag* „impozit care se adăuga la birurile obișnuite” N. Let. 375/16. *Birșag* nu pare diferențiat de temă.

1.2.62.5. Sufixul este puțin productiv.

1.2.63. -șug (-șig)

1.2.63.1. Sufixul provine din magh. *-ség* (Densusianu, HLR I 373, Pascu, S. 414–415, Rosetti, ILR 419), care a dat în mod normal *-șig*. Forma *-șug* se explică prin pronunțarea dialectală, maghiară. În română, în unele regiuni unde *ș* nu este palatalizat, s-a pronunțat *-șăgu* în limba veche. Prin asimilarea lui *î* la *u* următor a devenit *-șugu* (Marius Sala, *În legătură cu originea sufixului românesc -șug*, în Omagiu Iordan, p. 763–764).

A intrat în română prin cuvinte analizabile de tipul: *hiclenșigu* P. Sch. 14/14, *hitlenșug* CT 90¹/10, CC₂ 247/7 (adaptat apoi *viclesug* V. Caz. 342/27, U. Let. 65/5, NT 50¹/23, Iv. P. 76/31, N. Let. 148/14) < magh. *hitlenség* (Densusianu, HLR I 373); *meștersug* CC₂ 210/34, Alex. 85/17, U. Let. 102/12, DVS 34^v/24, Iv. P. 73/3, N. Let. 111/31 < magh. *mesterség* (Densusianu, HLR I 373).

1.2.63.2. Sufixul derivă substantive de la:

a. adjective: *eftenșug* CC₂ 157/17, P. Or. 142/18 (*eftinșig* PS, la Densusianu HLR II 332) < *ieftin*;

b. substantive: *priete(n)șug* „prietenie” Prav. L. 275¹/3, LSR 190²/3, U. Let. 48/10, C. Let. 69/9; *vămeșug* (cca 1650) Iorga, D. B. I, în DLR.

1.2.63.3. Temele derivatelor sunt de origine maghiară: *vameș*; neogreacă: *ieftin*; slavă: *prieten*.

1.2.63.4. Derivatele au valori abstracte, exprimând:

a. calitatea, starea: *eftenșug* „îndurare, milă” CC₂ 157/17, „ieftinătate” P. Or. 142/18; *prietenșug* (înc. sec. al XVII-lea) SB nr. 14, 39/3;

b. acțiunea și rezultatul ei: *vămeșug* „vămuire, vamă”.

1.2.63.5. Sufixul este puțin productiv în limba veche.

1.2.64. -(t)ate, -ătate, -etate

1.2.64.1. Sufixe provin din lat. *-tas, -tatis* (Meyer-Lübke, *Gram.* II 585), fiind moștenite în cuvinte ca: *bunăătate* CV CXLII/12, U.Let. 83/8 < lat. *bonitas, creștinătate* CC₂ 211/13–14, C.Let. 47/4

< lat. *christianitas*; *greutate* Prav. 20^v/4 < lat. *grevitas < *gravitas* etc., analizabile în limba română prin *bun*, *creștin*, *greu*.

1.2.64.2. *-ătate* se realizează fonetic după teme în *-i*, ca *-etate* (*pustietate*), după teme în *-t*, ca *-ate*, prin haplologie (*bogățate* v. Rosetti, ILR 571), iar după semivocala *-u*, ca *-tate* (*răutate*).

1.2.64.3. Sufixul formează substantive de la:

a. adjective (rar de la adjective substantivate): *adevăratate* Dosoftei, în P.Sch. 174/27 (susceptibil de a fi analizat de la *adevăr* + *-ătate* sau *adevărat* + *-ate*), *bogățate* CC₂ 403/37, P.Or. 142/14, *crudățate* „cruzime” Cantemir, în ILRLV 423, *deșertate* „deșertăciune” Dosoftei, în P.Sch. 44/22, *efținătate* id., *ib.* 211/24, Pr. C. 76/5, *golățate* (ante 1633) Gaster, Chr. I 86/19, *linățate* LSR 151^v/8, *meserățate* PH 24^v/10, P.Or. 261/20, V.Caz. 333/21, *milostivățate* Dosoftei, în SMFC IV 109, *mișelățate* V.Caz. 496/8, *păgânățate* B 642^a/14, DVS 15^v/11, Iv.P. 74/15, *pustietate* DVS 27^f 132, C.Let. 90/25 (cf. adj. *pustiu*, subst. *pustie*), *răutate* PH 61^v /26–62^f/1, V.Caz. 385/27, C.Let. 44/6, Calendar 27/16, *singurățate* CC₂ 13/25, LSR 83^v/3, DVS 26^v/11, *streinățate* P.Or. 166/23, V.Caz. 483/15, Iv.P. 75/2, *strâmbățate* P.Or. 28/11, ÎL 45/9, (a. 1707) Iorga, SBD 288/23, Iv.P. 112/15; formația *d(e)reptate* CV LXIII/11, CT 6^v/20, P.Or. 50/26, V.Caz. 421/17, NT 57^f/26, (a. 1749) Iorga SBD 109/10 este înregistrată de Nestorescu, A. 38 și ca antroponim și toponim la sfârșitul secolului al XVI-lea ;

b. verbe (eventual participii): *îndurățate* Dosoftei, în P.Sch. 77/17, *mângâietate* id., *ib.* 300/20, *pănățate* „suferință” CC₂, în P. Sch. 133/39 < *pănăta*.

1.2.64.4. Temele sunt de origine latină (*adevăr*, *deșert*, *drept*, *lin*, *meser*, *mișel*, *păgân*, *rău*, *singur*, *străin*, *strâmb*), slavă (*bogat*, *gol*, *milostiv*, *pustiu*), neogreacă (*ieftin*).

1.2.64.5. Valoarea derivatelor:

a. abstracte care arată calitatea, însușirea: *dereptate* CC₂ 128/31, *meserățate* „milă” PH 74^v/4, *răutate* PH 61^v/26–62^f/1; starea: *bogățate* „bogăție” PH 98^f/25, *efținătate* Pr.C. 76/5, *păgânățate* „păgânism” DVS 15^v/11;

b. unele derivate abstracte au căpătat și sensuri concrete, arătând pe:purtătorul însușirii: *bogățate* „avuție; vite, dobitoace care formează

averea” CV CXXXI/7; *dereptate* „faptă dreaptă” CC₂ 3/22; *păgânățate* „faptă rea, nelegiuită” B 642^a/14; *străinățate* „mediu străin” Varlaam, în DLR, *strâmbățate* „lucru nedrept, faptă rea” P.Or. 69/6–7; uneori locul este caracterizat prin însușirea exprimată de cuvântul-bază: *pustietate* „loc pustiu” DVS 30^f/16, *străinățate* „loc străin” Neculce, în DLR.

1.2.64.6. Sufixul este productiv în secolele al XVI-lea și al XVII-lea; în secolul al XVIII-lea productivitatea lui scade (am înregistrat numai o formație nouă), dar derivatele atestate în secolele anterioare continuă să circule.

1.2.65. -(t)or¹ (-ător, -etor, -itor, -âtor, -otor) (iu), -toare¹

1.2.65.1. Originea sufixului este latină: *-tor* și *-torius* (cf. Graur, N. A. 109–111, ILR II 177–178).

Numele de agent românești în *-tor* pot fi puse în legătură cu corespondentele lor latine în *-tor*: *dătoriu* NT în DLR, *datoriu* CC₂ 41/4, cf. lat. *debitor* (REW 2493); *neguțătoriu* CV XIII / 1, CC₂ 78/7, (a. 1722) Iorga, SBD 102/26, cf. lat. *negotiator* (A. Graur, N. A. 113); *păstoriu* CC₂ 60/15, Iv. P. 72/15, cf. lat. *pastor* (REW 2493). Sufixul *-tor¹* se delimitează de omonimul său *-tor²* prin valori și, parțial, și prin origine și istorie.

Derivate cu acest sufix sunt atestate înainte de sec. al XVI-lea, vezi Nestorescu, A. 58–59.

-toare, ca feminin al numelui de agent, provine din lat. *-toria*;

-tor, *-toare*, sufix adjectival < lat. *-torius*, *-toria* (cf. A. Graur, *loc. cit.*), ca în exemplul: *arătoriu* (în *cinste da-voiu ție acel pământ arătoriu*. P. Or. 74/3) < lat. *aratorius*.

Aceste sufixe apar în nume proprii înainte de secolul al XVI-lea (vezi Nestorescu, A. 59).

Sufixul *-tor* are și variantele *-toriu* și *-or* (după participiu): *ucisor* ESR 84^f/23. Când derivatele sunt atestate la plural, am reprodus, convențional, singularul în forma *-tor*.

1.2.65.2. În română, *-tor* substantival și *-tor* adjectival se confundă. Derivatele cu acest sufix sunt substantive sau adjective. În majoritatea cazurilor pot îndeplini ambele funcții:

a. substantive: *Piatra aceea ce nu o gândiră clăditorii*. PH 101^v/18–19. *Mărturisitori nedrepti*. PH 22^f/7. *Săditoriu viei*. CC₂ 301/8. *Tremease împăratul tăetoriul, zise să aducă capul lui*. CC₂ 541/17;

b. adjective: *Pești cuvântători* CC₂ 333/12. *Apă curătoare*. P. Or. 126/3. *Muiare neploditoare*. CC₂ 454/22;

c. substantive și adjective: *Cocătoriu de pite greșiră*. P. Or. 136/27. *Braște carele vor sui și vor intra ... în cuptoare tale cocătoare*. P. Or. 201/10–11. *În multe chipure pată muncă ceia ce sapă casele și groapele, fărâcătorii și otrăvitorii* CC₂ 70/28. *Muiarea fărâcătoare nu o lăsa a trăi*. P. Or. 253/3.

Sufixul *-tor* formează derivate de la verbe. În materialul cercetat am întâlnit un singur derivat cert denominal: *călător(iu)* V. Caz. 401/6, ÎL 125/12, LSR 74^{r1}/4, U. Let. 97/18, format, probabil, după model albanez (cf. DA s.v.). *Comediator, -toare* „actor” Corbea, în DÎLR < *comédie* pare o creație personală a lui Corbea, fără circulație. *Căsătoriu* Coresi, în ILRLV 214 este presupus de către unii cercetători a fi format de la nume, iar de către alții de la verbul *căsa < lat. vulg. *casare „a întemeia o căsnicie” (cf. DA, s.v.).

1.2.65.3. Sufixul *-tor* are următoarele realizări, în funcție de clasa verbală la care se atașează: *-ător, -etor, -itor, -ător, -otor*.

Variantele sufixului se repartizează astfel:

– la verbele în *-a* se atașează în mod obișnuit *-ător*: *apucător* N. Let. 144/6; *ațățător* P. Ist. 50/3; *botezătoriu* NT 80^f/5 etc.; *-etor* și *-itor* se atașează la verbe în *-a* cu teme terminate în *i* semivocală sau în consoană palatală: *junghetoriu* CC₂ 386/26, *neaproprietoriu* CC₂ 399/2; *privighetoare* LSR 138^{v2}/19; *tăetoriu* CT 81^f/3; *mângâitoriu* CC₂ 265/2, Iv. P. 83/29; *măngăitor* LSR 126^{v1}/1, 15; *rășchitor* LSR 216^{r1}/11; *vietoriu* PH 22^f/11; *-otor* apare la verbele ale căror teme se termină în *-u*: *aciuetoriu* < *aciua* PH 5^v/16; *neluetoriu* < (*ne*)*lua* CC₂ 344/1, ÎL 73/8;

– la verbele în *-ea* se atașează *-ător*: *șăzător* CT 50^v/3, *teketoarye* < *tăcea* Cânt. C. 10^v/5 și *-(u)tor*: *băutori* V. Caz. 474/15;

– la verbele în *-e* se atașează *-ător*: *aducător* Calendar 5/11; *crescător* LSR 45^{v1}/12; *făcătoriu* V. Caz. 386/8; *-etor* și *-itor* se atașează la teme terminate în *i* semivocală sau în consoană probabil

pronunțată palatal ori de la forme verbale iotacizate: *despuetor* CV CXLIX / 1 < *despune* „a stăpâni, a conduce” (pers. I ind. prez. *despui*) și *despunetoriu* CT 30^f/4, *despuitoriu* CC₂ 104/17, V. Caz. 368/10, DVS 12^v/21; *prepuetor* LSR 133^{r2}/20 < *prepune* (prez. ind. pers. I *prepu*); *rămâietoriu* CC₁, la Densusianu, HLR II 337; *scrietoriu* PH 38^f/9, NT 1^f/3; *sponetor* PH 88^v/6; *spuetor* CV CLXIX / 12, LSR 60^{v1}/6; *țietor* PH 18^v/21; *puitoriu* V. Caz. 459/2, DVS 16^f/23; *scriitor* LSR 73^{v2}/17, B 642^b/25; *spuitor* „propovăduitor” CV², în DLR, CT 129^v/18 < *spune*; *supuitor* „proxenet” ÎL 52/12; *supuetor* LSR 80^{v2}/8; < *supune*; *țuitoriu* CT 110^f/9, V. Caz. 469/28;

– la verbele în *-i* se atașează în mod obișnuit *-itor*: *amăgitor* LSR 191^{v2}/18; *cetitoriu* B 640^b/11; *gânditor* Calendar 12/6; *iubitor* ÎL 40/36; *lăcuitoriu* DVS 17^v/34; *muncitor* CT 39^v/18 etc.; *-ător* apare numai la două derivate: *cerșătoriu* LSR 195^{v2}/11; *putrezătoriu* NT II^v/19.

– la verbele în *-î* se atașează *-ător*: *urătoriu*. CC₂ 42/1;

Derivatele de la verbe în *-a* și *-i* au ca punct de plecare infinitivul sau eventual participiul (întrucât rădăcina participiului și a infinitivului este la fel la verbele regulate; în funcție de tipul de analiză, sufixul este *-ă/itor* sau numai *-or*):

– de la verbe în *-a*: *adulmăcătoriu* Cant. I 73/24; *adunător* PH 112^v/21, LSR 143^{r1}/16; *aflătoriu* PH 63^f/3, LSR 116^{r1}/15, Cant. I 85/9; *agiunătoriu* TB, la Densusianu, HLR II 332 (*ajunător* LSR 57^{r2}/4); *ajutătoriu* PH 15^f/18, CC₂ 4/36, V. Caz. 496/18, LSR 140^{r2}/20, Iv. P. 90/17; *alergător* CC₂ 15/34, LSR 50^{v2}/6, Cant. I 35/3; *amestecătoriu* LSR 139^{r2}/18; *apărător(iu)* P.Sch 28/2, LSR 56^{v2}/24, U. Let. 258/8 (*neapărător* CC₂ 436/32); *apucătoriu* V. Caz. 346/11, N. Let. 144/6; *arățătoriu* CC₂ 132/29, P. Or. 140/12, ÎL 74/29, Cant. I 50/19; *aruncător* DVS 29^f/21; *ascultătoriu* CV CXV / 7, CC₂ 253/5, V. Caz. 405/4, ÎL 59/9, LSR 147^{r2}/9, B 637^b/16, Iv. P. 74/18–19 (*neascultătoriu* LSR 120^{v2}/14, B 56^a/4, Calendar 61/13); *astupătoare* LSR 214^{r2}/5; *așezătoriu* U. Let. 164/2, Calendar 20/11, N. Let. 135/11; *așteptător* LSR 127^{r1}/1; *ațățător* U. Let. 26/2; *blăstemătoriu* TB, la Densusianu, HLR II 332; *botedzătoriu* CT 4^f/9, V. Caz. 505/31, U. Let. 112/2, NT 80^f/5, Iv. P. 113/6; *călcător(iu)* PH 30^f/10, V. Caz.

404/21, U. Let. 26/2, ÎL 75/8, C. Let. 87/8; *căutător* LSR 187^{r2}/1; *cântătoriu* CT 59^f/18, LSR 42^{v1}/4, Cânt. C. II/4, M. Ec. 150/9; *câștigător* LSR 122^{v1}/5; *cercător* LSR 140^{v2}/6, Cânt. C. II / 4; *cercetătoriu* CV XXI / 8, LSR 103^{r1}/10, B 634^b/50; *certător* U. Let. 168/13, ÎL 45/38; *chemătoriu* DVS II^f/29, Cant. I 79/20; *cugetătoriu* CC₂ 192/29–30; *cumpărător* CT 44^v/6, B 615^a/14–15, Pr. C. 132/18, (a. 1757) Iorga, SBD 310/5 (*descumpărătoriu* CM, la Densusianu HLR II 333); *cundzurător* PH 60^f/10; *curățător* PH 97^v/22; *cutezător* LSR 45^{v2}/3; *cuvântătoriu* CC₂ 333/12, ÎL 33/13, LSR 52^{r2}/3, DVS 28^f/24, Iv. P. 97/4; *depărtător* LSR 164^{v2}/1; *dereptător* CC₂ 252/34; *descântător* CV V/1; P. Or. 200/17, LSR 165^{r1}/4; *dezlegător* LSR 86^{r1}/24; *dezhădăcinător* LSR 181^{r2}/17; *ertătoriu* CC₂ 18/3, Alex. 111/10, V. Caz. 490/3, LSR 125^{v2}/3; *fărmăcătoriu* CC₂ 70/28, V. Caz. 467/14, DVS 36^v/11; *furător* CC₂ 283/7; *giudecătoriu* PH 2^f/2, P. Or. 58/24, Alex. 112/1–2, NT 7^f/23, N. Let. 119/6–7 (*judicătoriu* CT 160^f/23, B 636^b/8, U. Let. 147/6, P. Ist. 5/21); *îmbrăcător* P. Or. 277/10; *îmbunător* LSR 93^{r1}/9; *împăcătoriu* NT 1^f/31, LSR 86^{r2}/17 (*neîmpăcător* LSR 107^{r1}/7); *împiedecătoriu* LSR 86^{v2}/11, C. Let. 47/9; *împrumuător* PH 96^f/4, LSR 77^{v1}/16, Pr. C. 112/3; *împutătoriu* CC₂, la Densusianu, HLR II 334 (*neîmputător* CC₂ 20/7–8); *încălecătoriu* PS la Densusianu HLR II 334; *închinător* CC₂ 161/20, V. Caz. 391/15, LSR 111^{v2}/22; *încordător* LSR 103^{r2}/4; *îndemnător(iu)* Coresi, la Densusianu, HLR II 334, V. Caz. 470/21, Iv. P. 107/7, N. Let. 147/37, P. Ist. 44/2; *îndireptătoriu* V. Caz. 353/28, LSR 44^{r2}/13, Iv. P. 119/31, Calendar 27/13 (*îndreptător* ÎL 45/5); *îndurătoriu* CC₂ 150/26, LSR 86^{v1}/19, Calendar 35/6; *înfruntător* ÎL 45/38; *înjugător* CC₂ 414/13; *înjurătoriu* ÎL 131/22; *înmicșurător* Șincai, în Crest. II 143/8; *înotător* CC₂ 235/3, LSR 74^{r1}/5; *înșelătoriu* CT 65^v/6, Alex. 91/34, ÎL 39/27, Calendar 20/9–10, P. Ist. 47/14; *întâmplător* Pr. C. 42/17; *întîmpinătoriu* LSR 140^{v2}/19; *întrebător* LSR 84^{v2}/17; *învățătoriu* CT 49^v/11, V. Caz. 336/26, ÎL 42/4, DVS 2^f/15, Iv. P. 73/16; *jucător* CC₂ 546/9, V. Caz. 495/20 (*giucător* Cant. I 83/9); *jurător* LSR 134^{r2}/1; *lătrător* CT 166^v/24, LSR 93^{r1}/17; *legătoriu* LSR 127^{r1}/17; *lepădător* LSR 85^{r2}/13; *lucrătoriu* CT 19^f/2, V. Caz. 502/20, NT 56^v/34, ÎL 63/38, C. Let. 91/14, Calendar 60/14; *luminător* PH

12^v/24–25, ÎL 44/18, LSR 137^{r2}/3, DVS 13^v/26 (*străluminătoriu* „propovăduitor” DVS 14^f/28–29); *luptătoriu* PH 46^v/23, V. Caz. 379/20, ÎL 81/25, DVS 24^f/28; *măsurător* LSR 101^{v1}/9; *mâncătoriu* CT 22^f/16; *mâncător* LSR 158^{v2}/6; *mișcător* U. Let. 37/3, Pr. C. 102/16; *muștrătoriu* LSR 67^{r2}/16; *mutător* PH 33^v/8; *nebăgător* B 623^b/41; *numărătoare* LSR 43^{v2}/14; *numărătoriu* LSR 172^{v1}/19; *oătoare* „care ouă” Cant. I 55/15; *ospătător* CT 142^f/2, V. Caz. 221/21, LSR 58^{v2}/21; *plecătoriu* Coresi, la Densusianu, HLR II 336, NT 59^f/7, LSR 115^{v1}/13; *prădătoriu* V. Caz. 347/22, U. Let. 249/14, ÎL 330/39; *purătoriu* CT 32^f/5, V. Caz. 378/22, U. Let. 16/8, ÎL 44/17, Iv. P. 88/21; *răbdătoriu* CT 52^v/4, V. Caz. 340/25, U. Let. 103/18, LSR 151^{r2}/2 (*nerăbdător* Calendar 20/12); *rădicătoriu* PH 12^f/2; *răscumpărător* LSR 86^{r2}/11, Iv. P. 81/25; *răsuflătoare* LSR 214^{r2}/7; *râmător(iu)* (a. 1573) CB I 21/16, ÎL 65/20, Pr. C. 84/24, Carte 47/1; *rugător* PH 57^f/7, V. Caz. 347/31, DVS III^f/32, Iv. P. 75/9; *rușinător* DVS 16^f/10; *săgetătoriu* P. Or. 175/9, V. Caz. 457/20, DVS 37^f/18, Calendar 61/18; *săpător(iu)* CC₂ 266/16, ÎL 59/6, LSR 54^{r1}/15; *sărbătoare* Iv. P. 95/12, Pr. C. 54/25; *sărbătoriu* PS, la Densusianu, HLR II 337; *scăpărător* Cant. I 41/7; *schimbător* NT 56^f/20, Calendar 21/9; *scumpărătoriu* CC₂ 195/12, LSR 97^{v1}/9; *secerător(iu)* PH 112^v/20, CT 28^v/19, LSR 74^{v2}/7; *semănătoriu* PH 111^v/22, CT 74^v/8, NT 77^f/32, C. Let. 89/3; *spurcător* LSR 97^{r1}/9; *stricător* LSR 43^{v1}/20, DVS 16^f/21, Cânt. C. 1^f/5, Calendar 41/16; *strigător(iu)* CC₂ 271/7, NT 5^f/6, C. Let. 84/37, DVS 10^f/11; *sunător* P. Or. 273/24; *supărător* LSR 113^{r1}/14; *turburătoriu* P. Or. 257/3; *ultătoriu* „care uită; uituc” CV CXV/8 și *uitător* N. Costin, în DLR; *umblător* LSR 42^{v1}/13, Cânt. C. 1^f/4. (*îmblător* CC₂ 194/12 ÎL 81/31); *urător* LSR 48^{v1}/7; *următoriu* ÎL 42/1; *uspătătoriu* CT 142^f/2; *vărsătoriu* U. Let. 210/15, C. Let. 60/33, Calendar 20/8; *vătămător(iu)* CC₂ 45/17, Prav. L. 234^v/2, LSR 56^{r2}/24; *vindecător(iu)* CC₂ 20/9, LSR 171^{r1}/15; *zburător* P. Or. 14/5, V. Caz. 335/3, Iv. P. 110/28, Cânt. C. 1^f/3; toponime: (sat) *Vânători* (a.1574), la Nestorescu, A. 59;

– de la verbe în -i: *acoperitoriu* PH 60^f/15, B 627^b/39; *adeveritoriu* I. P., la Densusianu, HLR II 332, Ieud II 186^f/12; *amăgitor* V. Caz. 333/13, P. Ist. 56/19; *amistuitoriu* PH 76^v/13;

asupritoriu CC₂ 106/13, V. Caz. 347/22; *auzitor* LSR 147^{r2}/10; *bârfitoriu* ÎL 77/3, LSR 49^{v2}/1; *biruitor* P. Or. 55/13, V. Caz. 428/12, U. Let. 65/15, B 643^a/30, P. Ist. 8/3; *cârmitoriu* CC₂ 2/12; *celuitor* PH 44^r/9; *cerșitor* PH 96^r/2; *cetitoriu* CT 206^v/11, NT V^r/1, DVS 27^v/17 (*cititor* ÎL 39/11, C. Let. 42/1, 2); *chieltuitor* LSR 94^{r1}/3; *chinuitor* LSR 137^{v2}/17; *chipuitor* LSR 121^{v2}/6; *chivernisitor* Pr. C. 108/20; *cinstitoriu* CC₂ 117/38, Ieud II 187^r/10–11; *cioplitor(iu)* CT 79^v/3, LSR 90^{r1}/24; *clăditor* PH 101^v/18; *clătitoriu* „care se clatină, se mișcă” V. Caz. 377/14; *cleștitoare* LSR 173^{v2}/19; *clevetitoriu* PH 83^r/2, ÎL 82/18; *contenitor* LSR 56^{v2}/23; *coperitoriu* PS, la Densusianu, HLR II 333; *cositor* (a. 1737) Iorga, S D XIII 231/20; *covârșitor* Iv. P. 88/7–8; *curățitor* CC₂ 265/2, LSR 111^{r1}/14; *dăruitoriu* LSR 52^{r2}/8; *disputuluitor* „persoană care își argumentează opiniile potrivit regulilor dialecticii” Corbea, în DÎLR; *dobânditor* CC₂ 344/3; *dodeitor* PH 66^r/19; *dojenitor* LSR 134^{r1}/14; *domnitoriu* CC₂ 192/30, NT 79^v/7, DVS I^r/26; *doritor* LSR 85^{v1}/3 (*nedoritor* Pr. C. 6/27); *dosăditoriu* CC₂ 15/19, LSR 164^{r2}/21; *feritoriu* „care păzește, respectă” Coresi, la Densusianu, HLR II 344, V. Caz. 458/25, LSR 79^{r1}/18; *fiitor* LSR 190^{v2}/12; *folositoriu* V. Caz. 488/19, DVS II^r/22, Carte 109/17; *formăluitor* „constructor” Corbea, în DÎLR; *gâlcevitor* LSR 132^{r1}/10; *gâmbositoriu* „înșelător” PS, la Densusianu, HLR II 334; *gânditoriu* LSR 100^{r1}/19; Iv. P. 100/2, Calendar 5/7; *gilăluitor* PH 92^r/7; *glășitor(iu)* CC₂ 56/31, LSR 71^{r1}/8; *gonitor* PH 97^r/14, LSR 64^{r1}/10; *grăbitor* CC₂ 128/30; *grăitoriu* P. Or. 240/2, LSR 45^{v1}/16; *greșitoriu* CC₁, la Densusianu, HLR II 334; *grijitor* CC₂ 488/9; *hotărâtoriu* Micu, în Crest. II 138/24; *hrăboritoriu* „care dă curaj, putere” T, la Densusianu, HLR II 334; *hrănitor* ÎL 81/13, Iv. P. 71/10; *hulitor(iu)* CC₂ 61/32, LSR 162^{r2}/6; *iscoditoriu* CV CLXI/4, U. Let. 113/18; *ispășitor* P. Or. 1/12; *ispititoriu* CT 5^r/15, NT 5^v/17; *ispoveditor* LSR 100^{r2}/3; *isprăvitoriu* LSR 69^{v1}/15; *iubitor* CT 25^v/1, B 621^a/32, DVS 3^r/1, Iv. P. 76/13, Calendar 12/10; *izbăvitoriu* PH 14^r/10, V. Caz. 343/27, LSR 147^{v2}/14; *izbânditor* LSR 69^{r2}/16; *împărășitor* CC₂ 179/35–36; *împărșitoriu* CT 147^r/2, V. Caz. 423/13, LSR 160^{v1}/5, 6, DVS 3^r/14; *împlinitor* Iv. P. 102/30; *încălzitor* LSR 147^{r1}/11; *îndărătnicitor* CC₂ 214/2; *îndoitor* LSR 139^{v2}/22;

îndrăznitor CC₂ 130/3, LSR 43^{r1}/14 (*neîndrăznitor* LSR 46^{r2}/2); *îNFLuitor* CC₂ 309/16; *îngăduitor(iu)* CC₂ 49/29, LSR 176^{r1}/15; *înghițitor* LSR 60^{v2}/8; *înoitoriu* CC₂ 506/32, B 7/48; *întăritor* Iv. P. 80/1, S. Micu în Crest. II 138/28; *învăluitor* LSR 137^{v2}/17; *învărmășitor* CC₂ 285/21; *jeluitor* Pr. C. 43/6, (a. 1787) Crest. II 122/9; *lăcuitoriu* V. Caz. 333/14, U. Let. 10/7, LSR 143^{r1}/7; *lăstitor* PH 36^r/24; *legiuitoriu* CT 141^r/22, NT 76^v/4, LSR 44^{v1}/9, DVS 34^r/1; *lovitoriu* LSR 44^{v2}/14; *mărturisitoriu* PH 76^r/2, V. Caz. 472/18, LSR 45^{v1}/23; *mântuitoriu* CT 115^r/6, Prav. L. 216^r/6, V. Caz. 398/28–29, ÎL 39/25, C. Let. 41/6, DVS 21^r/34, B 627^b/40, Iv. P. 79/11; *mijlocitor(iu)* Cant. I 55/13, Iv. P. 90/4; *milcuitoriu* V. Caz. 451/25; *miluitor* CV CLIII / 4, V. Caz. 346/11; *mirositor* ÎL 45/2, LSR 91^{r1}/2, B 636^a/21; *mistuitoriu* Iv. P. 118/22; *moștenitor* CC₂ 290/24, Pr. C. 98/14; *mulțamitor* CC₂ 41/6, V. Caz. 340/29, LSR 47^{r2}/13, Pr. C. 130/6; *muncitoriu* CV II / 1, Alex. 101/28, V. Caz. 455/22, ÎL 40/25, Calendar 5/6; *muritoriu* DVS II^r / 22, Pr. C. 148/24; *nălbitor* LSR 51^{r1}/21, 22; *nălucitor* LSR 122^{v2}/22; *năpăstuiitoriu* CV CXII / 7–8, CC₂ 235/11, V. Caz. 393/24, DVS 14^r/32; *năstăvitor* CT 49^v/15; *nedejditor* PH 111^r/24 (*nedejduitor*, cca 1620–1638, SB nr. 49, 74/8); *nemeritoriu* LSR 153^{v2}/2; *nepreitor* „dușman” (cca 1616–1631) SB nr. 44, 68/10 (și *nepriitor* „diavol” CV, Coresi, Dosoftei, în DLR); *nesimțitor* Iv. P. 102/25; *nevoitor* CT 21^v/24, Prav. L. 238^v/2, U. Let. 166/4, DVS 11^r/14, N. Let. 128/4; *obicinuitor* Pr. C. 146/26; *obiditor* „asupritor” PS, Coresi, în DLR (și *obiduator* CC₂ 453/33); *oblăduitor* ÎL 57/9, LSR 55^{r2}/6, 8, Pr. C. 130/10; *oblicitoriu* CC₂ 36/34; *ocărâtoriu* TB la Densusianu, HLR II 335; *ocărnuitoriu* U. Let. 145/4, Pr. C. 88/2; *ogoditoriu* „(persoană) care place, plăcută” CC₂ 250/30; *opăcitoriu* CC₁ la Densusianu, HLR II 336; *opritoriu* CV LVIII / 8; *orânduitor* Cant. I 85/30; *orbitor* P. Or. 173/21; *ostenitor* LSR 152^{v1}/1, (a. 1728) Iorga, SN 110/25; *oștitoriu* P. Or., la Densusianu, HLR II 336; *otrăvitor* CC₂ 70/28, LSR 171^{v2}/6; *păgubitor* DVS 22^v/6; *părăsitoriu* CC₁, la Densusianu, HLR II 336; *pășitor* PH 107^r/20; *pătimitor* Iv. P. 92/29; *păzitor* CT 66^r/4, ÎL 33/14, B 642^b/10–11, Iv. P. 106/28, N. Let. 107/11, Calendar 5/13, (a. 1728) Iorga, SN 115/26; *pecetluitoriu* LSR 79^{v2}/9; *peritoriu* CC₂ 481/27, Alex. 103/5,

6, U. Let. 39/14; *piuitor* Cant. I 63/14; *pizmitoriu* CC₂ 340/17 (*pizmuitor* LSR 150^{v1}/8); *plătitoriu* CV CLIII / 3; *ploditoriu* P. Or. 55/12; *podobitor* LSR 90^{v2}/22; *poftitoriu* U. Let. 103/17, C. Let. 49/9 (*nepohtitoriu* CC₂ 385/31); *pohlibuitor* U. Let. 129/6–7; *pomenitoriu* CC₂ 48/8, LSR 102^{r2}/19; *ponosluitoriu* PH 37/6; *poruncitor(iu)* PH 37^r/5, LSR 115^{r1}/22, Iv. P. 104/18; *postitor* CC₂ 50/1; *povăfuitoriu* B 623^b/40, Iv. P. 75/29, Pr. C. 42/3; *povestuiitoriu* CC₁, la Densusianu, HLR II 336; *practicăluitor* „care întreprinde ceva” Corbea, în DÎLR; *prăznuitoriu* CP₂ la Densusianu, *ib.*, Iv. P. 115/11; *previtor* „privitor” NT 1^v/16, LSR 116^{v1}/4 (*prăvitor* DVS 35^v/34); *pricinitor* Cant. I 67/7 (*pricinuitor* Pr. C. 89/28); *pridădătoriu* „trădător” Coresi, la Densusianu, HLR II, 336; *priimitoriu* CC₂ 391/23, LSR 58^{v2}/22, Iv. P. 121/14, Calendar 35/2; *priitor* LSR 175^{r2}/7 (*nepriitoriu* CT 8^v/24); *prilăstitor* „înșelător” PH 95^v/6; *primejdutor* M. Ec. 128/12, 14; *pristănitoriu* „care caută să se apropie de cineva, să îi semene” Coresi, la Densusianu, HLR II 336; *probăluitor* Corbea, în DÎLR; *propoveduitor* CC₂ 106/33, DVS 23^r/6, Iv. P. 73/7; *prorocitoriu* Coresi, la Densusianu, HLR II 337; *puioriu* Iv. P. 80/1; *putreditor* CC₂ 289/22; *răpitor* CT 13^r/5, NT 2^r/1, LSR 161^{r2}/14 (*nerăpitor* C. Let. 64/28); *răpștitor* „care este nemulțumit” CC₂ 365/12; *răsipitoriu* U. Let. 191/15; *răzbitoriu* PO la Densusianu, HLR II 337; *rânjitor* CC₂ 58/20; *revnitor* PH 118^r/19 (*râvnitor* U. Let. 3/3); *robitor* LSR 114^{v2}/11; *roditor* P. Or. 13/12, V. Caz. 420/24, ÎL 66/13, LSR 90^{v2}/23, Iv. P. 87/29, Calendar 12/18; *săblăznitoriu* „care păcătuiește” CT, la Densusianu, HLR II 337; *săditor* CC₂ 301/8; *sămăluitoriu* „socotitor” Cant. I 82/2; *săritor* CC₂ 154/24, LSR 133^{v2}/6; *săvârșitor* Cant. I 85/10; *sârguitoriu* V. Caz. 406/6; *scâncitoriu* PH 11^r/3; *scobitor* LSR 54^{r1}/15; *scornitor* LSR 116^{r2}/10; *scrăbitor* LSR 73^{r1}/2; *scuitoriu* PH 24^r/17; *sfătuitor* ÎL 95/9 (*svătuitoriu* LSR 71^{r2}/3); *sfârșitor* CC₂ 535/22; *sfintitoriu* PH 114^r/10, Prav. L. 264^r/2, LSR 69^{r2}/15; *silitoriu* C. Let. 90/4; *sleditor(iu)* „îndrumător” PH 117^r/2; *slobodzitoriu* P. Or. 227/25; *slujitor* CT 171^v/19, 22, V. Caz. 448/2, U. Let. 168/9, Iv. P. 77/5, P. Ist. 6/17; *socotitor(iu)* CT 12^r/2, V. Caz. 378/13, LSR 58^{v2}/16; *solitor* LSR 117^{v2}/12; *spășitoriu* PH 19^r/14, Prav. L. 241^r/21, DVS 13^v/7; *sporitor* LSR 192^{v1}/21; *sprejenitoriu* PH 2^r/19, DVS

29^v/33; *stăpânitoriu* B 627^b/42, N. Let. 151/34, P. Ist. 36/22; *stăruitor* Cant. I 42/13; *străjuitor* PH 112^r/6–7; *strălucitor* LSR 102^{r2}/17, Iv. P. 83/4; *suduitoriu* Prav. 55^v/14, LSR 67^{r2}/17; *suferitor* U. Let. 99/12, Cant. I 61/14; *svădătoriu* TB, la Densusianu, HLR II 339; *știitoriu* B 617^a/20; *șutelitor* „lingușitor” CC₂ 434/16; *tămăduitor* LSR 56^{r2}/3; *tâlcuitor* LSR 89^{v1}/18; *târâitor* B 636^b/25; *tocmitoriu* CT 148^r/10, V. Caz. 479/13, LSR 67^{r2}/6, U. Let. 147/6; *trăitor* LSR 196^{r1}/18; *trebuioriu* N. Let. 122/29; *țimbăitor* Corbea, în DÎLR < *țimbăli* „a cânta la cimbă”; *ugoditor* „nemulțumit” PH 44^r/17; *uimitor* Cant. I 81/2; *unitoriu* „singular” și *unitoare* „cratimă” (a. 1757) în ILRLV 428; *upovăitor* „care speră” PH 25^r/13; *urmitoriu* „moștenitor” AAR, la Densusianu, HLR II 339; *urzitor* LSR 168^{v2}/5; *utăluitoriu* „care urăște” PS, la Densusianu, HLR II 339; *vădătoriu* CC₂, la Densusianu, *ib.*, LSR 165^{v1}/16; *vecuitor* CV CLXIV / 5; *venitoriu* NT 55^v/6; *veselitor* B 626^a/57, Iv. P. 86/18; *vestitor* C Lt 19^v/17–18, U. Let. 187/12, LSR 45^{v2}/7, B 621^b/47–48; *vieșuitor* CC₂ 309/23; *viitor* DVS 35^r/17; *vinuitor* „acuzator” ÎL 81/34, „acuzativ” LSR 55^{r1}/2; *voditoriu* „conducător” T, la Densusianu, HLR II 340; *voitor(iu)* ÎL 46/6, LSR 133^{r2}/13, Cânt. C. 10^v/4; *vorbitor* LSR 42^{r2}/2; *vorovitor* LSR 60^{v1}/7, Cânt. C. 10^v/3; *vrăciuitor* ÎL 45/24; *vrăjitor(iu)* P. Or. 141/23, V. Caz. 467/14, ÎL 77/38, LSR 56^{r1}/11; *zdrobitor* LSR 44^{v1}/20; *ziditor(iu)* CT 46^v/11, V. Caz. 383/11, NT 57^r/17, B 627^b/43, Iv. P. 114/23;

– de la verbe în -i: *amărător* CC₂ 342/36; *tăbărătoriu* LSR 58^{v1}/22; *târătoare* LSR 135^{r2}/9; *urătoriu* CC₂ 42/1.

În următoarele exemple sufixul -s-a atașat la participiu: *dătător* PH 123^v/17, V. Caz. 404/8, DVS 1^v/26; *stătătoriu* Prav. L. 257^v/16, P. Or. 244/10, V. Caz. 432/13, U. Let. 103/19, Iv. P. 111/14–15 (*nestătător* C. Let. 89/27, Calendar 25/1); analiza prin tema prezentului ar evidenția un sufix *-tător; la *știutoriu* P. Or. 300/15, V. Caz. 412/8, tema este tot participiu + -oriu, în comparație cu *neștiitoriu* CC₂ 524/34, C. Let. 49/25, unde apare tema de infinitiv + -itoriu. Derivatul *dătător* a fost creat de la participiu și nu de la prezent, întrucât există în limbă *dator* < lat. *debitorius*, care s-a specializat cu alt sens (cf. Graur N. A. 109).

La verbele în *-ea* și *-e*, sufixul *-tor* se atașează la prezentul indicativ, persoana întâi, și la participiu. La unele verbe cu tema terminată în *-t* sau *-d*, sufixul se atașează la forma iotacizată a prezentului:

– prezentul verbelor în *-ea*: *șezător* LSR 120^{v1}/10; *teketoarye* Cânt. C. 10^v/5; *văzător(iu)* CT 110^f/4, NT 65^f/13, ÎL 79/31, DVS 33^v/8, Cant. I 65/28; *zăcător* CC₂ 316/11, ÎL 74/1;

– prezentul verbelor în *-e*: *aducător* C. Lt. 25^f/16, LSR 73^{v2}/20, P. Ist. 32/21, (*neaducătoriu* ÎL 73/7); *alegătoriu* B 615^a/47; *ascunzător* LSR 151^{f1}/5; *arzătoriu* P. Or. 260/9, Iv. P. 105/5; *bătător* CT 143^f/10, DVS 36^f/16; *cocător* P. Or. 201/10–11; *crescător* LSR 44^{v1}/8; *crezătoriu* LSR 88^{v2}/19, B 629^a/33–34; *cunoscător* LSR 116^{f2}/18, Cant. I 45/22; *cuprinzător* LSR 166^{f2}/18, Pr. C. 42/15; *curătoriu* CC₂ 191/7, U. Let 13/7; *cusător* LSR 173^{f2}/17; *deregătoriu* CT 42^f/17, NT 69^f/33, (a. 1728) Iorga, SN 111/19; *diregător* B 626^b/11; *deștingătoriu* CV, la Densusianu, HLR II 333; *ducătoriu* P. Or. 223/13, LSR 111^{f1}/15; *făcătoriu* CT 28^v/24, DVS 1^v/21, Iv. P. 100/2 (*binefăcător*, a. 1723, Iorga, SBD 298/10; *prefăcător* LSR 124^{f1}/16); *frângător* PH 20^v/18; *împingător* Cant. I 57/25; *împungătoriu* P. Or. 250/6–7, LSR 118^{f2}/19; *începător(iu)* CV I / 10–11, Ieud II 189^f/16, V. Caz. 378/20–21, U. Let. 26/2, ÎL 73/16, B 639^b/26; *întruducător* „care aduce” Corbea, în DÎLR (cf. lat. *introductorius*); *înțelegător* CT 22^v/17 (*neînțelegătoriu* NT 50^f/15, V. Caz. 358/13); *învâncătoare* LSR 115^{f1}/12; *lingător* LSR 42^{v2}/9; *mergător(iu)* CT 14^v/2, DVS 19^v/32–33, U. Let. 72/10; *mulgătoare* PH 67^f/9–10; *născătoriu* P. Or. 257/16, V. Caz. 482/13, ÎL 59/39, Iv. P. 84/24; *petrecător* LSR 60^{v2}/6; *pierzătoriu* CC₂ 278/27, Ieud I 177^v/5, ÎL 39/31, C. Let. 61/8; *plângătoriu* CC₂ 5/15, LSR 86^{f1}/19, Cânt. C. 10^v/6; *pricepător* Calendar 41/5; *prinătoriu* ÎL 49/41, LSR 83^{f1}/19; *râzător* CT 126^v/15; *scoțător* PH 56^f/20; *spărgător* LSR 132^{f1}/12; *strângătoriu* LSR 44^{f2}/11; *sugător* P. Or. 111/20, B. 632^a/20; *temător(iu)* P. Or. 240/2, ÎL 82/16, Iv. P. 93/5, P. Ist. 33/21; *trăgător* LSR 148^{v1}/10; *trecător* PH 112^v/22, V. Caz. 342/22, LSR 122^{v1}/9, DVS 20^v/9, U. Let. 176/8, Iv. P. 111/15; *trimițătoriu* P. Or. 174/9, ÎL 95/27; *tunzătoriu* C. Lt. 4^f/3–4; *șesător* LSR, 56^{f2}/11; *ucigător* CT 47^f/18, Alex. 117/28, ÎL 63/21, DVS 31^f/4, Calendar 20/7;

vânzător(iu) CT 94^v/15, Alex. 117/29, Prav. 9^f/3, NT 74^f/24, LSR 119^{v2}/11; *dzicător* PH 8^f/14;

– de la participiul verbelor în *-ea*: *băutor(iu)* CT 130^v/6, V. Caz. 474/15, NT 76^v/15, DVS 48^f/1, P. Ist. 18/4.

1.2.65.4. Temele la care se atașează acest sufix sunt variate ca origine; latine (sau creații pe teren românesc din elemente latine): *aduce*, *aduna*, *afla*, *ajuta*, *alege*, *amesteca*, *apăra*, *arăta*, *cânta*, *câștiga*, *cerca*, *chema*, *coase* etc.; slave (slave vechi, bulgărești, sârbești sau creații pe teren românesc de la elemente de această origine): *cosi*, *dărui*, *dobândi*, *dojeni*, *hrăni*, *ispovedi*, *isprăvi*, *izbândi*, *năluci* etc.; maghiare (sau create pe teren românesc din elemente maghiare): *birui*, *celui*, *cheltui*, *chipui*, *gândi*, *gilălui*, *hotărî* etc.; grecești: *chivernisi*, *pătimi*; onomatopeice: *piui*.

1.2.65.5. Valoarea cea mai răspândită a lui *-tor* este de nume de agent. În română nu se face o distincție netă între numele de agent și adjectivele verbale create cu *-tor* de la aceeași temă. Orice derivat cu *-tor* poate avea de la început atât valoarea de nume de agent, cât și pe cea de adjectiv verbal. Substantivele denumesc pe cel care face acțiunea, iar adjectivele exprimă calitatea abstractă, ideea generală cuprinsă în verbul-temă (cf. Graur, N. A. 124–127). Din aceste motive, în continuare prezentăm împreună substantivele nume de agent și adjectivele verbale.

Substantivele derivate cu *-tor* sunt și nume de persoană care exercită o meserie.

Adjectivele create cu *-tor* pot avea un sens pasiv, adică arată că substantivul determinat suferă acțiunea verbului din tema adjectivului.

a. nume de agent și adjective: *aciuatoriu*, *acoperitor*, *aducător*, *adulmecător*, *adunător*, *aflătoriu*, *ajunător*, *ajutătoriu*, *amăgitor*, *apărătoriu*, *apropietoriu*, *apucător*, *arățătoriu*, *aruncător*, *arzătoriu*, *ascultătoriu*, *așezător*, *bătător*, *beutori*, *biruitoriu*, *botezătoriu*, *călătoriu* etc.;

b. nume de persoană care exercită o meserie: *cioplitor*, *cocătoriu*, *cusător*, *jucătoare* „dansatoare”, *judcătoriu*, *lucrătoriu* etc.

c. adjective cu sens pasiv (uneori substantivate): *cositor* (*locuri ... cositoare*, a. 1737, Iorga, SD XIII 231/20), *îmbrăcător* (*veșmănte* *îmbrăcătoare* P. Or. 277/10); *înjugător* (*boi înjugători* CC₂ 414/13);

lăcuioriu (locu lăcuioriu P. Or. 297/27); *mâncătoare (bucate ... mâncătoare*, a. 1573, CB I 21/18); *mulgătoare, pohtitor, sugătoare (cămile sugătoare, cu mănzii depreună* P. Or. 111/20); *șuitoare*.

Ca sufix care formează nume de agent și adjective, *-tor* este unul dintre cele mai productive sufixe din limba română. Numărul derivatelor este foarte mare și frecvența lor, de asemenea.

1.2.65.6. Sufixul creează, în secolele cercetate, cuvinte de la teme verbale; un singur derivat este mai probabil denominal. Se formează derivate cu *-tor* de la toate clasele de verbe, predominând însă cele în *-a* și *-i*. Cele mai numeroase sunt cele în *-i*, dar multe dintre acestea sunt formații ocazionale, de la teme de origine slavă, care nu s-au menținut în limbă.

1.2.66. -tor² (-ător, -etor, -itor), -(t)oare² (-ătoare, -etoare, -itoare)

1.2.66.1. *-tor²* și *-toare*, ca sufixe care derivă nume de instrumente, și *-toare* cu sens local provin din lat. *-torius*, probabil și din lat. *-tor*. Derivatele latine în *-torium*, *-sorium* substantivate sub forma neutră numeau instrumentul cu care se executa acțiunea sau locul în care se realiza aceasta. Același rol îl avea și femininul *-toria* (cf. Meyer-Lübke, Gram. II 579, S. Pușcariu, *Sufixele -tor (-sor) și -oare*, în *Lui Nicolae Iorga – omagiu*, Craiova, 1921, p. 261, Graur, N. A. 115, ILR II 177–179).

Pe lângă aceste sensuri, neutrul substantivizat mai avea sens abstract, ca în *adjutoriu* > rom. *ajutor*.

În română s-a dezvoltat forma feminină *-toare* (care are corespondent în latinescul *-torium*). Se întâlnesc foarte puține neutre în *-tor*, numai cu sens instrumental și local, cum este *cuptor*, moștenit din lat. *coctorium*.

Sensul abstract apare numai la substantivele feminine.

Derivatele latine în *-tor* erau substantive cu valoare de nume de agent. Deoarece numele de agent pot deveni cu ușurință nume de instrument, este probabil că acest proces a avut loc și în română, întărind astfel poziția lui *-tor* < lat. *-torium*.

1.2.66.2. În română se formează cu aceste sufixe derivate substantive de la verbe. În funcție de temele la care se atașează,

sufixul are următoarele variante, repartizate astfel după clasele la care aparțin verbele-temă:

– la verbele în *-a* se atașează *-(t)or*, *-ător* sau *-ătoare*: *lăutori* (ante 1600) CB II 191¹/7, *flurierător* LSR 140¹/13; *-etor* sau *-itor*, *-etoare*, *-itoare*: *giunghietoriu* „altar pentru jerfe” CV CXXI/5; *încuietore* LSR 79¹/8; *rășchitor* LSR 216¹/11; *veghețoare* PH 67¹/18;

– la verbele în *-e*: *-ătoare* (de la prezent): *cingătoare*; *-oare* (de la participiu): *cursoare* DVS 3¹/33;

– la verbele în *-i*: *-itor*, *-itoare*: *sucitoriu* Carte 103/4; *tocitoare* CT 46¹/13.

Derivatele de la verbe în *-a* și *-i* sunt formate de la infinitiv sau de la participiu (rădăcina participiului și a infinitivului fiind la fel la verbele regulate):

verbe în *-a*: *adăpătoare* „locul unde se adapă vitele, jgheab; recipient cu apă pentru călători” Prav. 9¹/12, ÎL 319/14; *afundotoare* PH 83^v/11; *cumpărătoare* CT 185^f/4, (a. 1749) Iorga, SBD 108/29; *flurierător* LSR 140¹/13; *giudecătoare* CV I / 8, 12; *ghiunghietoriu* „altar pe care se jertfeau animale” CV CXXI / 5; *încuietore* V. Caz. 378/8, LSR 79¹/8; *îngrupătoare* CC₂ 102/23, P. Or. 176/7; *înturnătoare* (a. 1727) Iorga, SD XIV 274/17–18; *luotoare* AAR XX la Densusianu, HLR II 453; *răposătoare* „loc de odihnă” CT 102^f/8; *rășchitor* LSR 216¹/11; *scăldătoare* DVS 2^v/2, ÎL 52/35; *schimbătoare* T. Papahagi, C.L. 43; *sculătoare* CT 116^v/1, CC₂ 515/13; *spălătoare* CT 216^f/7, ÎL 171/21; *spălători* P. Or. 282/7; *spânzurătoare* LSR 61^{r2}/20, atestat și ca toponim (a. 1598), la Nestorescu, A. 59;

– verbe în *-i*: *cârmitoare* CV CXXIII / 5; *gonitoare* Cant. I 54/2; *ieșitoare* (a.1508), la Mihăilă, D., C. Let. 72/20; *prăjițoare* (a. 1740) Iorga, SBD 105/16; *răzuitoare* Carte 112/18; *sucitoriu* Carte 103/4; *tocitoare* CT 46^f/13; *viitoare* (a. 1674) Iorga, SD IV 61/2. Toponimul *Bâlbâitoare* (a. 1517), la Nestorescu, A. 59, ar putea proveni din substantivarea formei adjectivale.

De la participiu: *lăutori* (ante 1600) CB II 191¹/7.

Derivatele de la verbe în *-e* sunt formate de la persoana întâi a prezentului indicativ și de la participiu:

de la prezent: *ce(n)gătoare* (a. 1508), la Mihăilă, D. (înc. sec. al XVII-lea) SB 35/17; *duc[ă]toare* (a. 1674) Iorga, SD IV 61/2; *herbătoare* DVS 29^f/22; *stingătoare* P. Or. 306/14; *trecătoare* C. Let. 74/34, N. Let. 128/21; *zicătoare* U. Let. 71/14;

de la participiu: *adusoare* Dosoftei, la HEM 408, *atinsoare* Dosoftei, la Rosetti-Cazacu-Onu, ILRL 152, *cursoare* B 81^b/9-10; *împinsoare* „alungare” Dosoftei, la Rosetti-Cazacu-Onu, ILRL 152; *închisoare* V. Caz. 374/20, U. Let. 244/10, ÎL 389/45, DVS 25^v/25; *întinsoare* Dosoftei, în DA; *ninsoare* V. Caz. 479/20, B 639^a/1, C. Let. 85/19; *plânsoare* DVS 28^v/31, Cânt. C. 10^v/7; *prinsoare* CC₂ 210/32, NT 59^v/17, Cânt. C. 3^f/14; *pusoare* „poziție” Dosoftei, la Gaster, Chr. I 268/12; *ruptoare* (a. 1702) Iorga, SD V 357/14; *scrisoare* (ante 1600) SB nr. 8, 34/21; *strânsoare* CC₂ 403/24; *unsoare* P. Or. 282/28.

1.2.66.3. Originea temelor acestor derivate este latină: *adăpa*, *afunda*, *cumpăra*, *judeca*, *schimba*, *veni* etc.; slavă: *prăji*, *răzui* etc., comună cu albaneza: *fluiera*, *îngropa*.

1.2.66.4. Derivatele au următoarele valori

a. nume de instrumente cu care se face acțiunea: *adăpătoare*, *cârmitoare*, *cengătoare*, *fluierător*, *încuietoare*, *prăjitoare*, *rășchitor*, *răzuitoare*, *scăldătoare*, *spălătoare* (*băgă apă în spălătoare și începu a spăla picioarele*. NT 216^f/7), *spălătoriu* (*fă și un spălătoriu ... de arame, pre spălătură*. P. Or. 282/7), *stingătoare*, *străluminătoriu*, *sucitoriu*, *tocitoare* etc.;

b. nume de loc: *afundătoare*, *giudecătoare* (*și-i goni din giudecătoare*. CV 1/8-9), *ieșitoare*, *închisoare*, *răposătoare* etc.;

c. nume de acțiune: *cumpărătoare* (*cumpărătoarea oilor*, a. 1749, Iorga, SBD 108/29); *cursoare* „curgere, curs” (*cursori de ape*, a. 1746, în DA); *ducătoare* „plecare”, *viitoare* „venire” (*să-i grijiț de bucate și în duc[ă]toare și în viitoare*, a. 1674, Iorga, SD IV 61/2); *herbătoare* „cutremur”; *îngrupătoare* (*Zioa de îngrupătoarea mea*. CC₂ 102/23); *ninsoare*; *plânsoare* „plâns”; *prinsoare* „prindere”; *scrisoare* „scris”, *strânsoare* „strâns” CC₂ 403/24; *trecătoare* „trecere”, *unsoare* (*fă uleiu de unsoare*. P. Or. 282/28) etc.

d. nume de rezultat (adesea concret) al acțiunii: *cursoare* „scurgere” (*bolind la ochi de cursoare*. DVS 3^f/33); *ruptoare* „dare personală”, *scrisoare*, *strânsoare* etc.

1.2.66.5. Sufixul *-tor* cu valoare instrumentală și locală este mai slab reprezentat.

Sufixul *-toare* cu valoare instrumentală și locală este productiv. Cel mai puțin productiv este *-toare* cu valoare abstractă.

1.2.67. -ui¹

1.2.67.1. Sufixul verbal *-ui* provine din slav. *-uja*, desinența de prezent a verbelor în *-ovati* (cf. Densusianu, HLR I 254; FC III 120) și a intrat în română prin cuvinte ca *dărui*, Coresi, Î. 2^f/12 < vsl. *darovati*; *milui* CV² 74^f/4 < vsl. *milovati*.

1.2.67.2. Sufixul derivă verbe de la substantive, rar de la adjective, numerale și interjecții:

a. de la substantive: *argumentui* Cantemir, în DÎLR; *bășădui* CV XVI / 13-14, P. Or. 286/4; *biciui* DVS 6^f/30; *chiezășui* LSR 124^f/1; *chinui* CV CLV / 10, CC₂ 368/12, P. Or. 181/8, V. Caz. 361/29, LSR 141^v/2, Iv. P. 82/18, Cânt. C. 8^f/23; *chipui* CC₂ 110/6, LSR 83^f/13; *clăcui* Pr. C. 86/25; *clicui* „a râde, a jubila” B 632^a/37; *comendui* „a numi un comandant, a da o comandă (=comandă)” (a. 1715), în DÎLR; *coronui* „a încorona” Amelio, în DÎLR; *dănțui* V. Caz. 438/5; *formui* „a crea” Dosoftei, în DÎLR; *găzdui* LSR 178^v/11, DVS 23^v/21; *hăsnui* „a fi util” Coresi, în ILRLV 215; *jefui* B 615^a/35, Pr. C. 45/15 (*jecui* U. Let. 102/8, C. Let. 74/25, N. Let. 106/25, 26, *jehui* ÎL 45/46, LSR 132^v/1); *jertvui* „a sacrifica” Iv. P. în ILRLV 428; *lecui* B 619^b/55, DVS 3^v/33; *legiui* CC₂ 156/23, LSR 123^v/4, B 642^a/3 (*nelegiui* B 642^a/5); *leșui* „a pândi” V. Caz. 335/3; *meștersugui* V. Caz. 362/16, U. Let. 183/12, Prav. 2^f/14, B 637^a/34; *nădejdui* P. Sch. 8/14, V. Caz. 432/5, U. Let. 48/7, C. Let. 65/36, B 624^b/37, Iv. P. 116/11, P. Ist. 10/6, (a. 1722) Iorga, SBD 103/17; *păcățui* B 644^a/41, Iv. P. 104/2; *pâlcui* „a se grupa în trupă” P. Sch. în ILRLV 215; *pescui* CC₂ 332/23, DVS 32^v/27-28; *pildui* „a spune pilde” Cîst în ILRLV 428; *povățui* B 636^a/22-23, Iv. P. 76/29; *povestui* P. Or. 206/23, NT 6^f/24; *prețui* ÎL 56/30; *protăcvălui* „a întocmi un protăcvol (=protocol)” (a. 1742) în DÎLR; *rândui* NT II^f/20, ÎL 76/13, LSR 132^v/4, DVS 30^f/23, B 622^b/6, Iv. P. 91/5; *sârgui* V. Caz. 345/29, B 630^b/8, DVS 15^v/27, C. Let. 82/9, P. Ist. 64/17; *setui* „a

înseta” P. Sch. 118/7; *sfătui* P. Or. 128/22; *străjui* CV XLII / 12–13, V. Caz. 362/19, U. Let. 133/8, NT 78^f/26; *tăinui* DVS 27^f/19, C. Let. 59/31, N. Let. 126/27; *testamentui* Dosoftei, în DÎLR; *urmui* „a întovărăși” Coresi, în ILRLV; *văru* CV XLVI / 10; *vestui* „a vesti” NT 72^f/19, B 629^a/49; *viețui* CC₂ 239/18, V. Caz. 359/15, U. Let. 210/5, DVS 14^f/10, Iv. P. 107/2; *vinui* „a învinui” CC₂ 276/20, U. Let. 3/8, ÎL 73/24; *vrăciui* Prav. 84^v/8, ÎL 50/7;

– formații parasintetice: *deznădăjdui* Iv. P. 92/10; *închipui* CC₂ 513/13, V. Caz. 475/7, NT 8^f/26, ÎL 49/11, LSR 82^{v1}/22, Iv. P. 111/20; *învălu* CC₂ 75/37, P. Or. 132/8, Alex. 98/27, V. Caz. 358/17, U. Let. 143/7, LSR 55²/20, Carte 55/4;

b. de la adjective: *contentui* „a se mulțumi” Cantemir, în DÎLR < *content* „mulțumit”;

c. de la numerale: *zeciui* CC₂ 16/26;

d. de la interjecții: *piui* Cant. I 63/16.

Cu acest sufix s-au adaptat în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea unele verbe neologice, de origine franceză, maghiară ori rusă sau formații cărturărești din latină: *formui* (a. 1680), în DÎLR, *înformui* Cant. I 86/14; *obligui* Cant. Hr. 23/11; *prezentui* Cant. I 64/13; *testamentui* (a. 1683), în DÎLR etc. (v. DÎLR 57 și *supra*).

1.2.67.3. Temele derivatelor cu sufixul *-ui* sunt slave (*bici, clacă, jaf, jertfă, pâlc, povață, poveste, rând, sfat, taină, val, var, veste, vină, vraci*), latine (*lege, păcat, pește, preț, urmă, viață, zece*), maghiare (*chezaș, chin, chip, meșteșug, pildă*), germane (*danț*) și onomatopeice (*piu*).

Sufixul *-ui* se atașează mai mult la teme slave și de alte origini, intrate relativ mai târziu în limbă, dar și la teme latine (medievale).

1.2.67.4. Sufixul *-ui* este productiv în perioada cercețată.

1.2.68. -ui², -uie

1.2.68.1. Originea lui *-úi* este nesigură (Pascu, S. 135 consideră că provine din lat. *-uleus*. Rosetti, ILR 164 afirmă că nu se știe cu siguranță dacă este latin sau străin).

Sufixul *-ui²* se delimitează de *-ui¹* prin poziția accentului, prin origine, clasa lexico-gramaticală a temelor și a derivatelor și prin valori.

1.2.68.2. Formațiile în *-ui, -uie* sunt substantive derivate de la substantive: *cămășuie* P. Or. 274/22 < *cămașă, cetățuie* C. Let. 82/23 < *cetate*.

Ultimul derivat apare și în toponimul *Cetățue* (a. 1595), la Nestorescu, A. 59 și la numele de mănăstire *Cetățuia* N. Let. 130/16. Sufixul apare și în antroponimul cu formă de masculin *Pistruui* (a. 1580), la Nestorescu, A. 59.

La apelativele din materialul nostru, sufixul apare numai în forma feminină.

1.2.68.3. Originea temelor este latină (*cămașă, cetate*) și slavă (*pistru*).

1.2.68.4. Valoarea sufixului este, probabil, diminutivală.

1.2.68.5. Sufixul este puțin productiv.

1.2.69. -ură (-ătură, -etură, -itură, -otură, -sură, -tură)

1.2.69.1. Sufixul provine din lat. *-tura, -sura* (Rosetti, ILR 164, ILR II 176).

A fost moștenit în cuvinte ca: *arătură* P. Or. 73/20, Calendar 58/7 < lat. *aratura; arsură* CT 98^f/10, P. Or. 6/25 < lat. *arsura; făptură* PH 14^f/22, CC₂ 254/5–6, Iv. P. 78/20, Cânt. C. 1^v/15 < lat. *factura; friptură* Carte 93/10 < lat. *friatura; legătură* CV XX / 2–3, PH 100^v/15, Iv. P. 81/13 < lat. *ligatura*.

Nume proprii cu acest sufix sunt atestate și înainte de secolul al XVI-lea, vezi Nestorescu, A. 60: *Arsurile, Înfundătura, Ruptură, Strimțură*.

1.2.69.2. În română se formează cu sufixul *-ură* substantive feminine de la verbe. În funcție de temele la care se atașează, sufixul are următoarele realizări formale: *-ătură, -etură, -itură, -otură, -tură* și *-(s)ură*, care se repartizează astfel:

– la verbele în *-a* se atașează sufixele: *-ătură*, forma specifică pentru această clasă de verbe: *cumenecătură* V. Caz. 500/2; *învățătură* CT 32^f/17; *picătură* V. Caz. 409/4 etc.; *-etură* și *-itură* apar când tema se termină în *-i* semivocală sau în consoană palatală: *despuietură* CC₂ 325/36 (*despoetură* P. Or. 37/9); *dezământetură* P. Or. 281/10–11;

mângăetură PH 105^f/26 (*măngâitură* CT 116^f/4; *măngânetură* P. Or. 281/7–8; *măngâitură* CC₂ 514/28); *împărechetură* LSR 190^{v2}/2; *tăetură* CT 199^f/4, DVS 9^f/35; *tămâietură* B 618^a/5; *zgârâetură* CT 7^f/5 (*zdărietură* DVS 18^f/7); *-otură* este întâlnit într-un singur derivat de la o temă în *-u*: *luotură* A XX, la Densusianu, HLR II 344.

– la verbele în *-ea* se atașează *-ătură*: *căzătură* CT 116^v/1;

– la verbele în *-e* se atașează *-ătură*: *arzătură* P. Or. 298/24; *-etură*: *șinetură* PH 121^v/9; *șietură* P. Or. 216/13; *încinsetură* CM, la Densusianu, HLR II 76 și *-ură*: *fiertură* LSR 54^{f1}/4; *împunsură* V. Caz. 99/8 etc.

– la verbele cu infinitivul în *-i*, *-itură* este forma specifică pentru această clasă de verbe: *iscălitură* N. Let. 300/11; *mărturisitură* P. Or. 109/20; *zdrobitură* DVS 18^f/7 etc.; *-ătură* apare în mod excepțional numai în câteva derivate: *îngrozătură* Cant. I 35/9; *oșărătură* U. Let. 26/11; *prăjătură* Carte 9/7 (poate fi vorba de un infinitiv în *-î* sau de un *-i* rostit dur).

Sufixul, în diversele sale realizări formale, se atașează la formele de participiu: *strânsură*, *știutură*, de infinitiv: *vătămătură* sau de prezent indicativ: *arzătură*, *văzătură*.

În cazul derivatelor de la verbe regulate care au tema prezentului identică cu a participiului, nu se poate stabili la care dintre formele verbale amintite s-a atașat sufixul.

-ătură: *adâncătură* CC₂ 191/12; *adunătură* PH 17^v/3, U. Let. 73/6; *alergătură* CC₂ 323/31, DVS 2^v/7, LSR 76^{v2}/4; *amestecătură* V. Caz. 432/11, U. Let. 87/22, C. Let. 58/35, B 622^b/17, N. Let. 145/17, Carte 24/18; *apărătură* „apărare, obstacol, fortificație” CC₂ 451/26, U. Let. 91/5, Dosofoței, în DA; *arătătură* CC₂ 161/37, DVS 1^f/10–11; *aruncătură* CT 172^v/11; *asămănătură* P. Or. 25/4; *ascultătură* C. Pr., la Densusianu, HLR II 341; *așezătură* P. Or. 4/8–9; *călcătură* P. Or. 186/4, CC₂ 51/32, U. Let. 139/14; *căuțătură* P. Or. 98/3–4, LSR 57^{v1}/23, C. Let. 89/21; *cârligătură* U. Let. 268/8; *cercătură* Prav. L. 264^v/10; *chemătură* CC₁ la Densusianu, HLR II 341, NT 2^f/3; *kreszteture* Cânt. C. 1^f/14; *cugetătură* CC₂, la Densusianu, HLR II 341; *cuminecătură* CC₂ 30/31, V. Caz. 337/23, U. Let. 75/13, ÎL 47/18, Iv. P. 94/21; *cumpărătură* (a. 1575) Iorga, SBD 309/26, (înc.

sec. al XVII-lea) SB 47/11, (a. 1608) CB I 160/19; *curătură* (a. 1578), la Nestorescu, A. 59, ÎL 64/3; *curmătură* (sec. XVIII) Iorga, SD XIII 198/9, înregistrat ca toponim la 1517 de Mihăilă, D.; *dereptătură* CC₂ 93/8; *descumpărătură* P. Or. 281/28; *deșertătură* C. Pr., la Densusianu, HLR II 342; *dezlegătură* P. Or. 138/15, LSR 148^{r2}/18; *ferecătură* CC₂ 208/7, Moxa 108^f/8, LSR 90^{f1}/23; *frământătură* C. Let. 84/22; *iluminătură* Amelio, în DÎLR; *îmbunătură* „lingușire” V. Caz. 431/15, N. Let. 135/4; *împăcătură* CC₂ 38/37, P. Or. 279/6; *împresurătură* P. Or. 195/27; *încărcătură* Pr. C. 118/6; *închinătură* CC₂, la Densusianu, HLR II 343; *încurcătură* Dosofoței în DA; *îndelungătură* Prav. L. 270^f/5; (*în*)*demnătură* CC₂ 6/23, Prav. 109^v/11, NT IV^v/14; *îndereptătură* CC₁, la Densusianu, HLR II 343; *îndurătură* CC₂ 352/28; *înfășurătură* CC₂ 425/3; *înfocătură* DVS 7^f/35; *îngrupătură* CC₂ 98/20; *înjurătură* Pr. C. 74/11; *însămănătură* DVS 3^f/31–32; *însulișătură* DVS 25^v/31; *înșelătură* ÎL 322/10, LSR 93^{v1}/2; *întinătură* CC₂ 238/29; *întrămătură* P. Or. 1/7; *învățătură* PH 2^f/6, P. Or. 273/9, V. Caz. 360/16, U. Let. 156/17, NT 64^f/28, ÎL 33/12, LSR 54^{f2}/5, DVS 30^f/12, P. Ist. 6/21, Calendar 53/9, N. Let. 121/35; *lătrătură* P. Sch. 14/15; Cant. I 93/5; *luptătură* CC₂ 466/30; *mâncătură* Moxa 16^f/8; *mestecătură* CC₂ 82/8, U. Let. 128/11, Prav. 44^v/17; *mușcătură* CC₂ 464/5; *necătură* CV XXXI / 12, CC₂ 56/7; *picătură* PH 61^v/5–6, CC₂ 192/2, LSR 87^{f1}/17, Iv. P. 110/7, Carte 83/1; *purtătură* „acțiunea de a duce” C. Pr., la Densusianu, HLR II 346; *rumegătură* P. Or. 276/14–15; *săpătură* PH 120^v/13, N. Let. 131/18; *sărătură* NT 53^v/37; *sărutătură* CC₂ 491/12; *scăldătură* CC₂ 150/21; *scăpărătură* Cant. I 41/4; *schimbătură* CC₁, la Densusianu, HLR II 346; *sculătură* „refacere morală” C. Pr., la Densusianu, HLR II 346; *secătură* (a. 1558), la Nestorescu, A. 59; *secerătură* P. Or. 34/6, LSR 74^{v2}/6; *soropătură* „surpătură” (a. 1591), la Nestorescu, A. 59; *spălătură* P. Or. 282/8, CT 83^f/3, NT 49^v/3, Carte 74/5; *spândzurătură* DVS 18^v/7; *strâmbătură* Varlaam în Crest. II 22/20, LSR 88^{v1}/16; *struncinătură* B 627^b/45–46; *supărătură* Cod. T., la Densusianu, HLR II 347; *țimpinătură* Coresi, la Densusianu, HLR II 347; *tocătură* Carte 22/2; *udătură* CC₂ 440/2; *umflătură* LSR 183^{r2}/1, Calendar 49/8; *vânsătură* „văslire” NT 49^f/16; *vătămătură* CV CL / 9, CC₂ 145/25, LSR 66^{r2}/10.

Următoarele derivate pot proveni, de asemenea, de la infinitiv sau de la participiu; spre deosebire de cele anterioare însă, acestea nu pot proveni de la prezentul indicativ: *adeverătură* P. Or. 267/3; *luminătură* P. Or. 298/20; *luotură* AAR XX, la Densusianu, HLR II 344; *pisătură* Carte 22/2;

-*itură*: următoarele derivate pot avea ca temă infinitivul, participiul sau prezentul indicativ: *biruitură* P. Or. 126/17; *brehăitură* „lătrat” Cant. I 93/5; *colbăitură* Cant. I. 41/33; *fărmitură* NT 49/7; *sfărâmitură* CC₂ 260/28 (*sfărâmi* e atestat în același text, v. Densusianu, HLR II 197).

Când prezentul indicativ al verbelor-temă primește desinența -*esc*, este greu de admis posibilitatea ca derivatele să provină de la prezent. Tema acestora este infinitivul sau participiul: *adăpostitură* CC₂ 150/32; *adeveritură* CC₂ 174/27, P. Or. 269/24; *amăgitură* U. Let. 139/14–15, DVS 7^f/6–7, P. Ist. 63/24; *asupritură* CC₂ 397/24; *batjocuritură* CC₂ 470/26; *belitură* (a. 1567) DERS, U. Let. 222/4; *borătură* Prav. L. 207^v/16, Prav. 76^f/10, LSR 52^v/13; *cebăluitură* „amețeală” CC₂ 273/30; *cetluitură* DVS 16^v/31; *chindisitură* „broderie” P. Or. 304/11–12; *clăditură* P. Or. 299/9; *clipitură* „clipire” C. Pr., la Densusianu, HLR II 341; *cositură* LSR 152^f/10; *cuceritură* Cant. I 93/4; *cu[m]plitură* „îndeplinire, consumare” PH 106^f/20; *cuntenitură* „interzicere” CM, la Densusianu, HLR II 342; *descâlcitură* Cant. I 39/15; *descoperitură* CC₂ 515/9, CT 116^f/18; *despărțitură* Iv. P. 110/16; *domiritură* „raționament, convingere” CC₂ 465/15; *făgăduitură* Coresi, Î. 10^f/2, CM, la Densusianu, HLR II 342; *fericitură* CC₂ 479/12; *găcitură* LSR 63^f/1, 5; *găitură* C. Pr., la Densusianu, HLR II 342; *iscălitură* (a. 1593) Crest. I 156/9, ÎL 85/42, LSR 102^v/12; *iscusitură* LSR 47^v/23; *ispășitură* „ispășire” CC₁, la Densusianu, HLR II 344; *ispititură* C. Pr., la Densusianu, HLR II 344; *iubitură* „iubire” CC₂ 42/30; *împărțitură* CC₁, la Densusianu, HLR II 342; *împistritură* LSR 114^f/5, B 355^b/42; *împletitură* CV CLI / 10, LSR 114^v/6 (*pletitură* CV CLXIX / 7, ÎL 37/11); *împleticitură* Cant. I 56/13; *împoncișitură* Cant. I 36/15; *încleștitură* CC₂ 222/15; *înfloritură* Calendar 6/6; *îngânditură* „abnegație, devotament” CM, la Densusianu, HLR II 343; *înghițitură* Cant. I 60/9; *îngrozitură*

Dosoftei în DA; *înnoitură* CC₂ 134/7; *întăritură* Prav. 150^f/11, C. Let. 86/9, P. Ist. 5/4; *învăluitură* PH 25^f/20, DVS 28^v/6; *lăcuitură* C. Pr., la Densusianu HLR II 344; *lăstitură* PH 29^v/12; *lingușitură* Cant. I 56/5; *lovitură* LSR 132^v/17, Calendar 7/2; *mărturisitură* P. Or. 108/28, CC₂ 68/32, NT 79^f/22; *mântuitură* CC₂ 515/8, CT 114^f/2; *milcuitură* Coresi, Î. 9^f/9, TM, la Densusianu, HLR II 344; *murguitură* „murmur” CC₁, la Densusianu, HLR II 344; *muritură* „ceea ce e muritor” C. Pr., la Densusianu, HLR II 344; *nălucitură* CC₂ 259/22; *năvălătură* Conv. lit. XXIV, la Densusianu, HLR II 344; *oblicitură* CM, la Densusianu, HLR II 345; *orbitură* CC₂ 151/1 (*urbitură* P. Or. 249/6); *păgubitură* CM, la Densusianu, HLR II 345; *păzitură* CC₂, la Densusianu, HLR II 345; *pecetluitură* DH, la Densusianu, HLR II 345; *pedepsitură* T, la Densusianu, HLR II 345; *pestitură* „dorință” C. Pr., la Densusianu, HLR II 345; *pohtitură* C. Pr. la Densusianu, HLR II 345; *postitură* CC₂ 83/6; *poticnătură* C. Pr., la Densusianu, HLR II 345; *prilăstitură* „înșelătorie” CC₂ 235/33; *prisositură* V. Caz. 408/13; *propoveduitură* CC₁, la Densusianu, HLR II 346; *prorocitură* CC₂ 317/8; *proslăvitură* CC₂ 464/33; *putreditură* CC₁, la Densusianu, HLR II 346; *răpătură* P. Or. 228/17; *răslăbitură* „paralizie” CC₂ 247/21; *răstignitură* CC₂ 69/29; *rătăcitură* C. Pr., la Densusianu, HLR II 346; *rânjitură* CC₂ 80/16; *râvnitură* C. Pr., la Densusianu, HLR II 346; *robitură* DR II, la Densusianu, HLR II 346; *roditură* P. Or. 12/4; *scânciitură* Cant. I 95/4; *scobitură* Carte 51/2; *scornitură* C. Let. 89/8; *sfătuitură* Cant. I 46/7; *sfînșitură* „sfînșire” CC₂ 74/36, P. Or. 270/12; *simșitură* CC₂ 390/4, LSR 49^v/20; *slobozitură* C. Pr. la Densusianu, HLR II 347; *smeritură* CC₁, la Densusianu, HLR II 347; *socotitură* P. Or. 147/17–18; *stropsitură* U. Let. 113/7; *strujitură* PH 79^v/12, DVS 20^v/28; *sulimănitură* LSR 109^v/1; *șutilitură* „lingușeală” CC₂ 291/27; *tescitură* CC₂ 480/1; *tivitură* PH 114^f/22, P. Or. 312/23, LSR 167^v/1; *urzitură* P. Sch. 178/13; *usebitură* P. Or. 6/7; NT 1^f/26; *văditură* „denunț, acuzație” P. Or. 254/15; *vălitură* „acoperământ pentru cap” Alex. 95/10; *voditură* „îndrumare” P. Or. 9/265; *vrăjitură* V. Caz. 467/16–17; *z bârcitură* LSR 56^f/19; *zdrobitură* PH 49^v/24, CC₂ 79/12, LSR 90^f/23, DVS 18^v/27; *ziditură* CC₂ 92/36; *zugrăvitură* GIst, în ILRLV 428.

Următorul derivat are ca temă participiului: *știutură* CC₂ 198/21, P. Or. 16/15–16.

Derivatele de la verbe cu infinitivul în *-ea* sunt formate de la prezentul indicativ cu sufixul *-ătură* (*căzătură* CC₂ 515/13, CT 116^v/1, DVS 241^f/15; *nevăzătură* CC₂ 247/32) sau de la participiu cu *-ură* (*beătură* CV² 79^v/2).

Derivatele dela verbe în *-e* se formează de la tema participiului și de la tema prezentului.

De la tema participiului:

a. de la participiu în *-s* cu sufixul *-ură*: *împunsură* V. Caz. 99/8; *închisură* CP, la Densusianu, HLR II 343; *întorsură* CT 118^f/7; *prinsură* CC₁, la Densusianu HLR II 346; *storsură* CB I, la Densusianu, HLR II 347; *strânsură* CC₂ 202/30, P. Or. 245/9, U. Let. 94/15–16, DVS 3^f/15, C. Let. 59/5; *tinsură* C. Pr., la Densusianu, HLR II 347; *trăsură* CT 7^v/4, P. Or. 103/15; *ucisură* ES 54^v/4; *unsură* CC₂ 52/8;

b. de la participiu în *-s* cu sufixul *-ătură*: *alesătură* P. Or. 6/7; *arsătură* P. Or. 307/5; *împunsătură* Cant. I 71/7; *înțelesătură* P. Or. 138/2, 20–21; *ucisătură* DVS 4^f/27;

c. de la participiu în *-t* cu sufixul *-ură*: *fiertură* Dosoftei în DA, LSR 54^f/4, Carte 74/14; *ruptură* (a. 1603) CB I 131/9; *spărtură* CT 16^v/24; *umplutură* Carte 41/1.

De la tema prezentului cu sufixul *-ătură*: *bătătură* CC₂ 357/5, P. Or. 34/2–3; *cusătură* CT 17^f/2, LSR 206^v/3 (*cosătură* DVS 13^f/20); *gemătură* P. Or. 195/27; *începătură* PH 22^v/5, CC₂ 129/32, P. Or. 4/7, V. Caz. 354/18, ÎL 62/4, LSR 80^f/12, B 641^v/1–2, U. Let. 85/13, DVS 1^f/6, Calendar 7/4; *întorcătură* CV LX / 4–5; *înțelegătură* CC₂ 192/23; *învincătură* P. Or. 174/4; *petrecătură* CM la Densusianu, HLR II 345; *precepătură* CC₂ 56/2; *temătură* P. Or. 120/4; *trecătură* Carte 81/2; *țesătură* LSR 185^f/18.

Următoarele derivate provin de la persoana întâi a prezentului indicativ + sufixul *-(ă)ătură*: *arzătură* P. Or. 283/6; *crezătură* C. Pr., la Densusianu, HLR II 341; *cunoscătură* CC₁, la Densusianu, HLR II 342; *încrezătură* C. Pr., la Densusianu, HLR II 343; *pierzătură* CC₂ 47/9; *puitură* „poziție” FN în ILRLV 428.

Formația *strâmtură* (a. 1584), la Nestorescu, A. 59 are ca temă un adjectiv, iar *pânzătură* „pânză” Cantemir, în DLR, și „față de masă” (a. 1760) Iorga, S.D., în DLR, un substantiv.

1.2.69.3. Verbele care constituie tema derivatelor cu aceste sufixe sunt în majoritate de origine latină sau creații pe teren românesc din elemente latine, de exemplu: *adăposti*, *aduna*, *alege*, *amesteca*, *apăra*, *arăta*, *arde*, *asculta*, *asemăna*, *chema*, *coase*, *cresta*, *cugeta*, *cumineca* etc.. Aceștia le urmează ca număr cele de origine slavă (slavă veche, bulgară, sârbă, rusă, ucraineană, polonă): *clădi*, *clipi*, *cosi*, *dumeri*, *iscusi*, *ispiti*, *iubi*, *întâmpina*, *învălu* etc.. Următoarele verbe sunt de origine maghiară: *birui*, *cebălu*, *cetlui*, *făgădu*, *gândi*, *locui*, *mântui*; teme de origine greacă sau creații de la teme de origine greacă sunt: *chindisi*, *pedepsi*, *prisosi*; de origine comună cu albaneza: *îngropa*; de origine turcă: *sulemeni*; de origine onomatopeică: *bolbăi*, *pica*; de origine obscură: *borî*, *cârli*, *găti*, *tivi*.

1.2.69.4. Derivatele cu sufixul *-ură* denumesc:

a. acțiunea: *clăditură* (*darure aduseră Domnului pre clăditura cortului* P. Or. 299/9); *dereptătură* „îndreptare” CC₂ 93/2; *descumpărătură* „răscumpărare” (*banii descumpărăturiei* P. Or. 281/28); *dezlegătură* (*dezlegătura visului* P. Or. 139/5); *dezmânetură* „ispășire” P. Or. 281/10–11; *începătură* (*începătura durerii* N. Let. 132/1); *întăritură* (*întăritura legăturilor de pace* C. Let. 84/33) etc.;

b. rezultatul acțiunii, foarte adesea concretizat: *adevărătură* „mărturie, dovadă” P. Or. 10/25; *adunătură* „adunare, sfat”; *alesătură* „delimitare, diferență”; *amăgitură*, *chindisitură* „broderie” P. Or. 304/11–12; *cusătură* CT 17^f/2; *iscălitură* (a. 1596) CB I 72/17; *împunsură* (*pipăeaște rana mea și împunsura sulii ce m-au împuns* V. Caz. 99/8); *picătură* (*o picătură de apă* V. Caz. 409/4); *prisositură* (*și întru avuție să cade să tăem prisositura* V. Caz. 408/13); *zdrobitură* (*rane și zdrobituri fălcilor* DVS 18^v/7);

c. obiectul acțiunii: *frământătură* (*frământătura dospește* Cant. I 47/5); *umplutură* (*cu ... umplutură să umple patlageanele* Carte 41/1 etc.);

d. mijlocul prin care se realizează acțiunea: *adăpostitură* „adăpost” CC₂ 150/32; *apărătură* „obstacol” CC₂ 451/26; *arățătură* CC₂ 161/37 etc.;

e. calitatea: *înțelegătură* (*omenească înțelegătură avea ucenicii* CC₂ 91/11); *sărătură* (*sarea de-ș va pierde sărătura* NT 53^v/37); *simțitură* ([Pietrele] *fără de simțitură-s* CC₂ 300/4) etc.;

f. starea: *căzătură* „decădere” CC₂ 62/13; *despoietură* „golicione”; *înfocătură* (nu sămț ... *înfocătura* aceștii căldări DVS 7¹/35); *orbitură* (den *orbitura* noastră poate-ne vindeca. CC₂ 151/1); *temătură* „frică” P. Or. 120/4 etc.;

g. locul unde s-a petrecut acțiunea exprimată de verbul-temă: *adâncătură* (prăpăstii și *adâncături* (a. 1780, Uricariul V 322/9); *bătătură* „loc bătătorit” CC₂ 357/5; *cositură* (livade sau *cositură* de fân LSR 152¹/10); *curătură* „loc curățat de rădăcini, de cioturi, pentru a fi arat” ÎL 64/3 etc.

Distincția dintre valorile acestui sufix cel mai adesea nu este netă. De multe ori valorile de nume de acțiune și de rezultat al acțiunii se întrepătrund.

1.2.69.5. *-(t)ură* este unul dintre sufixele cele mai productive din limba română veche. Productivitatea sa se manifestă atât prin numărul mare de derivate, cât și prin valorile variate pe care le au acestea. Productivitatea cea mai mare o are în calitate de formant al substantivelor nume de acțiune și de nume de rezultat al acțiunii. Aceasta se observă mai ales în secolul al XVI-lea. Celelalte valori, formate în parte prin concretizarea rezultatului acțiunii, sunt mai puțin reprezentate în limbă în secolul al XVI-lea. Aceste derivate însă se înmulțesc în secolele următoare, fără să depășească ca număr numele de acțiune și de rezultat al acesteia.

1.2.70. -uș, -ușă

1.2.70.1. Originea sufixului *-uș* este controversată (cf. Elena Carabulea, în SMFC II 199–212). Probabil este un sufix autohton, trac (Rosetti, ILR 260, ILR II 363). În limba noastră, apare în cuvinte neanalizabile, de felul lui *cătușă* CV XCI / 4, 10.

1.2.70.2. În română sufixul formează substantive de la substantive, adjective și verbe.

a. de la substantive: *bărbătuș* P. Or. 29/3 < *bărbat*; *căldărușă* LSR 113²/3; *cățeluș* Carte 40/4; *fărămușă* Cant. I 89/2 < *fărâcă*; *găinușă* LSR 126²/14, Carte 94/7; *lănțuș* B 643³/45; *mănușă* DVS 73¹/27 (*munușe* pl., a. 1528, la Nestorescu, A. 39) < *mână*; *muierușă* P. Or. 29/3; *tătuș* „părinte” P. Sch. în ILRLV, Prav. L. 209¹/16; *tăpuș* (pl.) DVS 37¹/3 < *țepă*; *ulcelușă* Carte 92/10; *vălcelușă* (a. 1519), la Nestorescu, A. 39.

b. de la adjective: *mărnușuri* pl. „măruntaie” (a. 1645), în DLR (*mănântușuri* pl. „fleacuri” C. Let. 84/28) < *mărunt*;

La acestea se pot adăuga numele proprii antroponime *Drăguș* (a. 1521), *Oprea Gălbenușă* (a. 1551), *Negrușul* (a. 1570), toate la Nestorescu, A. 39.

c. de la verbe: *bătăuș* DVS 36¹/15 < *bate*; *cărăuș* ÎL 69/5 < *căra*.

1.2.70.3. Temele acestor derivate sunt de origine latină (cele mai numeroase): *bate*, *bărbat*, *căldare*, *căra*, *cățel*, *galben*, *găină*, *mărunt*, *mână*, *muier*, *negru*, *tată*, *ulcea*, *vâlcea*; bulgară: *lanț*, veche slavă: *drag*; obscură, probabil autohtonă: *fărâcă*, *țepă*.

1.2.70.4. Derivatele au următoarele valori:

a. diminutive: *căldărușă* LSR 113²/3; *cățeluș* (*cățeluși* de *usturoi*. Carte 39/5); *fărămușă*, *găinușă*, *lănțuș*, *tăpușă*, *ulcelușă* Carte 92/10, *vălcelușă*.

Derivatele *bărbătuș* și *muieruș* P. Or. 29/3 sunt false diminutive.

b. obiectul de destinație: *mănușă* „numele unui instrument de tortură; obiect de îmbrăcăminte; cantitate de fire textile legate cât se poate prinde cu palma deschisă” (a. 1735), Iorga, SD XIV 55/7, id. *ib.* XII 67/14;

c. purtătorul calității: *mănântuș* „lucru de mică însemnătate, mărnuț” C. Let. 84/28.

d. nume de agent: *bătăuș*, *cărăuș*.

1.2.70.5. Sufixul *-uș* intră în combinație cu sufixul *-cea* (*-cele*) în derivatul *pielcelușă*. P. Or. 191/15 < *pielce* pl. lui *pielcea*; în numele propriu *Țăpăluș* U. Let. 56/8 < *Țepeș* < *țepă* avem a face cu o formă dezvoltată prin *-el-* a sufixului (cf. *Țepelea*).

Aceste două derivate au valoare diminutivală.

Valoarea cea mai răspândită a sufixului este cea diminutivală. Această valoare apare din secolul al XVI-lea.

1.2.70.6. Sufixul are o productivitate medie.

1.2.71. -ușcă

Sufixul provine din vsl. *-uška* (Pascu. S 345).

Apare în substantivul comun feminin *biciușcă* (*să-i bată cu biciușcile* N. Let. 109/12) < subst. *bici* (de origină bulgară) și în

antroponimele feminine citate de Nestorescu, A. 40: *Anușca* (a. 1499) și *Mândrușca* (a. 1577). Derivatele au valoare diminutivală.

1.2.72. -uț(ă)

1.2.72.1. Originea sufixului este nesigură (Densușianu, HLR II 37, Pascu, S. 159, ILR II 184, îl consideră de origine latină, Rosetti, ILR 164, arată că nu se știe în mod sigur dacă acest sufix este moștenit sau împrumutat). Cf. Eugenia Contraș, *Sufixul -uț(ă)*, în SMFC IV 143–161.

1.2.72.2. În română sufixul creează substantive de la substantive și adjective de la adjective:

a. substantive: *bisericuță* N. Let. 106/9; *bordeuț* Dosoftei, în SMFC IV 160; *căruț* (a. 1547–1560), la Nestorescu, A. 61, Alex. 98/20; *cescuț* DVS 12^f/13; *gărduț* Dosoftei, în SMFC IV 160; *grădinuță* ib.; *gurutze* Cânt. C. 4^f/29; *jigăniuță* Cant. I 73/23; *nevesztutze* Cânt. C. 9^f/23; *păhăruț* CC₂ 368/3; *porumbutze* Cânt. C. 4^f/28; *slugutze* Cânt. C. 9^f/18; *tăbluță* „diminutiv de la tablă” Anon.Car., în DÎLR; *vrăbiuță* Dosoftei, în SMFC IV 160;

b. adjective (toate înregistrate în Cânt. C.): *âlbutze* 3^v/12; *dregutze* 3^v/27; *greszutze* 3^v/11; *lungutze* 3^v/13; *retundutze* 3^v/14.

Acest sufix apare și în nume proprii:

– antroponime: *Albuț* (a. 1572), la Nestorescu, A. 61; *Băluță* (*Gavril Băluță*, cca 1616–1630), SB nr. 43, 67/10 < *Băl* (cf. D.O.); *Ioan Căruț* (a. 1581), la Nestorescu, A. 61; *Crăiuțu* (a. 1554–1557) ib.; *Drăguța* (a. 1502) și *Drăguțul* (a. 1580) ib.; *Frătuț* (a. 1590) ib.; *Micuța* (a. 1528), la Nestorescu, A. 61; *Nanuț* (a. 1558) ib.; *Negruț* (a. 1574) DERS; *Răduța* (a. 1503) și *Răduțul* (a. 1580) ib.; *Stănuță* (a. 1559) ib.; *Vlăduțu* (*Stolnic Vlăduțu Gănescu*, (a. 1779), Iorga, SN 132/5 < *Vlad*; *Zoicuța* (a. 1578), la Nestorescu, A. 61;

– toponime: *Bășicuță* (a. 1517), la Nestorescu, A. 61; *Mlăcuța* (a. 1559) ib.; *Obrejiuță* (a. 1514) ib.; *Salcuță* (a. 1566) ib. și *Sălcuța* (a. 1602) CB I 122/4 < *salcă*; *Seliștuță* (a. 1577), la Nestorescu, A. 61 < *seliște*; *Urzicuță* (a. 1596) DERS.

1.2.72.3. Originea temelor este latină și slavă. Un singur derivat provine de la o temă germană dialectală; latină: *alb*, *biserică*, *car*, *casă*, *frate*, *gras*, *gură*, *lung*, *porumb*, *rotund*; slavă: *ceas*, *drag*, *jiganie*, *nevastă*, *pahar*, *slugă*; germană: *troacă*.

1.2.72.4. Valoarea derivatelor create cu *-uț* este diminutivală.

1.2.72.5. Apelativele create cu acest sufix sunt puțin numeroase în secolul al XVI-lea, dar sufixul este productiv în secolele următoare, numărul derivatelor de la un secol la altul fiind în creștere. Se observă o oarecare repartiție regională a acestor derivate, majoritatea fiind întâlnite în texte care provin din Transilvania, în special adjectivele.

1.2.73. Concluzii

1.2.73.0. Din cele prezentate putem conchide că în limba română din secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea, derivatele cu sufixe constituie un mijloc important de creare a cuvintelor noi. (Numărul relativ mare al sufixelor, ca și cel al derivatelor create cu ajutorul lor dovedesc acest lucru.)

Derivarea cu sufixe acționează mai ales în cadrul părților de vorbire cu sens lexical de sine stătător (și apare sporadic la pronume și numeral).

Pentru problemele generale ale sufixării în limba română veche, vezi Magdalena Popescu-Marin, *Din istoria derivării cu sufixe*, în LR XV, 1965, nr. 1, p. 41–52; Eugenia Contraș și Magdalena Popescu-Marin, *La suffixation dans le roumain des XVI-e – XVIII-e siècles*, în RRL XII (1967), nr. 5, p. 397–416.

1.2.73.1. *Inventarul de sufixe*. Am înregistrat în materialul nostru atât sufixele lexicale, cât și pe cele lexico-gramaticale. În enumerarea sufixelor, la concluzii, am ales, în general, forma reprezentativă, prototipul unei serii de sufixe. De exemplu, *-tor¹* pentru *-toriu*, *-toare¹*, *-ător*, *-âtor*, *-etor* etc., tot așa *-tor²*.

a. Sufixele lexicale (sufixele care apar începând din secolul al XVII-lea au un asterisc, iar cele din secolul al XVIII-lea – două) sunt următoarele: *-ac*, *-ag*, *-ache*, *-aci*, *-ai*, *-ame*, *-an¹**, *-anie*, *-ar*, *-aș*, *-așcu*, *-atic*, *-ăreț*, *-ău*, *-ăuți*, *-că* (*-oaică***, *-uică*), *-ciune*, *-ea¹*, *-eală*, *-(e)an*, *-(ulean)*, *-(e)anu*, *-e(a)ni*, *-easă*, *-eață*, *-el* (*-ea²*), *-eliște*, *-enie*, *-esc*, *-escu* (*-easca*), *-eș¹*, *-ește*, *-ești*, *-ét¹*, *-ét²*, *-ete*, *-eț*, (*-areț**, *-uleț*), *-ică*, *-ice*, *-icesc**, *-ici*, *-ie* (*-ărie*, *-ulie*), *-ilă¹* (fem.), *-ilă²* (masc.), *-ime*, *-ină*, *-ință*, *-ior* (*-cior*, *-ișor*), *-iș¹*, *-iș²*, *-iște*, *-it* (*-ărit**), *-iță* (*-uliță**), *-iu*, *-iv*, *-mânt*, *-nic*, *-niță*, *-oare¹*, *-oi* (*-oaie*), *-os*, (*-cios**), *-re*, *-șag*, *-șug*, *-tate*, *-tor¹*, *-tor²*, *-úi(e)*, *-ură* (*-tură*, *-sură*), *-uș* (*-ușă*), *-ușcă*, *-uț* (*-uță*).

b. Sufixele lexico-gramaticale sunt fie moționale: -ă, fie verbale: -a și -i (ăi*, -oșă, -ui, -lui).

1.2.73.2. *Repartizarea sufixelor după origine.* După origine, cele mai numeroase și mai productive sufixe din limba secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea sunt de origine latină (cca 32% din totalul sufixelor, afară de cele care au origine multiplă, cum sunt cele de origine latină și slavă etc.): -a, -ai, -ame, -atic, -ă, -ăreț, -ciune, -easă, -eață, -el (-ea²), -ét¹, -eț², -i, -ică, -ime, -ință, -ior, -it (-ărit), -mânt, -oare, -oi, -os, -re, -tate, -tor¹, -tor², -ură (-tură, -sură).

Sufixele de origine slavă urmează ca număr după cele din latină, reprezentând cca 25% din totalul sufixelor. Am inclus în această ultimă categorie și sufixele intrate din limbile slave moderne: bulgară, sârbă, rusă sau ucraineană (mai puține decât cele din limba slavă veche): -aci, -an, -anie, -așcu (ucr.), -ăuși (ucr.), -că, -eală, -(e)an (formele -ian și -an ar putea fi împrumutate și din latină, italiană sau franceză), -eliște, -enie, -ice, -ici, -ilă¹, -ilă², -iște, -iță, -iv (bg.), -nic, -niță (bg.), -ui¹ (verbal), -ușcă.

Numeroase sufixe (cca 10%) au în limba română origine multiplă; latină și slavă: -eț, -ină; latină, greacă, slavă: -ar (-er), -ie; latină și turcă: -iu; autohtonă, slavă, maghiară: -aș.

Un număr restrâns de sufixe provin din maghiară (cca 7%): -ău, -eș, -lui, -șag, -șug. Din greacă provine -ache.

Următoarele sufixe sunt formate pe teren românesc, dintre care unele reprezintă forma articulată a unor sufixe: -(e)anu (< ean), -escu (< -esc), altele reprezintă forma de plural a unor sufixe: -e(a)ni (< ean), -ești (< -esc), altele sunt formate din două sufixe sau dintr-un sufix și un augment: -ărie (-ar + -ie), -cios (ț + -(i)os), -ește (-esc + -e), -ișor (-iș + -or), -oaică (-oaie + -că), -oșă (-os + -a), -uică (< -ui + -că), -ulean (-ul + -ean), -uleț (-ul + -eț), -ulie (-ul + -ie), -uliță (-ul + -iță), -ușor (-uș + -or) etc. Ele reprezintă cca 20% din totalul sufixelor.

Originea câtorva sufixe este neprecizată. -esc și -uș sunt probabil de origine tracă. Sufixelor -iș substantival și -iș adverbial nu li s-a stabilit originea, de asemenea nici sufixelor -uț, -ui², -iș. În cazul lui -iș substantival, Densusianu presupune originea sârbă sau maghiară, iar pe -iș adverbial îl socotește deosebit de cel substantival, fără să-i stabilească originea. Originea sufixelor -ac, -ăi, -ea¹, -ete și -icesc este controversată.

1.2.73.3. *Repartizarea sufixelor după categoria gramaticală a derivatului.* În cele trei secole studiate se creează cu ajutorul sufixelor substantive, adjective, adverbe, verbe și numerale. Sufixele substantivale pentru nume comune sunt următoarele: -ac, -aci, -ai, -ame, -an, -anie, -ar, -aș, -ă, -ăreț, -ărie, -ău, -că(-oaică, -uică), -ciune, -eală, -ean (-ulean), -easă, -e(a)ță (-ețe), -el (-ea², -ică), -eliște, -enie, -eș, -ét¹, -ét², -ete, -eț (-uleț), -ice, -ie (-ărie, -ulie), -ilă (fem.), -ime, -ință, -ior (-cior), -iș¹ (-âș), -(i)șor (-ușor), -iște, -it (-ărit), -iță (-uliță), -mânt, -nic, -niță, -oaică, -oare, -oi (-oaie), -re, -șag, -șug, -tate, -tor¹, -tor², -ui², -ură, -uș, -ușcă, -uț.

Cu unele sufixe se derivă nume proprii (toponime și antroponime); materialul cercetat de noi, prin natura conținutului său, cuprinde puține nume proprii toponimice și antroponimice derivate, de aceea nu credem că lista noastră conține toate sufixele cu aceste valori din limba veche, dar le înregistrează pe cele mai frecvente.

Toponimele și antroponimele derivate întâlnite de noi au proveniență diferită. Unele sunt derivate cu sufixe specifice acestor categorii de cuvinte, altele sunt create cu sufixe care formează și nume comune.

Sufixe specifice numai acestor categorii de cuvinte: -ache, -așcu, -ăuși, -ea¹, -easa, -eni, -eanu, -escu (-ească), -ești, -ilă (masculin).

Sufixe care derivă nume comune și proprii: -ac, -ai, -ar, -aș, -ăreț, -ău, -că, -el (-ea, -ică), -eș, -ét², -ete, -eț (-uleț), -ice, -ie, -ior (-șor), -iș¹ (-âș), -iște, -iță (-uliță), -oi (-oaie), -ui², -uș, -ușcă, -uț.

Unele dintre derivatele nume proprii cu sufixele din a doua categorie provin din apelative: -ar (Pioarul), -ău (Dubău), -eș (Mareș), -eț (Murguleț), -ét (Brădet), -oi (Bărboi), -uș (Țăpăluș) etc. Într-o situație diferită sunt derivate cu sufixe ca: -aș (Mihailaș), -(i)șor (Dănișor), -iță (Zmărăgdița), -oaie (Dabijoaie), -uț(ă) (Sălcuța), care sunt folosite atât pentru derivarea numelor comune, cât și pentru formarea numelor proprii (majoritatea creează diminutive, -oaie este moțional).

Sufixe adjectivale sunt: -aș, -atic, -ăreț, -ean, -el, -ea², -ică, -esc, -eș, -eț (-areț), -icesc, -ior (-(i)șor, -ușor), -iu, -iv, -nic, -oi, -os (-cios), -tor¹, -uț.

Dintre sufixele enumerate, cu următoarele se derivă atât substantive, cât și adjective: *-aș*, *-(e)an*, *-el*, *(-ea²)*, *-ică*, *-eș*, *-eț*, *-ior*, *(-ișor*, *-ușor)*, *-nic*, *-oi*, *-uț*.

Sufixe adverbiale sunt: *-ește*, *-iș²*, *-ișor*. Sufixul *-ișor* mai derivă substantive și adjective.

Sufixe verbale sunt: *-a*, *-i*, *-ăi*, *-lui*, *-oșa*, *-ui*.

Ca număr, sufixele substantivale sunt cel mai bine reprezentate, urmează cele adjectivale (dintre care majoritatea sunt atât substantivale cât și adjectivale), câteva verbale (6) și foarte puțin adverbiale (3), dintre care unul este și substantival și adjectival.

1.2.73.4. Repartizarea sufixelor după categoria gramaticală a temei. Temele de la care se formează substantive sunt (în ordinea numărului de sufixe care li se atașează): substantive, verbe, adjective, numerale, adverbe, pronume, interjecții.

Adjectivele se formează de la următoarele teme: adjective, substantive, verbe, numerale, adverbe.

Adverbe se creează de la următoarele teme: substantive, adjective, adverbe, numerale, verbe.

Verbele se formează de la substantive, adjective, adverbe, numerale și interjecții.

Observăm că în ceea ce privește categoria gramaticală a temei, cel mai solicitat este *substantivul*, la care se atașează cel mai mare număr de sufixe, urmează apoi *adjectivul* și *verbul*. Se combină cu un număr mic de sufixe *numeralul*, *adverbul* și *interjecția*. La *pronume* se atașează un singur sufix.

Din punctul de vedere al categoriei gramaticale a derivatului, constatăm că *substantivul* se creează de preferință de la substantiv, apoi de la verb și de la adjectiv, celorlalte categorii gramaticale de teme atașându-li-se un număr mic de sufixe (sub 5). *Verbul* are mai ales teme substantivale și adjectivale (6, respectiv 5 sufixe), *adjectivul*, ca și *verbul*, se formează, mai ales, de la adjective și substantive, iar *adverbul* de la substantiv, adjectiv, adverb.

1.2.73.5. Valorile și productivitatea sufixelor. Substantivele derivate cu sufixe lexicale au următoarele valori principale: abstracte (abstracte ale calității și abstracte verbale), valori derivate din abstractele verbale (locul acțiunii, mijlocul, obiectul acțiunii), concrete

provenite din abstractele verbale și ale calității, nume de agent și de meserie, nume de locuitori, colective, diminutive, augmentative.

Din necesitățile clasificării au fost unite în aceeași categorie nuanțe de valori ușor diferențiate, care sunt menționate în cadrul fiecărei categorii (de exemplu, abstractele calității reunesc substantive care denumesc calitatea și starea).

– Abstractele verbale. Sufixele care formează abstracte verbale sunt: *-anie*, *-ciune*, *-eală*, *-eliște*, *-enie*, *-et¹*, *-ie*, *-ință*, *-iș*, *-mânt*, *-re*, *-șag*, *-șug*, *-toare*, *-tură*. Majoritatea formează atât nume de acțiune, cât și nume ale rezultatului acțiunii. În ordinea numărului de derivate atestate, sufixele care formează nume de acțiune sunt: *-re* (sistem deschis), *-tură* (39), *-ciune* (peste 20), *-eală* (sub 20), *-ie*, *-mânt* și *-toare* (între 10 și 15 derivate), *-enie*, *-et¹*, *-ință*, *-iș*, *-șag* și *-șug* (sub 5). Nume de rezultat al acțiunii se formează mai ales cu *-re*, apoi cu *-tură* (peste 80), *-eală* (peste 20), *-ciune*, *-et* și *-ință* (10–15), *-anie*, *-eliște*, *-enie*, *-ie*, *-iș*, *-mânt* (1–5). De remarcat că, în afară de *-re*, sufixul cel mai productiv, cu o situație specială, *-tură* creează de două ori mai multe nume de rezultat al acțiunii decât nume de acțiune. Numele de acțiune se formează mai ales cu sufixul infinitivului lung și cu ajutorul supinului substantivat (vezi capitolul *Schimbarea valorii gramaticale*).

Din valoarea de abstracte verbale s-au dezvoltat diferite valori înrudite, cum sunt concretizarea rezultatului acțiunii, locul în care se petrece acțiunea, obiectul în care se face acțiunea sau obiectul care suferă acțiunea, mijlocul prin care se realizează acțiunea. Substantivele cu valori concretizate, de tipul *cinsteliște* „idol” sau *scrisoare*, se formează cu toate sufixele caracteristice numelor de acțiune.

Substantivele cu valoare de loc în care se petrece acțiunea verbului-temă, ca în *suiș*, sau a verbului din aceeași familie de cuvinte când tema e substantiv, ca în *tiparniță* și *clopotniță*, se formează cu sufixele *-re*, *-ie*, *-toare*, *-iș¹*, *-iște*, *-niță*, *-tor²*, *-tură*, iar cele care numesc locul unde se păstrează obiectul desemnat de substantivul -bază, cu *-rie*. Numele de loc caracterizat prin însușirea exprimată de adjectivul-temă, ca în *pustiătate*, se formează cu *-tate* (1 derivat). Mijlocul prin care se realizează acțiunea este exprimat de substantive formate cu *-re*, *-ciune*, *-iș¹*, *-mânt*, *-tură*. Valoarea de obiect al acțiunii

o dau sufixele *-re*, *-ciune* și *-tură*. Ultimele trei valori sunt mai slab reprezentate în limba secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea.

Numele de agent se formează cu sufixele: *-aci*, *-aș*, *-ăreț*, *-ău*, *-eț*, *-âș*, *-nic*, *-tor¹*, *-uș*, dintre care cel mai productiv este *-tor¹*, cu peste 250 de derivate, toate celelalte sufixe având sub 10 derivate.

Legate de numele de agent sunt și numele de persoană care exercită o meserie; acestea din urmă se formează cu sufixele: *-ar*, *-aș*, *-tor¹*, *-eș*, *-nic*. Nume de obiecte, de instrumente se formează cu *-ar*, *-ărie*, *-mânt*, *-tor²* (*-toare*), dintre care *-toare* este cel mai productiv.

– Derivatele abstracte specializate să indice însușirea, calitatea, starea se formează cu sufixele: *-ărie*, *-ciune*, *-eală*, *-eață*, *-eliște*, *-enie*, *-ete*, *-ie*, *-ime*, *-ință*, *-iște*, *-oare*, *-șug*, *-tate*, *-tură*. Dintre acestea cel mai productiv este *-ie* (cu peste 80 de derivate), urmează apoi în ordinea productivității *-tură*, *-tate*, *-eală*, *-ime* și, la distanță mai mare, *-eață*, *-ință*, *-ciune*, *-enie*, *-șug*. Slab reprezentate sunt sufixele *-ărie*, *-oare*, *-eliște*, *-ete*, *-iște*. O parte dintre derivatele abstracte au căpătat valori concrete, de exemplu, *bogătate* „bogăție, avere, vite, dobitoace, care formează averea”; sufixele cu care se formează substantivele cu sens concretizat nu sunt prea productive: *-ime*, *-tate*, *-eață*, *-ință*, *-ai*, *-ét*, *-uș*.

Dintre sufixele colective cel mai productiv în limba veche este *-ime*, urmat de *-er²*, *-iș¹*. Mai puțin productive cu această valoare sunt *-enie*, *-ame*, *iște*, *-ină*.

Trei sufixe formează cuvinte care arată ocupația, rangul, relația socială: *-ie* (cel mai productiv), apoi *-enie* și *-it* (*-ărit*); unele dintre ele dau derivate care indică și impozitul, darea: *-it* (*-ărit*), *-ărie*, *-ie*.

Derivatele cu următoarele sufixe arată apartenența la un loc (în această categorie intră numele de locuitori de tipul *moldovean*, *muntean* și substantive de tipul *cetățean*, *câmpean* etc.): *-ean* este cel mai productiv, urmat de *-nic* și *-aș*, și apartenența la un grup (tipul: *oștean*, *hristosean* „creștin” etc.): *-ean* și *-aș*.

Spre deosebire de sufixele augmentative, sufixele *diminutive* sunt bine reprezentate în textele vechi; cel mai productiv este *-el*, cu peste 40 de derivate. Dintre femininele cu care se formează diminutivele terminate la masculin în *-el*, mai productiv este *-ea²* decât *-ică*. În ordinea productivității urmează: *-ișor*, *-iță*, *-ior*, *-uț*, *-ușor*, *-uș*, *-aș*, *-ui²*, *-uică*, *-ulean*, *-uleț*, *-ulie*, *-uliță*, *-ilă*.

Sufixe cu valoare augmentativă sunt *-an* și *-oi*, care apar în câteva cuvinte.

Sufixele moționale sunt: *-an*, *-ă*, *-că*, *-ea²*, *-easă*, *-iță*, *-oaică*, *-oi* (*-oaie*). Dintre acestea *-ă*, *-că*, *-easă* și *-oaică* sunt exclusiv moționale; *-ea²*, *-iță* și *-oi* (*-oaie*) au și alte valori, *-ea²* și *-iță* mai formează diminutive, *-an* și *-oi* formează și augmentative. Cu excepția lui *-an* și *-oi*, toate formează substantive feminine de la masculine, *-easă* formează feminine mai ales de la masculine nume de persoană care ocupă o funcție, o demnitate socială, iar derivatul feminin numește pe soția acestuia. Cu acest sufix se formează feminine și de la nume proprii masculine.

Cu sufixele moționale *-an* și *-oi* se formează masculine de la feminine, mai ales de la nume de animale care au nume generic feminin (ca *vulpoi*, *curcan*, dar apar și în derivate ca *zânoi*). Sufixul *-oaie* formează feminine de la masculine nume comune, dar și de la nume proprii, nume de familie sau prenume de bărbați. Sufixele moționale cele mai productive sunt *-ă* și *-easă*, urmează apoi *-că*, *-iță* și *-oaie*. Mai slab reprezentate sunt *-ea²*, *-oaică* și *-oi*.

Numele proprii derivate cu ajutorul sufixelor sunt antroponomastice și toponimice.

Sufixele *antroponomastice* care formează prenume sunt: *-ache*, *-ai(e)*, *-ana*, *-așcu*, *-că*, *-ea¹*, *-el(-ea²)*, *-ică*, *-ior*, *-iță*, *-ița*, *-șor*, *-uleț*, *-ușcă*, *-uț(ă)*. Cele mai multe dintre sufixele care derivă prenume sunt diminutive. Cele mai productive sunt *-iță*, *-așcu*, *-uț(ă)*.

Sufixele *-ar*, *-ăreț*, *-ău*, *-(e)anu*, *-easa*, *-el*, *-escu* (*-easca*, *-ești*), *-eș*, *-ete*, *-ice*, *-ie*, *-iță*, *-oi* (*-oaie*), *-ui(e)*, *-uț* formează nume de familie.

Cel mai productiv este *-escu*, care apare în textele cercetate mai mult la forma de plural *-ești*, indicând pe cei din neamul, din familia, și rar din slujba persoanei numite prin cuvântul care constituie baza derivatului. După *-escu*, urmează în ierarhia productivității sufixelor cu această valoare *-(e)anu*. Celelalte sufixe au o productivitate limitată.

Sufixe *toponimice*. Toponimicele întâlnite în textele parcurse de noi sunt formate cu sufixele: *-aș*, *-ăuți*, *-el*, *-eni* (*-ani*), *-easca*, *-ești*, *-er²*, *-ice*, *-ior*, *-iș¹* (*-âș*), *-iște*, *-iță*, *-os*, *-șor*, *-tură*, *-ui(e)*, *-uleț*, *-uț(ă)*.

Dintre acestea, *-ăuți*, *-eni* (*-ani*), *-ești* sunt sufixe specializate pentru formarea toponimelor, celelalte derivă și nume comune.

Cele mai productive sunt *-ești* și *-eni* (*-ani*).

Sufixele adjectivale sunt mai puțin numeroase decât cele substantivale și au mai puține valori. Cele mai multe sufixe care derivă adjective sunt și sufixe substantivale, ca de pildă sufixele diminutivale și augmentative și cele care derivă adjective verbale.

Adjectivele derivate cu următoarele sufixe au valoare diminutivală: *-aș*, *-el*, *-ior*, *-ișor*, *-ușor*, *-uț*.

Cel mai productiv este *-el*, urmat de *-ișor*, *-uț*, *-aș*, *-ior*, *-ușor*, care sunt mai puțin productive.

Câteva sufixe formează adjective care exprimă *însușirea*, *calitatea*, în general; cel mai productiv dintre acestea este sufixul *-os*, urmat de *-nic*. Celelalte sufixe sunt slab productive: *-ăreț*, *-atic*, *-cios*, *-aș*, *-iu*, *-iv*, *-oi*. Formează și substantive sufixele: *-ar*, *-aș*, *-ăreț*, *-nic* și *-oi*, restul sufixelor din această categorie sunt numai adjectivale.

Sufixele *-esc* și *-icesc* indică posesia în sens larg (apartenența, natura, originea, destinația, elementele constitutive etc.). Foarte productiv este *-esc*; *-icesc*, mai nou decât *-esc*, este puțin productiv.

-(e)an derivă adjective cu valoarea locală, care nu se pot separa de derivatele substantivale.

Adjectivele verbale se formează cu sufixul *-tor¹*, care este foarte productiv în perioada studiată (peste 200 de derivate). Alături de adjectivele în *-tor*, am întâlnit un număr foarte mic de adjective verbale formate cu sufixele *-aș*, *-ăreț*, *-cios*, *-eț* și *-oi*.

Sufixele adverbiale *-ește* și *-iș²* dau derivatului valoarea modală: *-ește* este cel mai productiv (peste 80 de derivate); *-ișor* derivă câteva adverbe cu valoare diminutivală.

Sufixele verbale din textele cercetate sunt: *-a*, *-oșă*, *-i*, *-ăi*, *-ui*, *-(ă/u)lui*. Ele sunt modificatoare de clasă și imprimă derivatului valoare de acțiune în sens larg. Dintre sufixele verbale cele mai productive sunt: *-i* (peste 200 de derivate), *-a* (peste 100) și *-ui* (sub 50). Restul sufixelor au între 1–5 derivate.

Din examinarea valorilor semantice ale derivatelor și a productivității sufixelor din limba veche reiese că sufixele cele mai active (cu un număr de peste 50 de derivate) sunt următoarele: *-re*

(sistem deschis), *-tor¹* și *-i* (peste 200), *-esc*, *-ie* (în jur de 150), *-tură*, *-os*, *-a* (peste 100), *-ește* (peste 80), *-ar*, *-ean*, *-eală* (peste 50).

Majoritatea acestor sufixe sunt de origine latină (sau au etimologie multiplă, inclusiv latină): *-a*, *-ar*, *-i*, *-ie*, *-tor¹*, *-tură*, unul este format pe teren românesc (*-ește*) și unul provine probabil din substrat (*-esc*); *-ean* și *-eală* sunt de origine slavă.

După cum se poate vedea, sufixele de origine maghiară și greacă și o parte dintre cele slave nu aduc o contribuție însemnată la derivarea cuvintelor noi.

Categoriile semantice cele mai bogate ale substantivelor și adjectivelor derivate cu sufixe din limba veche sunt următoarele: nume de acțiune (*-re*), nume de agent și adjective verbale (*-tor¹*), abstracte ale calității (*-ie*), rezultatul acțiunii și mai puțin acțiunea propriu-zisă (*-tură*, *-eală*), nume de ocupație (*-ar*), numele de locuitori (*-ean*); adjective care arată posesia (*-esc*) și calitatea în sens larg (*-os*).

Sunt mai slab reprezentate augmentativele, colectivele, numele de instrument și cele de loc. Celelalte valori au o răspândire medie.

Verbe se creează mai ales cu sufixele *-i* și *-a* iar adverbe, mai ales cu sufixul *-ește*.

1.2.73.6. Observații cu privire la evoluția derivării cu sufixe. Întrucât studiul asupra derivării cu sufixe cuprinde o perioadă relativ lungă (3 secole) există unele schimbări nu numai în ceea ce privește numărul derivatelor unui sufix de la un secol la altul, ci chiar și în ceea ce privește apariția unor sufixe noi sau dispariția altora în decursul timpului. Astfel, putem constata că o parte dintre sufixele înregistrate nu sunt prezente în derivarea românească din secolul al XVI-lea (chiar dacă unele apar în cuvinte împrumutate, analizabile, um ar fi *-anie*, în *ispovedanie*, *jelanie* etc.). Deci unele sufixe sunt productive pe teren românesc din secolul al XVII-lea (*-anie*, *-areț*, *-ăi*, *-cios*, *-uică*, *-ulie*, *-uliță*) sau din secolul al XVIII-lea: *-oaică*.

Se întâmplă ca sufixe prezente în cuvinte noi într-un secol să nu mai aibă rol derivativ în secolul următor, ele menținându-se numai în derivatele deja formate: *-oare* (în *răcoare*) apare în secolul al XVI-lea, dar alte derivate cu acest sufix nu am mai întâlnit în secolele următoare. Sufixele: *-aci*, *-areț*, *-ăi*, *-enie*, *-et¹*, *-iște*, *-ulie*, *-uleț* nu mai apar în secolul al XVIII-lea cu derivate noi, deși în secolul al XVII-lea

sunt productive. Toate sufixele menționate mai sus sunt, în general, slab productive.

Se întâlnesc cazuri în care un sufix, prezent în derivate din secolul al XVI-lea, re apare într-un singur text de mai târziu, de pildă, sufixul *-ame*, în derivatele: *mișelame*, *voinicame* (care apar la Coresi) și *haiducame*, *prostame*, *pedestrame* (din Anon. Car.).

În materialul cercetat am surprins și dezvoltarea ascendentă în timp a unor sufixe (numărul derivatelor lor fiind în creștere de la un secol la altul). Așa sunt: *-ache*, *-așcu*, *-ărie*, *-cios*, *-eliște*, *-escu*, *-ești*, *-icesc*, *-ilă²*, *-ișor*, *-it* (*-ărit*), *-iță*, *-lui*, *-ușor*, *-uță*.

Multe sufixe productive în toate cele trei secole au, totuși, productivitatea în scădere de la un secol la altul. De exemplu: *-esc*, *-ciune*, *-eș*, *-ie*, *-nic*, *-tor¹*.

La alte sufixe productive se remarcă existența în materialele cercetate din secolul al XVII-lea a unui număr mai mare de derivate noi decât în celelalte două secole (al XVI-lea și al XVIII-lea): *-ește*, *-a* și *-i*, sufixe verbale, *-ar*, *-atic*, *-eală*, *-ință*, *-oi* (*-oai*), *-ui¹*.

În ceea ce privește valoarea pe care sufixele o imprimă derivatelor nu se constată o deosebire importantă de la un secol la altul la marea majoritate a sufixelor întâlnite în textele cercetate. Există câteva sufixe la care se poate surprinde o evoluție a valorilor. Așa se întâmplă, de exemplu, cu *-ime*, care în secolul al XVI-lea apare numai cu valoare abstractă (*greime*, *grosime* etc.), iar valoarea colectivă se adaugă începând cu secolul al XVII-lea (*căzăcime*, *țărănime* etc.).

La *-(t)ură* valorile dezvoltate din concretizarea rezultatului acțiunii apar mai mult în secolele care urmează după secolul al XVI-lea. Sufixul *-uș(ă)* este atestat în secolul al XVI-lea numai cu valoare diminutivală (*bărbățuș*, *măieruș* – false diminutive), celelalte valori se adaugă mai târziu (nume de obiect: *mănușă* „un instrument de tortură, obiect de îmbrăcăminte”; nume de agent: *bățuș*, *cărăuș*); *-oi* are în secolul al XVI-lea numai valoare moțională (*leoai*, *nemișoai*), celelalte valori ale lui (augmentative: *cămășoi*, *cuțit*); adjective care arată că obiectul determinat este caracterizat prin însușirea adjectivului-temă sau prin acțiunea verbului-temă: *greoi*, *ascultoi*, *lucroi*) apar după această dată. Derivatele cu *-ărie* care exprimă numele impozitului, al dării încep să circule în secolul al XVII-lea.

2. DERIVAREA REGRESIVĂ

2.0. INTRODUCERE

Textele din perioada cercetată conțin și cuvinte formate cu ajutorul derivării regresive (numită și derivare în sens invers, inversă, fără sufixe sau cu sufix Ø, cf. Gram. Rom.¹ I 36–37; Iordan, LRA 245–247; Graur, F.L. 151–153; Iordan, LRC 263, 265, 322, 462, 467) – procedeu de creare a noi cuvinte prin suprimarea unor afixe sau a unor segmente interpretate ca afixe de la cuvinte existente în limbă (cf. FC I V).

Derivate regresive sunt înregistrate și înainte de secolul al XVI-lea: *leagăn*, *pedeapsă* etc. (v. Nestorescu, A. 63).

2.1. TIPURI DE DERIVATE REGRESIVE

În secolele XVI–XVIII sunt atestate două tipuri de derivate regresive: postsubstantivale și postverbale.

2.1.1. Derivarea regresivă postsubstantivală se realizează prin suprimarea afixelor *-ă* și *-ie* de la substantivele feminine (v. Th. Hristea, *Moțiunea regresivă în limba română*, în Omagiu Rosetti, 385–388; idem, *Un aspect de la dérivation régressive postnominale en roumain*, în RRL, nr. 6, p. 633–648):

2.1.1.1. Prin suprimarea afixului *-ă* se creează substantive masculine: *fig* „smochin” Anon. Car., cf. DÎLR < *figă* „smochină”; *mașteh* Moxa, în DLR < *maștehă*; *măslin* PH 112¹/24, (a. 1550–1580) Gaster, Chr. I 7/2 < *măslină*; *moș* PH 90¹/21, B 122¹/5, Neculce, în DLR < *moașă*; *naramz* (a. 1781) Iorga, S. D., în DLR < *naramză*; *Scoruș* (toponim, a. 1519), la Mihăilă, D. < *scorușă*; *smochin* PH 65^v/3, CV² 63¹/7; P. Sch. 323/3, CC₂ 452/5; NT 32¹/17 < *smochină*.

2.1.1.2. Prin suprimarea afixului *-ie* se creează verbe: *mărturi* (a. 1774) Uricariul I, în DLR < *mărturie*; *nevoi* CV² 83^v/1, CC₂ 157/13, DVS 4^f/23, NT 189^v/6, B 217²/46, Cantemir, în DLR < *nevoie*.

2.1.2. Derivarea regresivă postverbală se realizează de la radicalul indicativului prezent. În materialul cercetat am întâlnit două tipuri de derivate regresive postverbale, care corespund în linii mari unor tipare moștenite din limba latină și care se regăsesc și în alte limbi romanice (cf. Fr. Diez, *Grammatik der romanischen Sprachen*, ed. a 3-a, II, 291 și Gaston Paris, *Romania XXIX*, 1900, 443, citate de Th. Hristea în Omagiu Graur, 505–511).

2.1.2.1. Substantivele neutre postverbale corespund radicalului verbal sau celei mai frecvente variante în care acesta se poate realiza când este variabil: *auz* B 196^a/6, Dosoftei și Mineiul (1776), în DA; *blestem* CV² 63^f/1; PH 96^f/23; *botez* Coresi, la Gaster, Chr. I 32/31, Dosoftei, în DA; *câștig* P. Sch. 222/25; *comând* (a. 1624) DIR XVII, (a. 1701) Iorga, S. D. XI, în DA; *cuget* CT 16^f/9, Prav. L. 245^v/13, P.Or. 247/22, Ms. Ieud II 186^f/5, (a. 1651) Gaster, Chr. I. 155, Mineiul (1776) și Dosoftei, în DA; *cust* V. Caz. 275^v/5, Dosoftei, în DA; *dogor* Anon. Car.; *grai* E.S.R. 112^v/12, CV CXLIV/8, PO 256/26; *greș* Varlaam, în DA, Dosoftei, *ib.*; *îndemn* Prav. L. 238^v/15; *îngheț* B la TDRG; *învăț* DVS 75^f/2; *lucru* CT 58^f/2, Prav. L. 249^f/7, P.Or. 76/9, Ms. Ieud III, 192^f/15; *meastec* PRAV. 1581, în DLR, Prav. L. 243^v/11; *miros* Paraclis (1639), în DLR, Herodot (1645), *ib.*, DVS 14^v/27; *omor* CV² 62^f/10, V. Caz. 380/18, U. Let. 160/4, DVS 3^v/6, Neculce, în DLR; *prăpăd* „urgie, dezastru” Coresi, în DLR; *răzbun* MC, în DLR, Let. C. în ILRLV, Neculce, *ib.*; *supăr* N. Costin, la CADE, AUL, în ILRLV; *suspin* PH 4^f/21, P. Sch. 209/10, CC₂ 365/5, V. Caz. 307/30, NT 4^v/17, Anon.Car.; *tâmpin* CV² 50^f/14; *traî* DVS 164^f/1, Dosoftei, în DLR, N. Costin, *ib.*; *treapă* M. Costin, Prav., (a. 1698) Iorga, S. D. XII, în DLR, (a. 1703) DRA I, în ILRLV; *treier* (a. 1741) Uricariul XX, în DLR; *tremur* PH 11^v/17, P. Sch. 322/16, N. Let. 82/21, Anon.Car.; *vindec* Coresi, în DLR; *zdrob* „bucată” DVS 24^f/5 (cf. și Densusianu, HLR II, 293). Cuvântul *leagăn* este atestat din sec. al XV-lea (a. 1482, la Nestorescu, A. 63).

2.1.2.2. Substantive postverbale feminine se formează de la radicalul verbal, la care se adaugă desinența *-ă*: *boscroadă*, care traduce vechiul slav *mlŭva* = *tumultus* cf. Densusianu, HLR II, 293, CL XXV, în DA; *câștigă* Psalt. (1651), în DA, CC¹, PO, AC, NT, în ILRLV (cf. și Densusianu, HLR II, 293); *ceartă* CV² 24^v/5, CC₂ 123/16, ÎL, la TDRG; *dobândă* CT 143^v/19, Prav. L. 245^v/20, P.Or.

175/24; *dogoare* Anon. Car.; *făgadă* Dosoftei, la Gaster, Chr. I 250, Cantemir, în DA, AUL, DPV, în ILRLV; *goană* CT 27^f/3; *ispită* E.S.R. 11^f/9, CV CIX/13, CC₂ 290/1, Gaster, Chr. I 56; *izbavă* Fragmentul Todorescu 1^v/19 < *izbăvi* sau vsl. *izbava*, cf. VTR; *izbândă* P. Sch. 480/5, CT 160^v/4, P.Or. 287/24; *laudă* E.S.R. 56^v/12, CV CXLVIII/5, P. Sch. 95/2, CC₂ 4/28, Ms. Ieud II 184^f/18; *lipsă* (a. 1578), la Nestorescu, A. 63, Antim, la Gaster, Chr. II 6, Anon. Car., Mineiul (1776), în DLR; *ocară* CT 7^v/21, Prav. L. 237^f/18; *pază* Herodot (1645), în DLR, CC₂ 192/35, B 353^a/53, V. Caz. 343/5, Neculce în DLR; *Păcală* (a. 1517), la Nestorescu, A. 63; *pără* CV² 24^f/14, 70/2, CC₂ 171/20, Prav. 55/54, V. Caz. 300/21; Anon. Car., DVS 68^f/11, Neculce, în DLR; *pedeapsă* (a. 1652), la TDRG, CC₂ 39/25, Prav., Ureche, Neculce, în DLR, DVS 8^v/5, Cantemir, în DLR; *poftă* PH 7^f/28, CV² 79^f/8, P. Sch. 16/16, E.S.R. 7^f/9, CC₂ 295/4, V. Caz. 95/20, Prav. 172/21, NT 194^f/10, B [prefață]4/4; *pomană* PH 84^f/1, P. Sch. 71/9, CC₂ 364/4, NT 99^f/32, B 364^a/1, DVS 217^v/10; *poruncă* (a. 1580) CB II 362/28, CC₂ 28/22, P.Or. 209/7, NT 119^v/2, B [prefață] 5/7, DVS 82^f/17, Prav. și Ureche, în DLR; *preveghe* V. Caz. 379/27, Neculce, în DLR, DVS 8^v/5; *prigoană* P. Sch. 105/16, V. Caz. în DLR; *rugă* PH 2^v/18, CV² 1^v/6, CT 70^f/12, Prav. L. 240^v/1, Ms. Ieud I 170^v/19, Varlaam, în DLR; *smântă* „sminteală” Dosoftei, la CIHAC II, 352, PRAV. 1581 în ILRLV; *tăgadă* Dosoftei, Cantemir, (a. 1716) Uricariul, în DLR; DPV, DA, în ILRLV; *teamă* (a. 1652), la Gaster, Chr. I 158/35, Dosoftei, în DLR; *ură* B 434^a/14, N. Costin, în DLR; *vorovă* CV² 4^f/13, B 677^b/9, M. Costin, Varlaam, Cantemir, în DLR; *zdroabă* Dosoftei, în DLR. Majoritatea surselor lexicografice îl pun pe *tagă* CC₂ 472/18, DPV, în ILRLV (cf. și Densusianu, HLR II, 293) în legătură cu verbul *tăgădui*. În acest caz, prin dispariția lui *-d* din radical, avem a face practic cu o trunchiere. Substantivul *artic* „articol”, înregistrat prima oară în *Pravila* lui Vasile Lupu (1646), în DÎLR ar putea fi un derivat regresiv de la *articul*, deși acesta din urmă are atestări ulterioare (1691), cf. DÎLR, s.v. și p. 59.

Dintre derivatele postverbale menționate, circa jumătate sunt substantive neutre, iar restul substantive feminine. Câteva substantive au forme duble (cu și fără desinența *-ă*): *câștig* și *câștigă*, *dogor* și *dogoare*, *naramz* și *năramză* „portocal”, *văz* și *vază*, *zdrob* și *zdroabă* etc.

2.2. VALORILE DERIVATELOR REGRESIVE

Formațiile regresive au următoarele valori:

2.2.1. La substantive, prin derivare regresivă se formează masculinul de la feminin:

– suprimându-se sufixul moțional -ă. Procedul aplicat la animate indică persoana (masculină) care are *același statut cu baza* de la care derivă: *mașteh* „tată vitreg” *Domni numai un an ... că-l otrăvi* **maștehu**-său *Martin*. Moxa, în DLR; *moș* „strămoș; înaintaș” **Moșii** *noștri în Egiptu nu înțeleaseră ciudele tale*. PH 90/21 < *moașă* „bunică”.

Moș (și cu forma articulată *Moșu*) este înregistrat și ca antroponim la sfârșitul sec. al XV-lea și începutul sec. al XVI-lea: *Moș* (a.1480) și *Moșu* (a.1517), la Nestorescu, A. 63.

– suprimându-se -ă de la numele unor fructe exotice, după un tipar transmis de limba latină (cf. Th. Hristea, în SCL XVI, 1965, 263–281) și prin analogie cu modele existente în limbă, se creează unele nume de arbori și arbuști fructiferi: *măslin* (*Pământul maslinului, untdelemnului și al mierii* B 131^a/8); *naramz* (a. 1781) Iorga, SD, în DLR; *smochin* (*Văzu un smochin* CC₂ 452/5). Substantivele nume de arbori sunt masculine.

2.2.2. La verbe

Substantivele postverbale neutre și feminine, de obicei abstracte, indică:

a. acțiunea sau faptul de a ... (uneori cu sinonime infinitive lungi sau derivate în -eală) denumit de verbul-temă: *cuget* „cugetare” *Mai iuși decât vederea ochilor și decât cugetul gândului* (a. 1694) Gaster, Chr. I 312/17; *pază* „păzire” *Pentru paza cinstei mă nevoiesc*. Cantemir, în DLR; *pomană* „pomenire” *Tu, Doamne, în veaci lăcu-i-veri și pomeana ta pre gintul gintului*. PH 84^v/1; *preveaghe* „priveghere” *Aceaia [Arhanghelii Mihail și Gavril] sămăt străjeari vieței noastre și preveaghe pentru sufletele noastre*. Varlaam, în DLR; *tâmpin* „întâmpinare” *Ieșiră întru tâmpirul nostru*. CV² 50^v/14; *vindec* „vindecare” *Drept aceaia nu iaste a opri boala cu vreun lucru, ... ce când pleacă pre sănătate și dă Dumnezeu vindec, atunce scade ea*. CC₂ 82/22 etc.;

b. rezultatul acțiunii (uneori concretizat): *auz* „veste” *Nu e bun auzul carele auzu pentru voi*. B 196^a/8; *ceartă* „dispută”: *Nu în ... cearte sau în sfade ... ce, cum iaste scris de Dumnezeu, în pace*. CC₂ 123/16; *cust* „viață, trai” *Trăgea nădeaște aceasta de cust mult și nu știia că preste aceaia noapte va muri*. V. Caz. 219/19; *făgadă* „făgăduială” *Dând făgadă rugătorului, s-au bl[agoslo]vit anii dreptului*. Cantemir, în DA; *omor* „epidemie; mortalitate” *Să tâmplă de fu omor de ciumă în cetate*. V. Caz. 380/17; *pază* „poruncă” *Și au păzit păzile casăi Dumnăzăului lor și păzile curățirei*. B 353^a/50; *pedeapsă* „chin” *Cu multe pedeapse nenumărate i-au căznit pre aceștia sv[i]nți*. DVS 8^v/5; „educație, creștere” *Nici din fire vreun dar, nici din pedeapsă și din învățătură vreo vrednicie are*. Cantemir, în DLR; *poftă* „dorință (puternică); gust, chef” *Pohta mișeilor ascultat-ai, Doamne*. PH 7^v/28; „patimă, viciu” *Deaci pohta începându naște-se păcatu*. CV² 56^v/12; „lăcomie” *De-ș vor stinge focul pohteei iubirei de aur*. CC₂ 295/4; *rugă* „rugăciune” PH 2^v/18, CC₂ 523/7 etc.;

c. agentul: *Păcală*, înregistrat ca antroponim, în 1517 (cf. Nestorescu, A. 63);

d. obiectul cu care se realizează acțiunea: *leagăn* „trăsură” *Nu[-i] era ei acolo grije de pluguri ... nice de cai cu rafturi scumpe sau de leagene*. V. Caz. 366/19.

2.2.3. La verbele postsubstantivale se păstrează sensul bazei transformat în acțiune: *mărturi* „adeveri” *Scriem și mărturim cu acest zăpis* (a. 1704). Uricariul, în DLR.

2.3. ORIGINEA TEMELOR

Derivatele regresive se formează de la teme de origini diferite, cele mai numeroase fiind latine și slave:

– latine: *auzi*, *blestema*, *boteza*, *câștiga*, *certa*, *comânda*, *cugeta*, *custa*, *îndemna*, *îngheța*, *învăța*, *legăna*, *lăuda*, *lucra*, *martur*, *mesteca*, *priveghea*, *ruga*, *supăra*, *suspina*, *teme*, *treiera*, *trepăda*, *tremura*, *vindeca*;

– slave: *boscorodi*, *dobândi*, *dogorî*, *goni*, *grăi*, *greși*, *ispiti*, *izbândi*, *maștehă*, *măslină*, *mirosi*, *naramză*, *nevoie*, *ocări*, *omorî*, *păzi*, *pândi*, *pârî*, *plămădi*, *porunci*, *prigoni*, *sminti*, *smochină*, *tâmpina*, *trăi*, *vorovi*, *zdrobi*;

- maghiare: *făgădui, tăgădui*;
- grecești: *lipsi, pedepsi*;
- comune cu albaneza: *moașă*;
- de origine necunoscută: *păcăli*.

2.4. CONCLUZII

În perioada cercetată, derivarea regresivă este postsubstantivală și postverbală. Prin acest procedeu se formează substantive masculine, feminine și neutre, rar verbe.

Tipurile de cuvinte create în secolele XVI – XVIII prin derivare regresivă au uneori tipare moștenite din latină.

Derivatele regresive continuă tiparele existente într-o epocă anterioară, înregistrate în documentele slavo-române (v. *leagăn* 1482, *lipsă* 1496 – 1507 și antroponimul *Moș* 1480, la Nestorescu, A. 63).

Cea mai bine reprezentată în perioada cercetată este derivarea regresivă postverbală. Prin acest procedeu se formează substantive neutre și feminine, mai ales cu valori abstracte, cu precădere de la verbe în *-a*, *-i* și *-î*.

3. COMPUNEREA

3.0. INTRODUCERE

3.0.1. Compunerea este un procedeu important de formare a cuvintelor în perioada veche (secolele al XVI-lea – al XVIII-lea). Izvoarele cercetate atestă relativ numeroase cuvinte compuse, cu precădere în secolul al XVI-lea.

3.0.2. Româna a moștenit puține cuvinte compuse din latină. Dintre acestea, unele nu mai sunt analizabile pentru vorbitorii români din perioada studiată, funcționând drept cuvinte simple: *abia* Dosoftei, în DA, Neculce, *ib.*; *acela* V.Caz. 165/3, B în DA; *acesta* (sec. XVI) CB II 194/10, V.Caz.253/31, Iv.P. 72/1; *afară* CV LXXIX/13, Dosoftei, în DA, Neculce, *ib.*; *apoi* P.Sch. 315/7, Dosoftei, în DA, Antim, *ib.*; *aproape* Coresi, în DA, Dosoftei, *ib.*, Cantemir, la Gaster, Chr.I 361/39; *asupra* (*asupra*) P.Sch. 10/17, Dosoftei, în DA., M.Costin, *ib.*; *așa* CV XVI/14, Dosoftei, în DA, Neculce, *ib.*; *atunci* (*atuncea*) CV XLVI/8, Neculce, în DA; *Dumnezeu* P.Sch. 6/3, Cr. Munt. I 7/30, Iv.P. 71/13; *după* (*dupe*) P.Sch. 7/1, Cr. Munt. I 8/14, Iv.P. 71/3; *luceafăr* M.Costin, la TDRG, Antim, *ib.*; *mijloc* PH 17^v/21, DVS 19^r/29, N.Let. 181/29; *nicăieri* (*necăiuri*, *necăiurilea*) P.Or. 167/9, NT 191^r/12, N.Let. 155/35; *nimic* (*nemică*) CV CX /9, NT 148^r/27, N.Let. 156/ 28; *niscăi* (*nescari*) CC₂ 385/8, V. Caz. 372/25, Molnar, în DLR.

Alte compuse sunt analizabile sau semianalizabile, datorită existenței independente a tuturor sau numai a unora dintre părțile lor componente, de exemplu: *amiazăzi* CV XXXVIII/11, P.Sch. 67/8, CC₂ 501/18, P. Or. 19/13, V. Caz. 363/13, N.Let. 124/6, M.Ec. 57/11; *amândoi* CV XLVIII/5, Dosoftei, în DA, Neculce, *ib.*; *anțărț* LSR 93^{v2}/19; *miază-noapte* CV XV/3, P.Sch. 228/7, P.Or. 47/4, V.Caz. 198/14, M.Ec. 59/12; *Miază-Păresimi* U.Let.245/13; *primăvară* P.Sch.148/12, P.Or. 171/2, Calendar 6/6, M.Ec. 66/13.

Tipurile de compunere păstrate din latină (și îmbogățite în română) pe care le întâlnim în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea sunt

următoarele: substantive formate din substantiv + substantiv, substantiv + adjectiv, numeral + substantiv, adjective formate din două adjective, poate și din substantiv + adjectiv, adverbe formate din prepoziție + adverb, prepoziții formate din două prepoziții. Este greu de precizat dacă româna a moștenit anumite tipare de compunere din latină pentru pronume, numerale și conjuncții (deși unele cuvinte compuse s-au menținut și la aceste părți de vorbire, cf. ILR I 107–115, FC I 233–235).

3.0.3. În textele din perioada studiată apar și compuse împrumutate, cele mai multe neanalizabile. Majoritatea formațiilor provin din slavonă (termeni din domeniul religios): *blagocestiv* „evlavios” DVS I²/2, Iv.P. 184/8; *blagodarenie* „mulțumire, recunoștință” Dosoftei, în DA; *blagoslovenie* „binecuvântare” P.Sch.33/15, B, în DA, P.Ist. 34/3; *Bogoiavlenie* „Bobotează” Dosoftei, în DA; *iconoboreț* „iconoclast” DVS I¹/5; *pravoslavnic* U.Let. 174/16, ori din greacă sau latină (termeni din diverse domenii ale științei): *filosof*, *filosofie*, *gazofilachie* Coresi, la Densusianu, HLR II 545, 546; *astrologhie*, *avtocrator*, *caligraf*, *gheometrie* Dosoftei, la Rosetti–Cazacu–Onu, ILRL 148, *atheofovie* Cant. II 277; *filohrisos* id., *ib.* 295; *megalopsihie* id., *ib.* 312; *monomahie* id., *ib.* 314; *vatologhie* id., *ib.* 347 (împrumuturile analizabile și semianalizabile au fost discutate la tipurile de compuse cărora le aparțin).

3.0.4. În afară de compusele moștenite și de cele împrumutate, în epoca de care ne ocupăm se întâlnesc și destul de multe formații românești: calcuri și creații fără model străin.

Procedeul compunerii cuvintelor nu se folosește în aceeași măsură în toate registrele limbii: el se întâlnește mai frecvent în traduceri. Între limba acestora și cea a textelor originale este o deosebire importantă atât în privința numărului, cât și a tipului de compuse. După cum se știe, cele mai multe traduceri din secolul al XVI-lea sunt fidele originalelor bisericești slavone, în consecință abundă în compuse tipice acestei limbi, slavona fiind deosebit de bogată în creații provenite din compunere; textele originale, mai apropiate de limba vorbită, conțin un număr mult mai redus de cuvinte compuse și de alt tip.

În traduceri, compusele aparțin tuturor părților de vorbire, cu excepția articolului. O deosebire importantă sub aspectul tipului de compunere se remarcă între substantive, adjective și verbe, pe de o parte, și celelalte părți de vorbire, pe de altă parte. Substantivele, adjectivele și verbele, în marea lor majoritate de natură cărturărească, reprezintă calcuri după compuse slavone și, în măsură mai mică, după cele grecești, latine și maghiare. Compusele aparținând celorlalte părți de vorbire sunt, în general, de tip popular. În textele netraduse apar puține substantive, adjective și verbe compuse, dar sunt numeroase pronumele, numeralele, adverbele, prepozițiile și conjuncțiile create prin compunere (interjecțiile au o ocurență redusă).

Deosebirea menționată mai sus dintre cele două categorii de texte se atenuază întrucâtva după secolul al XVII-lea: în textele traduse numărul compuselor scade, iar în cele originale crește. La compusele apărute acum se adaugă, într-o măsură importantă, calcurile după greacă și latină ale unor termeni din domeniul științific, atestați, firește, în scrierile cu caracter științific din epocă. La îmbogățirea prin calcuri a acestei categorii de compuse a contribuit, în mod deosebit, D. Cantemir (cf. Al. Rosetti, *Observații asupra limbii lui Dimitrie Cantemir în „Istoria ieroglifică”, în „Buletin științific”, tom. I, 1951, nr. 1–2, p. 31; Emil Petrovici, *Limba lui Dimitrie Cantemir*, în LR 1953, nr. 6, p. 11–12; Rosetti–Cazacu–Onu, ILR 388).*

Adesea un compus slavon a fost transpus în mai multe feluri, ca urmare a lipsei unei terminologii religioase românești, a nesiguranței, a ezitărilor traducătorilor. Astfel, pe lângă *om-ugoditoriu* „cel căruia îi place, care iubește ființa omenească” P.Sch. 102/12, există și *ogoditoriu-oamenilor* Coresi, la Densusianu, HLR II 365; alături de *omu-iubire* CV LXXXIII/11, apare și *de-oameni-iubire* CC₂ 63/36; în afară de *lege-călcătoriu* P.Sch. 65/2, se întâlnesc *de-lege-călcătoriu* Coresi, în P.Sch. 79/2, *a-legiei-călcătoriu* PH 30¹/10. Cuvântul slav *zakonoprēstopinū* a fost tradus nu numai prin *lege-călcătoriu*, ci și prin *a-legiei-frângător* PH 20¹/17. Multe cuvinte slavone cu *blago-* au fost redate, uneori chiar și în același text, atât prin compuse cu *bun-*, *bună-*, cât și prin compuse cu *dulce-*, de exemplu: *bună-govire* „cumpătare” CC₂ 225/31 și *dulce-govire* id., *ib.* 128/17, *bună-vestire* id., *ib.* 2/5, *dulce-vestire* P.Sch. 334/13, *bună-voie* CC₂ 511/20 și

dulce-voie P.Sch. 32/6, *bună-vrere* CC₂ 511/20 și *dulce-vrere* P.Sch. 132/13 etc. Această oscilație între mai multe forme, frecventă în secolul al XVI-lea, se observă din ce în ce mai rar în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea (în unele cazuri la același autor): *de Dumnezeu-Născătoare* DVS 1^r/22 și *Născătoare-de-Dumnezeu* ÎL 44/25; *călcătoriu-legii* Dosoței, în P.Sch. 65/17 și *călcătoriu-de-lege* id., ib. 79/20; *fără-lege* id., ib. 223/23 și *fără-de-lege* id., ib. 327/32; *făcător-de-bine* (a. 1718) Iorga, SBD 298/28 și *de-bine-făcător* Cant. II 21/11.

Toate aceste formații au fost înregistrate în listele noastre separat, pentru că ele au o structură diferită din punctul de vedere al elementelor componente sau al topicii acestor elemente.

Uneori apar paralel, în texte diferite (și chiar și în același text), cuvinte compuse slavone împrumutate și cuvinte românești care traduc aceste compuse slavone: *inorog* PH 79^r/ 13 și *un-corn* P.Sch. 162/13 sau *cu-un-corn* ib. 37/12; *blagoslovi* P.Sch. 21/14, B 619²/39 și *bine-cuvânta* CV CLIII/8, B 618^a/30, *bine-grăi* PH 54^v/15; *bezdnă* PH 86^r/18 și *fără-fund* P.Sch. 81/1; *bezaconie* P.Sch. 230/1, V.Caz. 429/9 și *fără-lege* P.Sch. 6/4, *fără-de-lege* CC₂ 548/18, V.Caz. 493/21 etc.

În ceea ce privește comportamentul gramatical al calcurilor după compuse slavone, se observă, la majoritatea dintre ele, lipsa unității morfologice, evidentă în modul de articulare (articolul se poate atașa sau la primul sau la ambii termeni ai compusului) și în flexiune (se modifică și primul, nu numai al doilea termen al compusului): *legi-călcare* PH 31^r/9, *întâniei-născuții* P.Sch. 281/10 și *întâniele-născute* ib. 160/9, *reilor-făcători* CV CXLVIII/4, *bunei-mirosiri* B 632^a/52, *bunelor-trude* ib. 653^b/41, *ucigătorilor-de-oameni* ÎL 63/21 (dar și *untulelemnului* B 629^a/19, *la untulelemnul ungerii* ib., în DLR, *cu untul-de-lemn* Dosoței, în DLR) etc. De asemenea, datorită gradului scăzut de sudură a părților componente, un auxiliar poate fi intercalat între ele: *bine au voit* (a. 1756) Crest. II 100/5 pentru *au binevoit*. (Pentru gradul de sudură a termenilor din compuse și pentru posibilitatea de analiză a formațiilor, vezi discuția de la fiecare tip de compuse din FC I).

Dintre calcurile menționate, unele sunt frecvente în textele cercetate, de exemplu: *ainte-apuca*, *ainte-pune*, *bine-face*, *bine-vesti*,

bine-voi, *bine-vrea*, *bună-credință*, *bună-voie*, *facere-de-bine*, *fără-(de)lege*, *lege-călcare*, *lege-călcătoriu*, *lege-dătătoriu*, *voie-bună*. Datorită deseori lor întrebuițări, câteva dintre acestea au pătruns în limba textelor netraduse și, probabil, și în vorbire. Așa sunt, de pildă: *bine-voi*, *bună-credință*, *bună-voie*, *fără-de-lege*. Alte formații calchiate apar rareori sau chiar o singură dată, traducând ocazional un anumit termen dintr-o limbă străină (de obicei slavona), de exemplu: *argint-tăetoriu*, *asupră-luare*, *pierzătoriu-la-suflet*, *bine-ura*, *depreură-vie*, *dulce-dărui*, *gios-merge*, *gios-pleca*, *împotrivă-grăi*, *rău-cuvânta*.

Deși majoritatea calcurilor nu s-au menținut în limbă (substantivele și adjectivele s-au păstrat ceva mai bine decât verbele), importanța lor pentru compunerea românească este considerabilă, deoarece au contribuit la întărirea unor tipuri moștenite din latină (de exemplu, substantive formate din substantiv + substantiv sau din substantiv + adjectiv, vezi *infra* tipurile respective), ca și la îmbogățirea limbii noastre cu tipuri de compunere noi (de pildă substantive alcătuite din adverb + substantiv, adjective formate din prepoziție + substantiv + adjectiv, verbe compuse din verb + adverb etc., vezi *infra*).

Excludem din categoria calcurilor tiparul compuselor analizabile de origine autohtonă de la *unsprezece* la *nouăsprezece* inclusiv și de la *douăzeci* la *nouăzeci* inclusiv, socotit până de curând de proveniență slavă (v. Grigore Brâncuș, *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, București, 1995, p. 94–97).

Substantivele, adjectivele și verbele compuse fără model străin, relativ puțin numeroase, aparțin mai ales textelor netraduse, fiind, probabil, de origine populară. Câteva dintre aceste formații se întâlnesc și în textele traduse, de exemplu: *demâncare*, *mai-marele*, *mânăștergură* „prosop”, *cuminte*, *cumsecade*, *mulțumi* (ultimul fiind compus și derivat totodată).

Pronumele, numeralele, adverbele, prepozițiile și conjuncțiile compuse sunt frecvente în toate categoriile de texte din epocă.

Ținându-se seama de faptul că numărul substantivelor, adjectivei și verbelor compuse fără model străin este în creștere în textele parcurse după secolul al XVI-lea, fiind de două ori mai mare în secolul al XVII-lea și de trei ori în secolul următor, în raport cu

secolul al XVI-lea, că numărul pronumelor, adverbelor, prepozițiilor și conjuncțiilor compuse (formații originale) atestate în aceleași izvoare s-a dublat în secolul al XVII-lea, în comparație cu perioada anterioară, și că, în același timp, numărul calcurilor a scăzut (după cum s-a văzut mai sus), se poate vorbi de importanța din ce în ce mai mare a compuselor create pe cale internă, cu mijloacele proprii limbii române, fără a se apela la modele străine.

3.0.5. Studiul cuvintelor compuse din perioada cercetată demonstrează familiarizarea treptată a celor care scriau românește, în primul rând a traducătorilor, cu procedeele compunerii. Mai obișnuiți cu scrisul în limba română, manifestând ceva mai multă independență față de textul original și mai multă grijă pentru claritatea exprimării și pentru accesibilitatea ei, traducătorii folosesc din ce în ce mai puțin compunerea din structuri nefirești limbii noastre (calcurile și formațiile analogice lor). Față de textul original se modifică tot mai des topica elementelor calchiate, când aceasta din urmă contravine regulilor limbii române (dar unele formații s-au menținut în limbă cu topica originală: *binefăcător*, *bunăvoie*, *atoputernic*, *binecuvânta* etc.) și, fapt remarcabil, se înlocuiesc adesea compusele cu derivate românești, cu perifraze etc. Compararea tuturor substantivelor compuse calchiate din *Codicele Voronețean* cu corespondentele lor din *Noul Testament* (1648) arată că niciunul dintre compusele primului text nu păstrează în cel de-al doilea topica modelului și că unele formații suferă modificări mai profunde. Astfel, *lege-dătătoriu* devine *dătătoriu legii*, *omu-iubire*, *iubire omenească* etc. *Argint-tăetoriu* nu mai apare în *Noul Testament*, fiind înlocuit cu *argintar*; în loc de *preacurvie-făcător* se întâlnește *curvar*, iar în loc de *striiru-iscoditoriu*, *pohtoriu lucrurilor străine* etc.

3.0.6. Procedeele obișnuite de compunere în această perioadă este alăturarea a două (sau, rar, a mai multor) cuvinte întregi, folosite și independent în română.

Compunerea tematică este reprezentată în secolul al XVI-lea numai prin câteva pronume și adverbe formate cu elementul *vre-*, la care se adaugă însă în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea substantive (mai puțin adjective) cuprinzând diverse elemente de compunere. Pentru noțiunile *element de compunere* și *compunere tematică*, vezi FC I 19–25.

Între termenii, ca și între elementele celor mai multe dintre formațiile epocii cercetate există un raport de subordonare; un raport de coordonare între părțile componente ale formației se constată destul de rar (vezi *infra*).

3.0.7. Formațiile culese din izvoarele cercetate vor fi clasificate potrivit cu părțile de vorbire rezultate prin compunere și, în interiorul acestor grupe, după părțile de vorbire care sunt implicate în compunere.

3.1. SUBSTANTIVUL

3.1.1. Compuse alcătuite din cuvinte întregi

3.1.1.1. Substantiv + substantiv:

A. substantiv de origine verbală, de obicei nume de acțiune sau de agent (acesta din urmă putând fi folosit și ca adjectiv, vezi *infra*), precedat sau, rar, urmat de atribut în acuzativ (au fost incluse aici și alte părți de vorbire substantivizate):

a. atributul este echivalent cu un complement direct: *argint-tăetoriu* „argintar” CV VIII/1 (după vsl. *srebrobiici*, *srebrokovači*, cf. Densusianu, HLR II 364); *binefacere* Cant. I 48/21 (după vsl. *blagoděti* sau după *bineface*, *binefăcător*, foarte frecvente); *binefaptă* P.Sch. 156/3 (după vsl. *blagoděti* ib. 357); *binefăcătoriu* CV² 74^v/5, folosit și ca adjectiv: P.Or. 294/4, Iv.P. 76/16 și *făcătoriu-bine* P.Sch. 19/5 (după vsl. *blagodětelī*); *lege-călcare* P.Sch. 67/10 (după vsl. *zakonoprěstapljenije* ib. 427); *lege-călcătoriu* ib. 65/2, folosit și ca adjectiv ib. 79/4 (după vsl. *zakonoprěstapñū*, *zakonoprěstapñikū* ib. 427); *lege-dătătoriu* PH 6^t/21, CV CXXX/1, P.Sch. 13/18 (după vsl. *zakonodavici* ib. 428); *lege-învățătoriu* CT 48^v/15 (după vsl. *zakonoučitelī*, cf. Densusianu, HLR II 365); *împrumut-dătoriu* „care dă cu împrumut”: *Se ispitěscă împrumut-dătoriu toate câte-au ale lui și se rapă striirii trudul lui*. P.Sch. 235/15 (după vsl. *zaimodavici* ib. 411); *măreștergură* CV² 2^v/9, LSR 117^t/9 (a cărui etimologie este controversată, cf. FC I 166); *omu-iubire* CV LXXXIII/11 (după vsl. *člověkoljubije*, cf. Densusianu, HLR II 365); *om-ucigătoriu* Coresi, la Densusianu, HLR II 365 (după vsl. *člověkoubijci* id., ib.); *om-ugoditoriu* „cărui îi place, care iubește ființa omenească” P.Sch. 102/12 (după vsl. *člověkougodinikū*, cf. Densusianu, HLR II 365);

pace-făcătoriu CT 6^v/24 (după vsl. *mirotvorici*); *preacurvie-făcătoriu* CV CXXVIII/11 (după vsl. *prëljubodějci*, cf. Densusianu, HLR II 365); *răufăcător* PH 25^v/9; *făcătoriu-rău* *ib.* 28^v/17, CT 228^v/9 și *rei-făcători* CV CXLVII/11, *făcători-răi* (a. 1601) SB nr.27, 51/5, în care *rău* a fost interpretat drept adjectiv și acordat (după vsl. *zlodětelī*); *striiru-iscoditoriu* CV CLXI/3;

b. atributul este echivalent cu un complement prepozițional: *păcate-cădere* P.Sch. 32/2, *păcat-căderile* Dosoftei, în P.Sch. 35/28 (după vsl. *grěchopadanije*, cf. Densusianu, HLR II 365);

c. atributul este echivalent cu un complement circumstanțial: *pământu-născuții*: *Socotiți toți vietorii pretudindiré*, *pământu-născuții și fii oamerilor* P.Sch. 93/1 (după vsl. *zemljerodici*).

În compusul *burătatea-cinstitoriu*: *Domnulu burătatea-cinstitoriu din năpasti a-i izbăvi*. CV CLXX/11, primul substantiv este folosit greșit în locul adjectivului *buni, drepti*, traducând vsl. *blagověrini*, cf. Densusianu, HLR II 364.

Marea majoritate a substantivelor citate mai sus, creații cărturărești, sunt, în mod sigur, calcuri. Cele mai multe dintre ele păstrează și topica originară a elementelor constitutive: determinantul așezat înaintea determinatului; numai câteva apar și cu topica modificată, potrivit normelor limbii noastre, adică determinantul fiind plasat după determinat. Faptul că pentru *striiru-iscoditoriu* nu s-a găsit un model străin nu demonstrează că el nu reprezintă totuși un calc, topica elementelor constitutive, neobișnuită pentru limba noastră, îndreptățind concluzia contrarie.

Procedeul de compunere substantiv + substantiv în acuzativ, relativ productiv în secolul al XVI-lea, este treptat părăsit în secolele următoare, când nu mai apar decât puține compuse noi de acest tip și când majoritatea formațiilor apărute anterior nu se mai folosesc. În secolele următoare se pot întâlni

B. substantiv urmat de substantiv în nominativ:

a. între termeni se stabilește o relație apozitivă:

α. substantive comune: *cămilă-pasire* Cant.I 80/29 (despre care autorul spune că e o traducere din „arăpește”); *cfartir-maistru* „ofițer însărcinat cu cazarea unui corp de trupe” Ps.-Costin, în DÎLR;

cihodar-aga *id.*, la ȘIO II₂ 41; *comendir-gheneral* „general comandant” (a. 1716–1742), în DÎLR; *gheneral-adiutant* „general-adjutant”, *gheneral-auditor* „general care comandă un tribunal militar”, *gheneral-comendant* „general de corp de armată”, *gheneral-feldmarșal* „general cu funcție de feldmareșal”, *gheneral-leitenant* „general-locotenent”, *gheneral-maior*, *gheneral-marșal* „general-mareșal”, *gheneral-porutic* „general-locotenent” (sec. XVII–XVIII), în DÎLR (grade militare preluate probabil din rusă, cf. DÎLR 60); *ienicer-aga* N.Costin, *ib.* 69; *căpitan-pașa* Neculce, în DÎLR; *silihtar-pașa* M.Costin, *ib.* 110; *struț-cămilă* Cant. I 80/28 și, cu vocala de legătură -o-, *struțo-cămilă* *id.*, *ib.* 51/27 (după gr. *Στρουθοκάμηλος*);

β. substantive proprii (alcătuite dintr-un nume propriu de persoană urmat sau, mai rar, precedat de un nume comun indicând profesia, rangul, titlul etc., sau, foarte rar, din două nume proprii geografice): *Al<e>cx<n>dru-vodă* (a. 1615) SB nr. 38, 62/5; *Bogdan-vodă* U.Let. 17/12; *Claudie-împărat* Cr.Munt. I 66/17; *Dabije-vodă* N.Let. 123/25; *David-împărat* Cr. Munt. I 184/2; *Despot-crai* N.Let. 110/19; *Farcaș-aga* Cr. Munt. I 127/29; *Laslau-crai* *ib.* 49/4; *Leon-papa* *ib.* 62/27; *Mehmet-bei* *ib.* 113/12; *Mârza-pașa* Amiras, la ȘIO II₂ 119; *Poparad* (a. 1689) DR VII 171; *Sâmğordzu* (sec. XVII) SB nr.10, 36/3; *Sintămărie* (a. 1779) Iorga, SN 130/13; *Turnul-Severinul* C. Let. 42/30;

b. între termeni se stabilește un raport de coordonare copulativă. Compusele de acest tip sunt nume proprii de persoane: *Ana-Efimia* (a. 1558) DO XXV; *Bogdan-Vlad* (fiul lui Ștefan cel Mare) *ib.*; *Marta-Candachia* (a. 1620) *ib.*; *Vladumitrel* (a.1630) Pașca, Ț.O. 348.

Compusele de acest tip sunt atestate sporadic în secolul al XVI-lea și mai frecvent în secolele următoare. Grupul cel mai numeros îl formează compusele de sub β.

Primul și ultimele două nume comune de sub α, creații ale lui Cantemir care nu s-au menținut în limbă, au la bază modele străine (din greacă sau arabă). Celelalte trei formații reprezintă împrumuturi din turcă (termenii finali *agá* sau *paşá* sunt folosiți și independent, în afara compunerii, în formele adaptate *ágă, páşă*).

Etimologia numelor proprii menționate mai sus este adesea incertă. Compusele cuprinzând substantivele *aga, bei, pașa* sunt împrumutate din turcă sau create după model turcesc. Unele formații

al căror prim termen este *sânt* (și *sân*), *sântă* (< lat. *sanctus*) pot fi de origine latină, iar altele, folosite ca toponimice (mai ales în Transilvania), copiază modele maghiare (cf. Iordan, T. 243–244). Despre compusele formate cu *crai*, *împărat*, *vodă* etc. și despre prenumele alcătuite din termeni coordonați (folosite rar, în familiile domnilor și ale boierilor) nu se poate preciza dacă au sau nu la bază modele străine. În schimb, numele de familie având în prima parte un apelativ (de exemplu, *Poparad*) nu presupun un model străin; ele sunt de origine populară și au rezultat din sudarea termenilor componenți;

C. substantiv precedat sau urmat de un atribut în genitiv. Substantivul în genitiv este însoțit uneori de articol hotărât propriu-zis proclitic sau de posesiv

a. nume comune:

a'. atributul este echivalent cu un complement:

α. direct: *călcare-legii* Dosoftei, în P.Sch. 67/31 (după vsl. *zakonopręstapljenije*); *dătătoriu-legiei* CC₂ 463/12 (după vsl. *zakonodavici*, cf. Densusianu, HLR II 365); *făcătoriu-legii* Iv.P. 101/28 (după vsl. *zakonodavici*); *a-legiei-călcătoriu* PH 30^v/10, *călcătoriu-legiei* CC₂ 196/17, Dosoftei, în P.Sch 65/17, *a-legeei-pășitori* PH 32^v/12 și *a-legiei-frângători* *ib.* 20^v/17 (după vsl. *zakonopręstapinikú*, cf. Densusianu, HLR II 365); *legiei-învățătoriu* CC₂ 298/22 (după vsl. *zakonoučitelí*, cf. Densusianu, HLR II 365); *oamenilor-ugoditoriu* PH 44^v/ 17 și *ogoditoriu-oamenilor* Coresi, la Densusianu, HLR II 365 (după vsl. *člověkougodínikú* *id. ib.*);

β. indirect: *a-păcatelor-cădere* PH 15^v/ 7 și *căderea-păcatelor* „cădere în păcat” CC₂ 28/33 (după vsl. *gręchopadanije*, cf. Densusianu, HLR II 365);

b'. atributul indică posesia (în sens larg): *bărbe-căpri* I.Coteanu, *Prima listă a numelor românești de plante*, București, 1942, p. 22; *lába-ursului* *id.*, *ib.* 18, *okjul-boului* Anon.Car. Aici poate s-ar încadra și următoarele exemple în care valoarea atributului nu este clară: *fodormenta-kalului* Anon.Car.; *iarba-sherpelui* *ib.*;

c'. atributul repetă termenul determinat, formând împreună cu acesta o construcție echivalentă cu superlativul: *sfânta-sfintelor*: *Și vei acoperi cu acoperemântul chivotul mărturiei în sfânta-sfintelor*. B 58^a/53, Iv.P. 110/18 (după vsl. *svętaja svętyixú*);

d'. atributul reprezintă genitivul termenului calificat: *apa-trândului* „dizenterie” CV XCVIII/1 (după vsl. *vodotrądıje* sau *vodinyj trądıú*, cf. Densusianu, HLR II 364; traducerea literală ar fi „trând de apă” sau „trând apos”; apare și sub formele *apă-cu-trând* Coresi, la Densusianu, HLR II 364 și *de-apă-trindav* CT 152/7, traduceri greșite);

a. nume proprii:

a'. atributul indică posesia (în sens larg): *Capul-Stâncii* C.Let. 68/29; *Cetatea Neamțului* N.Let. 107/21; *Cornul-lui-Sas* C.Let. 59/23; *Fântâna-Cerbului* N.Let. 112/19; *Fântâna-Țiganului* P.Ist. 46/13; *Gura-Motrului* Cr. Munt. I 155/21; *Lacul-Dracului* Cant. II 266/25; *Movila-Căiatii* U.Let. 118/8; *Ocna-Moldovei* (a. 1728) Iorga, SN 112/11; *Odaia-Manciului* (a.1632) FD IV 124; *Odaia-lui-Trandafir* (a.1625) *ib.*; *Valea-Sasului* (a.1512) *ib.* 110;

b'. atributul indică denumirea: *Codrul Cosminului* U.Let. 70/4, P.Ist. 26/5; *Ostrovul Critului* Cant. I 15/17; *Turnul-Severinului* M.Costin, în Crest. II 45/9, P.Ist. 3/13; *Țara Moldovei* V.Caz. 452/6, Prav. I^v/6, DVS I^v/5, N.Let. 125/19, P.Ist. 12/2;

c'. atributul este echivalent cu un subiect: *Cursul-Apei* U.Let. 54/5; *Izvorul-Apei* *id.*, *ib.* 53/2.

În documentele slavo-române din secolul al XVI-lea apar numeroase substantive proprii compuse, în care cel de-al doilea termen al compusului este:

a. un substantiv în genitiv cu terminație slavă *-o/-e/-ăv* etc. *Anișiul Blidariulov* (a. 1597), la Nestorescu, A. 24, *Be(l)ciugu(l) Dobrev* (a.1579) *ib.*, *Chica Veveřețulo(v)* (a. 1575) *ib.*, *Chiciura Șoimulov* (a.1585) *ib.*, *Coasta Râulov* (a. 1585) *ib.* etc. Asemenea denumiri demonstrează caracterul lor artificial din punctul de vedere al gramaticii slave, deoarece locul determinantului posesiv este după regent, ca în limba română. Formațiile de acest tip alternează cu forma corespunzătoare românească (*Valea Ursulov* și *Valea Ursului*, *Mlaca Cruciev* și *Mlaca Crucilor* etc., vezi Nestorescu, *loc. cit.*). Nestorescu, A. 30 înregistrează și un compus dezvoltat, în care al doilea termen în genitiv este un substantiv compus, la rândul său, din substantiv + adjectiv: *Pi(s)cu(l) Poiane(v) Ascunsă* (a. 1579);

b. un substantiv cu terminația de dativ slav *-o/-e/-i/-omu*, în care se reproduce de fapt un genitiv românesc cu articol postpus: *Dealul Verneștimu* „Dealul Verneștilor” (a. 1542), la Nestorescu, A. 26, *Drumu(l) Mihăeștio(m)* „Drumul Mihăeștilor” (a. 1547) *ib.*, *Gruiuurle Pu(r)kari(m)* „Gruuiurile Purcariului” (a. 1579) *ib.*, *Măgura Ciobani(m)* „Măgura Ciobanilor” (a. 1598), *ib.*

Substantivele comune de mai sus sunt creații livrești, calcuri după compuse slavone, cu excepția numelor de plante (de sub **b'**), care sunt compuse populare, formate fără model străin. Majoritatea calcurilor respectă topica originalului, câteva au ordinea termenilor modificată potrivit normelor limbii noastre, iar alte câteva conțin pe primul loc fie determinatul, fie determinantul. Cele mai multe calcuri sunt atestate în secolul al XVI-lea și nu se mai întâlnesc ulterior. Numele proprii (toponimice), după cât se pare formații originale, sunt prezente mai ales în textele din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.

3.1.1.2. Substantiv + prepoziție + substantiv

Substantivul determinat este urmat sau, la numele comune, mai rar, precedat de un atribut prepozițional. Prepoziția folosită aproape în exclusivitate este *de*:

A. nume comune:

a. atributul este echivalent cu un complement direct: *arătătoriu-de-ceriure* ÎL 74/29 (după gr. *οὐρανοφάντορ*); *armată-de-mare* „flotă” (a.1694), în DÎLR; *călcătoriu-de-lege* CC₂ 299/23, ÎL 75/8, Dosoftei, în P.Sch.79/20 și *de-lege-călcătoriu* CC₂ 485/10 (după vsl. *zakonoprēstapīnikū*, cf. Densusianu, HLR II 365); *dătătoriu-de-lege* CC₂ 145/3, Dosoftei, în P. Sch. 13/41 și *de-lege-dătătoriu* Coresi, la Densusianu, HLR II 365 (după vsl. *zakonodavīci* id. *ib.*); *dătătoriu-de-viață* CC₂ 252/26 și *de-viață-dătătoriu* id. *ib.* 382/22, folosit și ca adjectiv id., *ib.* 386/22 (după vsl. *životvoritelī*); *făcătoriu-de-bine* CC₂ 147/13, LSR 66^{v2}/11 și *de-bine-făcător* Cant. II 21/11 (după vsl. *blagodētelī*); *făcătoriu-de-minuni* Iv.P. 119/12 (după vsl. *čudodētelī*); *făcătoriu-de-rău* CT 176^v/12, CC₂ 207/7 (după vsl. *zlodētelī*); *de-viață-făcătoriu* CC₂ 115/13 și *făcătoriu-de-viață* id., *ib.* 349/34 (după vsl. *životvoritelī*); *facere-de-bine* CC₂ 395/36, V.Caz. 415/22, LSR 66^{v2}/10, Iv.P. 72/4, (a. 1749) Iorga, SBD 108/22 și *de-bine-facere* Cant. I 195/10 (după vsl. *blagodējanije*); *facere-de-rău* B 654^b/56

(după vsl. *zlodējanije*); *de-Dumnezeu-glășitoriu* CC₂ 46/15 (după vsl. *bogoglasīnikū*, cf. Densusianu, HLR II 364); *iubire-de-oameni* CC₂ 131/31, Iv.P. 99/20 și *de-oameni-iubire* CC₂ 63/36 (după vsl. *člověkoljubije*, cf. Densusianu, HLR II 365); *iubitor-de-Dumnezeu* ÎL 39/4 (după vsl. *bogoljubīci*); *iubitor-de-viață* CC₂ 432/20 (după vsl. *životoljubīci*); *în-cale-îmblătoriu* PH 102^v/11; *iubitoriu-de-oameni* Iv.P. 99/15, folosit și ca adjectiv CC₂ 5/14, B 652^b/18, Iv.P. 82/30 (după vsl. *člověkoljubīci*); *învățătoriu-de-lege* CC₂ 308/15 (după vsl. *zakonoučitelī*, cf. Densusianu, HLR II 365); *Născătoare-de-Dumnezeu* ÎL 44/25, Iv.P. 110/12 și *de-Dumnezeu-Născătoare* Iv.P. 90/9 (după vsl. *bogorodica*); *ogoditoriu-de-oameni* CC₂ 250/30 (după vsl. *člověkougodīnikū*, cf. Densusianu, HLR II 365); *pierzătoriu-de-oameni* ÎL 39/31, C.Let. 61/8 (după vsl. *člověkoubijci*, gr. *ἀνδροκτόνος*); *pi[e]rdzătoriu-la-suflet* Psaltirea Scheiană, la Densusianu, HLR II 365, construcție neobișnuită cu prepoziția *la* (după vsl. *dušegubīci* id. *ib.*); *prinzătoriu-de-pasări* ÎL 49/41 (după gr. *ποντοπιάστης*); *puitoriu-de-lege* Iv.P. 80/1 (după gr. *νομοδέτης*); *de-D<u>mn<e>zeu-purtător* Prav. G., în Crest. II 17/titlu și *purtător-de-Dumnezeu* ÎL 41/5 (după vsl. *bogonosīnū*, *bogonosīci* sau gr. *θεοφόρος*); *purtătoriu-de-grije* P.Or. 143/13 (după magh. *gondviselő*, cf. Densusianu, HLR II 365); *purtătoriu-de-lumină* CC₂ 126/3 (după vsl. *světonosīnū*); *de-viață-purtătoriu* id., *ib.* 233/13 și *purtătoriu-de-viață* id., *ib.* 347/11 (după vsl. *živonosīnū*); *tocmătoriu-de-lege* ÎL 73/n.m. (după gr. *νομοδέτης*); *fiitoriu-de-mânie* ÎL 59/9 (după gr. *μνησικακος*); *fiinetoriu-de-cinste* P.Or. 142/24 (după magh. *tisztartó*, cf. Densusianu, HLR II 365); *ucigătoriu-de-oameni* ÎL 63/21 (după gr. *ἀνδροκτόνος*); *vădzătoriu-de-Dumnezău* DVS 33^v/8 (după vsl. *bogovidētelī*); *de-bine-voitor* (a. 1707) Iorga, SBD 289/30, folosit și ca adjectiv id., *ib.* 288/1. Întrucât granița dintre adjectiv și substantiv nu este sigură la cuvintele în *-tor*, o parte dintre formațiile de mai sus ar putea figura și la adjective, în clasa celor de sub **3.2.1.4**. Marea majoritate a formațiilor sunt calcuri cărturărești. Cele mai multe au păstrat topica elementelor componente din modelul calchiat. Câteva au modificat topica originalului, unele plasând determinantul după determinat. *În-cale-îmblători* nu traduce un compus slav, ci este, probabil, o formație analogică după celelalte calcuri de acest tip. Acest

procedeu de compunere, bine reprezentat în secolul al XVI-lea, apare mult mai rar în secolul următor, fiind părăsit în secolul al XVIII-lea.

b. atributul indică proveniența: *uleiu-de-lemn* P.Or. 282/27 și *unt-de-lemn* ÎL 59/33, DVS 37^v/10, B 614^b/15, Carte 1/7, (a. 1770) Iorga, SN 118/30 (după vsl. *drěvĕno maslo*, cf. Rosetti ILR 319);

B. nume proprii:

a. toponimice; atributul indică locul: *Cetatea-de-Baltă* U.Let. 160/18, P.Ist. 51/10; *Curtea-de-Argeș* id., *ib.* 33/10; *Grădiște-de-Vale* (a. 1626) DRH XXI 303/14; *Rușii-de-Vede* (a.1512) FD IV 110; *Stanca-de-Vad* (a.1627) DRH XXI 329/17; *Tătarii-din-Văjiște* (a. 1525) FD IV 104;

b. antroponime; atributul exprimă o comparație: (*Ionașco*) *Cap-de-ghindă* N.Let. 126/6.

Documentele slavo-române atestă și în secolul al XVI-lea compuse în care prepozițiile românești sunt redade prin corespondentele lor slave: *Lacul sū(s) Stejariul* „Lacul cu Stejariul” (a. 1583), la Nestorescu, A. 28, *Poiana sū(s) Spinii* (a.1570) „Poiana cu Spini” *ib.*, *Voroș ot Floci* „Cetatea de Floci” (a. 1594) *ib.*, *Frasin o(t) Poduri* „Frasin de la Poduri” (a. 1527) *ib.*, *Grădiște ot Deal* „Grădiște din Deal” (a. 1594) *ib.*, *Găujanii ot po Mostiște* „Găujanii de pe Mostiște” (a. 1593) *ib.* etc.

Numele comune au caracter livresc. Majoritatea copiază modele slavone, mai puține modele grecești, iar câteva au la bază formații maghiare. *De-bine-voitor*, singurul compus căruia nu i s-a găsit un corespondent străin, trebuie pus în legătură cu *bine-voi* și cu alte calcuri, cum sunt: *de-bine-făcător*, *de-bine-facere* etc. În cele mai multe cazuri, ordinea termenilor a fost modificată față de original, determinantul fiind plasat în urma determinatului. Câteva exemple coexistă, uneori în același text, atât cu topica străină, cât și cu cea caracteristică românei.

Numele proprii sunt probabil creații originale.

Compusele noi atestate în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea sunt mai puțin numeroase decât cele înregistrate anterior. Perioada de existență a celor mai multe formații este, în general, scurtă; puține se întâlnesc în două sau trei secole.

3.1.1.3. Substantiv + (pronume semiindependent +) adjectiv

A. Adjectivul cu rol de atribut exprimă calitatea (în sens larg):

a. nume comune: *argsint-viu* Anon.Car. (după lat. *argentum uiuum*); *armaș-mare* N.Let. 108/11; *ban-mare* (a.1786) Iorga, SBD 112/26 și *mare-ban* P.Ist. 3/21; *bună-ascultare* Iv.P. 74/27 (cf. adj. vsl. *blagopokorilivŭ*); *bună-cinste* CC₂ 423/25, B 653^b/41 (după sl. *blagočŕstije*); *bună-credință* (a.1592) Crest.I 154/2, LSR 47^{r1}/23, B 641^a/40, Iv.P. 72/17 (după vsl. *blagovĕrije*); *bună-cuviință* Dosoftei, în DA, s.v. *bun*; *bună-cuvântare* B 618^b/43, Dosoftei, în P.Sch. 4/32 (după vsl. *blagoslovenije*); *bunră-dereage[re]* PH 65^v/16 și *bunră-facere* CV CLXII/2 (după vsl. *blagodĕjanije*, cf. Densusianu, HLR II 365); *bună-govire* CC₂ 225 /31 și *bună-govitură* Coresi, la Densusianu HLR II 365 (după vsl. *blagogovĕnije* id., *ib.*); *bună-înțelepție* CC₂ 337/13 și *bună-mândrie* id., *ib.* 116/31 (după vsl. *blagomădrostŭ*, cf. Densusianu, HLR II 366); *bună-mirosire* B 632^a/52 (după vsl. *blagouchanije*); *bună-priimire* CC₂ 449/21 (după vsl. *blagoprijatije*); *bună-rudă* ÎL 34/7 (după vsl. *dobrorodije*); *bună-stare* (a. 1757) Iorga, SBD 308/22 (după germ. *Wohlstand*); *bună-sufleție* CC₂ 516/25 (după vsl. *blagodušije*, cf. Densusianu, HLR II 366); *bună-trudă* B 653^b/41 (după vsl. *blagostradanije*); *bunăvestire* CT 181^r/1, CC₂ 2/5, LSR 47^{r1}/25, Iv.P. 73/9 (după vsl. *blagovĕstije*, *blagovĕštenije*, cf. Densusianu, HLR II 366); *bună-voie* CC₂ 511/20, V.Caz. 362/13, C.Let. 62/7, Cant. I 59/15, Iv.P. 79/14 și *voie-bună* PH 58^r/12, P.Or. 114/15, SB nr.30, 54/3, C. Let.68/12, Cânt. C. 6^r/17, (a. 1790) Iorga, SN 137/14, *bună-voință* (a. 1756) Crest. II 101/30, M.Ec. 139/12 *bună-voire* LSR 73 ^{v2}/18, (a. 1756) Crest., II 102/3, *bună-vrere* CT 22^v/19, CC₂ 521/20, P.Or. 299/8, (după vsl. *blagovoljenije*, cf. Densusianu, HLR II 365, ultimul poate și după lat. *benevolentia*, germ. *Wohlwollen*); *comis-mare* Alex. 114/35; *dulce-dăruire* CV LVI/13 și *dulce-dată* Coresi, la Densusianu, HLR II 366 (după vsl. *blagodarjenije* id., *ib.*); *dulce-frumsețe* CV CXI/ 10, P.Sch.194 /10 (după vsl. *blagolĕpije*, cf. Densusianu, HLR II 366); *dulce-govire* CC₂ 128/17 (după vsl. *blagogovĕnije*, cf. Densusianu, HLR II 366); *dulce-mângâiare* Coresi, la Densusianu, HLR II 366 (după vsl. *blagopokorilivŭ* id., *ib.*); *dulce-obraz* CC₂ 136/34 (după vsl. *blagoobrazinŭ*); *dulce-rădăcină* P.Sch. 91/7 (după vsl. *blagokoreninŭ*,

cf. Densusianu, HLR II 366); *dulce-vestire* P.Sch. 334/13 (după vsl. *blagovestije*, cf. Densusianu, HLR II 366); *dulce-vestitoriu* Coresi, la Densusianu, HLR II 366 (după vsl. *blagovestvujăști* id., *ib.*); *dulce-voie* P.Sch. 32/6 și *dulce-vrere* *ib.* 132/13 (după vsl. *blagovoljenije*, cf. Densusianu, HLR II 366); *iarbă-kraczě* Anon.Car.; *iarbă-grasă* (cca 1705) Gaster, Chr. I 355 /28; *iarbă-mare* (cca 1705) id., *ib.* 356/10; *însuți-făcătoriu* Mineiul (1776), în DA, s.v. *însumi* (singurul exemplu cu un adjectiv pronominal după vsl. *samotvorici* sau gr. *αὐτοποιός*); *întreagă-mândrie* CV LXXX/12 și *mândrie-întreagă* CC₂ 241/2 (după vsl. *cělomađrije*, cf. Densusianu, HLR II 366); *lemn-câinesc* Carte 124/12; *logofăt-mare* P.Ist. 6/8, N.Let 108/19; *lungă-rebdare* CV CLVI /5, CC₂ 59/32 (după vsl. *dlūgotrūpěnije*, cf. Densusianu, HLR II 366); *miroseală-bună* CC₂ 510/31 (după vsl. *blagouxaniju*); *piatră-acră* Carte 123 /3; *piatră-pucioasă* LSR 75^{v1}/23, 179^{f1}/15; *piatră-scumpă* NT, în Crest. II 30/4, LSR 42^{v2}/13, N.Let.111/17; *postelnic-mare* P.Ist. 43/6; *singur-legiuitor* LSR 44^{v1}/9; *spătar-mare* N.Let. 124/20; *turtă-dulce* LSR 138^{v2}/1; *vameș-mare* (a. 1790) Iorga, SN 135/20; *vătah-mare* (a. 1615) SB 64/1; *vinars* Anon.Car. (după germ. *Branntwein*); *vistier-mare* (a. 1786) Iorga, SBD 112/21; *visternică-mare* N.Let: 127/35; *voie-rea* DVS 11^f/6, Cânt. C. 10^f/17 (după vsl. *zlovoljenije*); *vornic-mare* N.Let. 119/32;

b. nume proprii (toponime, antroponime, nume de sărbători): *Asiia Mică* DVS 6^v/32; *Bouroșu* (a. 1626) DRH XXI 188/1; *Carol cel Mare* Cr. Munt. I 60/28; *Cetatea-Albă* V.Caz. 452/5, C.Let. 75/16, N.Let. 105/10; *Cetatea-Nouă* U.Let. 154/11; *Câmpul-Lung* (a. 1595) SB 31/8, U.Let. 161/3, P.Ist. 3/33, (a. 1757) Iorga, SBD 310/7; *Despot cel Mare* N.Let. 111/19; *Dumbrava-Roșie* id., *ib.* 109/5; *Gură-Albă* (a.1626) DRH XXI 141/12; *Lunca-Mare* Cr. Munt. I 143/20; *Marea Albă* U.Let 96/12; *Marea Balticum* C.Let. 51/23 (compus hibrid, cu prima parte tradusă, iar a doua păstrată în forma ei din latină); *Marea Mohorâtă* P.Or. 4/25 și *Marea Roșie* CC₂ 65/15, P.Or. 228/7, V.Caz. 337/21 (după vsl. *Črŭvno Mare* sau *Črŭmŭnoje Morje*); *Marea Neagră* P.Sch. 223/8, CC₂ 190/5 (traducere greșită, datorită confuziei între vsl. *črŭmŭnŭ* „roșu” și *črŭnŭ* „negru”, cf. P.Sch. 443); *Marea Sărată* P.Or. 47/26 (după vsl. *Slano Morje*); *Nerva cel Bun* Cr. Munt. I 26/29; *Podul-Înalt* U.Let. 56/18; *Radul-Vodă cel Frumos* Cr.Munt. I 85/26

(având pe primul loc un substantiv compus, la rândul său); *Satu-Nou* (a. 1614) FD IV 122; *Ștefan-Vodă cel Bun* N.Let. 105/18, P.Ist. 21/9; *Tătarii-Bătrâni* (a. 1622) FD IV 104; *Valea-Albă* U.Let. 61/2; *Vinerea mare* (a. 1602) CB I 122/19, Calendar 59/2;

B. adjectivul cu rol de atribut exprimă posesia (în sens larg). Formațiile sunt nume proprii: *Împărăția Turcească* C.Let. 76/37; *Țara Arăpească* id., *ib.* 85/23; *Țara Francească* P.Ist. 24/9; *Țara Grecească* N.Let. 127/36; *Țara Leșească* C.Let.43/17, (a. 1718) Iorga, SBD 300/18, N.Let. 125/33; *Țara Muntenească* C. Let. 41/9, N.Let. 124/18; *Țara Nemțească* N.Let. 124/27, P.Ist. 22/22; *Țara Rumânească* CC₂ 1/13, Iv.P.96/33, (a. 1796) Iorga, SBD 117/26; *Țara Sârbească* Cr.Munt. I 68/38; *Țara Turcească* P.Ist. 18/7; *Țara Ungurească* C.Let. 54/35, (a. 1707) Iorga, SBD 289/16, N.Let. 125/34, P.Ist. 3/13, Cânt.C. 8^v/3.

C. adjectivul cu rol de atribut indică proveniența: *boala-franțozască* „sifilis” (cca 1760–1770) în DÎLR.

Substantivele formate din substantiv + (articol +) adjectiv alcătuiesc cea mai bogată categorie de substantive compuse.

Numele comune sunt în cea mai mare parte calcuri: foarte multe după compuse slavone (mai ales cu *blago-* pe primul loc, redat în românește prin *bun(ă)* sau *dulce*), puține după latină ori germană, unul poate după greacă. Numirile rangurilor boierești copiază, de asemenea, modele din limbile slave, adjectivul *mare* traducând elementul de compunere *vel-* (folosit și el paralel cu corespondentul românesc, vezi *infra*). Cele mai multe formații cu *bun(ă)* sau *dulce* păstrează și topica originalului: adjectivul determinant plasat înaintea substantivului. Compusele cu *mare* au însă, de cele mai multe ori, poziția termenilor modificată, potrivit normelor topicii românești. Spre deosebire de exemplele discutate până aici, creații cărturărești, numele unor plante ca *iarbă-creață*, *iarbă-grasă*, *lemn-câinesc* etc. și al unor obiecte ca *piatră-acră*, *turtă-dulce* etc. sunt compuse populare, fără modele străine.

În clasa compuselor formate dintr-un substantiv și un adjectiv trebuie încadrate și *amiazăzi*, *miazănoapte* și *Miază-Păresimi*, moștenite din latină, (menționate la începutul capitolului), deoarece *miază* (folosit și ca substantiv independent) reprezintă adjectivul latin *media*.

Categoria substantivelor proprii e alcătuită atât din formații originale (*Dumbrava-Roșie, Lunca-Mare, Satu-Nou, Țara Rumânească, Țara Ungurească; Bouroșu, Gură-Albă, Nerva cel Bun, Radul-Vodă cel Frumos* etc.), cât și din calcuri (*Marea Mohorâtă, Marea Roșie, Marea Sărată* etc.; *Carol cel Mare* etc.).

Procedeele de compunere în discuție este productiv în decursul întregii perioade cercetate; cele mai multe dintre numele comune atestate în secolele al XVI-lea și al XVII-lea nu se mai întâlnesc în secolul următor.

3.1.1.4. Adjectiv + prepoziție + substantiv

Acest tip este reprezentat prin calcul: *toată-spre-ardere* „jertfă care se arde de tot” P.Sch. 100/10, după gr. *ολοκότωμα*, vsl. *olokavutomatū* (*ib.* 351) și *vīsesūžēženije*. (În secolul al XVII-lea întâlnim *ardere-de-tot* B 623^b/20, cu un adverb pe ultimul loc.)

3.1.1.5. Numeral + substantiv

Numeralul (cardinal sau ordinal) are rol de atribut și este plasat înaintea sau, rar, în urma substantivului:

a. nume comune: *dentâi-născut* B 617^a/44 și *întăniu-născut* P.Sch. 160/9 (după vsl. *prūvorodīnū*); *un-corn* *ib.* 162/13 (după vsl. *inorogū* *ib.* 370); *un(r)ul-născut* PH 29^v/5, P. Sch. 63/11 (după vsl. *inočedū* *ib.* 441); *zi-dentâi* CC₂ 457/12 și *dzi-întâi* C.Let. 85/3;

b. nume proprii: *Șapteochi* (a. 1627) DRH XXI 447/2.

Numele comune de acest tip, puțin numeroase, sunt calcuri după slavonă (care păstrează și ordinea originară a termenilor), cu excepția lui *zi-dentâi* și *dzi-întâi*, care sunt compuse populare. Acestui tip îi aparține și compusul *primăvară* (menționat la început), moștenit din latină. Majoritatea exemplelor sunt atestate în secolul al XVI-lea și nu se utilizează mai târziu. Cantemir creează compusul *în-patru-picioare* „patruped” Cant. I 217 /3, cu o prepoziție înaintea numeralului.

3.1.1.6. Pronume demonstrativ + adjectiv:

a. nume comune: *cel-adânc* „abis” (cca 1650), la HEM 263; *cel-pădureț* „cancer” Dosoftei, în DA, s.v. *cel* ;

b. nume proprii (de familie): *Helmare* (a. 1726), Pașca, Ț.O. 251; *Helmik* (a.1722) *id.*, *ib.* Compusele sunt creații populare, având câte o singură atestare, din secolul al XVII-lea sau al XVIII-lea.

3.1.1.7. Pronume posesiv precedat de *al*

Categoria este reprezentată prin *alsău* (și *alsăuire*) „însușire” Dosoftei, la HEM 907, Iv.P. 131/3, formație cărturărească calchiată după vsl. *svojstvo* sau după gr. *ιδιότης*, atestată sporadic în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.

3.1.1.8. Pronume demonstrativ + prepoziție + adverb

La această subclasă avem un singur exemplu, atestat în secolul al XVII-lea și în secolul următor: *Cel-de-sus* V. Caz. 439/29, NT 66^f/24, Iv.P. 115/5, (a. 1740) Iorga, SBD 106/25.

Formația are la bază un grup sintactic frecvent în limbă.

3.1.1.9. Adverb + substantiv:

a. adverbul are rol de atribut al substantivului pe care-l precedă sau, mai rar, îl urmează. Când regentul este substantiv verbal, atributul adverbial este echivalent cu un complement circumstanțial: *ainte-născut* Coresi, la Densusianu, HLR II 367; *asupra-luare* „lăcomie” CV CLXIX/1 (după vsl. *lichoiimēnije*, cf. Densusianu, HLR II 367); *cunoștință-înainte* Cant. II 287 (după gr. *πρόγνωσις*); *curund-scrietoriu* P.Sch. 86/7 și *repede-scrietoriu* PH 38^f/8 (după vsl. *skoropisīci*, cf. Densusianu, HLR II 369); *depreură-dobânditoriu* CV CLII/13 (după vsl. *sūnaslēdīnikū*, cf. Densusianu, HLR II 367); *gios-lepădații* P.Sch. 301/1 (după vsl. *nizvrēšti* *ib.* 401); *împreună-legare* (a. 1757) Crest. II 104/notă (după lat. *conjunctio*); *împreună-pătimaș* Cant. II 303 (după gr. *αυμπαδής*); *împreună-pătımire* *id.*, *ib.* (după gr. *συνάδεια*); *împregiur-stanție* Dosoftei, în DÎLR și *împregiurstare* Cantemir, în Crest. II 69/4 (după lat. *circumstantia*); *împrejur-tăiare* Coresi, la Densusianu, HLR II 367, *tăiare-împrejur* LSR 166^f/10 și *tăiatul-împrejur* P.Or. 191/20 (după vsl. *obrēzanije*, cf. Densusianu, HLR II 367); *împreună-știință* „conștiință” Dosoftei, la Rosetti-Cazacu-Onu, ILRL 148 (după gr. *συνειδότος*); *înainte-curătoriu* CC₂ 528/27, DVS II^v/4, folosit și ca adjectiv CC₂ 543/21 și *înrainte-cursul* P.Sch. 334/12 (după vsl. *prēditeča*, cf. Densusianu, HLR II 367); *înainte-gândire* „previziune” Dosoftei, la Rosetti-Cazacu-Onu ILR, 148 (după gr. *πρόνοια*); *înainte-punere* Crest. II 104/11 (după lat. *praepositio*); *jos-culcare* Dosoftei, în DA, s.v. *jos*; *pielea-denainte* „prepuț” P.Or. 54/12 (după magh. *berénec eleit*); *potrivă-dare* Dosoftei, în P. Sch. 210/37 (după vsl. *vūzdanije*); *punere-deasupra*

(sec. XVIII), la Ursu, T.Ș. 164 (după ngr. *κατάπλασμα*); *scrisoare-împrejur* „descriere” (cca 1780), la Ursu, T.Ș. 186 (după ngr. *περιγραφή*); *stățătoriu-înainte* Coresi, la Densusianu, HLR II 367 (după vsl. *prěstojašti* id., *ib.*);

b. adverbul este instrumentul comparativului și precedă un adjectiv sau un adverb substantivizate: *mai-giosul* PH 52^f/9; *mai-marele* CC₂ 27/5, P.Or. 137/21, V.Caz. 354/13, U.Let. 173/13, DVS 2^f/16, Iv.P. 81/4, P.Ist. 12/15; *mai-mulții* P.Sch. 158/3 (după vsl. *množaišii* *ib.* 439); *mai-susul* *ib.* 213/12. *Mai-mărie* CC₂ 282/25 și *mai-mulțime* id., *ib.* 432/24, cu un substantiv propriu-zis după adverbul de comparație, sunt fie derivate de la *mai-mare(le)*, *mai-mult (mulți)*, fie create după modelul acestora din urmă.

Marea majoritate a formațiilor de sub **a.** sunt calcuri (după slavonă, greacă, latină sau maghiară); cele mai multe dintre ele au determinantul așezat înaintea determinatului, ca și modelul lor.

Materialul cercetat atestă compuse noi în fiecare dintre cele trei secole. Majoritatea formațiilor citate au avut o circulație foarte redusă.

Formațiile de sub **b.** sunt atestate în textele din secolul al XVI-lea. *Mai-mulții* este calc după un cuvânt slavon; despre celelalte formații nu se poate afirma dacă au sau nu un model străin. În secolele următoare nu se mai creează compuse de acest fel și rămâne în circulație numai *mai-marele*.

3.1.1.10. Substantiv + prepoziție + adverb

Adverbul are rol de atribut și stă după regent, iar la substantivele comune, în unele cazuri, și înaintea lui. Determinând substantive verbale, adverbul cu funcție de atribut este echivalent cu un complement circumstanțial. Prepoziția folosită aproape în exclusivitate este *de*:

a. nume comune: *capu-de-dinainte* „conducător, șef” P.Or. 140/6 (după magh. *fejedelem*); *de-nou-răsădiți* „mlădițe” PH 121^v/6 apare și ca *noao-răsădită* P.Sch. 298/11, cu prima parte interpretată ca adjectiv și acordată (după vsl. *novorasli* *ib.* 467); *în-gios-aruncații* „cei căzuți” PH 123^f/16 (după vsl. *nizvrěšti*, cf. P.Sch. 401);

b. nume proprii (adverbele întrebuintate sunt *jos* și *sus*): *Râmnicul-de-Sus* P.Ist. 43/19; *Suciul-de-Sus* (a. 1608) SB 60/3; *Țara-de-Gios* U.Let. 31/9, C.Let. 50/19, N.Let. 141/10; *Țara-de-Sus* U.Let.

177/8; *Tâmpeni-de-Jos* și *Tâmpeni-de-Sus* (a. 1543) FD IV 129; *Vișeu-de-Sus* (a. 1602–1617) SB 54/13.

Numele comune din această categorie sunt puține la număr și se întâlnesc numai în secolul al XVI-lea. Ele reprezintă calcuri savante (două după slavonă și unul după maghiară) care mențin topica elementelor componente din model (în cazul tiparelor slavone, nefirească pentru limba română).

În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea categoria de mai sus este reprezentată numai de nume proprii geografice.

3.1.1.11. Prepoziție + substantiv

Prepozițiile care intră în alcătuirea formațiilor din această categorie sunt simple sau compuse: *a*, *de*, *de la*, *den*, *fără* și *fără de*, *spre*, *sub*.

a. Nume comune: *aprândzū* „prânz” M. Costin, în Crest. II 46/14; *deadevăr* CV CLXIV/14, P. Sch. 20/9, CT 8^f/11 (folosit și ca adjectiv CV CXIII/9 și ca adverb P.Sch. 336/7); *deaproape* V.Caz.422/1, Dosoftei, în P. Sch. 17/29; *deînceptul* *ib.* 160/10 (după vsl. *isprūva* *ib.* 412); *demâncare* PH 92^v/13, Dosoftei, în P.Sch. 105/34; *des(ă)țul* „îndestulare” PH 23^v/13, P. Sch. 50/7, folosit și ca adjectiv CT 66^v/3, DVS 17^f/1, Pr.C. 100/13 și ca adverb PH 110^v/11, CT 118^v/11, B 617^b/6, (a. 1790) Iorga, SBD 118/4; *de-susul* P.Sch. 156/12; *fără-apă* *ib.* 224/4 și *fără-de-apă* *ib.* 156/13 (după vsl. *bezdvinū*, cf. Densusianu, HLR II 367); *fără-cinste* CC₂ 219/11 și *fără-de-cinste* *ib.* 389/2, folosit și ca adjectiv ÎL 81/29 (după vsl. *bezčistiije*); *fără-credință* CC₂ 192/4 și *fără-de-credință* *ib.* 276/18 (după vsl. *bezdveriije*); *fără-de-cruțat* P.Sch. 62/14 (traducere greșită a vsl. *beštēdije* „lipsă de copii” *ib.* 371); *fără-de-frică* CC₂ 484/7 (după vsl. *bezstrašije*); *fără-fund* P.Sch. 81/1, CC₂ 178/31, LSR 46^f/3 (după vsl. *bezdūna*, cf. Densusianu, HLR II 367); *fără-lege* PH 113^f/15, P.Or. 23/6, Dosoftei, în P.Sch. 223/23 (folosit și ca adjectiv CC₂ 204/22), *fără-de-lege* CC₂ 548/18, V.Caz. 493/21, U.Let. 164/15, Iv.P. 75/5 (folosit și ca adjectiv CC₂ 139/10, V.Caz. 370/22, B 638^a/31, P.Ist. 20/14), *fără-de-legit* PH 32^f/13 și *fără-de-legiuire* CC₂ 548/1 (după vsl. *bezakonije*, *bezakoninikū* și *bezakoninū*, cf. Densusianu, HLR II 368); *fără-legiutoriu* P.Sch. 69/14 și *fără-de-legi(ui)toriu* PH 19^v/8, CC₂ 369/13 (după vsl. *bezakoninikū*, cf. Densusianu, HLR II

368); *fără-minte* P.Sch. 19/4, LSR 46^{v1}/24 (folosit și ca adjectiv P.Sch. 193/5) și *fără-de-minte* PH 57^v/17, ÎL 45/45, LSR 74^{t2}/25, folosit și ca adjectiv B 652^b/11 (după vsl. *bezumije*, cf. Densusianu, HLR II 368); *fără-de-număr* LSR 177^{t1}/4, folosit și ca adjectiv, V.Caz. 396/23 (după vsl. *bezčisla*); *fără-obraz* LSR 46^{v2}/6 și *fără-de-obraz* ib. 46^{v2}/8 (după vsl. *bezobrazije*); *fără-omenie* CC₂ 363/31, LSR 46^{v1}/13 și *fără-de-omenie* CC₂ 285/16, (a. 1657?) Crest. II 34/1 (după vsl. *bežučlovečije*); *fără-rău*: *Giudecă-mi, Doamne, după dereptatē mé și fără-reul* mieu. P.Sch. 9/14 (după vsl. *nezloba, bežū-zla* ib. 470); *fără-de-știință* CC₂ 247/32 (după adj. vsl. *bežvēctinū*); *fără-de-tărie* id., ib. 155/15 (după vsl. *bezsilije*); *fără-timp*: *Cu fără-timpū... plânge-ne-vămū carii vămū petreace cu reale vreamea vieției noastre.* ib. 480/24 (după vsl. *bežgodinū*, cf. Densusianu, HLR II 368); *fără-veaste*: *Fără-vestē și ascunsul mândria ta ivitu-mi-ai* P.Sch. 99/1 (după vsl. *bežvēstīnū* ib. 507); *fără-voroavă*: *Fără-voroaveei muma-i iaste pustīia și liniia și adăpostulū.* CC₂ 264/34 și *fără-de-voroavă*: *Fără-de-voroava și singurătatea...să iubimū.* id., ib. 264/32 (după vsl. *bežmlūvīstvije*, cf. Densusianu, HLR II 368); *spregrăire* (a. 1757) Crest. II 104/3 și *spregrai* (a. 1787) ib. 127/10 (după lat. *adverbium*); *subpământul* „subsol” Cant. II 340; *supceriu* „ceea ce este sub cer, pământ, atmosferă” Dosoftei, la Gaster, Chr. I 267/33 (după vsl. *podūnebesije*); *supt-jărtăvnic*: *Iară suptū tocitoare era suptū-jărtăvnicū, ce întru elū sângele jărtveei prijenīia-l.* CC₂ 298/17 (după vsl. *podžrūtvinikū*);

b. nume proprii: *Delatur* (< *de laturi*; a. 1726) Pașca, Ț.O. 223; *Dendrum* (a. 1633) id., ib. 224; *Dengyal* (= *Dindeal*; a. 1688) id., ib. 223; *Dilyavalya* (= *Delavale*; a. 1680) id., ib.

În secolul al XVIII-lea apare și o formație alcătuită dintr-o locuțiune prepozițională și un substantiv: *în-loc-de-nume* (a. 1757) Crest. II (b.) 104/2, calc din terminologia științifică, reproducând lat. *pronomēn*.

Majoritatea substantivelor comune sunt calcuri savante; toate formațiile cu *fără* și *fără de* (foarte numeroase în secolul al XVI-lea și mai puțin numeroase în secolul al XVII-lea) copiază termeni slavoni cu *bez-*.

Câteva nume comune (*aprânz, deadevăr, demâncare, des(ă)tul* etc.) și numele proprii, formate fără modele străine, au luat naștere din

grupuri sintactice. Cele mai multe dintre compusele de acest tip nu s-au folosit decât ocazional, în secolul în care sunt înregistrate.

3.1.1.12. Prepoziție + adjectiv:

Amănnunt (și *amărunt*; sec XVI), la HEM 1032, ÎL 78/9, P.Ist. 22/14, formație fără model străin.

3.1.1.13. Verb + (prepoziție +) substantiv

Substantivul are rol de complement (direct sau circumstanțial) al verbului:

a. nume proprii: *Aleargă-Cale* P.Sch. 31/4; *Frige-Vacă* N.Let. 184/32; *Taie-în-coș* (a. 1543), la Nestorescu, A. 30;

b. nume comune: *batgioc* Psaltirea Voronețeană, în P.Sch. 163/35, Cant. Hr 169/7 și *batere-gioc* PH 67^v/1, cu infinitivul lung în prima parte, formate pe baza locuțiunii verbale *a-și bate joc*. Aici trebuie adăugat și substantivul *Bobotează* (sec.XVII), în DA, Neculce, ib., în cazul în care el reprezintă, așa cum se presupune în DA, o formă modificată a lui *Apă-botează* (existent în Maramureș, Banat și Hațeg).

3.1.1.14. Verb + adverb: (*Radu*) *Sokebinye* (= *Joacă-Bine*; a. 1726) DR VII 168.

Compusele care aparțin acestui tip sunt populare.

3.1.1.15. Interjecție + prepoziție + pronume: *Vai-de-ei* (a. 1519) FD IV 129, toponim atestat în secolul al XVI-lea.

3.1.2. Formații în structura cărora intră elemente de compunere

3.1.2.1. Teme sau cuvinte străine + cuvinte folosite și independent în română: *baș-ciaș* Neculce, la ȘIO II₂ 14; *baș-ciohodar* id., ib.; *baș-tergiman* Cantemir, ib. 15; *buluc-bașa* Cr.Munt. II 150/27; *capigi-bașa* M. Costin, la ȘIO II₂ 30; *călăuz-bașa* (a. 1693) ib. 25; *ciaș-bașa* (a. 1715) ib. 40; *protospatar* Dosoftei, în DLR s.v.; *treții-logofăt* N.Let. 159/4; *treți-vistier* Cr.Munt. II 198/5; *vel-armaș* N.Let. 153/15; *vel-comis* (a. 1641) Gaster, Chr. I 91/21, N.Let. 157/26; *vel-logofăt* (*logfēt*, a. 1641) Gaster, Chr. I 91/20, N.Let. 165/4; *vel-pitar* Cr. Munt. II 150/33; *viță-colonel* „vice-colonel” (a. 1725), în DÎLR; *viță-prefect* (a. 1744), în DÎLR (cf. lat. *vice-praefectus*); *vitori-postelnic* ib. 144/26; *vitori-vistiar* ib. 147/6 etc.

3.1.2.2. Teme + cuvinte folosite și independent în română, unite prin vocala de legătură *-o-*:

a. nume comune: *carpo-dachi* Cant. Hr. 69/14; cf. și *dacoroman* Cantemir, în DÎLR. *romano-moldo-vlahi* id., din titlul *Hronicului*;

b. nume proprii: *Daco-Romania* Cant. Hr. 181/2; *Ungrovlahia* ÎL 33/20, 39/3, Pr.C. 42/2.

Elementele de compunere prezente în formațiile de sub 3.1.2.1. sunt împrumutate. *Baş-* sau *başa-* (prima formă se folosește în special ca prim component, pe când ultima, drept component final) a intrat în limba noastră împreună cu titulatura ierarhică otomană. El se combină cu substantive, de obicei nume de funcții, ranguri etc., indicând căpetenia, șeful demnitarilor, slujbașilor etc. Compusele sunt fie împrumutate din turcă, fie formate după model turcesc.

Vel-, provenit din limbile slave (cf. sl. *velŭ, velij*), se combină cu numele rangurilor boierești, indicând un grad ierarhic înalt. Formațiile cu *vel-* circulă paralel cu cele în care elementul de compunere slav a fost înlocuit cu corespondentul românesc, adjectivul *mare* (vezi *supra*).

Tot de origine slavă sunt și elementele de compunere *vtori-* „al doilea” (cf. *vŭtoryij*) și *treti-* „al treilea” (cf. *tretii*), întrebunțate, de asemenea, împreună cu nume de ranguri boierești.

Exemplele grupate sub 3.1.2.2., întâlnite la Cantemir, sunt formate după tiparul compuselor tematice grecești și slave. *Protospatar*, conținând elementul *proto-*, de origine greacă, cu sensul „primul, de frunte”, este împrumutat din slavonă (cf. *protospatarŭ*) sau din greacă (cf. *πρωτοπαθάριος*), iar *Ungrovlahia* este numele dat de greci Țării Românești și folosit apoi de slavi și de români (cf. Fulvia Ciobanu, *Formații cărturărești în compunerea românească*, în *Omagiu Iordan*, 166).

Toate formațiile de acest tip sunt creații livrești, atestate în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.

3.2. ADJECTIVUL

3.2.1. Compuse alcătuite din cuvinte întregi

3.2.1.1. Adjectiv + adjectiv:

a. determinatul este adesea de origine verbală (putând fi folosit și ca substantiv, vezi *supra*); adjectivul determinat are, de obicei,

valoare adverbială și funcție de complement: *bun-credincios* B 627^a/30, *dulce-credincios* și *dulce-cinstit* Coresi, la Densusianu, HLR II 369 (după vsl. *blagovĕrĭnŭ* id., *ib.*), *bun-govitoriu* CV XL 17, CC₂ 517/10 și *dulce-govitoriu* Coresi, la Densusianu, HLR II 369 (după vsl. *blagovĕjnŭ, blagovĕrĭnŭ*, id., *ib.*); *bun-mirositoriu* B 636^a/21 (după vsl. *blagovonĭnŭ*); *bun-ogoditoriu* CC₂ 414/29 și *dulce-ugoditoriu* Coresi, la Densusianu, HLR II 369 (după vsl. *blagougodĭnŭ* id., *ib.*); *mare-grăitoriu* P.Sch. 17/12 și *mare-dzicătoriu* PH 8^r/14 (cf. vsl. *velerĕčivŭ*); *singuru-gintu* P.Sch. 43/1 și *singurnăscut* B 617^b/35, folosit și ca substantiv *ib.* 616^a/28 (după vsl. *jedinocĕdŭ*, cf. P.Sch. 399); *singur-stăpânitor* P. Ist. 5/14 (după vsl. *samodružĭcŭ*).

Toate creațiile de acest tip sunt calcuri cărturărești (după modele slavone) care păstrează topica originalului. Cele mai multe apar în secolul al XVI-lea și nu sunt folosite mai târziu. În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea se întâlnesc puține formații de acest fel.

b. cele două adjective sunt în raport de coordonare: *alb-galben* M.Ec. 98/21.

Categoria este reprezentată în izvoarele cercetate printr-un singur exemplu din secolul al XVIII-lea, de proveniență populară.

3.2.1.2. Adverb + adjectiv

Adverbul determinant precedă adjectivul determinat (care este adesea de origine verbală) și are, de obicei, funcție de complement circumstanțial: *bine-ascultător* B 637^b/16 (după vsl. *blagopokorĭlivŭ*); *bine-cinstit* CC₂ 514/28 (după vsl. *blagovĕrĭnŭ*); *binre-supuetoriu* „ascultător” CV CXXVI/9 (după vsl. *blagopokorĭlivŭ*, cf. Densusianu, HLR II 367); *bine-vorovitor* Cant. I 140/7; *derept-grăitor* P.Or. 240/2; *dirept-slăvitor* „ortodox, credincios” (a. 1650) BRV I 175 (cf. vsl. *pravoslavĭnŭ*); *greu-înremos* „mânios”: *Fiii oamerilorŭ, pără cându greu-înremoși?* P.Sch. 4/16 și *grei-mănioși* PH 2^v/20, cu prima parte interpretată drept adjectiv și acordată (după vsl. *težikosrŭdŭ*, cf. P.Sch. 433); *Înainte-mergător* Cant. I 44/9 (după lat. *praecedens*); *mult-nedejdut*<ori> (sec. XVII) SB nr.26, 50/3.

Adverbul este însoțit de una sau mai multe prepoziții: *în-lung-răbdătoriu* PH 73^v/4, P.Sch. 10/1, CC₂ 22/18 și *îndelung-răbdătoriu*

id., *ib.* 50/22, LSR 43^{r1}/5 (după vsl. *dlūgotrūpēlivū*, cf. Densusianu, HLR II 369).

Acest tip de adjective (dintre care unele ar putea fi substantivate) corespund substantivelor formate în același fel, pentru care v. 3.1.1.9.

Din această clasă, majoritatea formațiilor sunt calchiate, păstrând topica originalului; puținele exemple pentru care nu s-au găsit corespondente străine au fost, probabil, create după modelul celorlalte compuse aparținând acestui tipar (ceea ce se poate deduce din structura lor, identică cu cea a calcurilor). Productivitatea procedurii scade treptat în decursul celor trei secole, iar cele mai multe dintre formațiile apărute într-un secol, nu se mai folosesc în secolele următoare.

3.2.1.3. Substantiv + adjectiv

Adjectivul de origine verbală este precedat de substantiv, care are funcție de complement direct: *frații-iubitoriu* CV CLIII/3 (după vsl. *bratoljubīci*, cf. Densusianu, HLR II 369); *lumină-purtătoriu* CC₂ 534/16 (după vsl. *svētonosīnū*); *plod-purtătoare* P.Sch. 306/10 (după vsl. *plodonosīnū* *ib.* 464); *tot-țiitoriu* CC₂ 408/22 (după vsl. *vīsedrūžitelī*); *viață-dătător* DVS 18^r/9 (după vsl. *životodavīci*); *viață-făcătoriu* CC₂ 199/32, DVS 17^r/16 (după vsl. *životvoritelī*); *vin-băutoriu* CT 22^r/16, NT 14^v/11 (după vsl. *vinopijca*, cf. Densusianu, HLR II 369; vezi și p. 9–10).

Toate formațiile enumerate sunt calcuri livești; ele mențin topica elementelor componente din limba slavonă. Cele mai multe exemple datează din secolul al XVI-lea (dintre care numai unul mai apare în secolul următor). Din secolul al XVII-lea dispunem de foarte puține formații noi, iar din secolul al XVIII-lea nu avem nicio atestare.

3.2.1.4. Adjectiv + prepoziție + substantiv

Substantivul, însoțit de prepoziție (de cele mai multe ori *de*), are funcție de complement de agent sau de circumstanțial și stă de obicei după adjectiv: *dulce-în-obraz* Coresi, la Densusianu, HLR II 369 (după vsl. *blagoobrazīnū* *id.*, *ib.*); *însuflețit-de-Dumnezeu* ÎL 44/17 (după vsl. *bogodūxnovenū*). Pentru adjectivele în *-tor^l*, în acest tipar de compunere (tipul *iubitor-de-Dumnezeu*), v. 3.1.1.2.

3.2.1.5. Prepoziție + substantiv: *cuminte* CC₂ 373/6, LSR 73^{r2}/14, folosit și ca adverb CT 133^v/23; *desăvârșit* CC₂ 292/6, U.Let.

4/29, Prav.98^v/7, Iv.P. 71/4, folosit și ca adverb CC₂ 23/32, Prav.94^v/18, Pr.C. 90/14; *fără-cale* LSR 46^{v2}/13 și *fără-de-cale* *ib.* 192^{r1}/4, folosit și ca adverb Prav 101^v/14 (după vsl. *bezmēstīnū*); *fără-de-început* CC₂ 446/3 (după vsl. *beznačēlīnū*); *fără-de-nădejde* V.Caz.444/1 (după vsl. *beznadeždīnū*); *fără-de-rușine* CC₂ 39/4, Prav. 72^r/26 (după vsl. *bezčīnnū*); *fără-de-vină* ÎL 77/19 (după vsl. *bezvinīnū*; vezi și p. 26–28).

Primele două exemple, compuse populare fără model străin, sunt atestate în secolul al XVI-lea și se mențin și în secolele următoare. Restul compuselor (cu *fără* și, mai ales, cu *fără de*), calcuri savante după cuvinte slave cu *bez-* pe primul loc, se folosesc în secolele al XVI-lea și al XVII-lea; în secolul al XVIII-lea trebuie considerate mai curând grupuri sintactice decât cuvinte compuse.

3.2.1.6. Prepoziție + articol nehotărât (sau numeral) + substantiv: *deopotrivă* U.Let. 104/18, Pr.C. 76/2, folosit și ca adverb *ib.* 100/9. Compusul apare în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, fiind rezultatul sudării unui grup sintactic, probabil întrebuițat frecvent.

3.2.1.7. Prepoziție + adjectiv substantivizat + prepoziție + verb (la supin)

Determinantul (adjectiv substantivizat cu prepoziție) precedă determinatul (verb cu prepoziție), având funcție de circumstanțial: *cu-ntregulū-de-arsū* (*jrātve*) Dosoftei, în P.Sch. 100/20 și *cu-totulū-de-arsū* (*jrātve*) *id.*, *ib.* 76/30. Ambele compuse, atestate numai în secolul al XVII-lea, reprezintă calchieră termenilor gr. *ολοκαύτωμα*, vsl. *olokavūtomatū* sau *vīsesūžēženije*, traduși și prin substantivele *toată-spre-ardere* și *ardere-de-tot*.

3.2.1.8. Adverb + pronume + verb: *cumsecade* U.Let. 258/6, M.Ec. 110/4, folosit și ca adverb DVS 5^r/22, Carte 115/13.

Compusul (singurul din această categorie) a luat naștere prin contopirea celor trei elemente ale unei propoziții (atributive sau modale).

3.2.1.9. Pronume + adjectiv: *atotputernic* P.Or. 53/12, DVS 4^v/27, (a. 1749) Iorga, SBD 108/14 (după vsl. *vīsvlastīci*); *atotțiitoriu* V.Caz. 356/28, B 623^b/16 și *întrutotțiitoriu* *ib.* 631^b/46 (după vsl. *vīsedrūžitelī*); formațiile cu *atot-* sunt calcuri după termeni slavi cu *vīse-*; *șie-stăpânitor* Cant. II 341 (după gr. *αυτοκράτωρ*).

Categoria este, după cum se vede, foarte slab reprezentată. Formația întâlnită la Cantemir este un calc savant după greacă.

3.2.2. Formații în structura cărora intră elemente de compunere

Temă + cuvânt folosit și independent în română, unite prin vocala de legătură *-o-*: *pravoslavno-catholicesc* (a. 1651) BRV I 181/12. Formația a copiat modelul compuselor tematice slave și grecești. Tipul este puțin productiv în perioada studiată.

3.3. PRONUMELE

3.3.1. Compuse alcătuite din cuvinte întregi

3.3.1.1. Personal:

a. prepoziție + pronume: pronumele personal de întărire *îns(u)* s-a contopit cu prepoziția *de*: *dânsul* (cu forme corespunzătoare diverselor grade de sudură a elementelor componente, pornind de la îmbinarea liberă *de însul*, la *densu*, *dinsu*, *dins* și, începând din secolul al XVII-lea, *dânsul*) *Că de la Dumnedzeu e mila multă, de la Dins mântuirea* Psalt. Hur., în DLR, *Lăcuimu la dînsu*. CV XXVI /12, *Eu scoșu de la densu spata și tăiaiu capul lui* P.Sch. 309/16, Iv.P. 112/32, (a.1729) Iorga, SBD 104/13, *Atuncea aduseră la dâns prunci* Ev. Sl.-Rom. în DLR;

b. (de politețe) substantiv + adjectiv posesiv sau pronume personal: substantivul *domnia* urmat de adjectivele posesive *mea*, *ta*, *sa*, *noastră*, *voastră*: *Domniia-Mea* CC₂ 1/19, (a. 1601) CB I 108/22, Pr.C. 90/19; *Domniia-Ta* (a. 1581) Crest. I 149/5, (a. 1602–1617) SB nr.30, 55/26; *Domniia-Sa* (a. 1592) SB 27/4, V.Caz. 458/25; *Domnia-Voastră* (a. 1592) SB 28/4; sau pronumele personale *lui*, *ei*, *lor*: *Domnia-Lui* CC₂ 1/14, V.Caz. 458/27; *Domniile-Lor* Alex. 114/24 și formele sudate: *dumneata* V.Caz. 428/28, DVS 21¹/19, (a. 1780) Iorga, SBD 110/10; *dumnealui* (a. 1596) Crest. I 159/7, U.Let. 1/9; *dumisale* (a. 1593) Crest. I 156/5, (a. 1792) Iorga, SBD 115/11; *dumneavoastră* DVS 9¹/17, Iv. P. 74/21, (a.1740) Iorga, SBD 106/4; *dumnealor* Carte 125/7, Pr.C. 50/25. Alte câteva substantive, ca, de exemplu: *excelența*, *împărăția*, *înălțimea*, *măria*, *mărimea*, *sfinția* și *preasfinția*, *smerenia*, împreună cu aceleași adjective posesive sau

pronume personale, alcătuiesc formule de politețe echivalente cu pronumele de politețe propriu-zise: *Excelența Sa* M.Ec. 3/1; *Împărăția-Ta* V.Caz. 372/24; *Înălțimea-Sa* (a. 1749) Iorga, SBD 108/21; *Măriia-Ta* (a. 1608) SB 60/2, V. Caz. 372/24, DVS I¹/8, (a. 1718) Iorga, SBD 298/28, N.Let. 115/5; *Măriia-Sa* V.Caz. 482/24, Prav. 3¹/6, ÎL 44/46, DVS I¹/3, Iv.P. 76/20, (a.1729) Iorga, SBD 104/22, *Măriia-Lui* CC₂ 1/12, (a. 1595) SB 30/3; *Măria-Voastră* (sec. XVII) SB 41/11, DVS III¹/21; *Mărie-Dumital*<*e*> (a. 1620?) SB 72/9, cu un pronume de politețe compus în partea a doua; *Mărimea-Mea* V.Caz. 336/6; *Mărimea-Ta* id., *ib.* 357/5; *Preasfinția-Sa* (a. 1779) Iorga, SN 130/10, Pr. C. 44/17; *Sfinția-Ta* ÎL 35/1, DVS 36¹/34; *Sfinția-Sa* (a. 1616-1631) SB nr.44, 69/19, V.Caz. 389/21, DVS 3¹/22; *Sfinția-Lui* CC₂ 5/36, V.Caz. 396/19; *Sfinția-Ei* V.Caz. 383/2, DVS 38¹/29; *Sfințiile-Voastre* V.Caz. 391/10; *Smerenia-Noastră* ÎL 46/4;

c. pronume + pronume: pronumele personal se combină cu pronumele *și* (a cărui origine e nesigură, cf. FC I 196) care acordă compusului pronominal valoare de întărire: *eluș(i)* „chiar el” Coresi, la Densusianu, HLR II 183; *mineș(i)* id., *ib.*; *noiș(i)* id., *ib.*; *tineș(i)* id., *ib.*; *voiș(i)* id., *ib.*

3.3.1.2. Reflexiv

La formele accentuate de dativ și de acuzativ ale pronumelui reflexiv s-a adăugat pronumele *și*: *șieși* P.Sch., în FC I 198; *sineși* *ib.*

3.3.1.3. De întărire (pronume + pronume):

La pronumele personal *îns(u)*, *însă* s-au atașat, pentru persoana I și a II-a, singular și plural, formele neaccentuate de dativ ale pronumelor personale sau reflexive *mi*, *ți*, *ne*, *vă*: *însumi* CV XLII/10, CC₂ 132/7, (a. 1749) Iorga, SBD 108/20; *însuși* PH 3¹/17, CC₂ 181/5, V.Caz. 444/24, B 628^b/56; *înșine* CT 142^v/12; *înșivă* CV I/6, iar pentru persoana a III-a singular și plural, pronumele *și*: *înșuși* CV II/8; *înșiși* CT 36^f/1. La persoana a III-a feminin plural, pronumele *și* este uneori înlocuit cu *le*: *însele* Dosoftei, în P.Sch. 60/40.

3.3.1.4. Posesiv

Pronumele posesive se combină cu pronumele *și*: *meleș* Coresi, la Densusianu, HLR II 186; *nostruș* id., *ib.*; *tăuș* id., *ib.*; *voastreș* id., *ib.*

3.3.1.5. Interogativ și/sau relativ (pronume + pronume):

a. pronumele demonstrativ *cel* + pronumele relativ *ce* formează relativul *cel(a) ce, ceea ce* CV XII/1, P.Sch. 224/13, NT 49^v/31, ÎL 34/6, P.Ist. 3/15, M. Ec. 14/15;

b. pronumele interogativ-relative *cine, care* se combină cu pronumele *și: care(le)și* P. Sch. în FC I 199; *cineși* Alex. 113/3, (a. 1657?) Crest. II 33/7.

3.3.1.6. Demonstrativ (folosit și ca adjectiv, alcătuit din pronume + pronume):

a. pronumele de diferențiere este format din două pronume demonstrative: (*a*)*cel(a)* sau (*a*)*cest(a)* și *alalt: cela(a)lalt* CC₂ 118/4, V.Caz. 388/10, B 639^b/30, Iv. P. 80/1, Carte 86/6, M. Ec. 31/15 și *acela(a)alt* (a. 1620?) SB 72/10, Prav.14^v/23; *cesta(a)lalt* CC₂ 17/14, V.Caz. 475/30 și *acestălalt* C.Let. 59/26.

Originea lui *alalt* CV XLVIII/8, (cca 1600) CB I 101/15 este nesigură; el poate fi compus în română din două pronume: *ăl + alt* (cu trecerea lui *ă* la *a* sub influența asimilatoare a lui *a* următor, cf. Rosetti, ILR 542) sau reprezintă lat. *ille alter* (cf. DA, s.v.);

b. din pronumele *acela, acesta + și* au luat naștere pronumele de identitate *același* Cod.Vor., în DA și *acestași* Coresi, la Densusianu, HLR II 188.

3.3.1.7. Nehotărât (folosit și ca adjectiv):

A. pronume + verb:

a. pronumele interogativ, relativ sau nehotărât este urmat de *va* provenit dintr-o formă verbală (*vrea* < lat. *volet*, cf. Alf Lombard, *Une classe spéciale de termes indéfinis dans les langues romanes*, în „Studia neophilologica” XI, 1938–1939, nr. 1–3, p. 203): *ceva* CV XIII/4, NT 55^v/27, U.Let. 18/14, Cânt.C. 8^f/17, folosit și ca adverb (sec. XVII) SB 42/11; *cinewa* CT 53^f/2, V.Caz. 348/5, C.Let. 60/11, M.Ec. 31/2; *câtva* CT 70^v/16, (sec. XVII) SB nr.20, 45/10, V.Caz. 395/26, N.Let. 122/7; *niscaiva* id., *ib.* 123/30, (a. 1792) Iorga, SBD 115/1; *niscareva* P.Ist. 7/24. *Neșticavai* N.Let. 133/28 este mai greu de explicat;

b. pronumele interogativ-relativ este precedat de unul dintre segmentele provenite dintr-o formă verbală: *fie* (< lat. *fiat*), *oare* și *vare* (ambele < lat. *volet*, cf. Alf Lombard, *lucr.cit.*, p. 201), *ori* (< lat. **volis*, cf. Iordan – Guțu – Niculescu, S.M.150), *veri* (< lat. *velis*, cf.

Alf Lombard, *lucr.cit.*, p. 203). Pronumele compuse sunt: *fiecare* CC₂ 266/24, V. Caz. 404/11, C.Let. 89/18; *fiece* CC₂ 219/24, Prav. 37^v/20, C.Let. 53/35; *fiecin* CC₂ 282/20, V.Caz. 346/9, U.Let. 96/1, Cânt.C. 2^f/17; *oarecare* CV VII/14, P. Ist. 9/2; *oarece* CV LI/9, U.Let. 183/16, P.Ist. 7/6; *oarecine* PH 74^v/10, CC₂ 23/20, DVS 5^v/27, M.Ec. 140/2; *oarecineva* id., *ib.* 26/12; *oarecât* CT 135^v/11, P.Or. 137/9, DVS 35^f/21, folosit și ca adverb CC₂ 46/34; *oricare* Prav. 42^v/9, B 615^a/26, Pr. C. 58/19; *orice* Prav. 49^v/9, B 643^b/38, (a. 1796) Iorga, SBD 117/6; *oricine* M. Ec. 13/2; *oricât* B 629^a/32; *varecare* P. Or. 54/20, NT 79^v/3; *varece* CC₂ 3/17, NT 54^f/18; *varecine* CC₂ 348/9, NT 48^f/1; *varecât* CC₂ 333/10; *varice* Iv. P. 92/12;

B. Pronume + pronume:

a. formațiile sunt alcătuite din două pronume nehotărâte, ultimul compus la rândul lui din doi sau trei termeni: *alt(u)ceva* CV XXXIV/12, ÎL 66/37, M.Ec. 16/12; *alt(u)cinewa* CC₂ 67/11, Prav. 79^v/21, ÎL 48/40, DVS 20^v/26; *alt(u)oarece* CV X/13, CC₂ 323/1, LSR 84^{v2}/12; *urul-cinrescu* „fieceare” CV XXXII/5 (în care partea a doua, atestată și ca *cineșicu* P.Or. 150/4, este poate compusă din *cineși + cu* sau este refăcută din *cineșcui*, din *cine + și + cui*, cf. Rosetti, ILR 542);

b. pronume nehotărât + pronume interogativ-relativ: *altăce* LSR 84^{v2}/10;

c. pronume nehotărât compus + pronumele *și* (care stă la sfârșitul formației sau în interiorul ei, după termenul de proveniență verbală): *altcevaș* Pr.C. 66/21; *cevași* C.Let. 90/29, DVS 20^v/32, Pr.C. 48/19; *cinewaș* P.Ist. 5/15, Pr.C. 90/3; *câtvași* (a.1770) Iorga, SN 118/30, (a.1796) id. SBD 118/3; *fieșcare* CC₂ 319/25, Pr.C. 42/13; *fieșce* CC₂ 287/25, Carte 78/2; *fieșcine* CC₂ 285/34, U.Let. 93/4; *niscarevaș* Pr.C. 58/18; *oareșcare* *ib.* 80/14; *oareșce* P.Ist. 7/32, Pr.C. 102/17.

Pronumele nehotărâte care încep cu *fie* sau cu *fieși*- cuprind uneori un *-te-* încă neexplicat: *fieștecare(le)* U.Let. 108/14, B 625^a/42, (a.1749) Iorga, SBD 109/10; *fieștecine* Iv.P. 97/11, M.Ec. 57/9; *fieștece* Carte 57/12, M. Ec. 15/7; *fietecare* NT 59^v/8, Cant. I 32/3; *fietece* id., *ib.* 55/33.

3.3.1.8. Negativ

Dintr-un adverb (*nece*) și un pronume (*unul, una*) sau un adjectiv nehotărât (*un, o*) sunt alcătuite pronumele: *nece (nice) unul,*

nece (nice) una CV LXIII/3, CT 38^v/7, ÎL 37/6, C. Let. 48/24 (moștenit din latină: *neque unus*, cf. Densusianu, HLR I 164) și adjectivul nehotărât *nece un, nece o* CV XLVIII/9, Prav. 123^f/21, B 654^b/27, N.Let. 133/22, Cânt. C. 4^v/22.

3.3.2. Pronume în structura cărora intră elemente de compunere

Pronumele nehotărât *vr(e)unul, vr(e)una* P.Or. 248/21, moștenit probabil din latină, și adjectivul nehotărât *vr(e)un, vreo* CT 174^v/24, DVS 30^f/11, M.Ec. 83/18 sunt compuse dintr-un pronume nehotărât (*unul, una*) sau un adjectiv nehotărât (*un, o*) și elementul *vre-*, care le precedă. *Vre-* provine fie din conjuncția latină *vel*, fie, mai curând, din adverbul *vere* (cf. TDRG).

3.3.3. Concluzii

Pronumele compuse sunt formații populare care au avut, probabil, o largă circulație în limbă, cu excepția pronumelor de politețe, calchiate după latina medievală (*vestra dominatio, vestra dominationes*, formule frecvente în documentele latine dinainte și de după secolul al XVI-lea; latina târzie imperială dezvoltă în Evul Mediu formule de adresare precum: *dignitas tua, maiestas tua, vestra maiestas* etc.) și după slavonă (*Domnia-Mea*, de exemplu, este tradus după *gospodstvo mi*, uzual în documentele slavo-române din secolele al XIV-lea și al XV-lea). Toate categoriile apar încă din secolul al XVI-lea și se îmbogățesc treptat în secolele următoare cu formații noi. Există și formanți în regres, cum sunt cele formate cu *vare-, vari-*.

3.4. NUMERALUL

3.4.1. Numeralul cardinal propriu-zis

Sistemul de formare a numeralelor cardinale propriu-zise este de proveniență autohtonă, dar numeralele sunt analizabile (v. Grigore Brâncuș, *loc. cit.*):

a. numeral (cardinal) + numeral (cardinal): primul termen are valoare de adjectiv și funcție de atribut pe lângă cel de-al doilea, cu valoare de substantiv: *douăzeci* CT 194^v/8, P.Or. 129/26, V.Caz. 442/3, M.Ec. 93/9; *treizeci* CT 26^v/15, CC₂ 97/32, V.Caz. 505/17, Pr.C. 132/21 etc.;

b. numeral (cardinal) + prepoziția *spre* + numeral (cardinal):

a. primul termen este un numeral cardinal propriu-zis: *unsprezece* CT 66^v/13, P.Or. 127/22, Pr.C.118/6, M.Ec. 73/1; *doisprezece* CT 17^f/17, CC₂ 85/28, NT 69^f/5, P.Ist. 48/20 etc.;

β. primul termen este un numeral cardinal colectiv (*amândoi*): *amândoisprezece* CT 58^v/2;

c. numeral (cardinal compus) + conjuncția *și* + numeral (cardinal): *douăzeci și nouă* P. Or. 309/19; *o sută și cincizeci și trei* CT 234^f/20; *trei mii șase sute douăzeci și opt* DVS 8^f/14 etc.

3.4.2. Numeralul cardinal colectiv

Numeralul cardinal colectiv se formează din:

a. adjectiv (*toți*, în formele *tus-, tute-*) + numeral (cardinal): *tustrei, tustrele* V.Caz 364/9, DVS 20^f/26; *tuspatru* CC₂ 1/3; *tutepatru* DVS 100^v/17; *tuteșapte* CT 167^v/6; *tutedoaândzăc* DVS 92^f/24;

b. adverb (*câte*, compus cu *și*) + numeral (cardinal): *câteșitrei* B 638^b/25.

3.4.3. Numeralul ordinal

Numeralul ordinal se compune din:

a. prepoziția *de* + numeral (ordinal): *dintâi* PH 65^f/17, CT 45^v/18, C.Let. 41/9, (a. 1770) Iorga, SN 118/13, folosit și ca adverb P.Sch. 146/9, Prav. 92^f/25, C.Let. 57/18;

b. numeral (ordinal: *întâia*) + pronumele *și*: *întâiaș (dată)* Let. II 262/4.

Compusele de sub 3.4.1. **a.**, **b.** și **c.** sunt tipare autohtone. Celelalte numerale sunt compuse pe terenul limbii române. Toate tipurile discutate mai sus sunt atestate în secolul al XVI-lea (dar sunt mult mai vechi), cu excepția colectivului format cu adverbul *câteși* (vezi 3.4.2.b), care se întâlnește începând din secolul al XVII-lea.

3. 5. VERBUL

3.5.1. Verb + adverb

Verbele compuse sunt formate dintr-un verb și un adverb, care, de cele mai multe ori, precedă verbul (mai rar îl urmează) și are funcție de circumstanțial; uneori adverbul are valoare substantivală și funcție de complement direct: *ainte-apuca* P.Sch. 112/14, *apuca-ainte*

ib. 33/15, *apuca-înainte* CC₂ 339/39, *înainte-apuca* id., *ib.* 108/11 și *ainte-între* Coresi, la Densusianu HLR II 370 (după vsl. *prědŭvariti* id., *ib.*); *ainte-merge* CV XV/2, *înrainte-měrg* P.Sch. 176/8 și *merge-înainte* CC₂ 331/14 (după vsl. *prědŭiti*, cf. P.Sch. 416); *ainte-pune* P.Sch. 178/3, *înrainte-pune* *ib.* 206/3, CC₂ 172/13 și *pune-înainte* id., *ib.* 225/11 (după vsl. *prědŭložiti* = *proponere*, cf. Densusianu, HLR II 370); *ainte-vedea* P.Sch. 68/5 (după vsl. *prědŭzrěti* = *praevidere*, cf. Densusianu, HLR II 370); *bine-călători* B 617^a/55 (după vsl. *blagoxoditi*); *bine-cinsti* LSR 42^r/7 (după vsl. *blagočisti*); *bine-cuvânta* CV CLIII/8, B 618^a/30, Cant. I 40/1, *bine-grăi* PH 54^v/15, CT 25^f/9, *dulce-cuvânta* Psaltirea Voronețeană, la Densusianu, HLR II 370 și *dulce-spune* P.Sch. 127/9 (după vsl. *blagosloviti* sau gr. εὐλογεῖν, lat. *benedicere*); *bire-da* P.Sch. 108/14 (după vsl. *blagodějati*, *ib.* 357); *bine-face* CV CXVIII/7, CT 23^v/20, B 620^a/11, Dosoftei, în P.Sch. 19/17 (după vsl. *blagodějati* = *bene facere*, cf. Densusianu, HLR II 370); *binre-iubi* PH 37^f/3 (după vsl. *blagoizvoliti*, cf. P.Sch. 357); *bine-îngădui*: **binre-îngăduiii** într-adevărele tale PH 20^v/15 și *bire-ogodi* P.Sch. 44/1: *Că întru împărați, întâi David bine-ogodi lu Dumnezeu*. CC₂ 250/20 (după vsl. *blagougoditi* = *placere*, cf. Densusianu, HLR II 370); *binre-sufleta* „a se bucura, a se veseli” CV LXXXIX/4 (după vsl. *dobrodušstvovati*, cf. Densusianu, HLR II 370); *bine-ura* CT 58^v/22 și *dulce-ura* id., *ib.* 33^v/21; *bine-vesti* CV CXLI/4, CC₂ 30/21, DVS 1^f/14 și *dulce-vesti* CT 165^v/19, CC₂ 103/28 (după vsl. *blagovestiti*, cf. Densusianu, HLR II 370); *bine-vrea* CC₂ 505/23, V.Caz. 479/30, B 631^b/44, *bine-voi* LSR 47^r/18, B 617^a/50, Iv.P. 113/2, *bine-învoi* Cant. HR 52/25 și *dulce-vrea* P.Sch. 94/7 (după vsl. *blago(iz)voliti*, cf. Densusianu, HLR II 370 sau gr. εὐδοκεῖν); *bine-vremui* CC₂ 524/24 (probabil după vsl. *blagovremenistvovati*, cf. Densusianu, HLR II 370); *depreură-vie* CV CLII/10 (după vsl. *vŭkutŭživěti*); *dulce-ceti* Coresi, la Densusianu, HLR II 369 (traducere greșită după Densusianu a vsl. *blagočisti* id., *ib.* sau posibil o lacună în transpunerea verbului slav); *dulce-dărui* Coresi, la Densusianu, HLR II 370 (după vsl. *blagodarovati* id., *ib.*); *gios-cădea* P. Sch. 301/1 (după vsl. *nispasti* *ib.* 401); *gios-merge* *ib.* 230/13 (după vsl. *sŭxoditi* *ib.* 401); *gios-pleca* *ib.* 319/15 (după vsl. *nizvoditi*, *ib.* 401); *gios-scoate* *ib.* 156/11 (după vsl. *nizvesti* *ib.* 401); *împrotivă-grăi* CV CII/13; *împrotivă-sta* CC₂ 239/29 (după vsl. *protivostati*); *înainte-*

pune *ib.* 172/13 (după vsl. *prědŭložiti*, cf. Densusianu, HLR II 370) și (a. 1777) Ursu, T.Ș. 263 (după lat. *proponere*); *înrainte-sta* P.Sch. 2/6, CC₂ 536/35 și *sta-înainte* id., *ib.* 517/2 (după vsl. *pristati*, cf. P.Sch. 416); *întregu-mândri*: **întregu-mândriți** *amu și trezviți-vă întru rugăciuri*. CV CLVIII/13 (după vsl. *ucělomădriti*, cf. Densusianu, HLR II 370); *lungu-rebda* CV CXXXII/14 și *îndelung-răbda* CT 160^v/15 (după vsl. *dlŭgotrŭpěti*, cf. Densusianu, HLR II 371); *mare-cuvânta*: *Se învească-se în spămăntare și în rușire cei ce mare-cuvântă spre mere*. P.Sch. 64/13 (după vsl. *velerěčevati* id. 375); *potrivă-da* Dosoftei, în P.Sch. 211/39 și *împotrivă-da* id., *ib.* 286/32 (după vsl. *vŭzdati* *ib.* 457); *reu-cuvânta* CV III/10 (după vsl. *zlosloviti*, cf. Densusianu, HLR II 370); *scrie-împrejur* „descrie” (a. 1780) Ursu, T.Ș. 186 (după ngr. περιγράφω).

3.5.2. Verbe compuse parasintetice

Formațiile de acest tip au luat naștere în urma sudării unui grup sintactic la care s-a atașat un sufix verbal: *întroloca* „a se aduna la un loc” Cant. I 141 /13 este format din prepoziția *întru* și substantivul *loc* + sufixul verbal *-a*; *mulțumi* CC₂ 15/24, (sec. XVII) SB nr.11, 37/5, (a. 1740) Iorga, SBD 107/5 provine din adjectivul *mulți* și substantivul *ani* (din formula de urare *la mulți ani*) și sufixul *-i* (cf. TDRG, s.v.).

3.5.3. Verbe compuse cu dublă interpretare

În afară de exemplele de mai sus, există alte câteva verbe compuse al căror mod de formare permite o dublă interpretare. Astfel, *fără-legi* P.Sch. 223/5, *fără-de-legi* PH 105^v/4, *fără-legiui* P.Sch. 150/1, Dosoftei, în P. Sch. 257/34 și *fără-de-legiui* CC₂ 485/15 pot fi derivate cu sufixul *-i* de la substantivul *fără-(de)-lege* (cf. Victor Morariu, *Formarea verbelor în Psaltirea Scheiană*, în „Codrul Cosminului”, IV–V, 1927–1928, p. 264) și, în acest caz, nu ar interesa discuția de față, ci derivarea cu sufixe, dar pot fi și compuse din prepoziția *fără* + verbele *legi* sau *legiui*, după modelul vsl. *bezakonovati* (cf. P. Sch. 390). *Prea-fără-dumnezei* CC₂ 287 /5 poate fi considerat derivat de la *Dumnezeu* și compus cu un adverb și o prepoziție. Nu trebuie exclusă nici posibilitatea existenței unui substantiv *fără-Dumnezeu*, neatestat în textele cercetate, traducerea slavului *bezbogŭ*, care ar fi putut sta la baza verbului de mai sus.

3.5.4. Concluzii

Verbele compuse sunt, în majoritate, calcuri cărturărești. Cele mai multe au o topică identică cu cea a modelelor (de obicei slavone), iar câteva au ordinea componentelor schimbată, potrivit normelor limbii române. Trei dintre compusele pentru care nu s-au găsit modele străine prezintă ordinea termenilor componenți în conformitate cu regulile topicii slavone, ceea ce demonstrează că și aceste formații sunt influențate de limba originalului.

Productivitatea procedurii compunerii verbelor scade mult de la secolul al XVI-lea la secolul următor; în secolul al XVIII-lea nu se mai creează verbe compuse. Cu puține excepții, formațiile discutate aici nu se regăsesc în toate cele trei secole.

3.6. ADVERBUL

3.6.1. Compuse formate din cuvinte întregi

3.6.1.1. Prepoziție + adverb: *ades* CV LXIV/5, Carte 6/15; *afuriș* DVS 136^v/12; *atocma* DPV 25/5, Cant. I 43/27; *de-abia* V. Caz. 352/29, C.Let. 86/14, M.Ec. 68/2; *deadins* P.Or. 142/20, prezent în locuțiunea adverbială *cu deadinsul* ÎL 74/41, N.Let. 132/27, M. Ec. 17/3 și cu încă o prepoziție, *indeadins* Prav. 69^v/25 (sau format din prepoziția *inde* + *adins*); *dainte* (a. 1595) SB 31/14, Prav. 74^r/14, folosit și ca adjectiv (a.1602) CB I 113/5; *decât* PH 31^v/5, B 617^b/45, (a. 1728) Iorga, SN 116/3, M.Ec. 7/3; *degeaba* (a. 1778) Iorga, SN 124/7; *demult*, adesea precedat de prepoziția *de* CT 135^v/13, V. Caz. 355/14, Iv.P. 83/24, Pr.C. 118/21; *dendărăt* CT 78^r/22, NT 56^r/3; *deosebi* ÎL 43/18, C.Let. 56/28, M.Ec. 159/8; *deplin* P.Or. 122/13, U.Let. 266/3, (a. 1740) Iorga, SBD 105/30, Pr. C. 34/21, folosit și ca adjectiv V. Caz 345/10, C. Let. 89/15, Pr.C. 92/7; *depurarea* CC₂ 206/20, Prav. 3^r/19 și, cu încă o prepoziție, *deapurarea* U.Let. 44/5, Iv. P. 74/28; *dinafară* (*denafară*) CT 50^v/15, C.Let. 44/32, B 630^a/24, Carte 56/3; *dincotro* (*dencătruo*) CT 28^r/1, V.Caz. 462/32, (sec XVII) SB nr.19, 44/8; *dincoace* (*dencoace*) CC₂ 369/5, P.Or. 109/22, C. Let. 91/15; *dinlăuntru* PH 112^v/26, U.Let. 164/4, M.Ec. 3/8; *înadins* (a. 1778) Iorga, SN 123/11, Pr.C. 92/20 și, cu încă o prepoziție, *denadins* (a. 1779) Iorga, SN 130/20, folosit substantivizat Iv.P. 109/9

(sau poate *den* + *adins*); *înapoi* PH 28^v/18, B 615^b/31, (a. 1740) Iorga, SBD 107/28, M. Ec. 82/3; *încolo* CT 37^r/7, P. Ist. 5/12, M. Ec. 82/5; *îndelung* CT 160^v/15, C.Let 50/1, M.Ec. 26/13 (format cu prepoziția *inde* sau cu două prepoziții); *înderept* P.Or. 127/13, C.Let. 66/3; *îndestul* LSR 155^v/16 (alcătuit din *în* + *destul*, acesta din urmă compus din *de* și *sătul*); *înlung* P.Sch. 10/1, CC₂ 40/33; *întocma(i)* CC₂ 24/3, (a. 1778) Iorga, SN 120/14, M.Ec. 51/4; *precum* C.Let. 46/6, B 618^b/49, Pr.C. 96/16; *presus* Iv. P. 86/17, M.Ec. 143/11. Felul cum au luat naștere adverbele: *din(n)ainte* (*denainte*) PH 91^r/10, P.Or. 55/22, V.Caz. 368/8, M. Ec. 28/4; *dinapoi* P.Or. 113/22, U.Let. 109/10, Carte 73/4; *dincolo* U.Let. 100/12 implică două interpretări: fie combinarea prepoziției *de* cu adverbele *înainte*, *înapoi*, *încolo*, fie alăturarea prepoziției *din* la *ainte*, *apoi*, *colo*.

Compusele formate cu prepoziția *din* (*den*) pot fi considerate ca având două prepoziții înaintea adverbului, deoarece modul de compunere a lui *din* (*de* + *în*) este încă evident în această epocă.

3.6.1.2. Adverb + adverb

Unul dintre cele două adverbe care participă la compunere sau chiar amândouă pot fi la rândul lor compuse: *cât(e)odată* Cant. I 90/6, M.Ec. 16/17; *mainainte* B 619^a/46 și *mainte* PH 45^r/6, (a. 1592) SB 27/5, V.Caz. 336/27, C.Let. 49/17 (din *mai* + *ainte*) și, cu o prepoziție, *demainte* P.Or. 138/6, 141/16; *necedinioară* (*nicedănăoară*) PH 80^r/11, V.Caz. 377/15 și *niciodinioară* NT 56^r/15, Pr.C. 60/16; *nicicând* P.Or. 207/22, 261/17; *nicicât* LSR 177^r/11, 188^v/17; *nicicum* (*nececum*) P.Or.18/19, NT 53^v/8, P.Ist. 21/15 și, împreună cu o prepoziție, *nicidecum* Iv.P. 96/10,(a. 1780) Iorga, SBD 110/9; *niciodată* V.Caz. 347/16, ÎL 39/26, P.Ist. 11/7; *numai* PH 114^r/19, P.Or. 1/10, NT 47^r/4, (a. 1749) Iorga, SBD 109/1, M.Ec. 14/2; *numaidecât* NT 47^r/8, M.Ec. 41/6.

3.6.1.3. Verb + adverb și adverb + verb:

a. adverbul este precedat de un segment provenit dintr-o veche formă verbală: *fie*, *oare* și *vare*, *ori*: *fiecând* Prav. 89^v/7, C. Let. 61/18; *fiecum* DVS 9^r/30; *fieunde* V. Caz. 436/5, U.Let. 129/1; *oarecând* PH 8^v/17, CT 172^r/8, U.Let. 154/17; *oarecât* LSR 191^r/1; *oarecum* P.Or. 8/14, U.Let. 41/1, N.Let. 140/37, folosit și ca adjectiv ÎL 34/18; *oareîncătruo* P.Or. 95/14; *oareunde* CC₂ 78/30, ÎL 42/3; *oricând*

Alex. 103/31, Prav. 74^f/2, Cant. Hr. 143/10; *oricât* Prav. 159^v/23, U.Let. 184/12; *oricum ib.* 60^f/11, U.Let. 65/22, (a. 1718) Iorga, SBD 299/2, Pr.C. 60/1; *oriîncotro* Prav. 106^v/2; *oriunde* Prav., în DLR, B 626^b/59, (a. 1728) Iorga, SN 115/24; *varecât* CT 39^f/2; *vareunde* CC₂ 447/23, NT 47^v/33;

b. adverbul este urmat de *va*, provenit dintr-o formă verbală: *cândva* PH 99^f/22, V.Caz. 453/22, NT 71^f/10; *câtva* DVS 34^v/32; *cumva* PH 22^f/16, V.Caz. 388/25, M.Ec. 32/8; *oarecumva* id., *ib.* 71/8, 83/15 (cu adverbul compus la rândul lui); *unde* V.Caz. 370/23, U.Let. 93/15, (a. 1728) Iorga, SN 114/18, M.Ec. 143/7.

3.6.1.4. Adverb + pronume:

a. adverbul (uneori compus) este urmat de pronumele *și*: *acieși*, *acmuși*, *acoloși*, *așași*, *atunceași*, *câtuși*, *cumuși* P.Sch., în FC I 219; *cumvaș* Pr. C. 104/2; *încăși*, *îndatăși*, *niceși*, *totuși* P.Sch. în FC I 219;

b. pronumele *și* este plasat între un termen de proveniență verbală și un adverb pronominal: *oareșcum* Pr.C. 44/12;

c. după pronume și înaintea adverbului apare elementul *-te-*: *fieștecum* Prav. 21^v/21.

3.6.1.5. Prepoziție + substantiv: *acasă* P. Or. 56/3, U.Let. 76/4; *afund* DVS 17^v/35; *alături* (*alătura*) Dosoftei, în DA, C.Let. 71/37; *ales* „la pândă” Dosoftei, la TDRG; *alocuri* B 642^a/50, Dosoftei, în DA; *aminte* NT 38^v/16, P.Ist. 9/12, Calendar 5/11; *amână* „la îndemână, alături” C.Let. 61/18; *anevoie* NT 25^f/27, Cant. I 59/18; *anume* (a. 1593) Crest. I 156/3, Prav. 18^f/4, P.Ist.12/20; *asară* (a. 1770) Iorga, SN 119/6, 130/21; *degrab(ă)* Alex. 85/23, U.Let. 56/4, B 653^a/18, (a. 1770) Iorga, SN 116/18; *deloc* C. Let. 42/17 (< *de + leac*, cf. J. Byck, în SCL 1950, fasc. I, p. 80–86); *departe* PH 6^f/24, V.Caz. 363/32, C.Let. 44/33, Cant. I 38/23; *deseară* CC₂ 259/1, N.Let. 124/6; *devreme* LSR 154^{v1}/18, C.Let. 64/10, M. Ec. 131/6; *fără-ceas*: *aflaiu fără-ceas* PH 108^v/3 (după vsl. *bezgodînŭ*); *împotriva* și *împrotivă* CC₂ 14/12, Dosoftei, în DA s.v., Antim, *ib.*; *îndată* V.Caz. 337/10, B 616^b/38, C.Let. 46/21, Iv.P. 93/18, M.Ec. 89/10 și, împreună cu prepoziția *de* (sau format din prepoziția *din* + substantiv) *dîndată* C. Let. 45/14. Substantivul este precedat de două prepoziții: *decuseară* M.Ec. 57/2; *deîmpregiur* PH 101^f/21; *împrejur* CT 79^v/13,

B 621^b/7, U.Let. 101/16, M.Ec. 114/11 < *în + pre+ jur* „ocol” și, însoțit și de alte prepoziții, *preîmprejure* (a.1591) CB I 57/26 și *prinprejur* V.Caz. 363/24, U.Let. 12/6, C.Let. 44/31. Adverbele *îndemână* Prav. 35^f/17, C.Let. 50/4, M.Ec. 155/16 și *îndesară* B 646^b/12, C.Let. 73/20 sunt formate din prepozițiile *în + de* și substantivele *mână*, respectiv *sară* ori din prepoziția *înde* și substantivele amintite; *îndesară* ar putea veni și din *în + desară*.

3.6.1.6. Prepoziție + substantiv (sau pronume) + prepoziție + substantiv: *di(n)s-de-diminează* P.Or. 95/24, U.Let. 45/10 și, fără o prepoziție, *dez-diminează* C.Let. 55/19; *di(n)s-de-noapte* P.Or. 293/22, C.Let. 56/25 (unde *dins* provine din *din zi*, cf. DA ms. sau din *de + îns*, cf. Iordan, LRC 471).

3.6.1.7. Adjectiv + substantiv:

a. adjectivul demonstrativ este urmat de substantiv (cu sens temporal): *astară* (*astă + seară*) P.Or. 231/20, B 50^b/39; *astă-noapte* V.Caz. 389/30, DVS 14^v/29; *astăzi* CV XIII/8, P.Or. 64/15, C. Let. 43/9, B 624^b/10, N.Let. 105/16, (a. 1780) Iorga, SBD 110/10, folosit substantivizat, *astăzile* CC₂ 480/20; *estimp* (a. 1588) CB I 207/16, Varlaam, în Crest. II (B) 21/3;

b. adjectivul nehotărât este urmat de substantiv: *altădată* V. Caz. 365/25, ÎL 69/12; *alteori* V.Caz. 367/1, M.Ec. 72/13; *altfel* LSR 131^{v2}/8; *uneori* V.Caz. 367/1, Prav. 150^f/5, Pr. C. 44/3, M.Ec.112/10.

3.6.1.8. Prepoziție + adjectiv + substantiv: *adeseori* Cânt. C. 2^f/6, M. Ec. 15/8.

3.6.1.9. Articol nehotărât + substantiv: *odată* U.Let. 243/2, ÎL 76/20, (a. 1728) Iorga, SN 113/25, M.Ec. 144/11 și, împreună cu o prepoziție, *deodată* V.Caz. 364/2, B 652^a/11, N.Let. 120/17, M.Ec. 69/12.

3.6.1.10. Prepoziție + prepoziție + numeral cardinal: *depreună* PH 30^f/1, (a. 1620?) SB 72/15, V.Caz. 366/5, C.Let. 49/15; *împreună* Alex. 94/8, U.Let.29/17, B 617^a/43, (a.1707) Iorga, SBD 289/6, Mineiul (1776), în DA, și *dinpreună* U.Let. 147/8, LSR 88^{r2}/4, Iv. P. 75/15, Carte 27/10, (a. 1778) Iorga, SN 121/2, M.Ec. 68/14.

3.6.1.11. Prepoziție + pronume (demonstrativ): *îndealalt* „unul de la altul, reciproc” DVS 43^f/31; *laolaltă* M. Ec. 146/13 (din *la + alaltă*, cu dezvoltarea unei semivocale între cele două vocale în hiat: *la alaltă* > *laualaltă > *lauăaltă > *laolaltă*, cf. Densusianu, HLR II 29).

3.6.1.12. Adjectiv pronominal (demonstrativ) + adverb substantivat: *alaltăieri* B 129³/19, (a. 1770) Iorga, SN 116/23.

3.6.1.13. Adverb + substantiv: *mânedzi* P.Or. 205/15, 211/2, formă contrasă din *se zice că*.

3.6.1.14. Articol nehotărât + adverb: *odinioară* CC₂ 251/13, U.Let. 91/11, M.Ec. 5/6 (probabil sub influența lui *odată*).

3.6.1.15. Adverb + conjuncție: *așadar(ă)* Cant. I 29/9, P.Ist. 259/15.

3.6.1.16. Adverb + prepoziție + numeral cardinal: *totdeauna* V.Caz. 377/14, C.Let. 45/12, Iv.P. 74/26, M.Ec. 17/5.

3.6.1.17. Verb + conjuncție: *cică (cecă)* Alex. 106/22, formă contrasă din *se zice că*.

3.6.2. Formații în structura cărora intră elemente de compunere

Adverbele *vr(e)odată* V.Caz. 342/4, Pr.C. 56/21 și *vreodinioară* CC₂ 104/32, Pr.C. 52/3 sunt formate dintr-un adverb compus la rândul lui și elementul *vre-* care îl precedă.

Nu am discutat aici adverbul (devenit și conjuncție) *cândai*, menționat în ILRLV 436 la conjuncțiile compuse, deoarece originea celui de-al doilea termen este controversată, iar, după unele surse, compunerea ar fi avut loc în latină, cf. DA, s.v.

3.6.3. Concluzii

Dintre categoriile menționate mai sus, cele mai multe sunt atestate începând din secolul al XVI-lea și numai câteva din secolele următoare. Compusele nu au, în general, la bază modele străine. Majoritatea formațiilor sunt frecvent folosite în decursul întregii perioade.

3.7. PREPOZIȚIA

În perioada cercetată, prepozițiile compuse sunt formate din două sau mai multe prepoziții simple (unele fiind la origine, în latină, tot prepoziții compuse, de exemplu *asupra* < lat. pop. *ad + supra*, *după* < lat. *de post*, *până* < lat. *paene + ad* etc.). Prepozițiile compuse pot fi sudate (și pot intra, la rândul lor, în combinație cu alte prepoziții, vezi *infra*): *de[a]supra* (*Domnezeu despărți apele ce era de supt tărie de la ceale ce era desupra tăriei*. P.Or. 12/18, cf. V. Caz., în

DLR, *deasupra* Dosoftei, Cantemir, *ib.*) < *de + asupra*; *dedesubt (didesupt)*: *didesupt supt haine* Prav., *ib.*) < *de + de + supt*; *despre* „cu privire la” (*Despre sineș zise aceasta Hristos* CC₂, *ib.*), „de pe” (*Prahul cela ce-l mătura vântul despre fața pământului* PH, *ib.* și nelegat: *Veți peri de pre calea dreptului* PH, *ib.*), „dinspre” (*Și acolo se aduna toate oile și răsturnând pîiatra despre gura fântâniei și oile adăpa*. P.Or. 96/19, LSR 171^v/1 etc.) < *de + spre*; *dintru* „din” (*Rădică el diîntru morți*. CV, în DLR ms., *Dintru featele Canaanului muiare să nu iai*. P.Or. 93/26, cf. CC₂, Prav. L., Prav., în DLR ms.) < *de + întru*; *înde* GCR I, în DA < *în + de*; *înspre* (a. 1776) *Uricariul* XIX 48/6 < *în + spre*; *peste* (cu formele *prespre* CT 17^v/8, *pespre* CT 31^v/23) < *pre + spre*; *printru (pintru)* P.Or. 281/26, *prîntru* Psalt., în DLR, *prentu* PH, *ib.*, *printru* P.Or. 1/10, *pântru*, *ib.* 301/22, a. 1626, GCR I, în DLR, *pentru* P.Or. 1/7, Prav. în DLR) < *pre + întru* etc. și nesudate (model variat, care se continuă în secolele următoare): *de de-asupra*, *de asupra* (*Să-și[i] leapede de de-asupra sa tarul păcatelor*. Varlaam, în DA; *Se rădica acea nevoie de asupra țării*. Neculce, *ib.*); *fără de* (*Alt fecior n-au avut fără de-acesta*. Varlaam, în DA; cf. Neculce, *ib.*); *până de către (până de către sară* Varlaam, în DLR), *până în (de acmu și pără în veacu* PH, în DLR, cf. Coresi, Dosoftei, *ib.*), *până pre supt (De focurile turcilor și a tatarilor era cuprinsă costișa până pre suptu pădure*. Neculce, în DLR); *pe (pre) lângă (Și cursemu pre lângă u[n] ostrovu*. CV, în DA, cf. Moxa, *ib.*), *pre supt (Unii s-au tinsu pre supt podgorie...*, a. 1650–1675, GCR I, în DLR) etc.

În FC I 225 se arată că este greu de precizat când au devenit neanalizabile compusele sudate *despre*, *din*, *dintre*, *dintru*, *prin*, *printre*, *printru*, *peste*, atestate din secolul al XVI-lea.

După Rosetti, ILR 493–495 grafiile cu *-e-* dovedesc posibilitatea analizei (*Mută-te deîn satul tău*. P.Sch., în DLR ms.; *Să fii pildă, numai celor den zilele Mării Tale*. B, în DLR ms. etc.). Andrei Avram susține teza contrară, bazându-se pe argumente fonetice (*Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, extras din SCL XV, 1964, nr. 1–5, p. 33–34, 131): *e* din prepozițiile menționate nu ar fi devenit *i* dacă ar fi fost separat de nazală prin limită vocalică și prin vocala *î*.

Compusele nesudate au fost și au rămas analizabile.

Ca prepoziții compuse se folosesc și unele adverbe cu forma articulată: *dedesuptul*, *dîmprejurul* (*dedesuptul pământului*). PH în DLR, și *dîmpregiurul locului aceluia era fsate*. CV, în DLR ms.).

3.8. CONJUNCȚIA

3.8.1. Numărul conjuncțiilor compuse nu este prea mare, limba veche, ca și cea contemporană, utilizând mai ales locuțiunile conjuncționale, vezi M. Avram, E. 227–235. Sunt atestate în perioada cercetată unele compuse sudate, analizabile, și unele nesudate. Uneori aceeași conjuncție apare în ambele ipostaze (vezi și FC I 228–229).

3.8.2. Conjuncțiile compuse sunt alcătuite din:

3.8.2.1. Două sau mai multe conjuncții (unele compuse la rândul lor): *ca să* (*Și tot în ce iaste viață ca să aibă spre mâncare*. P.Or. 15/11); *căci că* (*Și într-aceiaș muncă osândi-se-vor și păcătoșii căce c-au îmblat pre voia dracilor*. Coresi, la M. Avram, E. 44); *dacă*, *de(a)ca* (*Și deca se sfrășiră aceste, dzise lu Pavel duhul*. CV., la M. Avram, E. 44, cf. P.Or. 9/14); *de să* (*Și dzise cu rane se-l întreabe el, de se înțelegă drept care vină așa strigă sprinsu*. CV, ib. 99) etc.

3.8.2.2. O conjuncție (uneori compusă) și un adverb (având de obicei tot rol de conjuncție): *căce cum* „deoarece” (P.Or. 136/23–24, care nu mai apare în secolele următoare), *căce unde* „pentru că” (ib. 135/12), *cum că* (sec. XVIII-lea, la M. Avram, E. 81), *cum deca* (P.O., ib. 43), *deși* (V. Caz., în FC I 229) etc.

3.8.2.3. O conjuncție și un pronume relativ: *căci*, *căce* „pentru că” P.Or. 20/4.

3.8.2.4. O locuțiune conjuncțională poate avea următoarele structuri:

3.8.2.4.1. prepoziție + adverb: *deci* „din această cauză” (*Audziră și fură împluți de urrgie. Deaci strigară grăindu „mare e Arrtemida efeseiasca*. CV, în DLR, Prav., Neculce, ib.), *încât*, conjuncție consecutivă (sec. XVIII, la M. Avram, E. 146), *întrucât* „deoarece” (B, ib. 79), *precum* „fiindcă” (Neculce, ib. 81);

3.8.2.4.2. verb + conjuncție: *fiindcă* (Antim, P., în DA).

Unele conjuncții compuse sudate, neanalizabile astăzi, erau analizabile în limba veche. De pildă, *deși* concesiv putea fi despărțit în

secolul al XVI-lea prin alte părți de vorbire (*de...și*) sau se scria cu elementele componente în ordine inversă și *de* (vezi M. Avram, E. 159); *deci* apare și sub forma *deaci*, *dacă* este prezent și în forma *deca*, tot așa *căci* este dublat de forma *căce* (vezi supra și FC I 229).

3.9. INTERJEȚIA

Izvoarele cercetate atestă o singură interjecție compusă, formată dintr-o interjecție și o prepoziție: *vaide* (*Vaide de toți păcătoșii*. CC₂ 41/28, cf. 50/17). Formația a căpătat sensul interjecției simple și s-a construit, din punct de vedere sintactic, cu prepoziția *de*: *vaide de*.

3.10. CONCLUZII

3.10.1. Din analiza situației cuvintelor compuse în cele trei secole cercetate reiese că procedeul compunerii este relativ bine reprezentat. Puținelor formații moștenite din latină li s-au adăugat cu timpul altele noi, majoritatea datorate influenței unor limbi străine, în special slavonei.

3.10.2. Din textele cercetate, coroborate cu alte surse, am evidențiat în descrierea noastră peste 70 de tipuri structurale de compuse.

În secolul al XVI-lea, materialul studiat atestă următoarele tipuri de cuvinte compuse

– pentru substantiv: substantiv + substantiv în acuzativ, substantiv + substantiv în nominativ, substantiv + substantiv în genitiv, substantiv + prepoziție + substantiv, substantiv + (pronume semiindependent +) adjectiv, adjectiv + prepoziție + substantiv, numeral + substantiv, adverb + substantiv, substantiv + prepoziție + adverb, prepoziție + substantiv, prepoziție + adjectiv, verb + substantiv + (prepoziție +) substantiv, interjecție + prepoziție + pronume și formații cu elemente tematice;

– pentru adjectiv: adjectiv + adjectiv subordonat, adverb + adjectiv, substantiv + adjectiv, adjectiv + prepoziție + substantiv, prepoziție + substantiv;

– pentru pronume: prepoziție + pronume, substantiv + adjectiv posesiv sau pronume personal, pronume + pronume, pronume + verb, adverb + pronume sau adjectiv nehotărât și formații cu elemente tematice;

– pentru numeral: numeral + numeral, numeral + prepoziție + numeral, numeral + conjuncție + numeral, adjectiv + numeral, prepoziție + numeral;

– pentru verb: verb + adverb și formații parasintetice;

– pentru adverb: prepoziție + adverb, adverb + adverb, verb + adverb, adverb + verb, adverb + pronume, prepoziție + substantiv (sau pronume) + prepoziție + substantiv, adjectiv + substantiv, prepoziție + prepoziție + numeral, adverb + substantiv, articol nehotărât + adverb și formații cu elemente tematice;

– pentru prepoziție: prepoziție + prepoziție;

– pentru conjuncție: conjuncție + conjuncție, adverb + conjuncție, conjuncție + pronume relativ, prepoziție + adverb (locuțiune prepozițională);

– pentru interjecție: interjecție + prepoziție.

Dintre aceste tipuri structurale, următoarele sunt reprezentate și în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea prin formații noi (pe lângă păstrarea unora dintre creațiile vechi);

– pentru substantiv: substantiv + substantiv în acuzativ, substantiv + substantiv în nominativ, substantiv + substantiv în genitiv, substantiv + prepoziție + substantiv, substantiv + (pronume semiindependent +) adjectiv, numeral + substantiv, adverb + substantiv, substantiv + prepoziție + adverb, prepoziție + substantiv, verb + substantiv;

– pentru adjectiv: adjectiv + adjectiv subordonat, adverb + adjectiv;

– pentru pronume: substantiv + adjectiv posesiv sau pronume personal, pronume + verb, pronume + pronume;

– pentru verb: verb + adverb;

– pentru adverb: prepoziție + adverb, adverb + adverb, verb + adverb, adverb + verb, adverb + pronume, prepoziție + substantiv;

– pentru prepoziție: prepoziție + prepoziție;

– pentru conjuncție: conjuncție + conjuncție, adverb + conjuncție, prepoziție + adverb.

Pe lângă categoriile menționate din secolul anterior, secolul al XVII-lea atestă următoarele tipuri noi, inexistente în secolul al XVI-lea:

– pentru substantiv: pronume demonstrativ + adjectiv, posesiv + pronume, demonstrativ + prepoziție + adverb și formații conținând elemente de compunere;

– pentru adjectiv: prepoziție + articol nehotărât (sau numeral) + substantiv, prepoziție + adjectiv substantivizat + prepoziție + verb, adverb + pronume + verb și creații cu elemente de compunere;

– pentru numeral: adverb + numeral;

– pentru adverb: articol nehotărât + substantiv, prepoziție + pronume, adjectiv pronominal + adverb, adverb + prepoziție + prepoziție + numeral, verb + conjuncție.

În secolul al XVIII-lea, pe lângă tipurile atestate în secolul al XVI-lea, se întâlnesc și o parte dintre categoriile apărute în secolul al XVII-lea, și anume:

– pentru substantiv: pronume demonstrativ + adjectiv, posesiv + pronume, demonstrativ + prepoziție + adverb și formații cu elemente de compunere;

– pentru adjectiv: prepoziție + articol nehotărât (sau numeral) + substantiv, adverb + pronume + verb;

– pentru numeral: adverb + numeral;

– pentru adverb: prepoziție + pronume, adverb + prepoziție + prepoziție + numeral și câteva categorii noi: adjective din două adjective coordonate și din pronume + adjectiv; adverbe din prepoziție + adjectiv + substantiv, adverb + conjuncție; ca tip nou apare conjuncția creată dintr-o formă verbală și o conjuncție.

3.10.3. Părțile de vorbire cel mai bine reprezentate în compunere sunt: substantivul, adjectivul, pronumele, numeralul și adverbul.

3.10.4. Din izvoarele cercetate, reiese că tipurile de compuse cel mai bogat reprezentate, adică cele mai productive în secolul al XVI-lea sunt următoarele:

– pentru substantiv: substantiv + (articol +) adjectiv, substantiv + prepoziție + substantiv, prepoziție + substantiv, substantiv + substantiv în acuzativ, substantiv + substantiv în genitiv, adverb + substantiv;

– pentru adjectiv: adjectiv + adjectiv, substantiv + adjectiv, prepoziție + substantiv + adjectiv;

– pentru pronume: pronume + verb, pronume + pronume;

– pentru numeral: numeral + conjuncția *și* + numeral, numeral + prepoziția *spre* + numeral, numeral + numeral;

– pentru verb: adverb + verb;

– pentru adverb: prepoziție + adverb, adverb + verb, prepoziție + substantiv.

În secolul al XVII-lea se menține productivitatea categoriilor de substantive formate din substantiv + (articol +) adjectiv, substantiv + substantiv în genitiv, substantiv + prepoziție + substantiv, adverb + substantiv, de pronume, numerale și adverbe productive și în secolul anterior și, în măsură mai mică, a adjectivelor construite din prepoziție + substantiv + adjectiv. În plus, crește productivitatea categoriei de substantive provenind din substantiv + substantiv în nominativ și se adaugă o nouă categorie, cea a substantivelor în structura cărora intră elemente de compunere.

Textele din secolul al XVIII-lea atestă aceleași categorii productive, ca și cele din secolul anterior, cu excepția tipurilor de adjective compuse, care devin neproductive.

3.10.5. Deși numărul total al cuvintelor compuse din textele parcurse scade treptat în perioada cercetată, se poate afirma că procedeul compunerii ca mijloc de creare a cuvintelor noi se dezvoltă în această epocă: a. prin creșterea numărului de formații originale și b. prin creșterea numărului de compuse în textele netraduse și, probabil, și în limba vorbită.

4. SCHIMBAREA VALORII GRAMATICALE

4.0. INTRODUCERE

Schimbarea valorii gramaticale, conversia sau conversiunea, este un procedeu de formare a cuvintelor întâlnit în latină și preluat și dezvoltat în limbile romanice.

Îmbogățirea lexicală prin conversie este determinată încă din latină de o serie de factori, cum ar fi: asemănarea categoriilor gramaticale în cadrul numelui (substantiv, adjectiv, pronume), care a avut, de pildă, drept urmare crearea unor substantive neutre ca *bonum*, *-i* < adj. *bonus*, *-a*, *-um* sau a unor adjective ca *amicissimus* < subst. *amicus*, ca și existența în latină a unor substantive și adjective verbale (gerunziu, supin și participiu). Pronunțatul caracter adjectival al participiului, prin folosirea sa frecventă ca atribut, a dus la formarea unor adjective substantivale de tipul *sapiens* „înțelept” < vb. *sapio*, *-ere*.

Exemplele s-ar putea înmulți (pentru situația din latină v. A. Ernout, *Morphologie historique du latin*, Paris, 1927, p. 122–123, 126, 344, A. Ernout și Fr. Thomas, *Syntaxe latine*, Paris, 1964, ediția a II-a, p. 9–10, 47, 49, 50, 164–165, 256, 274–275, 276–278; ILR I 138, 147, 187, 191).

4.1. SUBSTANTIVAREA

4.1.1. Substantiv provenit din adjectiv

Conversiunea adjectivelor în substantive este productivă în limba noastră încă din epoca veche. Ea este facilitată de elementele comune existente în flexiunea celor două categorii gramaticale implicate în acest proces.

Prin conversiune se formează substantive de la adjective:

– masculine (majoritatea): *blând* PH 19^v/25, Tetraev. (1574), în DA, *bogat* PH 41^f/3; CV² 54^v/3, CT 157^v/18, P.Or. 281/23–24, Alex. 91/31, LSR 82^{vl}/19, ÎL 45/40, NT 53^v/31, B 643²/18, Carte 8/5, Iv. P. 109/24; *boieresc* „prestație în muncă datorată boierului, clacă” (a. 1723), în DA; *bolnav* CT 124^v/7, CC₂ 60/3–4, DVS 15^v/12, Prav. 76^f/12, ÎL 52/8, NT 72^f/9, Iv. P. 71/8; *bucuros* PH 113^v/18; *bun* PH

14^f/18, CV² 275^f/2, CT 43^v/3 CC₂ 24/8, P.Or. 161/10, U. Let. 1/4, LSR 187^v/8, NT 75^f/22; *calic* Alex. 112/23; *casnic* CC₂ 202/29; *credincios* CV² 73^v/3; *creștin* Ms. Ieud I 180^f/15; *curioz* „persoană curioasă” Cantemir, în DĪLR; *dârz* CC₂ 366/26; *făcător* „persoană care face; creator” *Ascu(l)ătoria* *cuvântului e, nu făcătoriu*. CV² 57^v/13; *fălos* NT 66^v/27; *galben* DVS 29^v/3; *gârbov* Prav. 146^f/18; *gol* CC₂ 51/34, LSR 109^v/4; *ispitor* „cel care cercetează” NT 5^v/17; *iușor* este o traducere greșită a vsl. *mînjășemu* „cel mai mic” C. Pr., la Densusianu, HLR II 292; *iute* CC₂ 356/34; *izeclean* „om dur, aspru” PH 49^v/26; *împăcător* „cel care împacă” NT 6^v/18, Anon. Car.; *înțelept* CC₂ 443/8, Ms. Ieud I 177^v/17, ÎL 74/36, B 616^b/50, Cant. Ist. 58/9, P. Ist. 9/15; *învățător* CV² 61^v/6; *lacom* Cant. Ist. 45/29; *lăcuitor* „cel care locuiește” P.Or. 216/19; *lânced* „om bolnav” CV² 2^v/8, DVS II^f/17; *mare* PH 99^v/22–23, CV² 40^f/12, U. Let. 168/1, DVS 3^f/5, Prav. 56^v/1, ÎL 45/40, B 630^a/38, Iv. P. 97/1, N. Let. 146/22; *mazâl* Pr. C. 9/21; *măreș* CT 113^f/6, CC₂ 13/20; *mândru* „persoană înțeleaptă” CT 56^v/17, U. Let. 48/4, NT 4^f/4; *mântuitor* NT 68^f/3; *measer* „om sărac” PH 34^v/22–23, CC₂ 431/20; *meșter* CV² 6^v/14; *mic* PH 99^v/22, CC₂ 170/13, NT 53^v/10, B 634^a/31, Iv. P. 97/1, N. Let. 146/22; *milostiv* PH 96^f/21–22, CT 6^f/21, CC₂ 131/37, NT 6^v/16, Iv. P. 100/11; *mincinos* CV² 83^v/14, CT 61^f/9, Ms. Ieud I 180^v/1; *mișel* „om sărac; cerșetor” CC₂ 413/9 SB 59/11, DVS 32^f/11, ÎL 79/40, NT 60^f/1; *mitarnic* „vameș” NT 73^f/25; *mort* CV² 79^v/8, CT 211^v/6, CC₂ 31/31, P.Or. 73/2–3, Alex. 104/27, U. Let. 188/6, DVS 31^f/14, Prav. 61^v/13, LSR 101^f/11, ÎL 52/26, NT 53^f/9, B 615^b/13, Pr. C. 57/24; *mult* „mulțime” (cca 1600) CB II 216/2, Ms. Ieud III 190^f/10; *mut* CT 18^f/1, CC₂ 249/21, NT 49^v/6; *năpăstuitor* DVS 14^f/32; *năuc* „om prost” B 637^a/19; *nebun* „om rău; păcătos” PH 80^f/10, CT 151^v/11, DVS 6^f/3, Prav. 16^v/1, NT 7^f/17, Cant. Ist. 57/8; *necredincios* NT 65^f/25; *necurat* PH 7^f/11; *ned(e)rept* CC₂ 24/25; *neharnic* „om leneș” NT 74^v/33; *nemânios* PH 20^v/3; *nepriitor* „dușman, diavol” CV² 39^v/4–5 NT 7^v/15, DVS 14^f/10; *neputincios* B 636^b/48; *orb* PH 123^f/15, CT 17^v/11, CC₂ 168/20, DVS 31^v/35, NT 75^f/7, Cant. Ist. 34/31; *păcătos* PH 112^v/11–12, CT 71^v/5, U. Let. 3/13, ÎL 45/38, NT 74^v/38, B 620^b/16; *păgân* PH 67^v/7, CC₂ 170/15; *pedestru* „infanterist” NT 48^v/20, B 636^a/12; *pieritor* U. Let. 39/14; *pravoslavnic* „credincios, creștin; ortodox” Moxa în DLR, DVS 23^f/20; *potrivnic* U. Let. 216/1; *prost*

„om simplu” M. Ec. 2/3; *putător* Ms. Ieud II 184^f/1; *puternic* Alex. 96/37, U. Let. 209/11, Prav. 1^v/4, NT 66^v/23, B 627^b/3 (și *neputernic* Alex. 96/37); *rău* PH 83^f/1, Ms. Ieud I 181^v/17, P. Ist. 33/4; *roditor* „creator” Coresi, la Densusianu HLR-II 472 (a. 1648) Gaster, Chr. I, în DLR, ANON. CAR.; *sănătos* CT 71^v/14, NT 73^v/1, Cant. Ist. 41/26; *sărac* PH 7^f/16, CV² 58^f/2–3, Alex. 91/35, U. Let. 258/9, DVS 9^v/33, C. Let. 63/12, LSR 135^v/6, ÎL 45/40, NT II^v/11, B 626^b/48, Iv. P. 109/24, Pr. C. 36/12; *sfânt* „persoană canonizată de biserică” PH 15^v/11, CV² 38^f/11, CT 114^f/1, CC² 5/10, Ms. Ieud III 190^f/1, U. Let. 64/14–15, DVS 4^v/3, LSR 52^f/6, NT 67^f/25, B 620^a/35; *slab* U. Let. 200/2, B 637^a/8; *slăbănog* NT 6^f/28; *slobod* CV² 79^v/9, CC₂ 306/24, B 643^b/13; *străin* PH 45^f/4–5, CV² 74^f/6, CT 62^v/1, CC₂ 137/27, U. Let. 135/21, DVS 3^f/2, Prav. 141^v/26, LSR 172^v/6; *strâmb* PH 9^v/23, NT 69^v/11; *strigător* „om care vestește” NT 5^f/6; „cel care propovăduiește” NT 41^f/13; *surd* CT 85^f/1, CC₂ 522/2, NT 50^v/12, B 264^a/37; *suruman* „om sărac” P.Or. 254/21, NT 74^f/34; *șchiop* NT 76^f/20, Cant. Ist. 69/13; *șezător* „om stabilit (într-un loc)” CC₂ 541/8; *tare* „persoană puternică” PH 109^v/23, CT 74^f/1–2, CC₂ 136/19, U. Let. 229/2; *tânăr* CT 104^f/8, CC₂ 135/8, U. Let. 129/6, DVS 32^f/4, Prav. 161^v/12, ÎL 45/10, NT 61^f/25; *urias* PH 27^f/17–18; *vajnic* Prav. 65^f/15; *văzător* „martor ocular” CC₂ 177/5, NT 65^f/13; *vechi* „bătrân” Iv. P. 100/27; *venitor* „cel care vine” NT 48^v/16; *viclean* U. Let. 208/3, Ms. Ieud I 179^f/10, DVS 22^v/6; *viator* „persoană vie” PH 24^v/21; *vinovat* PH 52^v/1–2, CC₂ 508/26, U. Let. 209/6, Prav. 133^v/19, ÎL 67/16 (și *nevinovat* P.Or. 255/6, Cant. Ist. 26/14); *viteaz* „războinic” Alex. 96/24, U. Let. 65/12, DVS III^v/22, LSR 66^v/4, P. Ist. 12/20; *viu* PH 100^f/6, CV² 79^v/7, CT 97^v/10, CC₂ 95/25, DVS 131^f/33; *vorbitor* LSR 69^v/6; *vreadnic* DVS 4^f/2, Cant. Ist. 67/3;

– feminine (uneori și cu formă de masculin, dar de obicei cu sensuri diferite): *aplecător* „persoană care îngrijește și hrănește copiii” B 273^a/42; *aplecătoare* „doică” NT 59^f/7; *d(e)rept* „om drept, bun” CV² 77^v/4; *d(e)reaptă* „mâna dreaptă” VRC, în ILRLV; *deșartă* „deșertăciune” CC₂ 548/11; *grecească* „limba greacă” NT V^f/23; *putred* CT în DLR; *putredă* „putreziciune” CC₂ 304/17; *stângă* „mâna stângă” DVS 25^v/21; *trist și tristă* „tristețe” PS, CP, CC₂, la Densusianu, HLR II 293;

– neutre: *acru* „acreală” Carte 8/3, *adânc* „adâncime” CT 122^v/17, CC₂ 188/8, U. Let. 143/5, DVS 11^f/20, Prav. 150^f/19, NT 72^v/2, B 629^b/27–28, Cant. Ist. 37/5, Iv. P. 73/21; *alb* „albeață” Cant. Ist. 62/29; *cald* „căldură” CC₂ 447/15; *fierbinte* „căldură” PV, CTd la Densusianu, HLR II 291; *frumos* „frumusețe” Cânt. C. 5^b/13; *gras* „bogăție, fertilitate” PH 51^v/7, P.Or. 91/13; *greu* „greutate” U. Let. 226/9, Iv. P. 97/13; *înalt* „înălțime” P.Or. 262/15; *larg* „lărgime” N. Let. 138/33; *lat* „lățime” Pr. C. 88/7–8, M. Ec. 56/1; *lin* „liniște, calm” C. Pr., la Densusianu, HLR II 292; *lung* „lungime” Pr. C. 88/8; *mult* „mulțime” PS, CP la Densusianu, HLR II 292, (cca 1600) CB II 216/2; *negru* „negreală” Cant. Ist. 62/29; *plin* „bogăție” PS, CP, PV, la Densusianu, HLR II 292; *rece* „rușine” CC₂ 447/16, confuzie între vsl. *studū* „rușine” și *studī* „rece”, cf. Densusianu, HLR II 292.

Majoritatea substantivelor provenite din adjectiv în perioada cercetată sunt masculine. Acestea denumesc de cele mai multe ori pe purtătorul calității: *bătrân*: *Și toți oamenii ... giunrii și featele, bătrânrii cu tinrerii se laude numele lu Dumnedzeu.* PH 124^v/11; *blând*: *Să știți că e pământul făgăduit și ceriul, pământul blânzilor carei se-au împăcat de toate realele.* CC₂ 271/13; *bun*: *Dumnezeu întocmai luminează soarele prespre toți, spre buni și spre răi.* CC₂ 24/8; *dârz*: *moarte amu iaste acelor ce-s fără de omenie și dârjilor ceia iuții și bogaților.* CC₂ 366/26; *gol*: *Cându veți vedea golulu sau dezbrăcatulu, îmbracă-lu și coapere pre elu.* CC₂ 51/34; *mare*: *Carii se tem de D[Ńu]mn[Ńe]dzău micii cu marii se adaugă.* PH 99^v/22; *năuc*: „nătâng, prost” *Vor vedea pre un năuc neputând grăi ...* B 637^a/19; *sănătos*: *Nu trebuiaște sănătosului vraci, ce bolnavului.* CT 71^v/14; *sărac*: *Se cearcete săracii și văduole întru scârbiia lor.* CV² 58^v/2–3; *străin*: *Sfat făcură să cumpere lor un sat de lut de îngrupătoare striinilor.* CT 62^v/1; *șchiop*: *orbii iau vedea, șchiopii îmblă.* NT 76^f/20; *tare*: *Nimea nu poate vasele tarelui să între în casa lui să răpească de nu va lega întâiu tarele.* CT 74^f/1–2; *vechi* „bătrân”: *Priimește pre acest prunc, carele iaste mai vechiu decât toț vechii.* Iv. P. 100/27; *viclean*: *Scorni vicleanul poruncă păgubitoare.* DVS 22^v/6; *vrednic*: *Moscalii ca niște vrednici, cu vitejie au stătut împotriva șvezilor.* N. Costin, în DLR; *Și-l astrucară pre svințiia sa înăuntru oltariului svintei beserici a svinților apostoli ca un vreadnic și destoinic.* DVS 4^f/2 etc.

Alte substantive masculine provenite din adjectiv denumesc agentul (mai ales când adjectivul are la bază un verb):

credincios: *De poți creade, toată putearea a credinciosului.* CT 88^v/15; *fălos*: *Foarte putearnic lucru făcu cu brațul lui și răsipi făloșii.* NT 66^v/27; *împăcător*: *Ferice de împăcătorii, că aceia fii[ui] lui Dumnezeu să vor chema.* NT 6^v/18; *mântuitor*: *Născu voao astăzi Mântuitoriu.* NT 68^f/3; *mincinos*: *Mulți mincinoși mărturie mearseră și nu aflare.* CT 61^f/9; *mitarnic*: *Văzu pre un mitarnic.* NT 73^f/25; *strigător* „vestitor”: *Stātu strigătoriu oștii în tabără ... zicând: „Fieștecarele la cetatea lui ... Căci au murit împăratul”.* B 264^a/37; și „propovăduitor”, cf. *striga* „propovădui”, DVS 26^v/10; *Glasul strigătoriuului în pustie, gătiți calea Domnului.* NT 41^f/13 etc.

Substantivul feminin *grecească* înseamnă „limba, graiul grecesc”: *Am socotit și izvodul slovenesc carele-i izvodit sloveneaste din grecească.* NT V^f/23;

Substantivele neutre provenite din adjective denumesc de obicei abstractele calității: *gras* „grăsime, bogăție”: *Să dea fie Dumnedzeu ... grasul pământului.* P.Or. 91/13; *mult*: „mulțime (calitate + sens colectiv)” *Curățește multul păcatelor noastre* (cca 1600) CB II 216/2 etc.

Temele de la care provin adjectivele substantivate sunt aproape în exclusivitate latine și slave. În câteva cazuri apar și teme de alte origini (maghiare: *meșter*, turcești: *mazil*; comune cu albaneza: *bucuros* etc.).

Cea mai mare parte dintre substantivele provenite din adjective se întâlnesc în textele din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Puține sunt cazurile în care aceste substantive apar în texte din toate cele trei secole.

4.1.2. Substantiv provenit din pronume

Am întâlnit în perioada cercetată un singur exemplu de substantiv provenit din pronumele reflexiv *sine* (și cu forma articulată *sinea* „ceea ce este fiecare pentru el însuși, eul său”): *Tot omul să fie în sinea lui cum era și Is. Hs.* C. Pr., la Densusianu, HLR II 293; *Sufletul ... este partea cea mai aleasă și mai stăpânitoare a sinelui său.* Iv. P., în DLR, s. v. *se*¹.

4.1.3. Substantiv provenit din numeral

O serie de numere cardinale (*cincizeci, doisprezece, patru, patruzeci, zece*) și ordinale (*dintâi, întâi, a zecea*) au valoare de substantiv.

Ele își modifică sensul și dobândesc caracteristici de substantiv (articulare și număr; cf. și GALR I 301).

Substantivele provenite din numerale sunt masculine și feminine:

– masculine: *dintâi* „fruntaș” CC₂ 520/19 (și *întâi* Tetraev. (1574), în DA, CC₂ 542/25); *doisprezece* „apostolii” NT 77^f/24; *patru* „tetrarh” CT 117^f/16;

– feminine: *cincizeci* „Rusalii, a cincizecea zi după Paști” CV² 9^v/5; *cincizecea* „grup de cincizeci” DVS în DA; *patruzeci* „Păresimi” CC₂ 393/11, cf. și Densusianu, HLR II 293; *zece* „unitate de zece” CC₂, la Densusianu, HLR II 293, și „zeciuală” B 195^a/20 (și *a zecea* CC₂ 17/4);

– neutre: (rar) *întâi* „început” Ureche, în DA.

Valorile numeralelor substantivate includ sensul de număr sau determinare numerică

1. grupare de persoane: *cincizecea* „grup, ceată formată din cincizeci de persoane”: *Acesta-i Avdiu cel al treilea trimis cu cindzăcia sa*. DVS în DA;

De această valoare pare apropiată cea a lui *zece* „unitate de zece”: *În zece zeci cine e desăvârșit acest număr mai mult adaus tocmește*. CC₂, la Densusianu HLR II 293;

2. persoană care ocupă un loc determinat într-o ierarhie: *dintâi* (și *întâi*) „primul, cel mai însemnat”: *Dereptu aceaia și Hristos, ca să împlă leagea vine în besarecă și ca un tânăr de patruzeci de zile și ca un dentâi*. CC₂ 520/19; *Chiemă Pavelu câți era întânii iudeilor*. CV² 50^v/11; *patru* „tetrarh”: *Filip fratele lui ... și Lisanüia Avilinüia patru oblăduia*. CT 117^f/16;

3. dată (sau perioadă) calendaristică legată de cifra exprimată prin numeral: *cincizeci* „Rusalii”: *În dzua Cindzeciloru se fie întru Ierusalim*. CV² 9^v/5, CC₂ 533/35; *întâi* „început”: *După cum au fost întâiul țărâi și pământului nostru*. LET. I în DA; *patruzeci* „Păresimi”: *Postul Patruzeciloru*. CC₂ 393/11;

4. cantitate legată de cifra exprimată prin numeral: *zece* (și *a zecea*) „dijmă, zeciuală”: *Să jârtvuiască jârtva zilelor și rugile lui și toate zecile pământului lui*. B 195^a/20; *Jidovii den toată avușia lor da o a zecea*. CC₂ 17/4.

4.1.4. Substantiv provenit din participiu

Participiul, formă nepersonală/nepredicativă a verbului, are un comportament intermediar între verb și adjectiv încă din limba latină. Comportamentul sintactic adjectival al participiului facilitează și posibilitatea sa de substantivare (v. ILR I, 191–192, GALR I 504).

În perioada de care ne ocupăm am întâlnit relativ numeroase substantive masculine provenite din participii: *acoperit* CT 10^v/6; *adăpat* CC₂ 99/35; *afurisit* ÎL 48/42; *ales* CT 53^v/4, CC₂ 39/24, NT 73^v/22, Iv. P. 76/29; *aplecat* „sugar” PH 113^f/21 (DVS 26^v/23 înregistrează și forma de neutru cu sensul „aplecare, alăptare”); *apropiat* PS, la Densusianu, HLR II 294; *batjocorit* CC₂ 444/31–32; *blagoslovit* CC₂ 38/3, NT 61^v/11; Iv. P. 112/10; *blestemat* CT 57^f/2, CC₂ 539/10; *botezat* CC₂ 513/26 (și *nebotezat* ÎL 53/9); *canonit* ÎL 58/22; *chemat* „invitat, oaspete” CC₂ 302/7; *cinstit* „învățat” Iv. P. 109/25; *curățit* CC₂ 427/1–2; *delungat* (*delungat de Dumnezeu*) „alungat” CC₂ 378/5; *drăcit* (și *îndrăcit*) CC₂ 378/5, V. Caz. 39/18, ÎL 51/4, NT 52^f/16; *dus* „mort” (începutul sec. XVII) SB 63/3; *făcut* „făptură, creatură” TM, la Densusianu, HLR II 296; *fărecat* „pus în fiare, rob” PS, la Densusianu HLR II 296; *folosit* „posedat” CC₂ 411/19–20; *frânt* „înfrânt” CC₂ 477/10; *frențit* (și *nefrențit*) „bolnav de frențe, sifilitic” Prav. 146^f/18; *fugit* „fugar” ÎL 64/15; *gonit* „prigonit” CC₂ 120/12, ÎL 74/19; *greșit* „păcătos” CT 10^f/19, CC₂ 27/33, ÎL 62/10, NT 8^f/32, Prav. 17^f/17; *hrănit* CT 47^f/11; *iubit* DVS 28^f/31, Iv. P. 96/12; *îmbogățit* CC₂ 492/8; *împins* „alungat” CC₂ 441/1; *însărcinat* Iv. P. 99/7; *întort* „pervers” Coresi, în DA; *învățat* CC₂ 29/4, Iv. P. 85/14 (și *neînvățat* Iv. P. 109/25); *jeluit* „cel dorit” (a. 1787), în CR II 128/9; *legat* „prizonier” CV² 19^v/8, CC₂ 354/23; *lepădat* CC₂ 230/13; *luminat* CC₂ 426/33–34; *mângâiat* PH 111^v/14; *mișelit* „lepros” CC₂, la Densusianu, HLR II 298; *muncit* „martir” CC₂ 137/22; *năemit* „slujbaș” V. Caz. 12/14, ÎL 69/30; *nărocit* „persoană însemnată” CV² 36^f/6; *născut* CL 201/19, P.Or. 70/10; *nevoit* „cel obijduit, nenorocit” Coresi, la Densusianu, HLR II 295; *obidit* „cel nedreptățit, oprimat” PH 6^f/6 (în forma *obiduit*, CC₂ 514/19); *osândit* CC₂ 137/22; *pierit* CC₂ 447/3; *pierdut* CC₂ 454/7, V. Caz. 346/17–18; *plecat* „om smerit” CT 113^f/8, CC₂ 492/7; *pocăit* NT 1^f/19; *prădat* CC₂ 458/4; *preacinstit* ÎL 74/35–36; *priceput* ÎL 135/6; *prilăstit*

„amăgit, înșelat” CC₂ 485/12; *prins* „prizonier” CT 120^v/22, CC₂ 456/12; *rănit* P. Sch. în DLR, B 622^a/45; *răstignit* (a. 1650–1675) Gaster, Chr. I 230/9, CT 60^f/7, DVS 5^v/30–31, NT 63^f/23; *rătăcit* CC₂ 440/25, C. Let. 74/37; *răzbit* „cel învins” P.Or. 288/16; *robit* DVS 34^f/28; *scârbit* „cel întristat, supărat” (a. 1633) Gaster, Chr. I 82/25, V. Caz. 444/1; *sfințit* ÎL 48/22; *smerit* CV² 82^f/6, V. Caz. 402/6; *spăsit* CC₂ 359/18; *spurcat* V. Caz. 430/5, ÎL 40/3; *stricat* „lepros” V. Caz. 504/9, NT 71^v/13; *supus* B 633^b/13, Cant. Ist. 32/19; *știut* „cel cunoscut” PH 24^v/12; *tăcut* Prav. 150^f/6–7; *trimis* „sol” CV² 84^v/11, CT 187^f/13, Prav. 89^f/8, Iorga, SBD LXXX, 116/8; *ucis* „cel asasinat” SB 41/22, DVS 31^f/5; *uitat* „cel uitat” CC₂ 306/19; *venit* „străin” C. Pr. și PO, la Densusianu, HLR II 302; *zidit* „cel creat de Dumnezeu” CC₂ 485/33 etc.

În documentele slavo-române din secolul al XVI-lea întâlnim câteva exemple de toponime (nume de sate) provenite din participii substantivate: *Dejuțași* (a. 1560), *Desărași* (a. 1571), *Deșirași* (a. 1565). Toate exemplele apar la Nestorescu, A. 32 (v. și **de-**).

Ca substantive masculine, participiile au valori care decurg din statutul lor verbal și adjectival:

– purtătorul calității: *acoperit* „om fățarnic”: *Când vă postiți nu fiți ca acoperiții ce se întristează ... ca să se ivească oamenilor că se postesc*. CT 10^v/6; *apropiat* „rudă”: *Apropiatii miei de departe șezură*. PS, la Densusianu, HLR II 294; *cunoscut*: *De vămu iubi vecinii și cunoscuții ceia ce ne iubescu, nemică mai mult nu avăm decât păgânii*. CC₂ 340/31; *luminat* „om învățat”: *Afară de al luminaților săbor să lăcuască*. CC₂ 426/33; *nărocit* „om cu noroc, însemnat”: *Întrară întru ascultare cu miiășii și cu nărociții cetăției*. CV² 36^f/6; *priceput* „om dotat cu pricepere”, *înțelept* „om dotat cu înțelepciune”: *Porunca tuturor pricepuților și înțelepților*. ÎL 74/35–36 etc.

– agentul: *adăpat*: *Nici ceia plinii de dumnezeie și adăpații și legații Duhului Sfânt, nu cu vreo silă și nevoie ținuți sânt*. CC₂ 99/35; *curățit*: *Nici împreună să fie cu curățiții*. CC₂ 427/1–2; *îmbogățit*: *Flămânzii împluși de dulceață și îmbogățiții lăsași deșerți*. CC₂ 492/8; *învățat* (și *neînvățat*): *Cei învățați și pedepsiți întru bunătăți stau de se miră de mărirea ei*. Iv. P. 85/14; *pocăit*: *Ertăciunea păcatilor pocăiților și credincioșilor*. NT 1^f/19 etc.

– persoana care suferă acțiunea verbului de la care provine participiul: *adus* „oaspete”: *Ca (u)n adus drag strig*. CTd, la Densusianu, HLR II 294; *afurisit*: *Pentru afurisitul, cum se cunoaște după moartea lui unde se-au afurisit*. ÎL 48/42; *ales*: *va tremeate îngerii lui cu bucine în glasure mari și vor aduna aleșii lui de patru vânture*. CT 53^v/4; *botezat*: *Botezatului cu miru amu ungu-i trupul în vedare*. CC₂ 513/26; *drăcit* (și *îndrăcit*) „posedat de diavol”: *Văzură cum se-a mântuit drăcitul*. CC₂ 378/5; *goni dracii din cei doi îndrăciți*. V. Caz. 39/18; *năemit* „slujbaș tocmit”: *Năemitul ce nu-ș va lua simbria*. ÎL 69/30; *sfințit*: *Pentru preot sau episcop sau alt sfințit, ce-i vor lua darul, iară el va face liturghie*. ÎL 48/22; *ucis*: *Iară ei îndată să iviră că stătură de față amândoi, ucisul și ucigașul*. DVS 31^f/5 etc.

Substantivele care provin din forma de feminin a participiului-adjectiv sunt, cel puțin pentru perioada veche a limbii noastre, dificil de despărțit de substantivele provenite din supin. Este motivul pentru care au fost tratate de unii cercetători împreună, fără distincție (v. Densusianu, HLR II 293 ș. u., cap. *Substantive derivate din participii perfecte*; Al. Rosetti, ILR 319–320 *Substantive provenite din participiul trecut*). Gh. Bulgăr (SCL XI, 1960, nr. 3, 395–405) remarcă, de asemenea, că identitatea de formă și apropierea de înțeles între participiu și supin a determinat o interferență a acestor două forme, făcând dificilă separarea lor.

O analiză atentă a valorilor acestor substantive arată că participiul-substantiv indică, de regulă, agentul sau persoana care suferă acțiunea verbului de la care provine participiul, în vreme ce supinul exprimă ideea de proces, acțiune, rezultat al acesteia (v. și Carabulea – Popescu Marin 280–281). Acest criteriu ne-a determinat să grupăm substantivele feminine cu valori abstracte la supin, reținând la participiul-feminin doar substantivul *logodită* „logodnică”: *Pentru cela ce va să se preoțească și-i va muri logodita lui*. ÎL 54/12.

Participiile substantivale provin de la teme de diferite origini și se întâlnesc frecvent în textele studiate.

4.1.5. Substantiv provenit din supin

Supinul, substantiv verbal în limba latină (v. Leumann – Hofmann – Szantyr 381–383), nu a fost, în general, moștenit de

limbile romanice (cf. Ernout, Morphologie 364). Româna este singura care a păstrat supinul, mai ales cu rolul de substantiv verbal, dar i-a lărgit mult sfera de întrebuițare (v. ILR I 190).

Supinul românesc reprezintă continuarea ambelor forme de supin din latină: supinul activ și supinul pasiv.

Încă din perioada veche a istoriei limbii noastre întâlnim în textele românești substantive provenite din verbe la supin.

Prin substantivizarea supinului se formează substantive neutre de la verbe în

-a: *aflat* „aflare” DVS 19^f/15; *ajunat* „ajunare, post” CP, PS, la Densusianu, HLR II 294; *aplecat* „alăptare” DVS 26^v/23; *ascultat* „ascultare” CC₂ 25/27; *botezat* „botezare, botez” CC₂ 513/12; *căutat* „(pre)vedere” CV² 69^f/8–9; *cercetat* „cercetare” CT 165^f/21; *chemat* „chemare” PH 37^f/23; *cruțat* „cruțare” PH 43^f/3–4, DVS 7^f/21; *dat* „dare” CT 69^f/2, DVS II^f/19, Pr. C. 62/21; *descălecat* „întemeiere” C. Let. 42/3; *descuiat* „descuiere” Prav. 50^v/21; *descumpărat* „descumpărare” PH 119^f/10; *deșiderat* „dorință” PS, PV, la Densusianu, HLR II 295; *iernat* „iernare” N. Let. 152/11; *iertat* „iertare” CC₂ 128/4; *îmblat* „cutreierat, colindare” P.Or. 103/10; *împelițat* „întrupare” PS, la Densusianu, HLR II 297; *înălțat* „înălțare” *ib.*; *închinat* „închinare” CC₂ 163/22; *îngrupat* „înmormântare” CC₁, la Densusianu, HLR II 297; *întrebat* „dispută” CV² 28^f/2; *înțârcat* „înțârcare” CC₂ 55/17; *lăsat* „lăsare” U. Let. 11/2, V. Caz. 499/20; *legat* „legare” Pr. C. 55/9; *luat* „luare” CC₂ 130/22; Pr. C. 62/21; *luminat* „luminare” PH 37^f/2; *lunrecat* „alunecare” PH 100^f/25; *mâncat* „mâncare” P.Or. 214/17–18; *muiat* „muiere” Carte 45/1; *mutat* „mutare” PH 101^v/5–6; *ouat* Cant. Ist. 48/2; *ras* „radere” Carte 123/11; *răsfîrat* „risipire, împrăștiere” PH 123^f/26; *rătezat* „retezare” M. Ec. 103/1; *răvărsat* „revărsare” P.Or. 112/21; U. Let. 41/9–10; P. Ist. 21/4; *sămănat* P.Or. 169/4; *săpat* CC₂ 299/32, Prav. 22^v/7; *schimbat* „schimbare” CC₂ 79/15, C. Let. 88/35, Prav. 4^f/15, N. Let. 152/10; *sculat* „sculare” CC₂ 562/21; *scumpărat* „izbăvire” TM, la Densusianu, HLR II 300; *secerat* CC₂ 100/24, Prav. 22^v/5; *spălat* „spălare” Carte 122/14; *spământat* „spăimântare, spaimă” PS, la Densusianu, HLR II 300; *stat* „existență” CC₂ 454/26, U. Let. 90/8,

LSR 198^f/20, V. Caz. 345/19; NT 69^f/26 (și *stănut* TM, la Densusianu, HLR II 300); *strigat* „strigăt” P.Or. 253/12–13; *tăiat* P.Or. 191/20, Prav. 22^v/13, Calendar 55/14; *tâmpinat* CT 213^f/19, CC₂ 103/3–4; *turburat* „tulburare” PS și Coresi, la Densusianu, HLR II 301; *vărsat* „vărsare” CC₂ 416/12, DVS 16^f/19, LSR 132^f/1, Calendar 7/2; *vânat* U. Let. 13/6, DVS 22^v/20, V. Caz. 501/19, NT 72^v/2; *zburat* Cant. Ist. 48/4;

-ea: *avut* „avere, bogăție” CV² 4^v/9, B 9/2; *văzut* „vedere” P.Or. 127/18;

-e: *adus* „aducere” CC₂ 356/4; *ajuns* „ajungere” Cant. Ist. 46/4, M. Ec. 154/3; *ales* „alegere” N. Let. 172/29; *așternut* „așezare” P. Ist. 50/2; *atins* „atingere” CC₂ 347/28; *creșcut* „statură” CT 163^f/6, CC₂ 215/10; *cules* Calendar 13/17, Pr. C. 97/19; *cuprins* „cuprindere, cucerire” C. Let. 50/14; *curs* CT 134^v/5, CC₂ 380/2, NT 77^f/20, Cant. Ist. 25/5, U. Let. 4/23, C. Let. 71/34; *cusut* P.Or. 309/16; *dres* Carte 2/8, Pr. C. 47/16; *dus* „ducere” N. Let. 182/19; M. Ec. 173/17; *frânt* „frângere” CT 179^f/3; *fript* „frigere” Carte 64/8; *gemut* P.Or. 185/6; *început* „începere” CT 90^v/12, CC₂ 307/10, U. Let. 2/21, V. Caz. 482/24, DVS I/12, LSR 145^v/20, NT 59^f/9, Prav. 14^f/14, B 627^f/23, Iv. P. 98/26, Pr. C. 6/1, M. Ec. 104/3; *înțârcat* „înțârcare” Calendar 55/17; *învis* „înviere” CP, la Densusianu, HLR II 297; *mers* Cant. Ist. 46/4, N. Let. 132/10; *născut* „naștere” CT 30^f/14, CC₂ 494/3, Moxa, în DLR, Pr. C. 33/9; *plâns* DVS 27^v/14, LSR 98^f/3, NT 77^f/21, P. Ist. 33/1; *prepus* „bănuială” Cant. Ist. 31/18, N. Let. 178/26; *prins* M. Ec. 155/18; *purces* C. Let. 64/14, N. Let. 156/7; *ras* Carte 123/11; *rămas* P.Or. 159/21–22; *răspuns* ÎL 61/31, LSR 43^v/19, C. Let. 49/7, DVS 30^v/6, V. Caz. 334/30, NT 69^f/15, Prav. 152^v/20; *râs* P.Or. 61/18; Cant. Ist. 48/24; *scris* „semnalare” P. Ist. 7/18, Pr. C. 36/14; *spus* CC₂ 333/27; *strâns* P.Or. 13/5; *trecut* „trecere” P.Or. 215/14; *ținut* „ținere” DVS 12^f/23; *ucis* „omor” N. Let. 144/19; *umplut* „belșug” CT 182^f/1;

-i/-î: *adormit* CC₂ 95/7–8; *auzit* „veste, faimă” CT 6^v/2; *beseduit* „beseduire” P.Or. 296/28; *biruit* „biruință” PH 122^f/23; *blagoslovit* „blagoslovire” CC₂ 105/2; *citit* CC₂ 352/13; *clădit* P.Or. 301/12–13; *clăit* CC₂ 142/16; *cumplit* „sfârșit” PH 33^f/8; *cuntinrit* „încetare” PH 69^f/6; *curățit* CC₂ 427/12; *descoperit* „descoperire, revelație” CV²

71^f/13; *dodeit* „supărare” PH 45^f/22; *dospit* CC₂ 100/23; *dostoit* „moștenire” PS, CP, la Densusianu, HLR II 296; *ieșit* „ieșire” PH 56^f/22, CC₂ 191/16, LSR 195^f/8, N. Let. 170/30; *izvorât* „izvorăre” PH 1^f/3; LSR 195^f/8; *împărșit* „despărșire” U. Let. 151/2; *împlinit* NT 75^f/23; *înveștit* „veșmânt” PH 86^f/19; *lipsit* „nevoie, trebuință” CV² 12^f/2; *mărturisit* „învățătură (bisericească)” Coresi, la Densusianu, HLR II 298; *piuit* Cant. Ist. 48/24; *plinit* „împlinire” Calendar 56/1; *pustiit* „pustiire” Coresi, în DLR; *răstit* „răstire” CC₂ 244/14; *răstignit* „răstignire” Coresi, în DLR; *rodit* „creare, facere” P.Or. 24/22; *roit* „roire” M. Ec. 77/16; *sărguit* „sărguință” CC₂ 157/35; *scârbit* „scârbă, amărăciune” CT. EL., la Densusianu, HLR II 300; *scrâșnit* „scrâșnire, scrâșnet” CC₂ 301/10; *sfârșit* CV² 54^v/6, CT 99^v/15, CC₂ 230/21, U. Let. 66/13, V. Caz. 456/15, ÎL 72/32, NT 58^v/32, B 634^b/54, Cant. Ist. 25/6, Iv. P. 98/24, Calendar 18/9; *slobozit* „slobozire” CC₂ 208/11; *sprejenit* „sprijin” PH 17^v/13; *suit* P.Or. 173/15, NT 72^f/24; *știut* CV² 35^v/11 (și *neștiut* „neștiință, prostie” PS, CP, la Densusianu, HLR II 299; cf. verbul *nești* Psalt. Sch., în DLR, s. v.); *vădit* DVS 14^v/31; *venit* CV² 66^v/9–10, PH 104^f/23, CT 54^f/15, CC₂ 108/16–17, DVS 13^v/18, C. Let. 85/22, Prav. 46^v/19; *zăpretit* „zăpretire; teamă, dojană” PS, la Densusianu, HLR II 302; *zidit* Prav. 8^v/12 etc.

În perioada studiată apar cu același sens ca substantivele neutre provenite din supin și substantive feminine (de obicei articulate):

a. numai cu formă de feminin: *amistuită* „scăpare”: *Tu ești amistuită mea de bănatul ce me ținru*. PH 26^f/12; *aprinsă* „jertfă” CP², la Densusianu, HLR II 224 și *arsă*, cu același sens PH 54^f/26; *ascunsă* „taină” PH 15^f/9, CC₂ 37/5; „minune, vrajă” P.Or. 199/8; *biruită* „putere, stăpânire” P.Or. 238/22; *cunoscută* „cunoștință, știință” CP, la Densusianu, HLR II 295; *faptă* „minune” V. Caz. 391/32, U. Let. 157/6, C. Let. 43/30, NT 6^v/3, P. Ist. 9/14, N. Let. 133/25; *făgăduită* „făgăduială, legământ” CV² 73^f/10, P.Or. 96/2, NT 1^v/4; *gătită* „pregătire”: *Ascultat-ai, Doamne, gătită înrimiloru ale lor*. PH 7^f/24; *giuruită* „jurământ” C. Let. 72/25; *grăită* „vorbă, prorocire” PH 119^v/7, CT 5^v/23, CC₂ 517/6; *judecată* (a. 1728) Iorga SN 113/27, Cant. Ist. 133/30; *mărmăită* „murmur” CP, la Densusianu, HLR II 298; *mâlcomită* „taină” id., ib.; *mulțemită* „mulțumire”: *Să ne și*

îndulcim toți, fraților, cu bune mulțemite, acestui praznic bun. Coresi, în DLR, cf. și ILRLV 437; *nălucită* (< a se năluci „a avea o viziune”) este o traducere greșită în CP a lat. *facies*, vsl. *lice*, exemplul de formă inventată de traducător, cf. Densusianu, HLR II 298; *necălcată* „funie, măsură cu funia” PH 117^v/1; pentru aceeași formă, în PS, CP *călcata* „funie, măsură cu funia”, cf. Densusianu, HLR II 299; *nevăzută* „minune” CC₂ 291/18; *pitulată* „lucru ascuns, taină” CT, la Densusianu, HLR II 299; *porâncită* „poruncă, lege” PH 65^v/14, CV² 28^f/13; *sărutată* „sărutare, salut”: *Vă închinați unul cătră alalt cu sărutată sfântă*. CP, la Densusianu, HLR II 300; *lubesc ... sărutatele în târgure*. CT, la Densusianu, HLR II 300; *spusă* „spunere, propovăduire” Coresi, în DLR, DVS 35^v/21; *zisă* „comunicare” (a. 1600–1650) Gaster, Chr. I 139/21; „povață, poruncă” CV² 38^v/7, Coresi, în DLR, Ureche, ib.

b. cu formă de feminin și de neutru (uneori în același text): *început și începută* „începere, început”: *Începutul ... spăseniei noastre* CC₂ 25/29; *Începutele hitleniei* CC₂ 459/10 și „concepție, zămislire”, cf. Densusianu, HLR II 297; *jurat și jurată* „jurământ”: *Juratul său lu Isaac* CP, PS, la Densusianu, HLR II 297, și *jurată* CM id., ib.; *lăcuit și lăcuită* „locuință, adăpost”: *Fu lăcuitul lor în Mesa* PO, la Densusianu, HLR II 298 și *lăcuită* CP² id., ib.; *născut și născută* „naștere”: *Eva grija bărbatului-și și greul născutului să-l poarte* Moxa, în DLR; *Mumă aceștiia zise-i mainte de născută* Coresi, în DLR; *ostenit și ostenită* „oboseală”; *De ale lui blăstemi rrostulu lui plinru e, ... suptu limba lui ustenit și lâ[n]goare* PH 6^v/20; *În ustenită den tin[er]eațele meale, înrălțaiu-me* PH 74^v/21 etc.

Cele mai multe substantive provenite din supin sunt *nume de acțiune*; *adormit*: *Zise Isus de moartea lui; ei le părea că de adurmitul somnului grăia* CC₂ 95/7–8; *aflat*: *Aflatul sfintelor moștii a lui Sfântul Acachie*. DVS 19^f/15; *atins*: *Și așa, cu cuvântul și cu atinsul învinse mortul* CC₂ 347/28; *botezat*: *Botezatul cu trei afundări și scoateri, ce-au fost întru mormânt trei zile și trei nopți a Domnului închipuiaște*. CC₂ 513/12; *cuprins* „ocupare”: *Înțelegând Mihai-Vodă de cuprinsul Țării Muntenesti ... îndată au purces asupra lui Simion-Vodă*. C. Let. 50/14; *dat*: *Noi vr'o 2–3 zile caută să mai ședem pân' la*

datul banilor. Iorga SN LXXVI, 136/9; *descoperit*: *Descoperitul* lu[i] *Isus Hristos* CV² 71¹/13; *frânt*: *Se-au arătat lor întru frântul* pitei CT 179¹/3; *iertat*: *Ertatul* păcatelor CC₂ 128/4; *ieșit*: *La ieșitul* din curtea domnească Dumitrașco-Vodă arăta *fantazie*. N. Let. 170/30; *împlinit*: „împlinire” *De împlinitul* inimiei grăește gura lui NT 75¹/23; *luat*: *Datul și luatul* ... să se facă supt mărturia preotului. Pr. C. 62/21; *nescris*: *Jălbile* ce curg din pricina neștiinții și *nescrisului* hotarilor. Pr. C. 33/9; *schimbat*: *Cheltuială* cu *schimbatul* pașilor din Cameniță. N. Let. 152/10; *sculat* „înviere”: *Așteptăm sculatul* morților și viața ce va să fie în vecie. CC₂ 562/21; *sprejenit*: *Doamne, nu delunga* agiutoriu tău de la menre; la *sprejenitul* meu socotește. PH 17¹/13; *tâmpinat*: *Luară stâlpari* de finic și eșiră în *tîmpinatul* Lui. CT 213¹/19; *venit*: *Rebdați* amu, frați, până la *venritul* Domnului. CV² 66¹/9; *zburat*: *Pre pasire* ... o deosebesce *zburatul*. Cant. Ist. 48/2 etc.

Alte substantive provenite din supin indică rezultatul acțiunii (uneori concretizat): *agonisită* „strânsură, agoniseală”: *Voiu aduna* acolo toată *agonisita* mea și tot binele meu. V. Caz. în Crest. II 19/12; *avut* „avere”: *Avutul* ... da-i-se-va și i se va preainzbândi. CT 56¹/16; *crescută* „ramură” PS, CP, la Densusianu HLR II 295; *cumplit* „sfârșit”: *Spunre-mi, Doamne, cumplitul* meu PH 33¹/8; *dat* și *dată* „soartă”: *Grăi omenește* din *datul* lui D[u]mnezeu DVS, în DLR; *dată* Alex. 110/9, U. Let. 259/2, LSR 191¹/13; *întrebat* „dispută”: *Deaci-lu aflaiu* prinsu elu derept *întrebatul* legiei lor. CV² 28¹/2; *prepus* „bănuială”: *I-au fost închis* în cetatea Romanului având *prepus* de viclenie. Cant. Ist. 31/18; *ucis* „crimă, omor”: *Nu să poate nice a scrie, nice a să povesti* caznele și *ucisurile* lor. N. Let. 144/19; *vânat*: *Vânați* pentru mine *vânatul* credinții. Iv. P. 72/15; *venit*: *Den venitul* aceii averi să să hrănească. Pr. C. 60/23 etc.

Puțin numeroase sunt cazurile în care substantivele provenite din supin denumesc:

– obiectul acțiunii: *aprinsă* „jertfă” CP, la Densusianu, HLR II 297; *auzit* „veste, faimă”: *Ieși auzitul* lui preîn toată Siriia și aduseră lui toți bolnavii de toate boale. CT 6¹/2; *azimă* „pâine nedospită, azimă”: *Apropia-se* praznicul de *azimite* se se cheamă Paștile. CT 170¹/24; *înveștit*: *Bezdna* ca o cămeașe *înveștitul* ei. PH 86¹/19 etc.;

– starea: *scârbit* „scârbă, amărăciune”: *După scârbitul* zilelor acelor soarele va întuneca. CT, la Densusianu, HLR II 300; *spământat* PS, la Densusianu, HLR II, 300 etc.

– calitatea: *neștiut* „neștiință, prostie”: *Neștiutul* meu nu pomeni PS la Densusianu, HLR II 299; *sârguit*: *Cu sârguit și cu pază* să facem lucrul lu[i] Dumnezeu. CC₂ 157/35 etc.

Cele mai numeroase verbe de la care întâlnim supine substantivate în secolele XVI–XVIII sunt cele în *-a* și *-i*. Temele verbelor sunt preponderent latine și slave, dar întâlnim și teme maghiare (*biruit, sârguit*), comune cu albaneza (*îngropat, înțârcat*), onomatopeice (*piuit, văerat*) sau cu origine necunoscută (*cruțat, dodeit, răstit*) etc.

Supinul substantivat este productiv în textele studiate. El constituie un procedeu important de îmbogățire lexicală în perioada veche.

Cele mai multe substantive provenite din supin sunt neutre, iar valoarea lor fundamentală este de nume de acțiune. Valorile concretizate apar în general asociate celei de bază.

4.1.6. Substantiv provenit din adverb

Există în perioada discutată situații în care adverbele devin substantive prin articulare și plasarea lor în poziția specifică substantivelor (cf. GALR I 605). O. Densusianu (HLR II 308) consideră că, în majoritatea cazurilor, acestea se explică prin efortul traducătorilor de a adapta formele slave. Acest efort al traducătorilor ar putea explica și fluctuațiile de gen ale adverbelor devenite substantive în epoca veche. Substantivele provenite din adverbe sunt:

a. masculine: *aproape* „semen” PH 9¹/5, CV² 59¹/6, CC₂ 391/9, Iv. P. 117/18;

b. masculine și feminine: *apoi* „cel din urmă” CT 92¹/1; *apoi* „ultima stare” C Pr, la Densusianu HLR II 308 și „viitor” PH, PS, PV, CP, la Densusianu, HLR II 308;

c. masculine și neutre: *sus* s.m. „divinitate, Dumnezeu” PS, CP, la Densusianu, HLR II 309, Coresi, în DLR; s. n. „înălțime” Psalt. Sch., în DLR, NT 66¹/7;

d. feminine: *astăzi* „prezent” CC₂ 480/20; *demulta* „trecut” PS, PV, CP, la Densusianu, HLR II 308, pentru vsl. *drevini*;

4.2. ADJECTIVAREA

e. neutre: *adevăr* „lucru, fapt adevărat” CT 107^v/3, CC₂ 17/13 (funcția inițială a cuvântului este cea de adverb, cf. DA, s. v.); *bine* „faptă bună” CV² 66^f/3, CT 101^v/9, CC₂ 50/39, Alex. 115/14, U. Let. 177/6, P. Ist. 17/20, Prav. 2^v/7, Iv. P. 83/1, N. Let. 123/27, Calendar 60/14; *des(ă)țul* „abundență, belșug” PH 23^v/13, PS, CP, la Densusianu, HLR II 308; *înlăuntru* „interior” CPr, la Densusianu, HLR II 309;

f. neutre și feminine: *furiș* „loc ascuns” CPr, la Densusianu, HLR II 309; *furișe* „taină” PH 25^f/19.

Prin substantivare, adverbele au dobândit particularități gramaticale de substantiv, dar și valori (concrete) destul de diferite, explicabile prin caracterul profund eterogen al clasei adverbului (v. GALR I 585):

– persoană situată într-o anumită poziție sugerată de adverb: *apoi* „cel din urmă”: *Mulți vor fi întâii apoi și apoi întâii*. CT 92^f/1; *aproape* „persoană apropiată, semen”: *Nece face aproapei său reu*. PH 9^f/15; *sus* „Dumnezeu”: *Fi-veți fiii Susului*. CC₂ 180/3;

– lucru, fapt sau loc caracterizat prin circumstanța sugerată de cuvântul-bază: *adevăr* „lucru, fapt adevărat”: *Minciuni cu voroava frumoasă ascunse și cu numele adevărului căptușite*. Cantemir, în DA; *bine* „faptă bună”: *Cela ce ști binre a face și nu face, păcatu lui easte*. CV² 66^f/3; *furiș* „loc ascuns, străfund”: *Aceaia ce iaste ... întru furișul inimiei omului*. CPr, la Densusianu, HLR II 309; *furișă* „taină”: *Ascunde-i-veri ei în furișea feței tale de învăluitura omenrească*. PH 25^f/16;

– timp sau loc caracterizat de cuvântul-bază: *apoi* „viitor” și *demulta* „trecut”: *Doamne, tu cunoscuși toată apoi* mea și *demulta* mea. PS, PV, CP, la Densusianu, HLR II 308; *astăzi* „timpul prezent”: *Să ne nevoimă de ceale dulcefi ce voru să fie, să nu cu leanea și cu negrija să rămânemu, astăzile de pururea cu înșelăciune petrecându-le*. CC₂ 480/20; *înlăuntru* „interior”: *Îndulcescu-mă amu de legea lu Dumnezeu, după înlăuntru omului*. CPr, la Densusianu, HLR II 309; *sus* „înălțime”: *Toate susurele tale și undele tale prespre mine trecură*. CP, PS, la Densusianu, HLR II 309.

Participiul este caracterizat încă din limba latină printr-un comportament intermediar între adjectiv și verb (v. ILR I 190–196). În limba română participiul se apropie de adjectiv mai ales prin aceea că se raportează obligatoriu la un regent nominal (substantiv, pronume, numeral) cu care se acordă (v. GALR I 498). El se comportă în flexiune ca adjectivele variabile cu patru forme (cf. GALR I 504–505).

Aceste caracteristici ale participiului sunt prezente încă din textele vechi românești. Materialul studiat de noi cuprinde numeroase exemple de participiu-adjectiv (în general cu formă de masculin, dar și cu formă de feminin): *acățat* Anon. Car.; *aciuat* Cant. Ist., în DA; *adăpat* „(cu sens figurat) hrănit, învățat” (a. 1642) Gaster, Chr. I 100/3, Mineiul (1776), în DA; *adâncat* „adânc” CV² 8^v/4; NT și B, în DA; „adâncit” Dosoftei și Mineiul (1776), în DA; *adevărat* TB, CC₂ CB I, DR, A, id., *ib.*, Cant. I 243/11; *adeverit* „veritabil” Coresi, în DA, NT *ib.*, Ms. Ieud II 186^f/11–12; „convins” DVS 140^v/1; „precis” PO, la Densusianu, HLR II 310 și forma paralelă și *adeverită*: *dzua adeverită* Ms. Ieud II 183^v/16; *afierosit* „dedicat, consacrat” Zilot, Cron., la HEM, în DA; *afundat* DVS 179^f/3 și *afundată*: *înrimă afundată* PH 52^v/10; *ajuns* DVS 44^v/1; *albit* „vopsit în alb” Cant. Hr. 253/26; *alduit* = *benedictus* Anon. Car., SA, MISC. SEC. XVII, CAT. B., în DTR; *alinat* „domolit, potolit, liniștit” V. Caz. 118/16; *aluzit* „nebun” Anon. Car., în DTR; *amăgit* (a.1594), în DA, Neculce, *ib.*; *amărât* „prăpădit” V. Caz 16/1; *amânat* „târziu” CV² 57^f/14, NT și B, în DA; *amenințat* „menționat, pomenit” Cant. Hr. 299/10; *amestecat* Cant. Ist. 26/16, Neculce, în DA; *apropiat* „intim” P. Sch., Coresi și B, în DA; *arătat* „expus” (a. 1654) Gaster, Chr. I 166/31; „înfațșat” DVS 129^f/2; „vizibil” (a. 1691) Gaster, Chr. I 289/4; „adevărat” Mineiul (1776), în DA; *argăsit* „tăbăcit” B în DTR; *ars* Coresi, în DA; „(figurat; despre inimă) pustiit” V. Caz. 104/26; „arzător, fierbinte” Coresi, Dosoftei și Mineiul (1776), în DA; *aruncat* Dosoftei, în DA; *ascrumat* „prefăcut în scrum; ars” LET. (1758), în DTR; *ascuns*: *ascunsă înremă* CV² 76^f/13, Dosoftei, în DA; *ascușit* Dosoftei, în DA; „(despre auz) încordat” Cant. Ist. 87/20; *astreinat* „înstrăinat” PH 48^f/19, P. Sch., în DA; *așezat* „colonizat” Neculce, în DA; „stabil”

Ureche, la DDRF; *așteptat* Cantemir, în DA; *aurit: veșmente aurite* PH 38^v/11; *bâiguیت* (și *buiguیت*) „zăpăcit, uluit” Cant. Hr. 100/28; *betegit* „vătămat” CI în DTR; *blestemat* „rău, ticălos” Neculce, în DLR; *boltit* „arcuit” (a.1654), în DÎLR; *calcinat* (a.1749) *ib.*; *căricat* „învărtit, sucit” Anon. Car.; *căzut* „(situat) jos” Mineiul (1776), în DA; „potrivit” Iv. P., în DA; *cebăluit* „amețit” NT, în DTR; *cercat* Dosoftei, în DA; *cheltuit* Cantemir, la TDRG; *chitit* „împodobit” Anon. Car.; *cinstit* „respectat, prețuit” CV² 70^f/13 (și *cinstită ib.* 73^f/14), Ms. Ieud II 188^v/13; „onest” LET. II, în DA; *cruțat* „iertat” PH 121^v/8, DVS 80^f/2; *cumplit* „crud, feroce” V.Caz. 129/12, P.Ist. 33/4; *cununat* „căsătorit” DVS 169^v/1; *curățit* PH 8^f/24; *curmezișat* „pieziș, echivoc” CC₂, la Densusianu, HLR II 310; *cutremurat* „cutremurător” CC₂, la Densusianu, HLR II 310; *dărâmat* „(figurat; despre corpul omenesc) chinuit, schilodit” DVS 21^f/12–13; *defăimat* „calomniat, hulit” B 206^a/17, Pr. C., în DLR; *delungat* „îndelung” DH, CPr, la Densusianu, HLR II 310; *desfătat* „întins, larg” VRC IM, în ILRLV; *desfârșit* „desăvârșit” CV² 61^v/11; *destilat* „distilat” (a. 1749) în DÎLR (cf. it. *destillato*); *drăcit* „posedat” CC₂, la Densusianu, HLR II 311; *fericat* „fericit” PH 116^v/19, CV² 37^f/9, PS, CP, TM, TB, CTd, CT. EL., CPr, CC₂, la Densusianu, HLR II, 310, cf. și VTR 332; *fericit* Ms. Ieud I 181^v/6; *hămesit* „flămând” Costin, Neculce, în DTR; *izvrătit* „răsturnat” N 1682, în DTR; *încoronat* (cca 1685), în DÎLR; *îndurat* „milos, milostiv” V. Caz. 368/13; *înfricat* „înfricoșător” PS, CP, CP², TB, CTd, CC₂, la Densusianu, HLR II 311; *îngăimat* „încurcat” Neculce, în DTR; *înghimpat* „întepat de ghimpi” Dosoftei, în DTR; *învălătucit* „înfășurat” Cant. Ist. 143/17; *lăudat* Ms. Ieud II 186^f/17; *luminat ib.* 183^v/16–17 și *luminată ib.* 183^v/16; *mâlcomișat* „liniștit, potolit” CPr, la Densusianu, HLR II 311, NT 275^f/29; *milostivnicit* „care izvorăște din milă” Coresi, în DLR, cf. și Densusianu, HLR II 311; *minunată: Chiemă voi în mierurata a l<u>i lumiră* CV² 74^f/1; *mosorât* „umflat” DVS 69^v/3, cf. *mosorî* „a se umfla” DLR, s. v.; *neadulmecat* Cant. Ist. 202/19; *nebetegit* „nevătămat” DVS, în DTR; *necălcat* „pustiu” B 83^a/13; *necăzut* „neîngăduit” DVS 190^f/35, (a. 1764) Uricariul, în DLR; *necinstit* B 206^a/16; *necurățit* Cantemir, în DLR; *nedespărțit* V. Caz. 146/21;

nedomolit Cantemir, în DLR; *nedrept* V. Caz. 7/6; *negrăit: bucurie negrăită* CV² 70^v/5; *neîmblat* „pustiu” V. Caz. 185/23; *neîncetat* V. Caz. 95/18; *neînchipuit* B 54^a/54; *neîntrulocat* „despărțit” Cantemir, în DTR; *neînșeles* Mineiul (1776), în DLR; *nelăut* „nespălat” Anon. Car.; *nemiștit* DVS 165^v/21; *nenădăit* „neașteptat, neobișnuit” Dosoftei, în DTR; *nenumărat* Cantemir, la Gaster, Chr. I 360/30; *nesmintit* Cantemir, în DLR; *nesocotit* V. Caz. 6/6; *nespus* (a. 1581) Gaster, Chr. I 31/38; *nestricat* „virgin, cast” B 356^b/1; *nesuferit* DVS 169^f/1; *neștiut* „necunoscut, anonim; tainic” Coresi, în DLR, V. Caz. 88/33; *netezit* „lipsit de asperități” (a. 1654) Gaster, Chr. I 172/17; *netrecut* „veșnic” Ms. Ieud I 174^f/10 și *netrecută: Acel om va ave viața netrecută. ib.* I 174^f/16; *neuïtat* „memorabil; veșnic” NT, la Gaster, Chr. I 125/12; *nevătămat* Ureche, în DLR; *nevăzut* „invizibil”: *nevăzutele rane ale trupului* CC₂ 386/32, B, la Gaster, Chr. I 280/25, Ms. Ieud I 178^v/10–11; *nevindecată: Durearea cea nevindecată* Ms. Ieud III 193^v/3–4; *nevoit* „chinuit” DVS 101^v/14; *norocit* „norocos” Anon. Car.; „fericit” N. Costin, în DLR; „însemnat” Coresi, în DLR; *numit* „care poartă numele...; renumit”, în ILRLV; *obrezuit* „circumcis” Coresi, în DLR, cf. și Densusianu, HLR II 311; *omenit* „omenos” DVS 74^v/9; „cinstit, respectat” Cantemir, în DLR; *opăcit* „derutat, uluit” (a. 1673), în DTR; *osebit* „despărțit, separat” Herodot (1645), în DLR; „deosebit, diferit” DVS 24^v/9; *osândit* „chinuit” Paraclis (1639), în DLR; *oștit* „pregătit pentru război” DVS 121^f/35; *oșărât* „întărâtat” N. Costin, în DLR; *păceluit* „mulțumit” Cantemir, la TDRG; *păciuit* „pașnic” DVS 47^f/32; *părăsit* „abandonat” P. Sch., în DLR; „(despre ținuturi, terenuri etc.) pustiu” B 105^a/10; *pângărit* „păcătos” B 7/12; *pârjolit* „ars, distrus” Cantemir, în DLR; *pedepsit* „instruit, învățat” B în DTR; *pestit* „încet” CPr la Densusianu, HLR II 311, „care întârzie” NT 176^v/26; *pierit* „slab, fără vlagă” CC¹, la Densusianu, HLR II 311; „care este osândit pentru păcatele sale” (a. 1633) Gaster, Chr. I 82/38, Prav., în DLR; *plecat* „aplecat” CC₂ 452/13, (a. 1700) Gaster, Chr. I 337/5; „supus” U. Let., în DLR; „înclinat spre cineva sau ceva” CC₂, în DLR, M. Costin, la TDRG; *plodit* „(despre ființe) fecund, prolific” P. Sch. 299/16, P.Or. 53/22; *pocăit* „care și-a mărturisit păcatele și se căiește pentru ele” Prav., în

DLR; *poftit* „jinduit” B 330^a/51, N. Costin, în DLR; *poftorit* „repetat” (a. 1694) FN, în DLR, Cantemir, la TDRG; *pomenit* „amintit” Cantemir, în DLR; *ponorât* „abrupt” N. Costin, în DLR; *ponosit* „uzat, degradat” Dosoftei, în DLR; *poprit* „(despre oameni) reținut, arestat” Neculce, în DLR; *pornit* „înclinat, predispus” Iv. P., în DLR; *potricălit* „găurit, străpuns” DVS 37^f/22, Cantemir, în DLR; *prăsit* „(despre animale) care a făcut de curând” DVS 49^f/25, Anon. Car.; *preamărit* „preaslăvit” CC₂, în DLR; *preaminunat* „admirat” CC₂, în DLR; *preaslăvit* „vrednic de toată slava” P. Sch., CC₂, în DLR, (a. 1675) Gaster, Chr. I 225/15; *pricopsit* „căpătuit, chivernisit” Neculce, în DLR; *prilestit* „amăgit, înșelat” DVS 30^v/11, (a. 1747) Gaster, Chr. II 39/17; *proidit* „străin, nemernic” PH 102^v/21; *răslăbit* „paralitic” CC₂ 304/20, cf. și Densusianu, HLR II 311; *răsturnat* „trântit” Anon. Car., NT 102^v/30; „(despre oameni sau despre corpul lor) trântit, tolănit” Coresi, în DLR; *răsucit* „(despre fire) sucit” B 68^a/21; *răzvrătit* „nesupus” P. Sch., în DLR, CT *ib.*, (a. 1675) Gaster, Chr. I 193/2; *rodit* „(despre plante) roditor” DVS 193^f/20; *rușinat* „batjocorit, umilit” PH 34^v/11; *scăpătat* „sărăcit” (a. 1716) Uricariul V 375/26; *slăvit* „cinstit, preamărit” P. Sch. și CC₂ în DLR, B 7/39, N. Costin, Cantemir, în DLR (și *slăvită* CV² 70^v/5); *sleit* „(despre metale topite) turnat” Neculce, în DLR; *slobozit* „eliberat” Coresi, în DLR; *smerit* „umil, supus” P. Sch., CT, în DLR; „modest” CV² 56^f/4, B 91^a/34; „cucernic” Gaster, Chr. I 165/8; *spârțuit* „sfărțecat, distrus” M. Costin, în DTR; *stăvit* „alcătuit” P. Sch., în DLR; *stropșit* „cotropit” Cantemir, în DLR; *sucuit* „obișnuit” (a. 1692) în DTR; *sugușat* „sugrumat” Anon. Car., în DLR, cf. și DTR; *supus* „ascuns” Cantemir, în DLR; „(despre corpuri de armată) așezat în loc ferit” N. Costin, Neculce, în DLR; *șerbit* „supus” AA., la Densusianu, HLR II 312; *tăcută* CV² 76^f/14; *turburată* CV² 5^v/14; *vișorât* „furtunos” PH 93^v/19, PV, la Densusianu, HLR II 312; *zâmbit* „zâmbitor” Dosoftei, la TDRG etc.

Adjectivele participiale au valori specifice adjectivului

– califică substantivul determinat: *fericat* „fericit” (*Pari-mi sinre fericatu*. CV² 37^f/9); *luminat* (*Dzua ... luminată*. Ms. Ieud II 183^v/16–17); *mâlcomișat* „liniștit, potolit” Coresi, în DLR; *neavut*

„nevoiaș” (*Să agiutorim fratele nostru ... cel sărac și neavut*. V. Caz. 164/1) etc.

– categorizează substantivul determinat: *adeverit* (*Dragoste adeverită*. Ms. Ieud 186^f/11–12); *sleit* „(despre metale topite) turnat” N. Let., în DLR etc.

Temele de la care se formează participiile sunt preponderent latine (*adeveri, albi, aprinde, auri, blestema* etc.) și slave (*cinsti, rodi, slăvi, slobози, smeri* etc.), dar și de alte origini; maghiare: *bâigui, cheltui* etc; grecești: *aferosi, argăsi, frică, pedepsi, pricopsi* etc.; comune cu albaneza: *chip, ghimpe, hămesi* etc. sau au originea necunoscută: *adulmeca, cruța, străin* etc.

Participiul cu valoare de adjectiv constituie un sistem deschis de conversiune în limba veche.

4.3. ADVERBIALIZAREA

4.3.1. Adverb provenit din adjectiv

Adverbializarea adjectivului este cunoscută încă din limba latină, unde se folosea forma de neutru a adjectivelor cu valoare de adverb (cf. ILR I 198–199).

Din latină, procedeul s-a transmis și limbilor romanice, unde s-a amplificat (cf. Bourciez, *Éléments* 260). Același fenomen îl întâlnim și în limbile slave cu care româna a venit în contact, mai ales în bulgară (v. Andreicin – Ivanov – Popov, 118–119).

În limba română adverbializarea adjectivului a dobândit o mare dezvoltare, cuprinzând și adjective de alte origini decât latină. O particularitate a limbii noastre o reprezintă adverbializarea formei de masculin singular a adjectivelor (cu precădere a celor calificative), iar atunci când există identitate formală, distincția între cele două clase este posibilă numai pe baza criteriului sintactic, adjectivele determinând substantive, iar adverbele verbe și adjective. Caracterul adverbial se manifestă prin indiferența față de categoriile gen, număr și caz și dependența de un regent verbal sau adjectival (cf. GALR I 177 și 603).

În textele parcurse am întâlnit destul de numeroase adjective care, prin schimbarea valorii gramaticale, au devenit adverbe:

amar: Cire se <gri>jeaște numai după trup, *amar* fi-va. Ms. Ieud II 185^f/11; *aspru*: lumea au tulburat cumplit și *aspru*. DVS 33^v/14; *blând*: Dumnezeu ... tuturoră *blând* luminează. CC₂ 198/24; *bucuros*: P.Or. 84/20, Anon. Car. Țarul Moscului îndată primi *bucuros*. Neculce, în DA, DVS 30^f/2; *deplin*: Prav. 77^f/16; *Mi-au dat pe dânsa galbeni ungurești 100, care bani i-am și luat deplin și tocma*. Iorga, SN 105/21; *des* Prav. 102^f/21; *destul*: Nimea să nu obidiți, nece să clevețiți și *destul* să vă fie merticele voastre. CT 118^v/11, CC₂ 127/4; *d(e)rept*: Cine va adăpa unul de cești mai mici cu păhar de apă rece numai în nume de ucenic, *derept* spuii voao, nu va piari de plata lui. CT 21^f/9; DVS 14^f/32; *deșert* CV² 84^f/2; *dulce* CT 23^f/9, Alex. 85/2, LSR 107^v/12; *pe nepoțica Zmărăgdița dulce o sărutăm*. Iorga, SN 106/15; *frumos* CV² 70^f/10; *de-l veri ținea ascunsu, să stea bine și frumosu*. CC₂ 407/11, Alex. 87/5, LSR 205^v/1, ÎL 73/23, Carte 13/15; N. Let. 174/21; *grabnic* LSR 83^v/14; *greu*: Cu urechile *greu* audziră. CV² 52^v/9, CT 27^f/7, CC₂ 21/1, DVS III^f/16, *de să vor pleca să vor pedepsi foarte greu*. Pr. C. 18/27; *groaznic* DVS 3^f/25; *ieftin* Prav. 60^f/5; *iute*: Foarte turbură *iute* acelu duhu. CC₂ 81/24, LSR 174^v/13, Carte 90/1; *izeclean* „dur, greu”: *Izelean* ți-e spre țepă a călca? CV² 39^f/4; *larg* U. Let. 3/3; *limpede*: Văziiu *limpede* cu ochii. DVS 12^f/11; LSR 54^v/17; *lung*: *Lungu* rebdați și voi. CV² 66^v/14; *mărunt*: Tocat *măruntu*. Carte 10/17, *Chedrii din Livanul Domnul îi detună ... Mărunt* îi zdrumică. Dosoftei, în DLR; *mult* „îndelung” PH 73^f/1, CV² 70^f/13 *Acel rob știiia voia domni-său și nu se găti nece făcu pre voia lui, bătut va fi mult*. CT 149^f/5, DVS 14^v/7, Ms. Ieud I 181^f/71, NT 7^v/15, U. Let. 87/7; *nedrept*: *Nedrept* iaste, unii să greșască, iară alții să ia osânda. CC₂ 168/26, Ms. Ieud I 180^f/18; *preaînțelept*: Rrostul mieu grăiește *preaînțelept*. PH 41^f/4; *prost* „în picioare, drept” trupul fără de suflet nice poate ședea *prost*. CC₂, la Densusianu, HLR II 273; *puțin*: *De năravure ceartă puțin*. CV² 69^f/7; U. Let. 95/15; Pr. C. 83/14, Prav. 36^f/8, Carte 44/9; *pușinel* PH 31^f/14, CT 105/12, CV² 45^v/13; *Prăjaște cu ceapa dimpreună pușintel*. Carte 20/13; *rău* CV² 2^f/10; *să nu grăești rău ca limbușii*. CT 10^f/7, CC₂ 24/26, Ms. Ieud I 181^v/17; *repede* LSR 54^v/18; *sănătos* ÎL 65/10; *scump*: Cine vinde grâul *scump*, de nărod blăstemat iaste. CC₂ 401/12, LSR 71^v/15; *strâmb*:

nu mărturisi strâmb. CC₂ 432/3, LSR 89^v/22, ÎL 86/30, NT 7^v/6, Carte 128/20; *suptire*: pisat *suptire*. Carte 15/2; *tare* PH 38^f/21, CT 80^v/21, CC₂ 67/32, U. Let. 225/7; *să bătură foarte tare*. Alex. 83/2, V. Caz. 392/1, C. Let. 74/9, N. Let. 124/24, LSR 64^v/14, NT 49^v/4, Prav. 28^v/26, Carte 3/9; *târziu* M.Ec. 152/1; *tot* CV² 48^v/9; *ușor*: *Tirului și Sodomului mai ușor* va fi la zioa judecateei. CT 22^v/12, CC₂ 293/26; V. Caz. 347/6, LSR 93^v/2, NT 48^f/4, Prav. 132^f/19, DVS 45^v/7; *vârtos* PH 96^f/10; *păsați mai vrătos cătră oile ce-s perite*. CT 18^v/13, CC₂ 168/20, V. Caz. 361/18, DVS 37^f/1, C. Let. 63/23, LSR 98^v/8, ÎL 41/42, B 644^a/37, Pr. C. 101/7, Calendar 35/13; *volnic* „de bună voie, voluntar”: *Ploaia volnic* despărți-veri, *D[umne]zeule, parției tale*. PH 55^v/11, cf. și Densusianu, HLR II 275.

Temele adjectivelor folosite ca adverbe în perioada cercetată sunt în majoritate latine (*destul, dulce, frumos, greu, lung, mult* etc.). Întâlnim însă și teme slave: *grabnic, groaznic, iute, izeclean, prost, scump, slobod, volnic*; grecești: *ieftin*; comune cu albaneza: *bucuros* cu origine necunoscută: *puțin*.

Cu excepția adjectivelor *larg* și *târziu* (devenite adverbe de loc și, respectiv, de timp), toate celelalte adjective care își schimbă valoarea gramaticală în perioada cercetată devin adverbe de mod.

4.3.2. Adverb provenit din participiu

Comportamentul adjectival al participiului facilitează și adverbializarea lui, fenomen întâlnit și în secolele XVI–XVIII (cf. și GALR I 498): *acoperit*: *Inima vicleana mai mult acoperit decât aieve grăiasce*. Cant. Ist. 46/18, Iv. P. 86/16; *adevărat* DVS II^v/3, B 629^a/6; *Adevărat* pe la Scumpiia au lovit. C. Let. 73/35, LSR 72^v/19, ÎL 42/20, Pr. C. 28/16; *ajuns*: *mai ajuns* LSR 94^f/19; *ales* CC₂ 437/31, U. Let. 39/10, C. Let. 55/23, ÎL 40/27; *Dumneata să-mi scrii ales, să știu să mă chivernisesc*. (a. 1778) Iorga, SN 124/4; *amânat* „târziu”: *Nu amânat* elu mai suflă protivnic vânt. CV² 43^v/13; *arătat* „clar”: *De dumnezeescul glăsuitoriu evanghelistu Marco mai arătat* pune noao înainte-ne astăzi. CC₂ 548/22; *ascuns*: *Că ascunsu* amu și aiavea nu mai înceată turburând pre noi și murguindu-ne (dracii). CC₂ 56/15; *asuprit* „tare” IT, în ILRLV; *cumplit* „aspru”: *Cela ce va fura...se va*

certa...**cumplit** Prav., în DA; *desăvârșit* „cu totul”: *firea omenească desăvârșitu avea frâmseatea dereptăției*. CC₂ 23/32, NT 65¹/26; *deschis*: *Pentru acest Despot-Vodă letopisețul cest moldovenesc foarte pre scurt scrie, iară cronicarii cei leșești spun mai deschis și deajuns*. U. Let. 189/19; *descoperit* „deschis”: *Astăzi, slava Domnului și a Sfintei Fecioare descoperit o privim*. Iv. P. 98/27; *înfățișat*: *Întru ale sale au venit Domnul, nu prin umbră, ci chiar și înfățișat să aduce ca pre un jărtăvnic pre pământ*. Iv. P. 99/2; *înfricoșat*: *mai înfricoșat zice-le-va*. CC₂ 537/7; *neclădit* „solid, ferm” VRC în ILRLV; *necruțat* „necruțător”: *Coconii fără milă era uciși și-i râteza ... necruțat*. Moxa, în DLR; *negreșit*: *Să-i trimiți negreșit toți galbeni*. (a. 1770) Iorga, SN 119/11; *neîncetat*: *Neîncetat să va rugați*. CC₂ 323/17, Iv. P. 74/26; *nemângâiat*: *Plânga nemângâiat*. Moxa, în DLR; *nemutat* ÎL 51/43; *nepărăsît* „neîncetat”: *Nepărăsît să strigați fieșcare de voi*. CC₂ 323/15, V. Caz. 366/10; *nezmintit*: *Nici vechimea obiceiurilor nezmintit ținea*. Pr. C. 5/28; *osebit* „mai ales, îndeosebi”: *Osebit, că putea să și vorovască unul cu altul și să să mângâie*. (a. 1772), în DLR; *plăcut* B, la Gaster, Chr. I 283/24, LSR 200¹/12; *smerit*: *Foletul novel*, în Crest. II, 57/23; *trudit* P. Ist. 48/14.

Majoritatea adverbelor provenite din participii au teme de origine latină (*acoperit, adevărat, ajuns, ales, plăcut* etc.). Numai câteva adverbe au teme de origine slavă: *săvârșit, greșit, părăsît, smerit, smintit, trudit* și unul temă grecească: *înfricoșat*.

Toate adverbele provenite din participii exprimă modalitatea.

4.4. TRECEREA ÎN CLASA PREPOZIȚIEI

Prepozițiile provin, prin schimbarea valorii gramaticale, din:

a. adjectiv: *derept (Dereptu chinul measeriloru și suspinarea mișeilor acum învie-voiu* PH 8¹/2);

b. verb la gerunziu: *alegând* „în afară de, decât” (*Nu e Dumnezeu altu alegându de mine*. P. Sch. 497/15, Coresi, în DA; Aceaste [rane], *macar că sânt și de a nu îndemnarea spre moarte, iară tot trebuie cu socotință, alegându de se vor prileji să fie la piept*. Pravila Mold., în DA);

c. adverb: *dedesubtul (dedesubtul pământului* PH, în DLR); *dimpregiurul (Dimpregiurul locului aceluia era fsate*. CV²49¹/8); *înaintre* „înaintea” TM, la Densusianu, HLR II 280.

4.5. TRECEREA ÎN CLASA CONJUNCȚIEI

Conjuncțiile pot proveni, prin schimbarea valorii gramaticale – din adverb:

amu „deci”: *Mare amu iaste credința*. CC₂, la Densusianu, HLR II 283; *decât*: *Mai vrui să leapădu-me în casa D[umne]zeului meu, decâtu să viu în fsatele păcătoșiloru* P.Sch., în DLR; *Cât vor avea bogății de destul, și mai mult decâtu le trebuiaște*. Coresi, în DLR; încă din limba veche, adverbele pronominale relative funcționau și drept conjuncții; *când*: *Să binecuvinteaze ... pre Domnul și când să vor culca și când să vor scula*. B 8/23; „dacă” *Când va Dumnezeu și omul nemerește sfatul*. Neculce, în DA (și compusul *cândai*, cf. ILRLV 436); *cum*: *Bărrbați, vădz cum cu împutare și cu multă deșerrție ... va se fie mutarea*. CV² 43¹/9; *unde*: *Să mirară, unde audziră că-i iartă păcatele*. V. Caz. 41/22; „pentru că” CC¹; „dacă” CPr, la Densusianu, HLR II 289 etc.

– dintr-o formă verbală:

Fie „sau, ori”: *Să-l spânzure, fie cine ar fi, fie bărbat, fie muiare*. Prav. Mold., în DA.

4.6. CONCLUZII

Izvoarele cercetate oferă numeroase exemple de cuvinte formate prin schimbarea valorii gramaticale.

Schimbarea valorii gramaticale a cuvintelor (conversia, conversiunea) este determinată în perioada veche a istoriei limbii noastre de necesitatea unei exprimări mai clare, mai precise și mai variate. Fiind vorba, în majoritatea situațiilor, de traduceri, schimbarea valorii gramaticale se face frecvent sub influența textului după care s-a făcut traducerea.

Cele mai multe exemple de conversiune se referă la substantivarea diferitelor părți de vorbire. Astfel, am întâlnit constant adjective, pronume, numerale, verbe la participiu și supin, precum și adverbe devenite substantive. Procedul creării unui substantiv de la o formă verbală pare cel mai la îndemâna traducătorului și apare frecvent. De altfel, unii dintre cercetătorii limbii române vechi consideră chiar că această formă de conversiune este folosită „mai mult decât este necesar” (v. I. Gheție și M. Teodorescu, PH 75).

5. CONSIDERAȚII FINALE

În general, substantivele cu formă de infinitiv lung au fost considerate un rezultat al conversiunii, deși în paradigma verbală a dialectelor aromân și meglenoromân nu există forma de infinitiv lung. Se pare că în secolul al XVI-lea, în dialectul dacoromân, mai supraviețuiau uneori forme de infinitiv lung cu sens verbal, care datorită prezenței lui *-a* final pot fi însă considerate, formal, substantive propriu-zise. Întrucât zdrobitoarea majoritate a substantivelor cu formă de infinitiv lung nu mai aveau valoare verbală în secolul al XVI-lea, și, cu atât mai puțin în secolele următoare, este de presupus că procesul de conversiune era de dată mai veche, iar *-re* funcționa deja ca sufix lexical, ceea ce ne-a determinat să-l tratăm la sufixe (v. sufixul *-re*). Delimitarea substantivelor cu formă de infinitiv lung create prin conversiune de cele formate prin derivare este practic imposibilă, mai ales în cazul temelor verbale moștenite.

Destul de numeroase sunt și cazurile de adjectivare și adverbializare.

Din exemplele avute în vedere, reiese că părțile de vorbire care își schimbă cu mai multă ușurință valoarea gramaticală sunt adjectivele, participiile și supinul. În aceste cazuri, procedul conversiunii are chiar caracterul unui sistem deschis.

Nu am întâlnit conversiunea altor părți de vorbire în numeral decât în cazul lui *întunerec* „zece mii, mii, număr mare”, calc de structură semantică după vsl. *tīma* (v. Densusianu, HLR II 179, Rosetti, ILR 326, 555, Stanciu-Istrate, C. 133, 285, 310), care apare într-un număr mare de texte religioase din perioada studiată.

Am întâlnit și situații în care schimbarea valorii gramaticale pare a fi ocazională, precum la adjectivele provenite din adverbe (toate exemplele din CV², v. și studiul filologic și lingvistic, p. 213): *currundu* „grăbit” (*Să fie tot omul currundu a auzi* 57^f/13); *poia* „de apoi” (*Vreama ceaea poia* 70^f/8) și *poiul* (*Tocmeala lumiei cea ce se-au ivitu în poiul anu* 72^f/4–5).

Din analiza materialului lexical privind schimbarea valorii gramaticale (conversiunea) reiese că în perioada avută în vedere acest procedeu constituie o sursă importantă de îmbogățire a vocabularului românesc.

Față de perioada anterioară secolului al XVI-lea, cea avută în vedere în acest studiu, datorită apariției literaturii (religioase) scrise, a putut beneficia de un material mult mai bogat, care a pus în evidență posibilități mai numeroase de creare a cuvintelor noi, unele dintre ele necunoscute sau poate numai neînregistrate înainte.

Examinând toate procedeele de formare a cuvintelor din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea am putut remarca preponderența modelului latin.

Cele patru mijloace interne principale de îmbogățire a lexicului din perioada avută de noi în vedere (derivarea progresivă, derivarea regresivă, compunerea și schimbarea valorii gramaticale) continuă și dezvoltă, în general, procedeele existente din latină, îmbogățite cu material din alte limbi, mai ales din slavă.

Astfel, în cadrul derivării progresive, prefixarea este reprezentată de 16 afixe, dintre care 11 sunt de origine latină, 4 de origine slavă și 1 de origine greacă. Față de cele 86 de prefixe înregistrate în epoca modernă, numărul prefixelor din limba secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea este modest. Dar cele mai productive prefixe din perioada cercetată de noi (*des-*, *în-*, *ne-*, *răs-* și *stră-*), dintre care 3 sunt de origine latină și 2 de origine slavă (*ne-* și *răs-*), figurează și printre prefixele foarte productive din limba actuală (v. FC I 30).

Cel mai reprezentativ procedeu de formare a cuvintelor în cele trei secole studiate este derivarea cu ajutorul sufixelor. În materialul excerptat de noi figurează 72 de sufixe simple (înregistrând, la fiecare serie din cadrul unui sufix luat ca prototip, doar pe cel din urmă). La acestea se adaugă unele sufixe compuse sau dezvoltate, create mai ales pe teren românesc. Peste o treime din numărul sufixelor este de origine latină, la care se mai adaugă câteva sufixe de origine multiplă în care intră și latina. O reprezentare însemnată numeric în sistemul sufixării o au afixele de origine slavă (cca un sfert din numărul total de sufixe), afixe care nu sunt însă foarte productive. Privite din

punctul de vedere al productivității, sufixele de origine latină au o pondere cu mult mai mare. Cele mai active sufixe din perioada cercetată (cu peste 50 de derivate) sunt: *-re* (sistem deschis), *-tor*¹ și *-i* (peste 200), *-esc*, *-ie* (cca 150), *-tură*, *-os*, *-a* (peste 100), *-ește* (peste 80), *-ar*, *-ean*, *-eală* (peste 50). Majoritatea acestor formați (7 din 12) este de origine latină (sau de origine multiplă inclusiv latină): *-a*, *-ar*, *-i*, *-ie*, *-re*, *-tor*¹, *-tură*, unul este format pe teren românesc (*-ește*), unul provine probabil din substrat (*-esc*) și doar *-ean* și *-eală* sunt de origine slavă, aflându-se însă pe treapta inferioară în ierarhia productivității menționată mai sus..

Deși derivarea regresivă este un procedeu mai slab reprezentat în limba veche (cca 60 de formații), tiparele folosite au uneori model latin. Procedeu este prezent și înainte de secolul al XVI-lea și continuă să se dezvolte și după secolul al XVIII-lea.

Compunerea este un procedeu dezvoltat în mare măsură pe teren românesc, deoarece dintre tipurile de compuse existente în latină, româna a moștenit foarte puține, reprezentate printr-un număr restrâns de exemple (cele mai multe neanalizabile sau semianalizabile). Secolul al XVI-lea este marcat, mai ales în textele religioase traduse, de tiparele de compunere ale slavonei, eliminate, în general, de-a lungul timpului. Deși numărul total al cuvintelor compuse din textele parcurse scade treptat în perioada cercetată (v. și DÎLR 59), se poate afirma că procedeu compunerii, ca mijloc de creare a cuvintelor noi, se dezvoltă în această epocă prin creșterea numărului de formații originale mai cu seamă în textele netraduse și, probabil, și în limba vorbită. Pentru perioada cuprinsă între secolul al XVI-lea și secolul al XVIII-lea se remarcă alte tipuri de elemente de compunere față de epoca modernă. Acestea sunt împrumutate, de preferință, din turcă, greacă și slavonă: *baș-*, *-bașa*, *proto-*, *treți-*, *vel-*, *vtori-* etc.

Schimbarea valorii gramaticale continuă în mare parte tiparele latine și dezvoltă și altele noi. Acest procedeu este bine reprezentat în epoca studiată, având câteva tipare care reprezintă un sistem deschis. Trecerea sistematică a unor forme verbale în cadrul celor nominale (participiul la adjectiv și supinul la substantiv), adverbializarea adjectivelor calificative, ca și substantivarea adjectivelor, sunt tipuri de conversie care continuă și astăzi să fie productive.

După derivarea cu sufixe, care este cel mai folosit procedeu de formare a noilor unități lexicale, schimbarea valorii gramaticale se constituie ca un mijloc activ și continuu de îmbogățire a vocabularului. Pentru perioada veche, urmează compunerea și numai pe ultimele locuri prefixarea și derivarea regresivă.

Nu toate părțile de vorbire se repartizează în același fel în funcție de mijloacele de îmbogățire a clasei respective. Astfel, în formarea substantivelor noi sunt solicitate toate procedeele de formare a cuvintelor: derivarea progresivă și regresivă, compunerea și schimbarea valorii gramaticale; pentru adverbe sunt selectate aceleași procedee, cu excepția derivării regresive; adjectivale sunt create cu ajutorul derivării progresive, al compunerii și al schimbării valorii gramaticale; verbele se formează prin derivare progresivă și compunere; la numerale este prezentă derivarea cu sufixe și compunerea; interjecțiile iau naștere prin compunere și prin schimbarea valorii gramaticale, iar pronumele, prepozițiile și conjuncțiile, numai prin compunere.

De-a lungul perioadei cercetate se poate remarca primarea treptată a majorității tiparelor slavone calchiate și înlocuirea lor cu modele interne sau, către sfârșitul perioadei, latino-romanice.